

**UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
DEPARTAMENTUL ISTORIA ROMÂNILOR, UNIVERSALĂ ȘI
ARHEOLOGIE**

Cu titlu de manuscris
C.Z.U: 2-9(478)+94(478)"18"(043.3)

GUMENÂI ION

**MINORITĂȚILE CONFESIONALE DIN BASARABIA
(1812 - anii 70 ai secolului al XIX-lea)**

611.02 ISTORIA ROMÂNILOR (PE PERIOADE)

Teză de doctor habilitat în istorie

**Consultant științific: / / EREMIA ION,
Profesor univeristar,
Doctor habilitat în istorie, 611.02**

Autorul / / GUMENÂI ION

CHIȘINĂU 2015

© Gumenâi Ion, 2015

CUPRINS

ADNOTĂRI.....	p.5
INTRODUCERE	p.8
1. MINORITĂȚILE CONFESIONALE DIN BASARABIA ÎN LITERATURA ȘI SURSELE ISTORICE (SECOLUL AL XIX-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XXI- LEA).	p.17
1.1. Istoriografia privind minoritățile religioase din Basarabia	p. 17
1.2. Sursele istorice	p.40
1.3. Concluzii	p.45
2. MINORITĂȚILE CONFESIONALE DIN BASARABIA ÎN ANII 1812-1828: PONDERE NUMERICĂ ȘI ORGANIZARE ÎN CONTEXTUL POLITICII RELIGIOASE A ȚARISMULUI.....	p. 47
2.1 Comunitățile romano-catolice și luterano-evangelice.....	p. 47
2.3. Comunitățile mozaice, armenești, lipovenești și apariția de noi denominări	p. 71
2.4.Concluzii	p. 96
3. EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A MINORITĂȚIILOR CONFESIONALE DIN BASARABIA DE LA 1829 ȘI PÂNĂ ÎN ANII '70 AI SECOLULUI AL XIX-LEA .	p. 99
3.1. Evoluția numerică a minorităților confesionale din Basarabia până la sfârșitul Războiului Crimeii	p.99
3.2. Dinamica reprezentanților confesiunilor religioase între 1856 – anii 70 ai secolului al XIX- lea.....	p.118
3.3. Concluzii	p.144
4. COMUNITĂȚILE ROMANO-CATOLICE ȘI PROTESTANTE DIN BASARABIA ÎN CONTEXTUL POLITICII RELIGIOASE A ȚARISMULUI (1829 – ANII 70 ai SECOLULUI AL XIX-LEA).....	p.146
4.1.Comunitățile romano-catolice.....	p.146

4.2. Comunitățile protestante.....	p.170
4.3. Concluzii	p.197

5. EVOLUȚIA COMUNITĂȚILOR LIPOVENEȘTI DIN BASARABIA ȘI RELAȚIILE CU AUTORITĂȚILE PUTERII CENTRALE ȘI BISERICEȘTI PÂNĂ ÎN ANII 70 ai SECOLULUI AL XIX-LEA)	p.200
5.1. Specificul evoluției comunităților lipovenești din sudul Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea.....	p.201
5.2. Evoluția comunităților lipovenești din centrul și nordul Basarabiei în comparație cu cele din sud. Atitudinea Bisericii Ortodoxe față de lipoveni.....	p.217
5.3. Concluzii	p.246
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI	p.250
BIBLIOGRAFIE.....	p.260
ANEXE.....	p.282
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII.....	p.299
CV-ul AUTORULUI.....	p. 300

ADNOTARE

Autor: Gumenâi Ion Nicolae

Tema: Minoritățile confesionale din Basarabia (1812 - anii '70 ai secolului al XIX-lea), teză de doctor habilitat în istorie, Chișinău, anul perfectării 2015.

Structura tezei: Introducere, cinci capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 330 titluri, 259 pagini de text de bază (până la Bibliografie), 8 tabele. Rezultatele obținute sunt publicate în peste 40 lucrări științifice.

Cuvintele-cheie : Basarabia, Minorități religioase, Imperiul Rus, politică confesională, romano-catolici, protestanți, lipoveni, armeni, evrei.

Domeniul de studiu: Istoria Românilor.

Scopul lucrării este studierea complexă a evoluției comunităților confesionale a romano-catolicilor, protestanților, armenilor și lipovenilor din Basarabia.

Obiectivele lucrării, rezidă în: identificarea principalelor centre ale comunităților confesionale, ce fac obiectul de studiu al lucrării, precum și stabilirea arealului lor geografic; determinarea modului lor de organizare imediat după anul 1812, identificarea modelului pe care l-au avut la bază, precum și a diferențelor apărute față de perioada anterioară, studiindu-se și cauzelor acestora; stabilirea spectrului religios și etnoreligios al Basarabiei și a evoluției demografice, din acest punct de vedere, a comunităților religioase din interfluviul pruto-nistean până la reformele liberale din anii 60-70 a secolului al XIX-lea; fixarea zonelor și a mediului preferențial al fiecărei confesiuni în parte în regiunea vizată; elucidarea situației comunităților romano-catolice din Basarabia, rezultată din atitudinea și politicile organelor puterii de stat față de acest cult și explicarea acestei orientări în politica religioasă a Imperiului Rus; identificarea factorilor ce au determinat poziția preferențială a comunităților protestante din Basarabia și compararea situației acestora cu alte confesiuni, preponderent cu cea romano-catolică; determinarea esenței și realizării politicii religioase a Imperiului Rus față de lipovenii din spațiul pruto-nistean; examinarea politicii administrației țariste față de minoritățile religioase.

Noutatea științifică a lucrării constă în *elucidarea* integrală, pe tot segmentul diacronic propus, a evoluției comunităților catolice, protestante, lipovenești și armenesti ca unități sau părți componente din spațiul interfluviului pruto-nistean. Se încearcă deci *modelizarea* unui tablou a ceea ce a însemnat istoria comunităților amintite, pentru fiecare în parte și per ansamblu.

Valoarea teoretică rezidă în prezentarea unui cadru teoretico-metodologic fondat pe continuitatea factologico-diacronică, în contextul pluridisciplinarității în plan epistemologic ce vine să puncteze deschiderea spre un nou domeniu de cercetare, atât istoric, cât și interdisciplinar neexplorat, ce își propune să acopere un lapsus existent în știința istorică din Republica Moldova.

Valoarea aplicativă a lucrării, oferă informații și date noi prin valorificarea documentelor de arhivă și face o sinteză consacrată comunităților religioase din Basarabia și a politicilor față de ele a Imperiului Rus, incluzând diferite fațete ale acestei politici.

Implementarea rezultatelor științifice. Rezultatele științifice au fost implementate prin publicarea unei monografii, a peste 40 de articole și studii, contribuții la conferințe naționale și internaționale axate pe problematica dată, utilizarea informațiilor sub formă de suport didactic la cursurile de master, la elaborarea tezelor de licență, masterat și doctorat.

АННОТАЦИЯ

Автор: Гуменый Ион Николаевич.

Тема: *Конфессиональные меньшинства в Бессарабии (1812 – 70 годы XIX века)*, диссертация на степень доктора хабилитат, Кишинёв, 2015.

Структура диссертации: введение, пять глав, общие выводы и рекомендации, библиография (330 наименования), 261 страниц основного текста (до библиографии), 8 таблиц. Полученные результаты опубликованы в более 40 работах.

Ключевые слова: Бессарабия, религиозные меньшинства, Российская империя, конфессиональная политика, римско-католики, протестанты, липоване, армяне, евреи.

Область исследования: История румын.

Цель работы является комплексное изучение эволюции конфессиональных меньшинств католиков, протестантов, липован и армян в Бессарабии.

Задачи диссертации заключаются в: выявлении центров конфессиональных сообществ, которые являются субъектом данного исследования и их географическая локализация; определении способов организации данных сообществ после 1812 года, идентификация модели, которая была взята за основу, а также выявление различий по сравнению с предыдущим периодом и изучения данных различий; определение религиозного и этнорелигиозного спектра Бессарабии и демографическую эволюцию с данной точки зрения до 70 годов 19 века; фиксация зон и предпочтение среды проживания разными конфессиями в прудо-днестровском междуречье, разъяснение статуса римско-католических общин Бессарабии исходя из отношения к ним органов власти к данному культу и объяснения такой ориентации в религиозной политике Российской Империи; выявлении факторов, которые повлияли на преимущественное положение протестантской церкви в Бессарабии и сравнение с другими конфессиями-особенно с римско – католической; раскрытие религиозной политики России по отношению к липованам Бессарабии; анализ двуличной политики царской администрации к конфессиональным меньшинствам.

Научная новизна работы заключается в комплексном изучении эволюции сообществ католиков, протестантов, липован и армян как одного целого, так и в качестве составных частей прудо-днестровского пространства. Предпринимается попытка восстановления исторической картины вышеупомянутых сообществ как в целом, так и в частности.

Теоретическая ценность. Теоретическая ценность диссертации заключается в представлении теоретической основы на фактологической и диахронической непрерывности, в междисциплинарном контексте с позиции эпистемологии, это знаменует появление новой области исторического исследования, что позволяет ликвидировать, существующие в исторической науке Республики Молдова, упущения и неточности.

Практическая ценность диссертации: работа предоставляет ценные информацию выявленные в ходе изучения архивных документов; она представляет собой синтез, посвященный религиозным сообществам в Бессарабии и политике Российской империи по отношению к ним, включает различные составляющие проводимой политики.

Внедрение научных результатов. Научные результаты, полученные в ходе исследований, были использованы для написания монографии, более 40 статей, материал был применен и представлен конференциях, а также был использован в разработке учебного пособия для студентов мастерата, при написании дипломных работ на степень, мастерата и доктора.

ANNOTATION

Author: Ion Gumenâi Nicolae.

Theme: Confessional minorities in Bessarabia (1812 – 70 th years of the XIX th century) from its annexation to the liberal reforms, thesis for the degree of doctor habilitate, Chisinau, 2015.

Structure of the thesis: introduction, five heads, general conclusions and recommendations, bibliography (330 titles), 261 pages (before the bibliography), 8 tables.

The results are published in 40 scientific papers.

Keywords: Bessarabia, religious minorities, the Russian Empire, confessional politics, Roman Catholics, Protestants, Lipovans, Armenians and Jews.

Field of study: History of Romanians.

The purpose of the paper is facing complex study of the evolution of religious communities of Roman Catholics, Protestants, Armenians and Lipovans from Bessarabia.

The objectives of the work lie in the identification of the main centers of religious communities, which are the subject of the work, and the establishment of their geographical location; determining how their organization immediately after 1812, identify the model whom were based, and the differences arising from the previous period, and studying the causes thereof; etnoreligios establishment and religious spectrum of Bessarabia and demographic trends, from this point of view, the religious communities in the investigated region interfluvium until 60-70 years of liberal reforms of the nineteenth century; environmental zones and preferential attachment of each confession in part to the region concerned; elucidating the situation of the Roman Catholic communities in Bessarabia, resulting from the attitude and policies of state authorities towards this cult and explanation of religious policy guidelines of the Russian Empire; Identifying the factors that determined the preferred position of the Protestant communities in Bessarabia and comparing them with other denominations, primarily with the Roman Catholic; determining the essence and achieve religious policy of the Russian Empire against Lipovans in the Prut and Nistru; tsarist administration's duplicitous policy analysis towards religious minorities

The scientific novelty of this work is to study the evolution of complex communities of Catholics, Protestants, and Lipovans Armenians as a whole, as well as parts of the Prut-Dniester space. Attempt to restore the historical picture of the above communities as a whole, and in particular.

The theoretical value. The theoretical value of the thesis is to provide a theoretical basis for factual and diachronic continuity, in an interdisciplinary context from the perspective of epistemology, it marks the emergence of a new field of both historical and interdisciplinary research, which allows to eliminate the existing historiography in the Republic of Moldova, omissions and inaccuracies.

The practical value of the thesis work provides valuable information identified in the study of archival documents; it represents a synthesis of dedicated religious communities in Bessarabia and Policy of the Russian Empire against them includes different components of the policy.

Implementation of scientific results. The scientific results obtained in the studies were used to writing monographs, more than fifty articles was used and presented at national and international conferences on this subject, has also been used in the development of a textbook for students of Master in also in writing diploma theses, Master studies and doctoral programs.

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei abordate. Studiarea și reflectarea unor subiecte legate de istoria religiilor și a confesiunilor, într-un anumit spațiu geografic și temporal, reprezintă un obiectiv important în cadrul tematicii legate de relațiile umane și sociale, care au o importanță majoră pentru înțelegerea și evaluarea corectă a fenomenelor ce se produc în viața unei comunități.

Aspectul ce ține de minoritățile confesionale a fost foarte puțin cercetat în istoriografia românească. Prin minorități confesionale pornind de la definițiile existente în dicționare (ritual creștin constând în mărturisirea păcatelor pentru a obține iertarea lor sau spovedanie) și încetățenite în limbajul academic contemporan noi înțelegem acele comunități religioase creștine care în comparație cu biserica dominantă din Basarabia, cea Ortodoxă ca număr erau inferioare. Ne-am oprit anume la minoritățile confesionale și nu religioase dat fiind că în cazul respectiv ar fi trebuit să fie studiate și comunitățile musulmane sau cele mozaice lucruri care după noi constituie o temă aparte de cercetare.

Cu toate că în ultimul timp în istoriografia din stânga Prutului apar tot mai multe lucrări cu privire la viața confesională acestea, în linii mari, se referă la istoria *ad integrum* sau la unele aspecte de ordin cronologic sau tematic, legate de Biserica Ortodoxă, cea care pe parcursul anilor, a reprezentat populația autohtonă a spațiului vizat.

Rămân oarecum în umbră sau sunt abordate doar tangențial celelalte curente religioase, în speță, cele din Basarabia, lucruri care, după noi, știrbește din prestația discursului istoriografic contemporan, întrucât acesta trebuie să fie în măsură să redea o imagine integrală atât a istoriei evoluției spirituale, cât și a politicilor promovate de autorități în regiunea delimitată geografic de fluviile Prut și Nistru.

Este de menționat că au existat și o serie de păreri sceptice cu privire la oportunitatea unei asemenea cercetări, afirmându-se chiar că, de fapt, comunitățile, fie religioase, fie etnoconfesionale, practic, ar trebui eliminate din studiul istoric al interfluviului pruto-nistean, acestea fiind etichetate ca străine evoluției istorice a spațiului, deoarece ar reprezenta „un implant” venit din afară, ce nu ar fi legat de această regiune.

Or, anume asemenea interpretări tendențioase, cât și necunoașterea istoriei generale a comunităților religioase din spațiul pruto-nistean, au dus la intensificarea tensiunilor dintre reprezentanții diferitor curente confesionale din Republica Moldova la sfârșitul secolului al XX-lea

- începutul secolului al XXI-lea, ba mai mult, neînțelegerile s-au soldat și cu conflicte între diverse comunități religioase.

Asemenea disensiuni, după cum se știe, nu creează o imagine tocmai favorabilă Republicii Moldova pe plan internațional și în Uniunea Europeană, care, în conformitate cu politicile actuale, promovează dialogul intercultural și interconfesional, inclusiv studierea istoriei diferitor culte și curente religioase.

Tocmai din aceste considerente tema dată poate fi considerată de o actualitate deosebită. Considerăm că reflectarea integrală a vieții confesionale este una dintre sarcinile principale ale istoricilor din Republica Moldova, care trebuie să decurajeze interpretările eronate și subiective și prezinte lucrurile în mod imparțial, urmărind reconstituirea unui tablou cât mai complex privitor la evoluția spirituală a regiunii.

Istoria comunităților religioase din Basarabia, cu un trecut istoric de câteva secole în acest spațiu, nu poate fi interpretată ca ceva cu totul separat, ci numai în contextul dezvoltării diacronice a societății de aici, ca parte componentă a ei. Nu putem vorbi despre o istorie a interfluviului pruto-nistean fără să recunoaștem implicarea comunității mozaice sau a celei lipovenești în domeniul economic sau fără cunoaște contribuția comunităților romano-catolice, armenesti și protestante în domeniul cultural și administrativ. Existând și conlocuind de veacuri cu populația ortodoxă, aceste culte nu mai pot fi tratate ca un element străin, ci trebuie abordate în calitate de participanți la parcursul istoric al societății în ansamblu. În opinia noastră, tratarea *in absentia* sau chiar încercarea de interpretare a istoriei spațiului pruto-nistean prin omiterea diferitor comunități religioase, considerate a fi străine istoriei acestui ținut, este în totalitate incorectă și defectuoasă.

Atenția noastră nu întâmplător s-a oprit asupra perioadei ce este cuprinsă între 1812 și anii 70 ai secolului al XIX-lea. Este vorba de un interval de timp în care interfluviul pluto-nistean, în urma situației geopolitice create și a tendințelor expansioniste ale Imperiului Rus, a trebuit să evolueze într-un cadru ce nu-i era definitoriu.

Nefericitul an 1812 și încadrarea teritoriului denumit ulterior Basarabia în componența Imperiului Rus, aveau să schimbe lucrurile nu numai la nivel politic, social, economic, etnic, dar și la nivel religios. Datorită unui nou mod de administrare, ce avea la bază interesul celor care au devenit stăpâni, inclusiv datorită politicilor promovate de aceștia, credem că putem vorbi nu numai de schimbări de ordin sociopolitic sau cultural, dar și de o modificare, ca să zicem așa, a hărții religioase a Basarabiei. Aceste schimbări au avut drept rezultat faptul că toleranța și maleabilitatea

conducerii de până atunci și atitudinea generală a populației au fost substituite intereselor și pretențiilor imperiale ruse.

Considerăm necesar un asemenea studiu cel puțin pentru a compara situația din Basarabia cu cea din restul teritoriului Imperiului Rus. Astfel, încercăm una din primele abordări sintetice și complexe ale acestei chestiuni, abordare care se bazează, în primul rând, pe acte și documente de arhivă, precum și pe documentele publicate, pe mărturiile din presa timpului, precum și pe materiale istoriografice.

Epoca istorică vizată fiind una destul de vastă, vom încerca să surprindem schimbările și evoluțiile din politica administrației țariste față de comunitățile religioase minoritare din Basarabia.

Anume aici, și credem că este necesar să fie subliniat acest lucru, s-a conturat marea deosebire, pe teren spiritual-religios, între spațiul țarist și Europa Occidentală. Țările europene încă din secolul al XVIII-lea au început să se orienteze spre secularizarea și laicizarea societății și a vieții cotidiene, în timp ce Imperiul Rus a ținut cu tot dinadinsul să mențină, ba mai mult, să cimenteze rolul primordial al Bisericii Ortodoxe Ruse în societate, de unde și disensiunile în relațiile cu alte curente și comunități religioase.

Reiterăm afirmația că perioada nu este aleasă întâmplător, deoarece, după părerea noastră, această etapă în istoria Imperiului Rus, la care a fost anexată și Basarabia, s-a caracterizat prin faptul că, pe de o parte, datorită statutului de religie dominantă a ortodoxiei, considerată religia maternă rusă, tot ce era în afară acestui cult era tratat ca o disidență religioasă și abordat de stat într-o manieră extrem de dură, dacă nu chiar represivă în anumite situații. Pe de altă parte, puterea de stat nu elaborase încă toate mecanismele de constrângere și era foarte și foarte indecisă, întrucât nu fusese definită și elaborată o clasificare a curentelor religioase de pe teritoriul Imperiului Rus.

Astfel, *cadrlul cronologic* al investigațiilor are la limita de jos anul 1812, când ținutul dintre râurile Prut și Nistru a fost ocupat de Imperiul Rus și, odată cu aceasta, a fost rupt din contextul său firesc de dezvoltare, inclusiv în ceea ce privește latura spirituală. Există și unele excepții, când cadrul cronologic trebuie coborât la a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pentru a putea fi examinate anumite linii de continuitate sau efecte contrare.

Limita superioară a cadrului cronologic este marcată de perioada domniei țarului Alexandru I, perioadă caracterizată printr-o politică de liberalizare în diferite domenii, fie social, fie economic, fie religios. Perioada se remarcă printr-o poziție de toleranță din partea puterii imperiale față de diferitele comunități religioase existente în Basarabia.

Cât privește *zona geografică* supusă atenției în cercetarea noastră, aceasta se limitează la spațiul cuprins între râurile Prut și Nistru, acesta fiind depășit doar atunci când s-a simțit nevoia de a face o serie de comparații necesare pentru elucidarea unui tablou general legat de evoluția comunităților romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia, paralel cu alt teritorii ale imperiului.

Sub aspect tematic, lucrarea, în principal, este orientată spre cercetarea evoluției comunităților romano-catolice, protestante, armenești și lipovenești din Basarabia, respectivele comunități constituind piesele principale de pe segmentul extraortodox în politica imperial rusă. Totodată, problematica privind evoluția minorităților religioase din Basarabia fiind foarte vastă (în acest sens ne referim la aspecte precum ar fi rolul jucat de comunitățile respective în evoluția economică a acestui teritoriu, impactul asupra evoluției culturale, dar și asupra propriului produs cultural, relațiile cu autohtonii, etc.,), ne-am propus în lucrarea de față să ne axăm pe două probleme fundamentale, din care, după părerea noastră, derivă toate celelalte realități: prima ține de evoluția demografică a minorităților religioase în perioada cronologică cercetată, prezentată în contextul general al spectrului demografic din regiune, și a doua vizează analiza politicilor și atitudinilor administrației locale și centrale a Imperiului Rus față de comunitățile confesionale din Basarabia. În același timp, am efectuat și un studiu comparativ cu situația din restul imperiului. Întrucât segmentul religios al Imperiului Rus cuprinde un spectru mult mai larg de curente religioase, în teza de față ne-am limitat doar la romano-catolici, protestanți, armeni și lipoveni, întrucât acestea sunt cele mai reprezentative și se regăsesc atât în spațiul pruto-nistrean, cât și în restul imperiului.

Metodologia cercetării științifice. Pentru realizarea scopului investigației propuse au fost utilizate o serie de metode, printre care: metoda critică, metoda tipologizării, metodele istorico-comparativă, structural-funcțională, statistică, sistemică,, empirică, particularizarea și generalizarea, inducția, analogia, deducția și altele. De asemenea, este folosită și metoda comparativă, atât pentru a studia colectivitățile religioase, cât și pentru examinarea problemei sub aspect teritorial, făcându-se o comparație a evenimentelor din Basarabia cu cele din restul Imperiului Rus. Ca principii au fost aplicate: principiul obiectivității, principiul cronologic și al imparțialității istorice, cu atât mai mult cu cât tema abordată nici nu poate fi cercetată altfel, fără aplicarea acestor principii. Metodele utilizate și-au atins scopul, au ajutat la realizarea obiectivelor propuse, ceea ce a făcut ca

finalizarea cercetării să se soldeze cu anumite concluzii și recomandări, care au rolul de a pune în valoare a rezultatele și de a elimina necunoscutele din istoria confesională a Basarabiei.

Scopul și obiectivele tezei. Scopul lucrării este orientat spre studierea complexă a evoluției comunităților confesionale a romano-catolicilor, protestanților , armenilor și lipovenilor din Basarabia. Toate acestea sunt abordate prin prisma cercetării, sistematizării și aprecierii măsurilor și atitudinilor pe care le-a avut față de aceste curente religioase instituția puterii țariste, ca instrument primar și primordial al imperiului.

Pornind de la scopul enunțat, au fost stabilite și obiectivele lucrării, care rezidă în:

- identificarea principalelor centre ale comunităților confesionale, ce fac obiectul de studiu al lucrării, precum și stabilirea arealului lor geografic;
- determinarea modului lor de organizare imediat după anul 1812, identificarea modelului pe care l-au avut la bază, precum și a diferențelor apărute față de perioada anterioară, studiindu-se și cauzelor acestora;
- stabilirea spectrului religios și etnoreligios al Basarabiei și a evoluției demografice, din acest punct de vedere, a comunităților religioase din interfluviul pruto-nistean până la reformele liberale din anii 60-70 a secolului al XIX-lea;
- fixarea zonelor și a mediului preferențial al fiecărei confesiuni în parte în regiunea vizată;
- elucidarea situației comunităților romano-catolice din Basarabia, rezultată din atitudinea și politicile organelor puterii de stat față de acest cult și explicarea acestei orientări în politica religioasă a Imperiului Rus;
- identificarea factorilor ce au determinat poziția preferențială a comunităților protestante din Basarabia și compararea acestora cu alte confesiuni, preponderent cu cea romano-catolică;
- determinarea esenței și realizării politicii religioase a Imperiului Rus față de lipovenii din spațiul pruto-nistean;
- examinarea politicii administrației țariste față de minoritățile religioase.

Noutatea științifică a rezultatelor obținute. Sub aspectul noutății, lucrarea pentru prima dată abordează conceptual și metodologic cercetarea unei probleme de valoare orientată, în primul rând, spre introducerea în circuitul științific a informațiilor documentare, în mare parte inedite, și spre *conceptualizarea* sub un alt unghi de vedere a materialelor de arhivă, care au fost puse în circuitul științific anterior și au fost abordate din punct de vedere demografic, economic sau social, dar nu și din punct de vedere confesional. Noutatea științifică a lucrării constă în *elucidarea* integrală, pe tot segmentul diacronic propus, a evoluției comunităților confesionale a romano-catolicilor, protestanților, lipovenilor și armenilor, ca unități sau părți componente din spațiul interfluviului pruto-nistean, *cea ce a generat* o viziune de ansamblu în baza materialului documentar nou și a lucrărilor cu referire la tematica dată, respectivul segment de cercetare nefiind explorat până la acest moment. Se conturează un tablou general a ceea ce a constituit istoria comunităților amintite, pentru fiecare confesiune în parte și per ansamblu. Originală, este analiza dezvoltării comunităților romano-catolicilor, protestanților, lipovenilor și armenilor în contextul general al politicii țariste în Basarabia. Așa dar problema științifică soluționată ține de elucidarea complexă a locului și rolului minorităților confesionale din Basarabia în perioada anilor 1812 – anii ‘70 ai secolului al XIX-lea.

Soluționarea problemei date permite crearea unei noi direcții științifice, investigarea istorie minorităților confesionale din spațiul pruto-nistean până în prezent, subiect ce ține de identificarea și examinarea în viitor a mai multor probleme, cum ar fi diversitatea de atitudini față de aceste colectivități din partea autorităților, condițiile în care s-au manifestat anumite luări de poziție, relațiile interconfesionale, relațiile cu populația românească ortodoxă majoritară ș.a.

Importanța teoretică a lucrării rezidă în prezentarea unui cadru teoretico-metodologic, fondat pe continuitatea factologico-diacronică, în contextul interdisciplinarității și al pluridisciplinarității în plan epistemologic.

În fapt, lucrarea vine să traseze calea spre un nou domeniu de cercetare, atât istoric, cât și interdisciplinar (studiul religiilor, istoriei religiilor, studiul antropologic etc.), neexplorat până în momentul de față, dar care începe să prindă contururi prin intermediul unor studii și articole publicate de către autor și prin tematica ce a început să fie investigată în cadrul unor teme de doctorat.

Astfel, cu orientarea spre două probleme majore pentru istoria minorităților confesionale din interfluviul pruto-nistean (evoluța demografică și politica țaristă față de comunitățile confesionale

neortodoxe) se lansează noi vectori de cercetare, reuniți într-un nou domeniu ce poate cuprinde studii legate nemijocit de viața religioasă a diferitor comunități confesionale, ponderea aspectului religios în viața economică sau culturală a acestora, impactul social al aspectului confesional ș.a.

Lucrarea, în general, acoperă un gol existent în știința istorică din Republica Moldova, oferind o sinteză a vieții comunităților religioase din Basarabia în epoca modernă și a politicilor față de aceste comunități, promovate de către Imperiul Rus, inclusiv diferite fațete ale respectivei politici.

Aprobarea rezultatelor. Tematica abordată în prezenta lucrare se află în atenția autorului de mai mulți ani, fapt ce a permis diseminarea rezultatelor obținute pe parcursul cercetărilor în cadrul unor foruri și reuniuni de rang național și internațional. Rezultatele investigațiilor au fost prezentate la peste 20 de conferințe și reuniuni științifice cu participarea specialiștilor atât din țară cât și de peste hotare, și anume: Conferința Științifică Internațională *Frontierele spațiului românesc în context european*, Universitatea din Oradea, octombrie 2008; Conferința Științifică Internațională *Națiune, identitate, stat de drept. Istoria conceptelor în spațiul românesc*, Universitatea Leipzig, Germania, decembrie 2010; Conferința Științifică Internațională *O idee de Europa. Perspective istorice și filologice de la est la vest*, Universitatea din Padova, Italia, noiembrie 2011; Simpozionul Internațional *Putere și imaginar politic în Europa: rădăcini istorice, modele antropologice, reprezentări literare*, Oradea-Padova, noiembrie 2012; Conferința Științifică Internațională, *Discurs, Practică și Mesaj. Violența în sud-estul European. Societate. Politică. Religie. Cultură*, Universitatea de Stat din Moldova, Republica Moldova, decembrie 2012; Simpozionul științific internațional, *Biserica ortodoxă din interfluviul pruto-nistean (1813-2013)*, Universitatea de Stat din Moldova, Republica Moldova, octombrie 2013; Conferința Internațională *Urmele germane în Republica Moldova 1814-2014. Tradiție și Modernitate*, Academia de Științe a Moldovei, mai 2014 etc.

De asemenea, o parte din rezultatele științifice au fost publicate în articole și studii, ce au apărut în reviste de specialitate și în culegeri de materiale științifice, editate în țară și peste hotare, numărul acestora trecând de 35. Dintre acestea menționăm: *Dinamica numărului populației lipovene în Basarabia în perioada 1812-1825* în: „Tyragetia”, s.n. vol.1(XVI), Nr.2; *Religious policy of the Russian Empire as concerns the confessional minorities from Bessarabia in the XIX- th century* în: *Eurolimes*, vol. 5, Oradea – Debrecen, Spring 2008; *Componenta etnică și confesională a Basarabiei în 1828*, în: *Românii din afara graniței țării*. Iași – Chișinău: legături istorice, Iași, 2008;

Aspects concerning the confessional politics of the Russian Empire at its western bordaries (The case of Bessarabia) , în: *Selectet aspects of transformation in countries of central and central – eastern Europe. A book dedicated to professor Oleh Shably upon the 50th anniversary of scientific work*, University of Gdansk Bernardinum, Pelpin, 2010; *Религиозная принадлежность как признак этнической принадлежности (Пример общин религиозных меньшинств Бессарабии 19 века)* în: *Наукові Записки*, Серія «Культорологія », Випуск 5, Острог, 2010; *Politica demografică a Imperiului Rus față de minoritățile confesionale din Basarabia, în prima jumătate a secolului XIX* în: *Confluente identitare și realități demografice la est de Carpați în secolele XIX – XX* , Iași, 2011; *Raporturile între populația autohtonă a Basarabiei și minoritățile confesionale în prima jumătate a secolului al XIX-lea* în: *La frontierele civilizațiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios*, Galați 2011; *Un izvor inedit privitor la componența națională, confesională și socială a orașului Ismail la 1816* în: *The historian's atelier. Sources, methods, interpretations*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvănene, Cluj – Napoca, 2012; *Considerații privind denominațiile religioase din Basarabia în secolul al XIX-lea*, în: *Studia Universitatis Moldaviae*. Revista Științifică a Universității de Stat din Moldova, 2013; *Politica confesională a autorităților ruse în guberniile de nord-vest ale imperiului* în: *Analele Științifice ale Universității “Alexandru Ioan Cuza”, din Iași, (Serie nouă) Istorie*, Tom LVI – LVIII, 2010- 2012; *Отношение бессарабских староверов к императорской власти в период польского восстания 1863 г.* În: *Revista de etnologie și culturologie*, Chisinau 2013 ș.a.

Sumarul compartimentelor tezei. Teza de doctor habilitat a fost elaborată în conformitate cu cerințele înaintate de către Comisia Națională de Atestare și Acreditare, stipulate în regulamentele ce sunt în rigoare. În partea introductivă este formulată actualitatea și importanța problemei abordate, sunt expuse scopul și obiectivele tezei, noutatea științifică a rezultatelor obținute; importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării; aprobarea rezultatelor, precum și sumarul compartimentelor tezei.

Lucrarea conține: adnotări în limbile română, engleză și rusă; introducere; un capitol metodic-istoriografic și patru capitole care, la rândul lor, sunt divizate în subcapitole; Concluzii generale și recomandări; Bibliografie; Anexe; CV-ul autorului.

În capitolul I al lucrării, intitulat *Minoritățile confesionale din Basarabia în istoriografie și în izvoare de la mijlocul secolului al XIX-lea și până la începutul secolului al XXI-lea*, este analizat într-o manieră problematico-cronologică discursul istoriografic, cu referire la comunitățile

confesionale a romano-catolicilor, armeano-gregorienilor, protestanților și lipovenilor. Această expunere contribuie la o înțelegere mai apropiată și deslușită a investigațiilor care au abordat acest segment tematico-istoric.

Capitolul II al lucrării are drept subiect de bază situația demografică a Basarabiei în anii imediat următori de după anexare, privită din punct de vedere religios. De asemenea, sunt examinate anumite tactici care au fost aplicate de către Imperiul Rus pentru a încadra problemele confesionale în propria sa configurație specifică. În ultima parte se face o evaluare a numărului populației Basarabiei către 1828, din punctul de vedere al apartenenței religioase.

În al III-lea compartiment al tezei se studiază evoluția numărului comunităților ce țin de confesiunile romano-catolice, protestante, armenie și lipovenești pe parcursul segmentului diacronic cercetat. Concomitent, se încearcă o reconstituire a spațiilor tradiționale de locuire, urban sau rural, stabilindu-se principalele zone geografice preferate de către comunitățile romano-catolice, protestante, armeniești și lipovenești.

Capitolul IV conține abordarea evoluției comunităților confesionale apropiate ca concept și doctrină Bisericii Ortodoxe, în condițiile în care ultima avea rolul dominant. Pornind de la subiectul legat nemijlocit de evoluția comunităților romano-catolice și protestante, cu o predispoziție aparte pentru viața religioasă, în compartimentul dat al tezei se analizează și influența exercitată de atitudinea și politicile promovate, atât de autoritățile locale, cât și de puterea imperială rusă față de fiecare comunitate în parte, influență de care a depins și cursul dezvoltării acestor comunități.

Dat fiind specificul comunității lipovenești, acestea i-a fost rezervat un capitol aparte (al V-lea) care, de fapt, constituie ultimul compartiment al lucrării. Aici se face o analiză a duplicității politicii religioase a Imperiului Rus în ceea ce privește obștile lipovenești din sudul Basarabiei și din restul teritoriului pruto-nistean. De asemenea, se încearcă stabilirea deosebirilor existente între vectorul politic aplicat față de lipovenii din interiorul imperiului, în general, și față de cei din Basarabia, în special. Evident că nu este trecută cu vederea nici viața internă a acestor comunități, în care factorul religios era unul primordial.

Ca o încheiere logică, în lucrare sunt incluse concluziile și recomandările ce au rezultat din studiul efectuat asupra evoluției comunităților confesionale din Basarabia, de la anexarea acestui teritoriu la Imperiul Rus și până la transformările de ordin liberal, produse în timpul domniei țarului Alexandru II.

1. MINORITĂȚILE CONFESIONALE DIN BASARABIA ÎN LITERATURA DE SPECIALITATE ȘI ÎN SURSELE ISTORICE (SECOLUL AL XIX-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XXI-LEA)

1.1 Istoriografia privind minoritățile religioase din Basarabia. Paradigma cercetării, ca și elementele asupra cărora a fost concentrată, îndreaptă autorul spre o examinare problematiko-cronologică a discursului istoriografic, pentru a ajunge la o înțelegere mai clară a investigațiilor care au abordat acest segment tematico-istoric.

Astfel, constatăm o mare lipsă a lucrărilor de specialitate referitor la starea de fapt a comunităților romano-catolice, protestante, armenești și lipovenești în perioada imediat următoare anexării Basarabiei de către Imperiul Rus. Constatăm că nu există suficiente informații cu privire la modelele de organizare a acestor comunități sau, mai bine zis, cu privire la părăsirea vechilor tradiții și trecerea, fără nicio diferență, sub ascultarea organelor administrativ-religioase; de asemenea, sunt prea puține date referitoare la evoluția comunităților în perioada cercetată de noi. Practic, cercetările anterioare au la bază o serie de izvoare care constituie fie materiale de arhivă, fie surse narative sau de alt gen.

Referindu-ne la lucrările cu caracter general, ce vizează istoria Basarabiei în secolul al XIX-lea, acestea pot fi clasificate, din punctul de vedere al școlii istoriografice și din punct de vedere cronologic, în două grupuri mari: lucrări ale autorilor ruși și lucrări ale autorilor români.

Din scrierile autorilor ruși, trebuie să menționăm, în primul rând, cunoscuta lucrare a lui A. Skalkovski publicată în 1850 (O primă lucrare cu caracter oficial, care pune în discuție numărul populației din Basarabia, dar la un nivel general, este un dicționar apărut la Sankt-Petersburg în 1836. (*Энциклопедический лексикон*, Санкт-Петербург, типография А. Плюшара, том 5, 1836, c. 443). Cu toate că este scrisă la mijlocul secolului al XIX-lea, aici se face o serie de referințe directe la situația din momentul anexării Basarabiei la Imperiul Rus și la perioada imediat următoare; autorul afirmă cu mândrie că, spre deosebire de alte țări, cum ar fi Marea Britanie sau Spania, ca puteri coloniale, Rusia nu numai că a păstrat viața și proprietățile grecilor, armenilor, tătarilor și românilor, dar i-a și îmbogățit pe aceștia prin munca și averile copiilor lor [247, c.206].

Cu toate că putem găsi o serie de informații utile, fie cu referire la comunitățile armenești sau evreiești, fie cu privire la cele lipovenești, totuși datele furnizate de Skalkovski trebuie utilizate în

modul cel mai critic, deoarece în ele există o multitudine de erori și de afirmații ce nu se confirmă documentar, acestea fiind, în cele mai dese cazuri, niște presupuneri ale autorului. Ca exemplu poate servi informația despre amplasarea, în Basarabia acelei perioade, a colectivităților de evrei caraimi, lucru care nu se confirmă prin nicio atestare documentară.

Lucrarea oferă și o serie de date statistice cu privire la populația din Basarabia, prezentând și primele încercări de împărțire a populației după confesiuni. Aici însă se cere mai mult discernământ în ceea ce privește cronologia datelor. Deși este publicată în 1850, datele utilizate de Skalkovski sunt cu referire la anul 1844, dar și acestea trebuie verificate și confirmate prin datele de arhivă, pentru a se evita erorile comise de autor.

În studiile lui Koppen [141, 140, 142] se examinează recensământul din 1851, sunt prezentate unele date ce se referă la comunitățile armenescă, mozaică și la cele ale coloniștilor germani luterani.

Într-o cheie similară sunt realizate și lucrările lui A. Zasciuk [133, 135]. Deși apărute în diferiți ani și cu denumiri diferite, ele prezintă același conținut descriptiv al Basarabiei și oferă informații ce țin de organizarea și numărul diferitor comunități religioase din spațiul pruto-nistean în deceniul al doilea al secolului al XIX-lea. Unele surse actuale consideră aceste materiale foarte utile pentru geografia și statistica Imperiului Rus, în cazul nostru pentru Basarabia, și consideră că sunt de neprețuit pentru cercetarea multilaterală a regiunilor Imperiului Rus și că ar fi de o valoare inestimabilă pentru analiza evenimentelor din acea perioadă, iar părți din lucrare sunt folosite până astăzi pentru elaborarea unor articole enciclopedice. Nu același lucru îl susținem și noi, deoarece analiza informațiilor furnizate ne face să credem că datele oferite de A. Zasciuk sunt destul de superficiale și pot fi folosite doar cu titlu informativ, fiind nevoie de o verificare foarte minuțioasă a lor. Astfel, nu putem fi de acord cu faptul că șleahicii polonezi sunt atestați în această regiune abia după anexare și numai în ținutul Hotin [133, c.157] sau cu afirmația că Nerses a fost arhiepiscopul armenilor din Basarabia de la încorporare și până în 1856 [133, c. 36-37], precum și cu multe alte interpretări care, după părerea noastră, sunt mai mult decât excesive.

Datele statistice prezentate de A. Zasciuk, care se referă la sfârșitul deceniului cinci și începutul celui următor, ca și în cazul lucrării lui A. Skalkovski, trebuie verificate și confirmate, în primul rând, prin informațiile oferite de documentele de arhivă, precum și de alte surse.

Destul de interesantă este lucrarea lui A. F. Rittih [210], militar de profesie. Ea apare după legiferarea serviciului militar obligatoriu în Imperiul Rus și, de fapt, vine să demonstreze beneficiile

ce le va aduce această nouă lege. Autorul, pentru argumentele sale, apelează la calcule ce vizează posibilitățile guvernelor de a aduce un anumit număr de ostași din fiecare categorie socială și etnică. Astfel autorul înregistrează date cu referire la segmentele etnoconfesionale ale guvernelor în parte și acordă o atenție deosebită unităților administrative din partea europeană a imperiului. Totuși facem și aici o remarcă. Datele cu care operează autorul sunt contradictorii, ceea ce denotă sau neatenția, sau incompetența lui A. F. Rittih pe acest segment, din care cauză aceste date vor fi folosite cu anumite rezerve.

O altă categorie de studii ce oferă informații generale despre Basarabia, atingând tangențial și subiectul care ne interesează, sunt cele care au apărut la aniversarea evenimentului „încadrării Basarabiei” în Imperiul Rus. Dintre acestea menționăm, în primul rând, lucrarea lui P. N. Batiuşkov [89], apoi pe cea apărută sub redacția lui P. Cruşevan [97] și, în cele din urmă, o publicație care marchează centenarul aflării spațiului dintre Prut și Nistru sub sceptrul bicefal al țărilor ruși, semnată de către N. V. Laşkov[163]. Și P. Cruşevan, și N. V. Laşkov aduc în discuție numărul populației către anul 1812 și în perioada următoare, autorii fac descrierea etnografică a grupurilor etnice existente în Basarabia. Nu se merge însă mai departe și nu se face descrierea sau caracterizarea structurii confesionale a regiunii, a organizării sub acest aspect. Informațiile acestor autori pot fi folosite, dar cu foarte mare precauție în cazul unor estimări etnoconfesionale.

Cu toate că lucrarea lui Batiuşkov cronologic apare mai înainte, ea este cu mult mai documentată și mai detaliată decât cele amintite mai sus. Ea oferă un flux mult mai mare de informații, inclusiv în ceea ce privește structura confesională a Basarabiei și organizarea comunităților religioase de aici. Totuși trebuie să remarcăm că P. N. Batiuşkov nu și-a prelucrat critic informațiile, ci le-a preluat *grosso modo* de la alții și, prin urmare, le-a interpretat greșit. Mai mult, pentru a servi interesele autorităților, el adeseori se contrazice, așa cum, o face, de exemplu, atunci când afirmă că românii fugeau în masă, pentru a se așeza în Basarabia, iar în pasajul imediat următor arată că între 1817–1818 din ținuturile incluse în Rusia au fugit 3 000 de familii de români și bulgari [89, c.137]. În unele cazuri autorul ajunge să facă afirmații eronate, ca în problema întemeierii localității lipovenești Vilcovo [89, c. 137] sau constatând că lipovenii reprezentau una din principalele forțe instigate de către polonezii romano-catolici la răzvrătire împotriva puterii imperiale [89, c.148].

Astfel, în lucrările cu caracter general ale istoriografiei ruse de până la 1917, informațiile cu referire la tema cercetată de noi sunt destul de limitate.

Istoriografia românească din secolul al XIX-lea lasă subiectul în afara intereselor sale. Abia la sfârșitul acelui secol apare lucrarea lui Zamfir Arbore „Basarabia în secolul al XIX-lea” [13]. Ca și lucrările autorilor ruși amintiți, ea nu are un caracter strict istoric, ci este mai mult o prezentare sau o descriere a regiunii pe parcursul secolului al XIX-lea. Asemenea lucrărilor prezentate supra, Arbore se referă și la populația regiunii, dar numai abordând problema structurii etnice a Basarabiei (în acest caz informațiile pot fi folosite doar parțial, deoarece, deși se delimitează comunitățile armenesti și evreiesti, lipsește cu desăvârșire o împărțire a reprezentanților religiei creștine). Divizarea locuitorilor Basarabiei din punct de vedere confesional autorul o face abia începând cu jumătatea secolului al XIX-lea. Un aspect pozitiv este enumerarea reprezentanților diferitor denominațiuni (incorectă însă), care apar în această perioadă în Basarabia, precum și a principalelor centre spirituale ale comunităților romano-catolice, protestante și armenesti [13, p.513].

O lucrare destul de interesantă, din punctul nostru de vedere, este cea a lui G. Murgoci [323]. Este un studiu al evoluției populației din Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea. Din păcate, autorul, care are ca obiect de studiu preponderența elementului românesc din regiune și se referă la structura și evoluția etnică a populației, atinge doar tangențial și foarte sporadic problema privind apartenența religioasă.

În perioada interbelică, școala istoriografică românească a elaborat mai multe lucrări cu referire la istoria interfluviului pruto-nistean sub stăpânirea imperială rusă. Toate s-au referit însă la structura etnică a populației în momentul anexării regiunii și în perioada ulterioară (îndeosebi concentrându-se asupra problemei privind ponderea majoritară a populației românești), precum și la descrierea specificului fiecărei etnii care a constituit parte din populația Basarabiei. Sub aspectul problemelor vieții spirituale, aceste lucrări s-au axat îndeosebi asupra istoriei Bisericii Ortodoxe, astfel că celelalte culte și curente religioase au rămas în umbră.

Dintre lucrările din această serie ne-a atras atenția doar cea tipărită sub coordonarea lui Ștefan Ciobanu cu titlul de *Basarabia* [29], în special, capitolul intitulat *Culte*. În compartimentul îngrijit de N. M. Enea, cu toate că sunt amintite majoritatea comunităților religioase din regiune, informația este destul de lapidară și se referă mai mult la anul 1918, momentul unirii Basarabiei cu România. Prezintă interes doar câteva date legate de personalitatea lui I. Lindl, unul dintre organizatorii primelor colonii germane protestante din sudul Basarabiei [29,p.303], informații care, de asemenea, trebuie interpretate în mod critic.

În perioada postbelică tema abordată în lucrările de sinteză nu a fost una „populară”, fiind știut patosul ateist al regimului instaurat în URSS și România. Din aceste considerente nu cunoaștem lucrări cu caracter științific, care ar fi tratat subiectul minorităților religioase din spațiul dintre Prut și Nistru, decât poate tangențial, atunci când subiectul nu putea fi nicidecum ocolit.

Unele lucrări publicate în această perioadă de către P.G. Dmitriev și V.S. Zelenciuc au tratat, din punct de vedere demografic, istoria spațiului vizat. Studiul lui P. G. Dmitriev poate fi consultat pentru crearea unui tablou general al situației demografice din Țara Moldovei la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. Datele din lucrare nu intră însă în cadrul cronologic al cercetării noastre.

Lucrările lui V. S. Zelenciuc și V. M. Cabuzan cuprind toată perioada secolului al XIX-lea. Ele au fost consultate pentru stabilirea situației demografice a spațiului pruto-nistrean la momentul anexării Basarabiei la Imperiul Rus, dar cercetările de ultimă oră demonstrează că în mare parte aceste scrieri sunt depășite. Cu toate că autorii folosesc un bogat material documentar, se observă tendința lor de a diminua numărul populației autohtone și de a ridica artificial numărul populației ruse, ca element principal, ce trebuia să reprezinte acest spațiu. Este evident că o parte din informații nu mai sunt pasibile. Mai mult, ele denaturează tabloul general pe segmentul temporar care ne interesează. Totuși o serie de informații furnizate de către autori, fie că este vorba de comunitatea armeană, fie că este vorba de comunitatea evreiască sau germană, pot fi și au fost utilizate în lucrarea de față cu o doză de spirit critic, cu atât mai mult cu cât autorii au folosit unele surse primare, adică documente și informații din arhivele ruse, care nouă nu ne sunt accesibile pentru moment.

După căderea regimului comunist, apar noi posibilități de studiere în domeniul istoriei: deschiderea de noi direcții de cercetare, reluarea sau reinterpretarea unor direcții și rezultate ale cercetărilor istorice, efectuate la comandă și având un caracter tendențios. Astfel, se publică noi studii în domeniul istorico-demografic, printre care și articolele subsemnatului [43, 44,45].

Numărul noilor studii este destul de mare și acoperă atât diferite segmente cronologice, cât și variate subiecte. Am sublinia, în primul rând, investigațiile cercetătorului Dinu Poștarencu, ce au ca temă de cercetare evoluția demografică a populației din Basarabia, reunite ulterior într-un studiu destul de complex [63]. Volumul își are meritul său prin faptul că readuce în discuție problema evoluției demografice a populației pe parcursul secolului al XIX-lea, folosind pentru estimarea acesteia o bună parte din sursele istoriografice cunoscute la temă și punând în valoare materiale de

arhivă puțin cunoscute încă. Este importantă interpretarea proprie a autorului, fondată pe argumente solide, care vizează numărul și evoluția etniilor din spațiul pruto-nistean în această perioadă, de aceea, cu toate că se referă doar la structura etnică, studiul în cauză a fost folosit și de noi pentru unele estimări și pentru a svalua numărul anumitor comunități etnoreligioase.

Este evident că problema structurii demografice a Basarabiei l-a interesat nu numai pe domnul Dinu Poștarencu. Un anumit interes prezintă lucrarea cercetătoarei Rodica Svetlicinâi [68], care pune în discuție problema structurii naționale a populației Basarabiei la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Dar și această autoare lasă la o parte aspectul religios și analizează situația doar din punct de vedere economico-social.

Din examinarea literaturii istorice de mai sus, putem conchide că nu avem lucrări istorice ce ar fi avut drept obiect de studiu problema organizării și evoluției numerice sau demografice a tuturor minorităților confesionale din Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea. Cercetări științifice ce s-ar fi ocupat de demografia populației din spațiul pruto-nistean, cu excepția unor estimări făcute de diferiți funcționari care s-au perindat prin această regiune, apar abia începând cu anii '50 ai secolului al XIX-lea. Ele însă analizează aspecte de ordin etnic, economic sau social și niciuna nu abordează aspectul religios. Chiar dacă admitem că între segmentul etnic și cel etnoconfesional am putea pune semnul egalității, lucru care însă nu se confirmă în totalitate, oricum nu vom avea o imagine completă cu privire la cifra inițială a fiecăreia dintre minoritățile și cultele religioase existente în Basarabia în momentul anexării la Imperiul Rus, precum și a numărului acestora în diferite etape. În istoriografia rusă și sovietică politica țarismului față de aceste minorități este tratată tendențios sau este trecută cu vederea. Tocmai din aceste considerente, după cum s-a menționat și mai sus, una din sarcinile lucrării de față este ca, în baza datelor existente, dar, mai ales, a materialelor de arhivă și a altor surse puțin valorificate, să fie reconstituit tabloul evoluțional al diferitor culte religioase din spațiul pruto-nistean pe parcursul secolului al XIX-lea, în contextul politicii țarismului față de aceste minorități, astfel fiind complinit un gol istoriografic.

Totuși, este de semnalat faptul că în istoriografia rusă, românească și din alte țări, a apărut o serie de lucrări referitoare nemijlocit la minoritățile confesionale.

În istoriografica rusă din perioada țaristă, o lucrare destul de importantă sub aspect tematic pentru confesiunea romano-catolică, este cea a lui D. A. Tolstoi [287, 288]. Ea are ca subiect istoria bisericii romano-catolice din spațiul rus, începând din secolul al X-lea, deci de la încercarea de convertire a cnezilor slavi la catolicism și până la sfârșitul domniei împăratului Aleksandru I.

Lucrarea prezintă interes și ținând cont de posturile de stat deținute de autorul ei, care în 1865 este numit ober-procuror al Sfântului Sinod, iar din următorul an este concomitent și ministru al educației, funcții pe care le ocupă până în 1880. Este evident că în funcțiile sale D. A. Tolstoi a avut acces la o serie de informații și materiale inaccesibile altor persoane, fiind vorba de date ce le datorăm doar lucrării sale. Pentru noi ea mai prezintă interes și prin faptul că oferă informații legate de organizarea comunităților catolice din Basarabia în perioada țarului Aleksandru I. Totuși atragem atenția asupra faptului că la lectura lucrării se lasă de înțeles subiectivismul autorului, care, fiind exponent al sistemului de administrație imperial, nu a putut fi nepărtinitor în tratarea istoriei cultului latin din Rusia, mai ales că inițial lucrarea era destinată cititorului occidental și urma să îndreptățească toate acțiunile întreprinse de către autoritățile țariste.

Cercetătorii istorici ruși, și nu doar în contextul Bisericii Romano-Catolice, s-au interesat îndeosebi de „problema poloneză”. Din aceste considerente, studierea cultului latin era îndreptată anume spre Polonia și guberniile de nord-vest ale Imperiului Rus. Iar numărul mic al populației catolice din Basarabia, în concepția autorităților țariste, făcea ca aceasta să nu prezinte vreun pericol nici pentru puterea imperială, nici pentru unitatea teritorială, din care cauză și interesul față de această comunitate din spațiul pruto-nistean era practic nul. De aceea nu vom găsi lucrări care să ia în dezbatere tema. Totuși, vom încerca să enumerăm, cel puțin, câteva studii cu referire la colectivitatea latină din perioada de referință, lucrări consultate de noi pentru stabilirea atitudinii generale față de romano-catolici, precum și a cauzelor ce au generat-o.

Cam în aceeași perioadă cu lucrarea lui D. A. Tolstoi apare și cea a lui L. A. Spiceakov[255], care, caracterizând Biserica Latină, arăta că „dorința de veacuri pentru putere a slujitorilor acestei Biserici, bazată pe ignoranță și lipsirea mirenilor de posibilitatea de a studia amănunțit curatele adevăruri religioase după izvoare vechi creștine, este îndreptată spre crearea la membrii acestei Biserici a supunerii oarbe și a încrederii fără de margini în învățătura pastorilor săi, care sunt într-o uniune strânsă între ei și în supunere fără limite față de Scaunul papal, care conduce Biserica Catolică după placul său” [255, c. 5].

La sfârșitul secolului al XIX-lea, poziția nu s-a schimbat. Drept argument servește comentariul lui G. R. Kiprianovici [144], care, referindu-se la situația de atunci a Bisericii Romano-Catolice din zona nord-vestică, arăta: „Odată cu numirea noilor episcopi latini în anii '80, printre catolicii din guberniile de nord-vest s-a accentuat atitudinea ostilă față de Rusia și față de Biserica Ortodoxă. Dușmănia față de ortodoxie, în special, este întreținută de către preoți, care, împreună cu

nobilimea poloneză ce locuiește aici, continuă să considere țara aceasta ca fiind răpită și, pe ascuns, continuă să mențină ideea irealizabilă de restabilire a Vechii Polonii și a uniei. Cu orice ocazie, preoții proslăvesc credința romano-catolică și arată cică superioritatea ei față de ortodoxie, dojenesc preoții ortodocși și în tot chipul ponegresc ortodoxia, ca religie a lacheilor (holopilor)” [144, c.154-155].

Un alt aspect îl prezintă problema comunităților protestante sau a evangheliștilor luterani, constituite din populația germană, concentrată îndeosebi în coloniile întemeiate de către aceasta. În istoriografia rusă o lucrare consacrată acestei teme este cea a lui A. Claus [145], ce vede lumina tiparului în 1869. Autorul, după o serie de publicații în revistele timpului [146], a editat un amplu studiu cu referire la situația coloniștilor germani din Imperiul Rus până în anii '60 ai secolului al XIX-lea. Ea este utilă prin informațiile cu referire la statutul și situația coloniștilor germani de religie protestantă din întregul Imperiul Rus (cu privire specială asupra celor din regiunea râului Volga) și astfel permite efectuarea unor comparații ale statutului și situației lor cu coloniile din Basarabia. Totodată, lucrarea are în anexă documente oficiale care furnizează informații cu referire la numărul populației germane, inclusiv din regiunea dintre Prut și Nistru.

Coloniile germane au provocat interesul publicului și al cercetătorilor de istorie și teologie nu numai printr-o activitate economică productivă, ci și prin apariția unor mișcări religioase, interpretate destul de negativ în societatea rusă. Anume din aceste considerente, în 1889 apare o lucrare semnată de Arseni Rojdestvenski, care are ca obiect de studiu ștundismul din sudul Imperiului Rus [235]. Cercetarea, cu toate că se referă și la istoria apariției mișcării religioase, cuprinde doar date cu referire la guberniile Herson și Kiev, fără a acoperi și teritoriul dintre Prut și Nistru. În linii mari, în afară de istoricul apariției ștundismului, ea mai pune în dezbatere fundamentul învățaturii acestuia, metodele cu care a fost combătut, deci poate fi folosită doar cu titlu informativ.

Către sfârșitul secolului al XIX-lea, după schimbările de ordin politic de pe harta Europei și apariția unor noi poli ai puterii, printre care și Germania, coloniile germane din Imperiul Rus au devenit obiect de studiu pentru o parte din intelectualii ruși, care le privesc ca pe un dușman intern ce urma să fie nu numai studiat, ci urmând să se lupte cu el. Exponent fervent al unei atare poziții a fost A. Velițin [104]. Cităm o singură frază, pentru a face clare invocările și contextul în care a fost scrisă lucrarea. Chiar în introducere autorul declară: „ne vom strădui să schițăm puterea de temut a germanismului, care, ca un nor negru, se apropie dinspre Vest asupra patriei noastre și ale cărui

cuminți și eficiente arme sunt coloniile noastre germane și trebuie să ne imaginăm un tablou deloc vesel. Nu trebuie, și chiar este o infracțiune, să se închidă ochii asupra acestei probleme, asupra cuceririi Rusiei, fără împușcături de arme și fără lupte cu vărsări de sânge, ci doar pe calea asupririi economice și morale, prin ocuparea celor mai mănoase pământuri. Ea nu reprezintă un pericol mai mic și mai puțin serios decât un război răsunător și sângeros” [104, c.2].

Bineînțeles că lucrarea lui Velițin am cercetat-o cu titlu consultativ, dar și pentru a înțelege starea de spirit din societatea rusă în acea perioadă. Același lucru poate fi spus și în privința lucrării lui A. Ștah [320]. Cu toate că era în toi Primului Război Mondial și dușmanul principal al Imperiului Rus era Germania, lucrarea arată beneficiile aduse de către comunitățile protestante, relațiile coloniștilor cu populația rusă și patriotismul acestora față de noua lor patrie. Ea cuprinde și descrierea unor colonii, dar, din păcate, fără a se referi și la spațiul pruto-nistean.

Examinând lucrările cu referire la comunitatea armenescă din Basarabia în secolul al XIX-lea, constatăm că, de fapt, acest segment este cel mai puțin cercetat. Totuși există o serie de lucrări de referință, care pot și trebuie să fie menționate. Astfel, printre primele publicații cu această tematică sunt cele aprute în *Analele Societății Imperiale de istorie și antichități de la Odessa*, autorii fiind chiar de origine armeană, aceștia sunt Gh. Aivazovschi [88] și L.M. Melchiset-Becov [190]. Autorii trec în revistă numele arhierilor bisericii armene din Basarabia, doar că în primul caz se face o enumerare și o expunere a punctului personal de vedere asupra activității acestora, iar în al doilea caz se vine cu rectificarea greșelilor strecurate în primul material. Dar și într-un caz și în altul informațiile furnizate necesită a fi folosite cu mare atenție, deoarece conțin o mulțime de inexactități.

Problematica și produsul istoriografic legat de comunitatea lipovenească se deosebește de cele analizate mai sus. Starea de fapt se datorează statutului aparte pe care l-a avut această colectivitate în viziunea puterii imperiale ruse și în politica religioasă a Imperiului Rus. Fiind considerată principalul dușman al unității spirituale a slavilor de răsărit, respectiva comunitate a avut parte și de o atenție deosebită, inclusiv din partea unor reprezentanți ai cercurilor științifice.

De asemenea, se știe că imediat după schisma produsă în Biserica Ortodoxă Rusă la mijlocul secolului al XVII-lea, au apărut lucrări menite să combată învățătura ortodocșilor de rit vechi, multe dintre ele sub formă de manuscris. Cu trecerea timpului, crește și numărul acestor lucrări, astfel încât în secolul al XIX-lea el este foarte impunător. Trebuie totuși să facem o remarcă. Majoritatea acestor scrieri reprezintă, în fapt, dispute teologice, din care cauză sunt mai puțin interesante pentru

cercetarea noastră. Chiar și puținele lucrări cu un pretins caracter științific nu pot fi luate în considerare, pe motiv că nu pot fi supuse unei critici științifice.

Abia începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea găsim studii istorice care au valoare și pentru cercetarea întreprinsă de noi.

Am menționa, în primul rând, lucrarea lui Melchisedec Ștefănescu [67], care este, de fapt, o interpretare și o viziune asupra lipovenilor din spațiul românesc, mai exact din Principatul Moldovei. Apărută după disputele legate de recunoașterea Episcopiei lipovenești de la Ismail, lucrarea, pe lângă partea dogmatică care explică învățătura și credința lipovenească, conține o seie de informații valabile până astăzi. Mai mult, câțiva ani mai târziu, datele furnizate de episcopul român sunt folosite întocmai de către Polihromie Sârcu [259], care publică în revista „Lecturi creștine” un vast articol despre lipovenii din România, de facto, nefăcând altceva decât să traducă o bună parte din lucrarea lui Melchisedec Ștefănescu.

Între timp, și acel fiasco (încercarea de a lăsa fără preoți comunitățile lipovenești) pe care l-a avut politica lui Nicolae I față de preoții lipoveni, odată cu deschiderea Ierarhiei Bisericești de la Fântâna Albă, a trezit interesul față de acest fenomen. Drept urmare, în 1874 apare primul volum al lucrării lui N. I. Subbotin [275,276], axat pe analiza faptelor și a istoriei ce a dus, în cele din urmă, la deschiderea acestei ierarhii administrative-bisericești și care prezintă interes și pentru noi, dat fiind că instituția în cauză a avut de jucat un rol important și pentru lipovenii din Basarabia.

În 1887 apare lucrarea lui A. S. Prugavin [226], care explică principalele curente existente în cultul lipovenesc și analizează lucrări deja apărute în legătură cu istoria ortodocșilor de rit vechi, iar informațiile din lucrare pot fi utilizate cu titlu informativ.

Printre autorii ruși de la sfârșitul secolului al XIX-lea trebuie menționat și P. S. Smirnov [252], care cercetează istoria mișcării religioase a lipovenilor în baza surselor documentare și oficiale, lui datorându-i-se informația că o primă mențiune a lipovenilor la Iași datează din anul 1724 [251]. Parte din informațiile furnizate de către acest autor, după cum am exemplificat și mai sus, pot fi utilizate și în cercetările actuale.

Date cu privire la evoluția comunităților lipovenești din Basarabia se conțin și într-o serie de lucrări aprute la Chișinău. Astfel, cu toate că nu se ocupă în mod special anume de acest subiect, lucrarea lui P. Kolomoïțev furnizează material cu privire la popularea de către reprezentanții curentului religios respectiv a regiunii Ismail în perioada lui S. A. Tucikov, date acceptabile și pentru cercetările actuale [151].

O lucrare mult mai amplă și mai valoroasă ce cuprinde, practic, toată perioada cercetată de noi este un studiul lui Iosif Parhomovici [202], apărut la Chișinău. Autorul ia în discuție activitatea Bisericii Ortodoxe privind combaterea curentului religios al lipovenilor. Pe lângă datele oficiale privind corespondența dintre conducerea locală bisericească și Sfântul Sinod de la Sankt-Petersburg, precum și informațiile cu privire la comunitățile lipovenești din regiune, autorul expune și păreriile preoțimii locale pe marginea soluțiilor ce trebuiau găsite de către corpul bisericesc. Lucrarea este un instrument de lucru indispensabil, însă trebuie utilizată critic, dat fiind că autorul este unul dintre reprezentanții care urmau să se opună evoluției comunităților lipovenești, astfel că unele informații pot fi deformate sau falsificate intenționat (ne referim, de exemplu, la minimalizarea numărului lipovenilor locuitori ai acestui spațiu, pentru a demonstra succesul politicii de readucere a acestora în sânul Bisericii Ortodoxe sau la enumerarea unor succese ale misiunii ortodoxe, care în realitate nici pe departe nu reprezentau tabloul real al situației, autorul deformându-le intenționat).

Prin urmare, dacă este să ne referim la istoriografia din perioada țaristă, în ceea ce privește minoritățile confesionale, se pot constata mai multe arente, cum ar fi: caracterul descriptiv al acestora, reflectarea pozițiilor oficialităților, din care cauză multe din opiniile sau datele oferite sunt subiective; unii autori erau fie influențați, fie manipulați cu bună știință o serie de date și informații în așa fel ca acestea să convină autorităților. Lucrările examinate atestă foarte clar atitudinea ostilă față de Biserica Romano-Catolică și faptul că această instituție era văzută ca un pericol pentru integritatea Imperiului Rus și pentru interesele lui. Această atitudine față de cultul latin și față de reprezentanții săi a fost, de fapt, caracteristică societății ruse pe tot parcursul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, deseori fiind confundată cu „problema poloneză”.

Referindu-ne la segmentul istoriografic ce ține de comunitatea catolică din Basarabia, observăm că pentru perioada țaristă informațiile sunt destul de sporadice și pot fi extrase doar din anumite lucrări cu caracter general sau din contextul unor lucrări ce au un alt obiect de studiu.

Istoriografia cu privire la cultul evanghelic-luteran, de asemenea, tratează univoc istoria comunităților protestante, pornind de la beneficiile pe care le-a avut conlucrarea dintre acestea și instituția statului, situație ce se va păstra până la schimbarea conjuncturii politice internaționale. Apariția unui stat german centralizat și puternic, a condus și la schimbarea opiniei, astfel încât protestanții germani erau văzuți ca un element de subminare din interior a Imperiului Rus.

Cât privește istoriografia ce cuprinde problematica comunităților ortodocșilor de rit vechi, aceasta se caracterizează prin faptul că este un produs al autorilor ce reprezintă opinia Bisericii

Ortodoxe Ruse și acest fapt nu putea să nu-și lase amprenta asupra lucrărilor, care, după părerea noastră, sunt marcate de un subiectivism accentuat. Istoria acestei comunități religioase este redată de pe poziții strict antagoniste, aceasta fiind tratată ca una din forțele ce subminează unitatea Imperiului Rus.

După 1918, odată cu revenirea Basarabiei în hotarele ei firești, istoriografia românească a avut drept scop rezolvarea altor probleme iminente. În acest context tematica privind minoritățile religioase din spațiul pruto-nistean, a rămas mai mult sau mai puțin în umbră. Totuși, dacă este să ne referim la comunitatea catolică, am menționa aici două lucrări interbelice apărute în revistele timpului, și anume studiile lui A. Gabor [34] și I. Naghiu [50]. În cazul lui A. Gabor avem o încercare de periodizare a principalelor etape ale comunității catolice din Chișinău, precum și stabilirea anului 1822 ca înființare a acesteia [50, p.61], supoziție ce se menține atâta timp cât nu au fost descoperite încă documente de arhivă care ar confirma-o sau infirma-o.

Cât privește cea de-a doua lucrare, ea se referă la bisericile catolice din Basarabia și are un caracter mai mult informativ, fiind totuși binevenită pentru crearea unui tablou general al evoluției comunităților catolice din Basarabia, deoarece punctează etapele de început pentru fiecare.

Pentru perioada interbelică, de fapt, ca și pentru cea postbelică, ca și în cazul comunităților romano-catolice din Basarabia, lipsesc cu desăvârșire lucrări ce ar trata din punct de vedere științific integral sau parțial aspecte din viața colectivităților luterano-evangelice din interfluviul pruto-nistean, subiectul fiind abordat doar tangențial în contextul altor probleme.

Este destul de săracă și literatura interbelică cu referire la armeni, unica lucrare cu această tematică aparținând lui Gh. Bezviconi [15], care face un mic studiu despre armenii din Basarabia în perioada cercetată de noi, oferind și o serie de informații utile pentru studiul nostru.

În perioada interbelică subiectul privind comunitățile lipovenești nu este prea de solicitat de specialiști în istorie sau din alte domenii. Totuși, ținem să trecem în revistă studiul lui Nicolae Popovschi „Istoria Bisericii din Basarabia în secolul al XIX-lea sub ruși” [61]. Lucrarea prezintă interes prin faptul că la fiecare din perioadele în care a fost împărțită istoria Bisericii Ortodoxe autorul inserează și câte un capitol ce se referă la relațiile ei cu comunitățile lipovenești, de fapt făcându-se referințe la măsurile luate de către instituția Bisericii Oficiale dominante împotriva comunității respective. Studiul ni se pare important și prin faptul că introduce în circuitul științific rezultate din prelucrarea materialului istoriografic și publicistic al timpului, preum și o serie de informații inedite. De fapt, Popovschi este cel care emite ideea, cu care nu putem să nu fim de acord,

că problema combaterii lipovenismului a apărut odată cu încadrarea Bisericii Ortodoxe din Basarabia în cea rusă, situație specifică doar ortodoxismului rusesc, pe când ortodoxismul românesc, fiind prin definiție unul tolerant și pașnic, a conviețuit pe parcursul anilor cu acest curent religios.

Astfel, în linii generale, materialul istoriografic interbelic, axându-se pe diverse probleme, lasă în umbră tematica minorităților religioase, în legătură cu acestea nefiind scrise studii și materiale valoroase, ce ar putea constitui puncte cardinale de reper pentru studiul evoluției acestora.

Perioada postbelică, din cauza spiritului ateist deja menționat, nu a fost favorabilă pentru studierea problemelor legate de istoria comunităților religioase în RSSM și nu cunoaștem nici o lucrare care ar fi tratat acest subiect.

Odată cu instaurarea regimului comunist, cercetările la tematica respectivă au fost abandonate definitiv. Atitudinea față de instituția Bisericii din partea autorităților sovietice era mai mult decât negativă. Este necesar să recunoaștem că, în comparație cu Biserica Ortodoxă, celelalte culte sau denominațiuni erau într-o situație și mai gravă, efectuarea unor cercetări privind istoria acestora fiind imposibilă. Acest tabu era ridicat doar în cazul în care respectivii subiecți erau tratați ca dușmani de clasă sau din punct de vedere ateist. Drept exemplu elocvent de abordare tendențioasă a tematicii referitoare la minoritățile religioase din spațiul Imperiului Rus, servesc lucrările lui A. I. Klebanov[147,148].

Studiile de sinteză publicate în RSSM („Istoria Moldovei” în 1952, „Istoria RSSM”, vol I, în 1966, Istoria RSSM în 1984), amintesc minoritățile religioase doar în sens de minorități naționale.

Este evident că deschiderile de după instaurarea regimurilor democratice în fostele țări ale lagărului comunist au impulsionat și revenirea la tematica ce ține de Biserica Ortodoxă majoritară, dar și la cea care reflectă istoria curentelor și cultelor religioase pe diferite segmente cronologice.

În acest sens, sunt de menționat realizările remarcabile și chiar lăudabile ale comunității catolice din Republica Moldova, care a revenit la activitățile din domeniul spiritual și cultural, dar și la cele din domeniul științific. Semnalăm apariția și editarea publicației periodice „Analecta Catholica”, care este nu doar o revistă de cronică a eparhiei romano-catolice din Republica Moldova, ci și una cu caracter științific, care publică cercetări importante cu tematică istorică referitoare la comunitățile și istoria colectivităților latine din diferite perioade. La subiectul care ne interesează am menționa lucrările Nelei Saganova, [237] Eugeniei Râbalco, [233, 232, 234] Tamarei Nesterov [53,54,55,56] și cele ale Olgăi Lițenbergher [175,176,180].

Nelea Saganova tratează formarea și evoluția comunității catolice din Chișinău în primii ani, se referă la construcția lăcașului de cult al acestei confesiuni, arătând impedimentele din procesul de edificarea a acestuia, precum și acțiunile întreprinse de organele administrativ-birocratice ruse. Studiul este important și prin faptul că scoate la lumină o serie de documente, îndeosebi referitoare la construcția lăcașului de cult din Chișinău, din fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova, necunoscute anterior cercetătorilor.

Aceleiași autoare îi aparțin articole cu referire la istoria unor parohii romano-catolice [239,240]. Nelea Saganova [238] face și o retrospectivă istorică a comunității catolice din Republica Moldova. Or, luată în ansamblu cu evoluția celorlalte culte din regiune, examinate de către autoare alături de colectivitatea latină, lucrarea nu aduce ceva nou, ci este o simplă enumerare a anumitor evenimente din istoria acestor comunități.

Cercetările Eugeniei Râbalco și ale Tamarei Nesterov, cu toate că au mai mult o tentă descriptiv-arhitectonică, prezintă totuși importanță prin faptul că, pe lângă informații de ordin strict arhitectonic, aduc și unele informații noi, cum ar fi o serie de date privind construcția lăcașurilor de cult, finanțarea acestor construcții, implicarea societății etc., de interes pentru cercetarea istorică. Mai mult, punctarea momentelor legate de construcția lăcașurilor de cult permite și o serie de concluzii privind constituirea anumitor colectivități și a unor parohii catolice de pe teritoriul Republicii Moldova.

În aceeași revistă, au fost publicate și o serie de articole de către subsemnatul, cu referire la evoluția eparhiei catolice de la Hotin [35, 36]. Subiectul Bisericii Romano-Catolice a fost abordat de autorul prezentei lucrări și într-o serie de alte articole care, în principiu, au luat în discuție relația dintre această instituție și stat [37, 38, 39, 40, 41, 42].

Lucrările cercetătoarei Olga Lițenbergher sunt axate, în special, pe studierea istoriei catolicilor germani din Basarabia și se referă la statutul lor în coloniile germane. Nu punem la îndoială importanța studiilor acestei autoare cu referire la colonia Crasna sau Sarata, care denotă o atitudine foarte serioasă. Domnia sa, profesor universitar la Universitatea din Saratov, are acces la fondurile de arhiva care se păstrează acolo și reprezintă Arhiva Dicasteriei Duhovnicești a eparhiei Romano-catolice din Tiraspol. Ea aduce o serie de informații importante, care nu au fost și nici nu sunt încă disponibile pentru cercetătorii din Republica Moldova. Mai mult, folosind această sursă de documentare, precum și o serie de informații de la Arhiva Națională din Odesa, cercetătoarea reflectă foarte fidel evenimentele ce s-au derulat în aceste colonii catolice, din momentul organizării

lor din punct de vedere administrativ și moral-spiritual, așa încât lucrările Olgăi Lițenbergeher sunt indispensabile pentru cercetarea de față. [172, 173, 174,175,176,180]

O altă lucrare a Olgăi Lițenbergeher, de interes pentru cercetarea noastră, este și cea cu referire la statutul juridic al Bisericii romano-catolice [184]. În ea se aduce în discuție procesul, destul de complicat și contradictoriu, de formare a legislației după care a evoluat cultul romano-catolic în Imperiul Rus. Pregătirea istorică și juridică a autoarei îi permite ca în studiul său să combine analiza istorică și cadrul juridic pentru cercetarea relației dintre instituția bisericii catolice și stat, astfel încât ea complinește mai multe spații albe în această problematică. Studiul citat oferă un tablou complex privind specificul statutului normativ-legal în care a evoluat religia latină în spațiul imperial rus, inclusiv în Basarabia.

În afară de istoria anumitor parohii, revista „Analecta Catholica” oferă pe paginile sale și alte materiale interesante pentru cercetarea noastră. Ne referim, de exemplu, la două materiale ale lui Dinu Poștarencu. În primul caz, D. Poștarencu [64], în baza materialelor de arhivă, abordează problema persecutării unor polonezi din ținutul Hotin, imediat după revolta poloneză din 1863, printre cauzele acestor acțiuni întreprinse de administrația țaristă fiind, desigur, și cea legată de apartenența religioasă. Cel de-al doilea material, bazat de asemenea pe documente și informații de arhivă, relevă date importante cu privire la istoria parohiei catolice din Chișinău, cum ar fi construcția bisericii, dotarea ei, ridicarea școlii sau vizitele unor persoane oficiale [65].

Pe lângă lucrările din istoriografia națională, am examinat și o serie de studii ce țin de istoriografia rusă contemporană. În primul rând, pentru faptul că Basarabia la acel moment se afla în componența colosului supranațional, din care cauză a și fost legată de evoluția acestuia. În altă ordine de idei, asemenea incursiuni sunt indispensabile pentru a stabili cadrul general de dezvoltare, în cazul nostru, al comunităților romano-catolice și pentru stabilirea eventualelor diferențe între spațiul pruto-nistean și restul teritoriului imperiului.

Printre studiile apărute la tematica ce ne interesează, se remarcă, în primul rând, cel al lui L. Gorizontov [114], dezvoltat ulterior într-o monografie [113]. Autorul examinează politicile Imperiului Rus pentru diminuarea influenței elementului polono-catolic în guberniile de nord-vest, dar și în întreg imperiul, precum și soluțiile privind supunerea definitivă a regiunilor poloneze puterii imperiale. Sunt prezentate și informații privind zonele învecinate arealului geografic cercetat, inclusiv Basarabia. De exemplu, se vorbește despre îngrijorarea societății rusești în privința influențelor nobilimii poloneze în Basarabia după revolta din 1863[113,c.59] sau este citat N. H.

Bunghe, unul dintre oponenții ober-procurorului Pobedonostev, pe care îl preocupa „încă o întrebare – nu compensează oare în mare măsură proprietatea funciară poloneză pierderile sale din guberniile de vest prin procurarea de averi imobiliare în guberniile Herson, Basarabia și altele hotarnice cu cele vestice” [113, c.61].

Un alt autor care tratează unele problemele ce ne interesează nemijlocit, deși într-un alt areal geografic, este Mihail Dolbilov [121, 122,]. El este cel care pune problema politicii Imperiului Rus în fostul spațiu polonez, abordând și politica confesională a autorităților ruse în aceste regiuni. Trebuie să recunoaștem că anume unul dintre articolele lui M. Dolbilov, legat de politica confesională a puterii țariste în guberniile de nord-vest ale imperiului [123], a motivat interesul nostru pentru această problematică, determinându-ne să întreprinderem cercetări mai aprofundate cu referire la Basarabia, pentru a se putea examina și compara metodele și instrumentele folosite în regiunea noastră.

O altă lucrare apropiată după conținut este cea a lui A. C. Tihonov [285], care studiază politica și atitudinea autorităților imperiale față de catolici, musulmani și iudei, la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XX-lea. Este însă de menționat că ea pierde mult din valoare prin faptul că reprezintă doar o înșiruire seacă a legilor cu referire la un cult sau altul, fără a se face o analiză a cauzelor sau a contextului ce a dus la anumite hotărâri sau luări de poziții.

O lucrare de cu totul altă factură este cea apărută sub coordonarea lui Alexei Miller [131]. Poziționându-se ca o interpretare complet diferită față de tradiția istoriografică rusă, ea se referă la hotarele de vest ale Imperiului Rus, cel mai dens populate și dezvoltate din punct de vedere economic. Autorii încearcă să analizeze distanțat toate procesele ce au avut loc în această regiune, inclusiv cele legate de apariția și progresul problemelor „poloneză”, „evreiască” și „ucraineană”, acordându-se un loc important și subtextului lor religios.

În sfârșit, pentru ca să obținem un tablou complex al statutului diferitor comunități religioase din regiunea europeană a Imperiului Rus, precum și al atitudinilor și politicilor față de ele, am consultat și lucrări ale unor autori ca Darius Staliunas, Elena Filatova sau Ivan Lecler, care tratează subiectul plurivalent și multidimensional [262, 263, 306, 164, 91]. Autoirii amintiți realizează de fapt o radiografie a politicii religioase promovate de către Sankt-Petersburg în Lituania, Polonia sau Bielorusia; sunt efectuate analize complexe ale instrumentelor utilizate pentru consolidarea Bisericii Ortodoxe și diminuarea influențelor celorlalte culte, a succesului sau insuccesului înregistrat în această direcție.

Literatura istorică contemporană propune deci cercetări orientate pe studierea istoriei anumitor parohii sau pe reconstituirea istoriei construcțiilor de cult. Ceea ce, în esență, nu oferă un tablou general al evoluției cultului religios respectiv în perioada cronologică cercetată și în spațiul geografic de referință. Informațiile de moment necesită a fi îmbogățite cu altele noi, fie de ordin narativ, fie de ordin arhivistic, informații ce ar reconstrui o imagine generală a poziției comunității catolice în evoluția spațiului pruto-nistean. O asemenea investigație ne-o propunem în lucrarea de față.

După căderea regimului comunist, și în cazul comunităților protestante apar autori și studii care iau în dezbateră diferite aspecte. O primă lucrare pe această tematică, publicată în Republica Moldova, este a Luminiței Fassel [32, 33]. Ea încearcă efectuarea unei periodizări a istoriei populației protestante din sudul Basarabiei, prezentând și date despre numărul locuitorilor și organizarea ei. Totuși, atenția Luminiței Fassel în respectivul articol se concentrează pe sistemul de învățământ instituit în coloniile protestante, precum și pe legătura lui cu biserica protestantă.

O următoare publicație cu referire la populația coloniilor germanilor protestanți aparține lui Ion Stratulat și apare în 1997 [66]. De fapt, lucrarea este strict descriptivă, având probabil intenția de reintroducere în circuitul științific a studierii acestui subiect. Un an mai târziu, autorii Ion și Valentina Chirtoagă [19] vin cu un studiu bazat pe documente inedite. Este una dintre primele lucrări care arată că în sudul Basarabiei colonizarea cu populație germano-protestantă nu a decurs chiar atât de pașnic și fără probleme. Datele celor doi autori demonstrează incapacitatea administrației ruse de a lupta eficient împotriva molimelor timpului, de a asigura populația cu medicamente, ajungându-se astfel la pieirea, schilodirea oamenilor sau la crearea unor condiții extrem de dificile pentru populația germană.

Studiile din domeniul istoriei populației germane se completează în 1999 cu lucrarea lui V. Zelenciuc [137], care însă nu este un studiu original, el însumează aspecte din cercetările anterioare ale autorului cu referire la evoluția demografică din Basarabia.

Valentina Chirtoagă continuă și în anii următori cercetările legate de problema populației germane din sudul Basarabiei, abordând probleme legate de comunitățile respective [20, 21, 22, 23, 24] și continuând să studieze cauzele migrării acestui segment de populație, precum și numărul locuitorilor germano-protestanți în perioada incipientă de aflare a acestora în sudul spațiului pruto-nistean [25, 26]. Preocupările de bază ale autoarei sunt orientate spre problemele existente în coloniile protestante din sudul Basarabiei, cu precădere în sistemul de învățământ care cuprindea

populația constituită din germani. Autoarea urmărește aspectul general și cel specific, studiind cazul coloniei Arțis. Totodată, este abordat și un subiect legat nemijlocit de studiul nostru – viața religioasă din coloniile germane. Ținem însă să precizăm că cercetarea pe care o întreprindem este începutul unui studiu mai aprofundat, iar V. Chirtoagă face doar o trecere în revistă a principalelor probleme legate de acest aspect al vieții coloniștilor germani, fără a recurge la examinarea meticuloasă a părților componente și fără a întreprinde o analiză mai amplă a rolului bisericii protestante în viața populației germane din Basarabia.

În schimb, nu putem să trecem cu vederea o serie de concluzii la care a ajuns autoarea, și cu care suntem de acord, în privința etapelor și obiectivelor urmărite de administrația țaristă. Ne referim la observația justificată a Valentinei Chirtoagă că unul din motivele ce au atras această populație în Imperiul Rus a fost profesarea liberului cult promis de către împărații ruși. Este oportună și observația legată de modul de împărțire a proprietăților funciare destinate coloniștilor germani, care urma să satisfacă necesitățile nou-veniților pe de o parte, iar pe de alta, să atingă obiectivul principal urmărit de puterea imperială, și anume crearea unei populații de proprietari mici și mijlocii loiali puterii centrale în această parte a imperiului.

Este evident că cercetarea pe care o întreprindem ar fi incompletă dacă ne-am fi limitat doar la istoriografia românească în general. Mai ținând cont și de faptul că această regiune a fost condusă, din punct de vedere administrativ, de autoritățile țariste, am consultat și segmentul istoriografiei ruse cu referire la subiectul dat. Acolo una dintre primele cercetări care se referă la populația germană aparține lui V. M. Cabuzan [139]. Apărut într-o revistă de specialitate, articolul nu aduce ceva nou, autorul reia unele informații din alte lucrări și doar extrage datele statistice din materialele cu caracter demografic deja puse în circuitul științific.

O altă lucrare, dar bazată pe materiale de arhivă, este cea prezentată de către cercetătoarea din Ucraina Pleskaia-Zebolit [204, 205], în care, folosindu-se materialele din Arhiva Națională din Odesa, se pun în discuție probleme cu care se confrunta populația nemțească în perioada de colonizare. Ea este una dintre primele care discută despre neregulile și conflictele dintre administrația rusă și germani, cauzate, în mare parte, de sistemul birocratic țarist și de delapidările și furturile funcționarilor. Vorbind despre regiunea sudică a imperiului, autoarea aduce o serie de mărturii ce se referă și la Basarabia, confirmate și de alte surse de arhivă.

Pentru o documentare istoriografică au fost consultate și lucrările cercetătorilor I. M. Kulinici [154] și T. N. Cernova [315, 316]. Se demonstrează că atât în perioada modernă, cât și în

cea contemporană istoriografia rusă nu a avut ca obiect de studiu distinct comunitățile luterano-evangelice din Basarabia, subiectul fiind abordat doar tangențial în contextul altor lucrări cu o tematică mult mai vastă sau în calitate de material comparativ.

Este interesant, în opinia noastră, studiul lui D. Z. Feldman [303] privind încercările administrației ruse de a implementa în coloniile evreiești modul de conducere german sau chiar de a aduce populație germană pentru ridicarea productivității, precum și rezultatele la care s-a ajuns.

În anul 2002 apar câteva lucrări semnate de către A. Aisfelid [78], A. Șadt [319] și Olga Kurilo [157]. Primii doi abordează organizarea autoadministrației în interiorul coloniilor și statutul juridic al acestora. Cea din urmă face un expozeu al istoriei luteranilor germani din Rusia, referindu-se și la alte etnii de confesiune luterană din cuprinsul imperiului; lucrarea este însoțită de un bogat material documentar în anexe. În felul acesta, ea poate oferi informații pentru a crea un tablou general privind statutul și evoluția comunităților luterane din Imperiul Rus.

O activitate prodigioasă de investigare a istoriei colectivităților germanilor luterani din Imperiul Rus a desfășurat-o cercetătoarea Olga Lițenbergher, menționată supra. De sub pana ei și la această temă au apărut mai multe studii [172, 174, 177, 179, 181, 182, 183,]. Dintre acestea, un interes deosebit pentru noi îl prezintă articolul apărut în anul 2008, referitor la autoorganizarea vieții religioase a coloniștilor luterano-germani, în care autoarea, în detalii, abordează problema legată de activitatea în această regiune a pastorului I. Lindl; este prezentată soarta urmașilor doctrinei lui, care ține direct de viața colectivităților protestante din anii '20 ai secolului al XIX-lea, informațiile fiind utile cercetării noastre. De asemenea, menționăm și monografia „Biserica evanghelico-luterană din Imperiul Rus” [173], în care este efectuată o analiză complexă a evoluției istorice a acestei comunități, lucrarea având în anexe și lista coloniilor germane protestante de pe întinsul imperiului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, lucru important pentru studiul nostru.

Dintre lucrările recent apărute trebuie menționate cele ale cercetătoarei O. V. Beznosova [90], în care este abordată influența religioasă a luteranilor asupra vecinilor lor, informații care ni s-au părut interesante pentru efectuarea unor comparații; lucrarea lui P. F. Dik [117], ce ține de importanța elementului religios în constituirea culturii etniei germane din Imperiul Rus, precum și cele semnate de I. V. Cerkezianova [312, 313, 314], care au ca obiect de studiu încercările de rusificare a sistemului de învățământ, întreprinse de către autoritățile țariste, și rezultatele lor, de altfel, mai mult decât modeste, conform datelor prezentate de autoare.

În cele din urmă, menționăm investigațiile lui V. F. Dizendorf [118,119], care prezintă interes, în primul rând, prin informațiile sale enciclopedice și bibliografice despre localitățile-colonii ale germanilor de pe toată întinderea Imperiului Rus.

Și în cazul preocupărilor tematice, în privința colectivităților protestante din Basarabia se poate constata o situație asemănătoare cu cea a comunităților romano-catolice. Până în prezent, nu cunoaștem lucrări ce ar avea drept subiect istoria acestei comunități în perioada aflării Basarabiei sub stăpânire țaristă. Deschiderea spre o asemenea tematică începe abia în perioada contemporană. Dar și în acest caz există subiecte preferențiale, care țin fie de începuturile coloniilor germane, majoritar luterano-evangelice, fie de sistemul de învățământ de aici. Alte direcții sunt cercetate tangențial sau nu sunt abordate deloc. Realitatea impune necesitatea introducerii de noi materiale inedite cu referire la problema respectivă și reconstituirea complexă a istoriei acestei comunități în Basarabia.

Unele studii, scrise în cheia relațiilor culturale și de prietenie dintre poporul armean și cel „molodvenesc”, conțin date interesante referitoare la comunitatea armeano-gregoriană.

Din perioada postbelică merită atenție lucrările semnate de A. Toramanean [289, 290, 291, 292, 293, 294]. Cu toate că autorul tratează în linii mari problemele legate de interferențele culturale armeano-române, în lucrare există totuși și o serie de informații originale care pot servi la reconstituirea vieții spirituale a armenilor din interfluviul pruto - nistrean.

Un alt cercetător, care a studiat problemele pe care le vizăm și noi este Dj. Fanian [298, 299, 300]. Autorul și-a consacrat studiile, foarte bine documentate și argumentate, după părerea noastră, unor personalități ale neamului armean, ce și-au desfășurat activitatea în această zonă geografică; sunt duse o serie de informații inedite, utile și interesante pentru lucrarea în cauză.

Dintre lucrările apărute în Republica Moldova după 1989, am menționa în primul rând lucrările cercetătorului Valentin Tomuleț. Investigațiile acestuia se referă la problema burgheziei comerciale din Basarabia din secolul al XIX-lea. Fiind cunoscută amplasarea socială a păturii armenie, este evident că din lucrările acestui autor au putut fi desprinse informații importante pentru studiul nostru, cu atât mai, cu cât studiile respective conțin mult material arhivistic inedit [70,71].

Dintre publicațiile mai recente ale istoricilor armeni, care vizează și zona geografică a Basarabiei (sau au fost consultate pentru elucidarea unor probleme de ordin general), menționăm lucrarea lui V. Tunean [296], în care autorul face o radiografiere profundă a vieții și activității unuia dintre personajele luptei de emancipare națională a armenilor – Catolicosul Nerses. Lucrarea este

interesantă prin faptul că include o serie de informații ce vin din arhivele din afara țării și se referă la perioada când Catolicosul Nerses se afla în scaunul de episcop al armenilor în Basarabia.

De asemenea, prezintă interes și o serie de lucrări apărute în urma desfășurării unor foruri științifice, ce au luat în dezbatere istoria armenilor pe parcursul secolelor [84]. Un interes deosebit în acest sens îl prezintă culegerea de articole apărută în anul 2012 la Erevan, care este însoțită și de o anexă documentară consistentă ce se referă la relațiile armeano-ucraineano-ungaro- moldave, iar o serie de studii abordează unele probleme ce sunt nemijlocit legate de tema noastră de cercetare. Spre exemplu, V. Bârlădeanu tratează problema privind reflectarea vieții comunității armenesti pe paginile ediției periodice Buletinul Societății de Istorie și antichități din Odessa, iar E. Dragnev abordează problema interferențelor culturale în epoca medievală [160].

Astfel, se poate constata că până în prezent nu există lucrări sau studii care s-ar referi și ar trata în toată complexitatea evoluția istorică a comunității armenice din interfluviul pruto-nistean, informațiile existente rămânând până la momentul de față dispersate, astfel încât nu pot crea o imagine de ansamblu pentru segmentul diacronic cercetat.

Deschiderile din epoca contemporană au făcut posibilă, de asemenea, și reluarea cercetărilor istoriei comunității lipovenești, iar datorită schimbărilor de ordin geopolitic, această temă este dezbătută și de specialiștii din Republica Moldova, și de cei din România, Ucraina și Rusia.

Un prim articol la această temă este cel apărut în culegerea intitulată „Probleme de demografie istorică a URSS și a Europei Occidentale” și aparține lui I. V. Tabac [277]. În baza datelor deja existente, autorul expune pertinent apariția acestui segment al populației în spațiul pruto-nistean. Or, cu referire la anii întemeierii anumitor localități concrete, inclusiv din stânga Prutului, precum și în privința populației din care acestea au fost constituite, în lucrare sunt comise erori grave, iar concluziile sunt exagerate.

Un an mai târziu semnalăm un articol al lui F. Chirilă [143], care se referă la comunitatea lipovenească din România, dar acest material poartă un caracter mult informativ și nu reprezintă o investigație științifică serioasă.

Dintre cercetătorii care s-au ocupat de istoria populației ruse din Basarabia și care au cuprins parțial și colectivitatea lipovenească, poate fi amintit I. A. Anțupov [83] cu lucrarea sa privind populația rusă din Basarabia și stânga Nistrului, în care autorul furnizează informații și supoziții cu referire la comunitatea lipovenească. Însă tendința de supraestimare a factorului de rusificare, manifestată în investigația acestui cercetător, face ca informația expusă să fie tratată precauție și să

fie verificată și argumentată prin date de arhivă, îndeosebi dacă ne referim la tematica privind migrarea în acest spațiu a elementului slav sau problema privind repartizarea și numărul populației lipovenești etc.

O apariție editorială importantă din anul 1999 este studiul cercetătoarei O. Erșova [125], care, cu toate că nu se referă nemijlocit la comunitățile lipovenești din Basarabia, face o investigație complexă a relațiilor dintre ortodocșii de rit vechi și puterea de stat. În felul acesta, este creat un cadru pentru problema respectivă, cu referință la teritoriul Imperiului Rus, și sunt deschise oportunități de comparare a realităților pe cele două dimensiuni.

Tot în 1999 vede lumina tiparului, la Barnaul, o altă lucrare importantă pentru cercetarea noastră, semnată de F. E. Melnikov [191], aceasta fiind, de fapt, o primă tratare a istoriei întregii comunități a ortodocșilor de rit vechi din Imperiul Rus de către un reprezentant din interiorul colectivității. Lucrarea este apreciabilă și datorită faptului că folosește date din fondurile personale ale autorului, oferind informații inedite și în privința Basarabiei. În același timp, trebuie avut în vedere și subiectivismul inherent al lui F. E. Melnikov.

Începând cu anul 2000, pot fi semnalate mai multe publicații despre lipoveni, atât din spațiul pruto-nistean, cât și din cel românesc în general. Majoritatea lor se datorează unor foruri științifice internaționale, organizate chiar de comunitățile lipovenești. Printre autorii care se referă în lucrările lor și la colectivitățile lipovenești din Basarabia îi putem menționa pe Grigorie Anfimov [82], Alexandru Stasiuc [265], F. Ferent [305], I. N. Ceban [310], P. Liubici [186] ș.a.

Este însă necesar de precizat că o parte din aceste materiale sunt prezentate de autori fără pregătire istorică și posedă un conținut destul de îngust, având o semnificație mai puțin importantă. Aceste informații trebuie minuțios verificate, deoarece ele nu sunt argumentate documentar sau nu pot fi confirmate într-un tot din punct de vedere științific. Tot în anul 2000 apare și lucrarea unei reprezentante a istoriografiei ucrainene T. D. Sapojnikova [241], care ține de subiectul prezentei lucrări, întrucât autoarea, în baza materialelor de arhivă, oferă date legate de mănăstirea lipovenească de la Ismail, care ne interesează și pe noi.

O altă reprezentantă a școlii istoriografice ucrainene care, de asemenea, se preocupă de problematica lipovenilor din sudul Basarabiei este A. I. Fedorova [301, 302]. Autoarea, având ca bază documentară, pe lângă alte lucrări, și materiale inedite din arhivele din Odesa și Ismail, pune în valoare o serie de informații inaccesibile pentru noi. În ceea ce privește tematica abordată, aceasta este una apropiată de preocupările noastre, dat fiind faptul că A. I. Fedorova investighează relația

dintre comunitatea ortodocșilor de rit vechi din sudul Basarabiei și puterea centrală. Ceea ce reduce din valoarea lucrării este faptul că tematica ei se limitează la un context local, și nu ia în discuție un areal mai vast, omițând și posibilitatea cercetării comparative.

În 2007 vede lumina tiparului lucrarea semnat de E. B. Smileanskaia și N. G. Denisov [250], remarcabilă prin munca efectuată de autori. Cercetarea dată o tentă culturologică, având ca obiect de studiu produsul cultural cărturăresc, precum și cel muzical al comunităților lipovenești de pe teritoriul Basarabiei, ca parte integrantă a patrimoniului cultural din această zonă, care menționăm că este unul impunător. Din punctul de vedere al cercetării istorice, autorii fac doar un expozeu general, având mai curând un caracter de introducere în temă, ce nu pretinde a aduce ceva nou în domeniul cercetat de noi. E. B. Smileanskaia este autoarea mai multor lucrări cu caracter istoriografic [249], dar, în linii generale, ele nu sunt decât idei și păreri ce se încearcă a fi argumentate pe baza lucrărilor deja existente.

Merită atenție și un articol al lui N. Asonov [87], care, cu toate că are un volum mic, pune în discuție o nouă idee privind abordarea relațiilor lipovenilor cu statul, și anume cea legată de devotamentul ultimilor față de persoana emblematică a autocratorului.

Tot relația dintre comunitățile ortodocșilor de rit vechi cu statul, dar de data aceasta avându-i drept expoanți pe lipovenii din Basarabia, este subiectul investigației lui S.V. Taraneț [279]. Materialul merită atenția noastră, fiind o cercetare cât se poate de serioasă, care are la bază informații inedite din arhivele Republicii Moldova și ale Ucrainei.

Un studiu complex și binevenit aparține lui A. A. Prigarin. Cu toate că întrunește informații ce au mai fost publicate de autor într-o serie de materiale anterioare [222,224,225], el este completat cu informații din arhivele de stat din Chișinău, Odesa și Ismail, astfel încât autorul face o descriere istorică amplă și informată a evoluției comunităților lipovenești din sudul Basarabiei, pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea [223].

Tot atunci apare și materialul cercetătorului din Republica Moldova A. Magola [187], care pune în discuție un document din perioada lui Alexandru Constantin Moruzi de la începutul secolului al XIX-lea. De fapt, acesta este un document cardinal, care în linii mari demonstrează clar atitudinea autorităților Țării Moldovei față de comunitatea lipovenească și schimbarea atitudinii puterii de stat odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus.

În aceeași publicație periodică, în următorul an apare și lucrarea Nataliei Abakumova-Zabunova [75] despre mănăstirile și schiturile lipovenești de pe teritoriul Basarabiei, studiu în care se încearcă o datare a apariției și informații cu privire la amplasarea lor.

Printre lucrările recente se numără și alte două articole ale cercetătorului S.V. Taraneț [281,282], axate pe două teme diferite: una este legată de problema fenomenului de mituire în comunitățile lipovenești, în relațiile acestora cu autoritățile administrației țariste, iar un alt studiu ține nemijlocit de situația din domeniul religios în obștile lipovenilor din sudul Basarabiei pe parcursul secolului al XIX-lea, în atenția lui intrând numai zona de sud, fără vreun element comparativ, de unde apar și anumite supoziții eronate.

Dacă ne referim la produsul istoriografic privind comunitatea lipovenească din Basarabia, în această privință se poate constata un interes sporit, în comparație cu preocupările cercetătorilor pentru alte culte religioase, situație care se datorează statutului special al ortodocșilor de rit vechi. Din păcate, o bună parte dintre lucrările cu referire la acest subiect conțin o doză sporită de subiectivitate, care are la bază atitudinea negativă a statului față de lipoveni. Un produs științific de bună calitate a apărut abia în perioada contemporană. Totuși, nu atestăm lucrări ce s-ar referi la subiectul și perioada cuprinsă de cercetarea noastră. Interesul istoricilor pentru colectivitățile de lipoveni se concentrează cu precădere pe sudul Basarabiei și vizează prima jumătate a secolului al XIX-lea.

1.2. Sursele istorice. Referindu-ne la izvoare inedite, trebuie, în primul rând, trecute în revistă sursele de arhivă. Printre fondurile cercetate ale Arhivei Naționale a Republicii Moldova, din care s-au extras informații interesante și utile pentru investigațiile noastre, pot fi enumerate: Fondul 1, *Senatorii președinți în Divanurile Principatelor Moldova și Valahia, 1808–1812*; Fondul 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei, 1812–1917*; Fondul 3, *Consiliul suprem al Basarabiei, 1818-1873*; Fondul 5, *Guvernul regiunii Basarabia, 1813-1828*; Fondul 6, *Administrația guberniei Basarabia (1828-1918)*; Fondul 7, *Biserica evanghelico-luterană din Chișinău, 1838-1944*; Fondul 205, *Dicasteria duhovnicească din Chișinău 1812-1832*; Fondul 208, *Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău 1832-1940*; Fondul 305, *Biroul coloniștilor străini din Basarabia, 1816-1833*; Fondul 630 *Direcția duhovnicească din Tiraspol a Eparhiei romano-catolice din Basarabia*; Fondul 770 *Școala pregătitoare evanghelico-luterană din Chișinău* și altele. O bună parte dintre acestea, după cum observăm, se referă la organele de conducere și administrație ale Basarabiei pe parcursul secolului al XIX-lea. Trebuie să remarcăm totuși că *Fondul Cancelariei guvernatorului Basarabiei* este nu doar

cel mai cuprinzător, dar și cel mai important, rămas încă, din păcate, puțin studiat de către cercetătorii din domeniu.

Dat fiind că această instituție era în serviciul persoanei care, de facto, conducea regiunea, adică guvernatorul, este evident că în corespondența purtată de el a putut fi depistată o multitudine de materiale importante pentru cercetarea noastră. Este un lucru firesc, dacă luăm în considerare că anume aceasta era veriga de legătură între puterea centrală și organele de conducere locală. În acest fond au fost depistate documente și materiale cu referire la istoria comunităților romano-catolice, protestante și lipovenești, care încă nu au fost puse în circuitul științific. Este vorba, în primul rând, de listele întocmite de organele administrațiilor ținutale și apoi generalizate în rapoartele guvernatorului civil, în privința numărului reprezentanților acestor religii pe teritoriul Basarabiei. De asemenea, este evident că prezintă interes și actele organelor de poliție, circularele și rapoartele ce conțin informații despre anumite acțiuni ale comunităților și reacțiile survenite de pe urma lor. De fapt, respectivele rapoarte denotă liniile de conduită, atitudinile, precum și strategiile statului față de reprezentanții diferitor curente religioase.

Nu sunt lipsite de interes nici dosarele legate de problema amenajării coloniștilor germani, documentele privind construcția obiectelor de cult, exilarea unor exponenți ai cultelor religioase din hotarele Basarabiei ș.a. Dintre acestea trebuie menționate câteva documente care, după părerea noastră, au un impact special și prezintă un interes aparte pentru cercetarea comunităților romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia. Ca exemplu poate servi raportul despre componența confesională a populației Basarabiei în anul 1828 [2, d.1199], document identificat de V. Tomuleț, care, cunoscându-ne preocupările, ni l-a indicat cu toată amabilitatea. Acesta reprezintă, credem, prima sursă statistică ce evaluează structura confesională a populației din Basarabia.

În cazul în care ne oprim la compartimentul informații statistice mai puțin cunoscute, trebuie menționate și dosarele privind populația Basarabiei din anii 1862 [2, d. 7507] și 1864 [2, d.7681], care, în afară de faptul că reprezintă analiza populației regiunii pe ținuturi și orașe la acel moment, mai fac și o descifrare a structurii acesteia din punct de vedere religios, informații care nu au fost puse în circuitul științific până în prezent.

Materiale necunoscute până acum se conțin în fondul 7 [5], care se referă la Biserica evanghelică - luterană din Chișinău vizând construcția unui locaș de cult, precum și o serie de informații legate de desfășurarea sinoadelor locale ale Bisericii protestante, ce s-au ținut la Chișinău.

La capitolul materialelor inedite menționăm și documentele ce țin de istoricul parohiei romano-catolice de la Hotin [10, fond 365, d.87,f.56-57], obținute datorită conlucrării autorului cu cercetătoarea Nelea Saganova (căreia îi aducem și pe această cale mulțumiri), preluate din Arhiva Națională a Federației Ruse, filiala Saratov; o parte de materiale sunt din arhiva Consistoriului Duhovnicesc al Bisericii Romano-Catolice din Tiraspol, cuprinzând informații complexe privind evoluția celei mai nordice comunități latine din Basarabia.

Dintre documentele editate am menționa, întâi de toate, volumele apărute între anii 2000 și 2010 la Odesa [213], cu suportul și colaborarea comunității germane. Chiar dacă acolo sunt prezentate în ordine cronologică doar rezumatele documentelor Comitetului de tutelă al coloniștilor germani, informațiile însumate cuprind practic toate laturile vieții și acoperă o perioadă cronologică destul de largă din istoria coloniilor germane din sudul Basarabiei. De asemenea, există și colecții tematice de documente [151, 158] care înglobează o parte din informațiile documentare, ce se referă la colectivitățile religioase examinate de noi.

O altă serie de documente editate include analiza sau prezentarea unui anumit document, cu pondere în cadrul cercetării, de exemplu, lucrarea lui I. Halippa, care, cu toate că are un alt subiect, furnizează date importante cu referire la studiul nostru [307].

Într-o clasă aparte se includ izvoarele juridice, inclusiv colecția completă a legilor Imperiului Rus [207,208,209]. Ea întrunește majoritatea legilor și dispozițiilor emise de organele abilitate, ceea ce permite crearea unui tablou general al cadrului legal în care au evoluat fie comunitatea romano-catolică, fie cea protestantă, fie cea lipovenească. Colecția este completată prin Codul de legi al Imperiului Rus [245], ce reglementa toate laturile vieții din hotarele statalității țariste, inclusiv cea moral-spirituală. Din aceste considerente volumul al XI-lea este unul ce a atras în mod special atenția noastră, el având ca obiect de reglementare statutul și relațiile interconfesionale și interne ale cultelor așa-numite „străine”, de fapt, subînțelegându-se cele neortodoxe.

Cele două instrumente de bază din punctul de vedere al materialului legislativ sunt completate printr-o serie de colecții tematice, și în acest sens avem, spre exemplu, culegerile de documente ce țin de cultul lipovenilor, publicate în 1858 [253] sau 1863 [103].

Am putea să scoatem în evidență și să clasificăm și unele surse documentare cu date statistice privind numărul și evoluția demografică a comunităților romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia. Dintre acestea unele sunt cunoscute și au fost folosite de diferiți autori

pentru cercetări ce țin de alte domenii. Astfel, în perioada țaristă au apărut mai multe lucrări efectuate la comanda Statului-Major al Armatei Ruse. Una, referindu-se la anul 1828 [270], viza sudul Basarabiei și conține o descriere amplă a acestei regiuni, dar a apărut abia către sfârșitul secolului al XIX-lea și reprezintă una dintre primele descrieri statistice pentru Basarabia, în general. Cronologic, urmează lucrarea cu o descriere statistico-militară a Cartierului general al Armatei Ruse, apărută în 1849 [109]. Acestea sunt completate și de constatările unor cercetători care și-au publicat rezultatele în organul local de statistică [128]. Din aceeași direcție a cercetărilor făcute din ordinul autorităților militare este și lucrarea elaborată de către general-maiorul N. N. Obrucev în anul 1871 [110], urmată de cea a lui A. Egunov privind numărul localităților și al populației din Basarabia. Dintre studiile care fie că nu au fost folosite de cercetători, fie că au avut o circulație mult mai îngustă din cauze necunoscute, sunt cele apărute sub egida Comitetului Statistic al Imperiului Rus [105,116, 229, 243, 254, 267,268,269, 272,273], care, din punctul nostru de vedere, sunt la fel de prețioase ca izvoare, ca și cele deja menționate și care, cel puțin pentru cercetarea noastră, sunt mult mai consistente în informații. Sperăm că preluarea datelor din aceste lucrări va resuscita interesul pentru repunerea lor în circuitul științific.

Merită toată atenția și unele documente cu caracter strict religios, cum sunt cele publicate în „Anuarul Eparhiei Chișinăului” (Кишиневские Епархиальные Ведомости), și care au ca obiect de cercetare colectivitățile lipovenești din Basarabia [201, 257, 258, 271]. Dintre autorii români care au pus în circulație asemenea izvoare ar fi de menționat Tudor Pamfil [58], L. C. Popovici [60] sau Constantin Tomescu [69].

O lucrare care prezintă interes este și cea semnată de Cătălin Turliuc, Mihai-Ștefan Ceașu și Dumitru Vitcu [72], care oferă date statistice pentru populația din sudul Basarabiei în perioada dintre Pacea de la Paris și Pacea de la Berlin.

Nu sunt lipsite de interes nici izvoarele narrative, în special, cele ale lui I. Liprandi [170, 171], în care, pe lângă descrierea propriu-zisă a teritoriului românesc, se acordă și o atenție deosebită comunităților lipovenești din zona Dunării.

Informații din perioada imediat următoare anexării Basarabiei la Imperiul Rus pot fi găsite și în lucrările autorilor P. Cunițki [155], P. Svinin [244], F. Vighel [108]. Utile sunt, mai ales, cele semnate de P. Svinin, care, în afară de descrierile de ordin economic și etnografic, consemnează comunitățile religioase din Basarabia și organizarea lor, acestea fiind informații prețioase pentru cercetarea noastră.

De asemenea, interesul nostru a fost atras și de informațiile ce parvin de la I. S. Aksakov [76] și C. N. Leontiev [165,166,168], care în memoriile lor fac o serie de caracteristici ce conțin date despre aceleași comunități ale ortodocșilor de rit vechi.

Putem conchide că cu toate că există izvoare inedite sau editate cu referire la tematica investigată, totuși acestea sau nu au fost cercetate în măsura cuvenită, sau au servit pentru studii ce țin de alte domenii, lăsând în umbră aspectul spiritual-religios al istoriei și evoluției comunităților confesionale minoritare din Basarabia.

Ținând cont de actualitatea și importanța problemei abordate, precum și de situația din domeniul istoriografiei contemporane cu referire la această problemă, disponibilitatea surselor inedite și publicate, scopul lucrării este orientat spre studierea complexă a evoluției comunităților confesionale a romano-catolicilor, protestanților, armenilor și lipovenilor din Basarabia. Toate acestea sunt abordate prin prisma cercetării, sistematizării și aprecierii măsurilor și atitudinilor pe care le-a avut față de aceste curente religioase instituția puterii țariste, ca instrument primar și primordial al imperiului.

Pornind de la scopul enunțat, au fost stabilite și obiectivele lucrării, care rezidă în:

- identificarea principalelor centre ale comunităților confesionale, ce fac obiectul de studiu al lucrării, precum și stabilirea amplasării lor geografice;
- determinarea modului lor de organizare imediat după anul 1812, identificarea modelului pe care l-au avut la bază, precum și a diferențelor apărute față de perioada anterioară, studiindu-se și cauzelor acestora;
- stabilirea spectrului religios și etnoreligios al Basarabiei și a evoluției demografice, din acest punct de vedere, a comunităților religioase din interfluviul pruto-nistean până la reformele liberale din anii 60-70 a secolului al XIX-lea;
- fixarea zonelor și a mediului preferențial al fiecărei confesiuni în parte în regiunea vizată;
- elucidarea situației comunităților romano-catolice din Basarabia, rezultată din atitudinea și politicile organelor puterii de stat față de acest cult și explicarea acestei orientări în politica religioasă a Imperiului Rus;
- identificarea factorilor ce au determinat poziția preferențială a comunităților protestante din Basarabia și compararea acestora cu alte confesiuni, preponderent cu cea romano-catolică;
- determinarea esenței și realizării politicii religioase a Imperiului Rus față de lipovenii din spațiul pruto-nistean;

- analiza politicii de duplicare a administrației țariste față de minoritățile religioase.

1.3. Concluzii. În cele din urmă, analiza tematico-cronologică a istoriografiei, pe care am întreprins-o, ne permite să facem un șir de concluzii.

1. Prezentarea lucrărilor istoriografice demonstrează că până la momentul actual nu există vreo lucrare sau un studiu, care ar oglindi istoria comunităților romano-catolice, armenesti, protestante și lipovenești din Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea. Fie din considerente politice, fie din alte considerente au fost efectuate cercetări ce țin de componenta economică sau socială, dar în deosebi de cea etnică, fiind omisă, deliberat sau involuntar, latura religioasă. S-a trecut cu vederea de faptul că a suferit modificări și acest segment, nu mai puțin important decât celelalte, și că ele au avut loc în concordanță cu strategiile și scopurile urmărite de către autoritățile și puterea imperială rusă, fapt care nu poate fi neglijat.

2. Reconstituirea tabloului general trebuie efectuată prin reinterpretarea lucrărilor deja existente, prin includerea izvoarelor mai puțin cunoscute și fortificarea lor cu informații inedite, astfel încât eșichierul istoriografic să fie completat, lucru pe care ne-am propus să-l realizăm.

3. Studiile ce au ca obiect comunitatea catolică din Basarabia, de asemenea, lasă deschisă problema tratării acestui cult, ca un organism ce reprezintă un tot întreg. Existența „problemei poloneze” și asocierea ei cu Biserica Romano-Catolică a trezit orientat interesul istoricilor spre Regatul Poloniei și guberniile de nord-vest ale imperiului, iar dezinteresul față de același curent religios din Basarabia din partea istoriografiei țariste este mai mult decât vădit.

Încercările de reconstrucție istorică întreprinse astăzi de revista „Analecta Catholica” sunt laudabile, deși lucrările ce au apărut până acum nu depășesc, în mare parte, cadrul interesului față de o parohie ori alta sau pentru construcțiile anumitor lăcașuri de cult. În felul acesta, rămâne încă în afara discursului istoric interpretarea generală a evoluției comunităților romano-catolice, a instituției bisericii latine și a rolului pe care aceasta l-a jucat în viața colectivităților respective.

4. Studierea colectivităților și obștilor luterano-evangelice, s-a întâmplat în mare parte fie datorită interesului economic, fie anumitor aspecte nespecifice societății din care făceau parte, dar și în acest caz abordarea istoriei coloniilor germane din Basarabia, în mare, s-a datorat activității de aici a pastorului Ignatie Lindl. Din păcate, nu există lucrări sau studii, care ar investiga rolul instituției bisericești în viața comunităților religioase. Ca și în cazul comunităților latine, și în privința celor protestante nu există o evaluare generală per ansamblu, ce ar permite efectuarea

confruntării de atitudine a administrației țariste, iar o asemenea investigație necesită un adaos substanțial de material inedit sau puțin cunoscut.

5. Comunitățile lipovenești, chiar dacă s-au bucurat de atenție din partea istoriografiei, informația despre ele este încă departe de a fi completă și lasă loc de interpretări și compliniri. Deși comunitățile din sudul Basarabiei au fost cercetate mai aprofundat, nu ne putem crea o imagine de ansamblu a evoluției lor pe întreg spațiul pruto-nistean. Nu ne putem da seama nici de duplicitatea politicii țariste în sud, pe de o parte, în centru și în nord, pe de alta. Acest gol istoriografic urmează a fi lichidat, iar materialul arhivistic poate scoate la iveală lucruri noi și mai puțin cunoscute.

6. Colectivitatea armenescă, din punct de vedere istoriografic, de asemenea, este cercetată mai mult parțial. În mare parte, lucrările consacrate acestui subiect au un caracter general. Studiile ce se referă la această comunitate, de cele mai multe ori, se referă în linii generale la două aspecte – cel cultural sau cel legat de o serie de personalități armenesti, ce au activat în spațiul pruto-nistean în perioada respectivă, lăsând neelucidate problemele legate de evoluția demografică, relațiile cu autoritățile țariste etc.

7. Examinarea bazei de izvoare și a celei istoriografice făcută mai sus, demonstrează că în prezent există multe surse editate sau inedite, care nu au fost puse în circuitul științific, ori au avut o altă interpretare, din cauze fie de ordin economic, fie de ordin social și urmează ca acestea să fie valorificate pentru reconstituirea istoriei confesionale a spațiului pruto-nistean.

8. Concluzia generală care se impune este că reevaluarea lucrărilor istoriografice, precum și exploatarea și punerea în circuitul științific a surselor și informațiilor inedite și mai puțin cunoscute, permit reconstituirea istoriei și evoluției comunităților romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în segmentul cronologic indicat.

2.MINORITĂȚILE CONFESIONALE DIN BASARABIA ÎN ANII 1812-1828: PONDEREA NUMERICĂ ȘI ORGANIZAREA ÎN CONTEXTUL POLITICII RELIGIOASE A ȚARISMULUI

2.1. Comunitățile romano-catolice și luterano-evangelice

Problema structurii confesionale a populației Basarabiei în perioada aflării sale sub stăpânire rusă a fost și continuă să rămână puțin cercetată de specialiștii în domeniu. Or, tocmai această latură a evoluției spațiului pruto-nistean ni se pare extrem de importantă, dacă luăm în considerare complexitatea impactului proceselor religioase și influența lor asupra evoluției politice și social-economice a spațiului respectiv, inclusiv influența factorului cultural.

Odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, pe lângă schimbările de ordin demografic și etnic, intervine și un șir de schimbări în componența confesională a zonei. Este evident că nu poate fi vorba de o schimbare totală a elementului religios dominant prin altul, cu atât mai mult cu cât este a avut loc încorporarea unui teritoriu cu populație majoritar ortodoxă de către un alt stat, în care religia ortodoxă, de asemenea, era dominantă și protejată de stat. Totuși, la nivelul celorlalte confesiuni, minoritare față de ortodoxie, pot fi observate modificări, esențiale din punctul nostru de vedere, care, în mare parte, s-au produs din cauza intereselor pe care le avea aici noua stăpânire și în conformitate cu linia politică promovată față de reprezentanții altor curente religioase, în afara celui ortodox.

În același timp, trebuie luate în considerare și o serie de particularități ce apar în cercetarea unei asemenea probleme. În primul rând, se va ține cont de faptul că nu tot timpul a fost respectat principiul care a fost declarat și care urma să stea la baza politicii religioase, și anume: religia ortodoxă urma să aibă statutul de confesiune dominantă a statului, celelalte confesiuni creștine – statut de religii protejate de stat, precum și toleranța față de islam și iudaism, față de alte religii [245, т.11, ч.1, с. 5-6]. Mai mult chiar, în unele cazuri principiul s-a încălcat cu buna știință a autorităților statului. Fără îndoială că aceste lucruri nu erau întâmplătoare și aveau un singur scop – consolidarea unității imperiului.

Nu putem să nu fim de acord, într-un asemenea context, cu afirmația făcută de Alexei Miller, care arată că, în esență, nu este corect să se susțină că a existat o singură politică de rusificare, ci că au fost politici de rusificare [192]. *Mutatis mutandis*, devine evident că nici în cazul nostru nu putem vorbi despre o politică confesională unică pe întreg teritoriul Imperiului Rus, ci de politici

confesionale, care, volens-nolens, sunt componente ale totalității politicilor de rusificare și de menținere a unității imperiale.

Anume aceste deziderate au stat la baza politicii demografice promovate de Imperiul Rus în Basarabia și de carea depins, în mod proporțional, evoluția numărului diferitor reprezentanți ai confesiunilor creștine în segmentul de timp pe care îl examinăm.

Prin intermediul politicii demografice, care o înglobează și pe cea confesională, administrația țaristă urma să întreprindă un șir de măsuri, ce aveau drept scop principal consolidarea influenței sale în această regiune, văzută ca parte integrantă a Imperiului, și care urma să nu-i pericliteze integritatea. Or, un asemenea lucru putea fi efectuat pe două căi.

Prima cale, și cea optimă, ar fi constat în strămutarea populației autohtone în guberniile interne și înlocuirea acesteia cu o populație slavă, loială puterii imperiale. Această modalitate însă nu putea fi aplicată, pe de o parte, din cauza locului rezervat Basarabiei de către țar, ea urmând să reprezinte un exemplu al „conducerii înțelepte ruse” pentru populația ortodoxă din Balcani, iar pe de altă parte, din cauza statutului țăranimii din Imperiul Rus, care era net inferior celui al țăranimii basarabene, iar mișcărilor de strămutare puteau duce la reacții total nedorite ale puterii centrale.

Luându-se în considerare factorii respectivi, s-a mers pe a doua cale – cea a suplinirii demografice a Basarabiei cu o populație ce ar fi ridicat ponderea elementului loial cauzei imperiale ruse, cu atât mai mult cu cât regiunea era văzută de administrația țaristă ca una puțin populată.

Nici apartenența religioasă a elementului demografic deja existent, care mai trebuia să populeze interfluviul pruto-nistean, nu a fost lipsită de importanță în selectarea acestei modalități, fapt deloc întâmplător, dacă luăm în considerare paradigma care stătea la baza ideii de populație loială față de statul rus. În conformitate cu aceasta, segmentul cel mai devotat al populației avea două constituențe definitorii: din punct de vedere etnic, urma să fie de proveniență slavă, iar din punct de vedere religios, trebuia să aparțină cultului ortodox, practicat de națiunea dominantă. Pornind de la asemenea deziderate, după cum am mai amintit, a fost enunțată, prin fixarea în Codul de legi a Imperiului Rus, și nu numai, direcția politicii religioase, prin care Ortodoxia era considerată religia dominantă a Imperiului Rus, celelalte confesiuni creștine se aflau sub protecția statului, iar față de restul religiilor se declara toleranță. În cazul Basarabiei, și nu doar al ei, preceptul în cauză nu a fost luat în seamă, interesul politic fiind pus mai presus. Acest lucru se observă îndeosebi dacă urmărim acțiunile administrației țariste la nivel de politică demografică, deoarece asigurarea loialității supușilor, reprezentanți ai diferitor doctrine religioase, față de stat și

dinastia monarhică constituia problema principală a Imperiului Rus. Din punctul de vedere al autorităților imperiale, locul etniilor pe scara ierarhică depindea de loialitatea lor. Așa, de exemplu, dintre diferite etnii erau recunoscuți ca fiind neloiali polonezii și evreii, pe când nemții, balticii, finlandezii sau armenii erau tratați ca adevărați slujitori ai țarului. Din aceste considerente, lista religiilor tolerate de administrație era alcătuită nu din motivul apropierii de religia creștină, ci în funcție de numărul persoanelor și de demonstrarea supunerii față de puterea imperială [256, c. 482]. De aici vine tratarea Bisericii Ortodoxe nu atât ca reprezentantă a unei religii unice, ci mai mult ca religie a monarhului și a mării majorități a supușilor. Astfel, se formează triada Autocrație–Ortodoxie–Etnicitate (*Самодержавие, Православие, Народность*). Pornind de la aceasta, juristul M. A. Reissner [230] arăta, la mijlocul secolului al XIX-lea că religia din statul rus la acel moment nu era nici una de tip juridico-occidental, dar nici religie creștină propriu-zisă, ci, mai curând, o religie romano-antică națională. Statalitatea rusă nu cunoștea împărțirea societății în comunități spirituale, nici libertatea lor și nici libertatea religioasă personală și morală, deși imperiul nu era un stat cu religie quasicreștină intolerantă [256, c.483]. Scopul unui asemenea sistem era să acapareze și să lege în componența imensă a imperiului noi națiuni și popoare și să includă religiile lor în hotarele unice ale statului.

Pe un astfel de fundal, extrem de confuz și complicat, problema abordată în această parte a lucrării noastre devine și mai dificilă, mai ales dacă luăm în considerare și faptul că punctul de pornire, adică numărul populației încorporate în Imperiul Rus odată cu anexarea Basarabiei, rămâne încă discutat, cu atât mai mult cu cât chestiunea structurii confesionale a populației nici măcar nu s-a pus.

Nu ne vom referi detaliat la problema numărului populației în Basarabia la 1812, amintim însă că numărul populației provinciei anexate, dinamica evoluției acesteia, componența națională au fost abordate de o serie de autori încă în secolul al XIX-lea, printre aceștia fiind P. Kunițki[155], A. Skalkovski [247] sau N. V. Lașkov [163]. De asemenea, au abordat subiectul și autorii români Z. Arbore [13], Ion Nistor [57], Ștefan Ciobanu [18], P. Cazacu [17], iar printre lucrările mai recente se numără cele semnate de P.G. Dmitriev [120], V.S. Zelenciuc [136] și V.M. Kabuzan [138]. Datele prezentate de istoricii care s-au ocupat de problemă diferă foarte mult, așa încât nu este posibil a se găsi un numitor comun, întrucât cifrele fluctuează între 200 000 și 792 000 de persoane. Totuși, pentru cercetarea noastră, trebuie stabilit un număr de reper, pentru care vom apela la unul dintre ultimele studii la subiect – cel al cercetătorului D. Poștarencu [62]. Suntem de acord cu opinia

domniei sale privind imposibilitatea de a stabili un număr exact cu referire la populația Basarabiei anexate la Imperiul Rus și că poate fi făcută doar o evaluare aproximativă. De asemenea, cădem de acord și cu estimarea la care ajunge acest autor în cercetarea sa – o populație de 300 000 [62, p. 33] de locuitori în spațiul dintre Prut și Nistru, în anul 1812. Argumentarea acestei cifre însă poate fi demonstrată, după părerea noastră, prin alte raționamente decât cele aduse de D. Poștarencu.

Spre deosebire de autorul susnumtit, nu vedem de ce nu am cădea de acord cu estimarea lui V. Zelenciuc, potrivit căruia: „În conformitate cu datele statisticilor militare, în Basarabia la 1812, erau 17 orașe, 683 de sate, 51 121 de familii” [136, p. 97]. Mai trebuie avut în vedere faptul că, așa cum afirmă autorul, în acest număr n-au fost incluse familiile boierești.

Și aici este cazul să intervenim cu o remarcă importantă. Pentru perioada respectivă, cu referire la teritoriul Basarabiei, termenul de „boier” în înțelegerea rușilor era încă mult prea confuz. Egalarea în ranguri a categoriilor sociale din regiune cu cele existente în Imperiul Rus a fost un proces îndelungat, astfel că, pe atunci, după părerea noastră, printre așa-numiții „boieri” puteau fi incluse și alte categorii precum boiernașii, mazilii sau ruptășii. În anafora domnească pentru înstrăinarea Basarabiei către domnul Moldovei Scarlat Callimachi (1773-1821), datată cu 2 octombrie 1812, printre altele se menționează: „În ținuturile aceste lipite au fost și parte îndestulă de scutiți și slugi a cinului boieresc, care după pronomiile vechi, de la strămoși îi au pentru slujba caselor lor, după rânduirea treptei boierilor. Acum dezlipindu-să acele ținuturi, iar boierii după râvna lor rămăind în supunerea preaputernicii împărății, urmează după rânduială a nu perde pronomiile din învechime, nefiind chip a veții fără scutiți, și a li se da din birnici lăcuiitorii satelor rămase; apoi de toți scutiți fiind neamului boieresc până la 18 mii oameni, și analoghia ținuturilor peste Prut, după suma locuitorilor fiind a tria parte 6000, se însărcinează în partea aceasta, unde sănt credincioși și supuși...”[74, v. VI, p.349; 62, p. 26]. Așadar, la estimarea arătată de către V. Zelenciuc se vor adăuga aceste 6 000 de familii de boieri sau familiile scutite de impozit, care evident că nu interesau la acel moment administrația rusă. De asemenea, la numărul indicat mai trebuie adăugate și cele 2 624 de familii ale coloniștilor transdanubieni, care nu se aflau în subordinea administrației din Basarabia. Pentru aceștia, după cum se știe, se comandau și se efectuau recensăminte aparte, din care cauză numărul lor nu a fost inclus în cel indicat de V. Zelenciuc, fapt ce se desprinde, după noi, și din estimările ce reflectă populația pe ținuturi.

În felul acesta, ajungem la 59 745 de familii – total pentru Basarabia sau, înmulțind cu coeficientul 5 la 298 725 de persoane, la aproximativ 300 000 de oameni. Pentru cercetarea noastră

este și mai greu de stabilit cota parte a fiecărei religii și confesiuni, deoarece niciuna dintre sursele documentare existente sau la care se face, de regulă, referință nu oferă nici cel mai mic reper pentru stabilirea indicatorilor de care suntem interesați.

Din aceste considerente, pentru reconstituirea mozaicului religios din Basarabia, vom apela la o serie de mărturii dispersate și, în unele cazuri, indirecte, ca să constatăm starea de fapt a lucrurilor, din punct de vedere confesional, pentru perioada incipientă de aflare a Basarabiei în componența Imperiului Rus.

În cercetarea noastră ne vom lua ca punct de reper presuposiția că o confesiune este, în linii generale, reprezentată de o majoritate etnică, cel puțin pentru perioada respectivă.

Înainte de a trece la cifre, nu putem să nu subliniem că, simultan cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus și cu modificările de ordin demografic și etnic, au loc schimbări ale componenței religioase în zonă. După cum este de înțeles, politica confesională față de minoritățile religioase din teritoriul cuprins între râurile Prut și Nistru va fi orientată în direcția modificării spectrului religios, astfel încât acesta să corespundă într-o măsură cât mai mare intereselor administrației centrale imperiale. În acest sens, accentul se pune pe o serie de măsuri cât mai convenabile autorităților țariste. Totodată, pentru unele confesiuni se creează foarte multe impedimente sau chiar se ajunge la înlăturarea definitivă a elementelor considerate nesigure pentru Sankt-Petersburg, așa cum a fost, de exemplu, cazul musulmanilor sau al subotnicilor (termenul englez *sabatarians*, sau cel rus *жидовствующие*).

În ceea ce privește reprezentanții religiei musulmane, nu avem cum să estimăm cu certitudine numărul lor pe teritoriul Basarabiei până la 1812, dar vom afirma cu siguranță că dintre aceștia făceau parte tătarii din zona Bugeacului, la care se adăugau și reprezentanții populației raialelor turcești, atât autohtoni, cât și cei din unitățile militare, în care erau înrolați musulmani. În conformitate cu legislația islamică, cetățenii imperiului otoman nu aveau dreptul de a procura proprietăți pe teritoriul Țărilor Române, dar această interdicție nu se estindea și asupra raialelor din zona Basarabiei. Astfel că, pe lângă reprezentanții forțelor armate, se mai adăuga anumit un număr de proprietari de origine musulmană.

Includerea teritoriului dintre Prut și Nistru în cadrul Imperiului Rus condus, după cum se știe, atât la excluderea unităților militare otomane, cât și la strămutarea populației tătărești din Basarabia. Iar în privința proprietarilor musulmani, față de aceștia au existat prevederi speciale. Astfel, punctul șapte al Tratatului de pace-încheiat la 28 mai 1812 între Imperiul Otoman și Rusia

prevedea: „ Dacă printre locuitorii ținuturilor părăsite și cedate statului Rusiei, se găsesc musulmani care, din momentul declarării războiului, au rămas în părțile acelea, de asemenea, dacă dintre raialele din celelalte ținuturi ale Înaltei împărății, au rămas unii, în timpul campaniei, în ținuturile amintite mai sus, atunci, cei care doresc, pot să treacă pe pământurile Înaltei împărății cu familiile, cu copii și cu averile lor și să se așeze definitiv sub stăpânirea Înaltei împărății. În privința chestiunii mai sus amintite nu li se vor crea dificultăți și nu li se vor pune piedici absolut deloc.

Afară de aceasta, atât ei, cât și locuitorii, care, fiind din ținuturile părăsite ale statului Rusiei, se află azi în țările Înaltei împărății, vor fi liberi să-și vândă averile și proprietățile lor, pe care le dețin în ținuturile respective, locuitorilor din acele ținuturi, cui anume doresc ei să le vândă, și să aducă valoarea lor în țările otomane. De aceea, în vederea reglementării treburilor amintite, să li se acorde un termen de optsprezece luni, începând de la data schimbului actelor de ratificare ale prezentului tratat de pace.

De asemenea, și tătarii din tribul Yedisan, de prin părțile Bugeacului, care au trecut în Rusia, să aibă permisiunea ca, după voia lor, să se întoarcă în țările otomane, cu condiția ca Înalta împărăție să-și ia asupra ei obligația de a plăti și de a achita statului Rusiei cheltuielile care s-ar fi făcut cu prilejul transportării și stabilirii tătarilor pomeniți mai sus.

De asemenea, să se procedeze și invers, adică, creștinii care posedă proprietăți în ținuturile părăsite și cedate statului Rusiei și care sunt născuți în ținuturile respective, dar care, în momentul de față locuiesc în țările otomane, să aibă posibilitatea de a se transfera, dacă doresc, și de a se stabili cu familiile și cu copii și cu averile lor în ținuturile cedate, menționate mai sus, fără a li se pune deloc piedici. Dar tot în termen de optsprezece luni, de la data schimbului documentelor de ratificare ale acestui tratat de pace, și ei să-și vândă locuitorilor din țările Înaltei împărății diferitele lor feluri de averi, pe care le au în țările otomane și să li se îngăduie să transporte valoarea lor în ținuturile statului Rusiei” [49, v. III, p. 363-364].

În baza acestor condiții, majoritatea proprietarilor musulmani și-au vândut sau și-au retras proprietățile [2, inv. 1, d. 70; 42], astfel încât numărul musulmanilor care au manifestat dorința de a rămâne în Basarabia a fost extrem de mic [2, d. 5]. Mai mult, în urma retragerii comunității musulmane, au fost transformate în biserici majoritatea moscheilor, iar cele rămase au fost refăcute pentru diferite necesități ale armatei sau populației [2, d. 152].

În felul acesta, către 1828, reprezentanții comunității musulmane nu numai că au rămas fără o structură confesională ce i-ar fi unit și fără de lăcașuri de cult, dar chiar și ca număr ei ajungeau

doar la 5 persoane [2, d. 1199, f. 63]. De fapt, nici în perioada următoare numărul lor nu a trecut de ordinul câtorva sute.

După cum se știe, în schimbul reprezentanților acestui cult, în Basarabia, începând cu 1813, se vor înregistra exponenți ai protestantismului. Ca rezultat al politicii de colonizare, ei erau cunoscuți în acest spațiu ca persoane particulare și nu în calitate de comunități bine organizate etnic și religios, așa cum se vor constitui începând cu al doilea deceniu al secolului al XIX-lea.

Dintre riturile care și-au continuat existența în spațiul dintre Prut și Nistru, pe lângă Biserica Ortodoxă majoritară din perioada anterioară, se pot enumera catolicii, armenii, lipovenii și evreii. Vom merge pe calea depistării informațiilor lapidare, precum și pe confruntarea datelor cu referire la etniile majoritare, ce reprezentau un curent religios sau altul, pentru a evalua numărul lor la momentul anexării și, de asemenea, pentru a urmări evoluți respectivei culte într-o perioadă pe care am putea-o numi „prestatistică”. Aceasta coincide cu segmentul de timp în care Basarabia a avut un regim preferențial, numit în istoriografie „de autonomie”, este vorba de anul 1828, de când s-a făcut și primul recensământ, ce ne poate furniza mai multe date cu referire la componența religioasă a regiunii.

Dacă vorbim despre comunitatea catolică, foarte apropiată ca doctrină și curent religios de biserica dominantă ortodoxă, pentru anul 1812 nu vom găsi date concrete cu referire la numărul enoriașilor catolici și nici la numărul de lăcașuri existente.

Este cunoscut însă faptul că în 1812, după închiderea hotarelor sub pretextul începutului epidemiei, autoritățile ruse nu permiteau intrarea preoților catolici de peste Prut în Basarabia. Iar din porunca împăratului, reprezentanții cultului respectiv din Basarabia au trecut în supunerea și sub jurisdicția Mitropolitului de Moghiliov Stanisław Bohusz Siestreńcewicz (1731 - 1826), cu toate că ultimul propunea ca în privința problemelor Bisericii Catolice regiunea să fie supusă episcopiei latine din Camenița. Acest lucru nu se lasă așteptat și în 1814 are loc subordonarea catolicilor din Basarabia episcopului Borgeusz Łucasy Mackiewicz, care în 1818 avea în supunerea sa doar două parohii din această zonă – a Hotinului și Chișinăului, partea sudică a Basarabiei fiind sub ascultarea unui vizitator special numit de mitropolit. Separarea conducerii parohiilor catolice nu a durat însă mult timp: după unii cercetători în 1819 [237, p.122], iar după alții în 1824 [287, c. 236], episcopul sus-numit al Cameniței a fost însărcinat cu supravegherea tuturor parohiilor din zonă, inclusiv a celor create de coloniști.

În acest context este firească întrebarea: dacă nu ar fi existat enoriași catolici în stânga Prutului, de ce s-ar fi interzis preoților din episcopia Bacău, din care aceștia făceau parte până la anexare, să viziteze Basarabia? Apoi, dacă nu ar fi existat parohii, nu ar fi fost nevoie nici de supunerea acestora Mitropoliei Catolice de Moghiliiov.

Din alt punct de vedere, se știe foarte bine că teritoriul Basarabiei nu era străin etniei poloneze, care, în marea lor majoritate, erau de religie catolică. Chiar dacă unii cercetători din perioada interbelică, cum ar fi Ion Nistor, Ștefan Ciobanu sau L. Boga, precum și o serie dintre cercetătorii actuali, precum Dinu Poștarencu [63], prelucrând și folosind datele statistice ale recensământului din 1817, atestă în Basarabia români, ruteni, evrei, lipoveni, greci, armeni, bulgari și găgăuzi, dar nu amintesc de polonezi, credem că această fapt nu poate fi interpretat decât ca o eroare a autorilor respectivi, or documentele timpului, precum și catagrafia în sine, despre care vom vorbi infra, demonstrează contrariul.

Considerăm că datele recensământului sunt incorecte, dacă le confruntăm cu alte izvoare ale timpului, și că autorii menționați le-au preluat mecanic, fără a face o analiză critică a lor și a situației existente la acel moment. Pentru o astfel de afirmație drept argumente ne servesc următoarele: 1. În recensământul în cauză, după cum putem observa, sunt prezentate separat etniile bulgară și găgăuză, lucru care, după noi, era imposibil de efectuat la acea dată; 2. Dacă autorii respectivi menționează etnia găgăuză, atunci ne punem întrebarea de ce nu au fost amintite familiile sârbe, care la acel moment puteau fi atestate în spațiul dintre Prut și Nistru; 3. Se știe că încă din 1814 putem vorbi despre existența pe teritoriul Basarabiei a unei populații germane, care a alcătuit noile colonii din sudul regiunii și care, în momentul desfășurării recensământului, credem că depășea numărul de 241 de familii, indicat pentru găgăuzi.

Totuși, consideram că în Basarabia în 1812 exista un număr de familii poloneze purtătoare a religiei catolice, care fie că au fost omise, fie că au fost încadrate în componența altor etnii, știută fiind atitudinea țarismului față de polonezi.

Prin mărturii documentare anterioare, care se referă, în primul rând, la Hotin, poate fi demonstrat faptul că existau regiuni cu o anumită concentrație a acestei etnii. Ca dovadă servește corespondența dusă de consulul austriac la sfârșitul secolului anterior. Astfel, la 14 iunie 1796, C.Timoni, consulul austriac, scria către J.Thugut (1736-1818) că la Hotin se aflau nu numai refugiați polonezi, ci chiar și unul dintre conducătorii lor – Denisko [48, p.73]. De asemenea, H. Ratheal consemna către minister, la 25 iunie 1796, că polonezii dispuneau de structuri proprii, avându-l

drept confident și mijlocitor pe evreul Iosif Smirl. Referindu-se la numărul de refugiați, acesta arăta că numai într-un sat din Hotin existau 150 de patrioți [48, p. 520, 522].

La 28 octombrie 1796, Timoni, în corespondența sa către Thugut, pune din nou problema polonezilor, arătând că pașa de la Hotin nu era indiferent față de aceștia, primind și adăpostind o mulțime de polonezi pe teritoriul raialei, de unde o parte se repliază în Moldova [48, p. 523]. La rândul său, pașa de la Hotin neagă prezența polonezilor în raia, afirmând că nici în continuare nu va adăposti la el refugiați. Pentru confirmarea acestui raport, în următorul an se va forma o reprezentanță comună austro-rusă pentru polonezii de la Hotin [48, p. 525].

Problema polonezilor din Hotin a continuat să fie obiectivul diplomației habsburgice și în anul următor. Astfel, în corespondența lui Timoni către Thugut din 21 aprilie 1797, acesta anunța că, potrivit rapoartelor a doi ofițeri din Bucovina și a câtorva dezertori de la Cernăuți, numărul polonezilor din Moldova și din raiaua Hotinului este atât de mare, încât nu poate fi evaluat. De asemenea, se relata despre faptul că Denisko este în Boiana moldovenească, de unde întreține corespondență cu polonezii din raiaua Hotinului, cu cei din Bucovina și din Galiția; se mai spunea precum că ei pregătesc o incursiune în Bucovina [48, v. I, p. 94]. Într-adevăr, incursiuni în Bucovina sunt atestate documentar. Prima mențiune de acest gen este din 1797, iunie 24, și atestă că un grup de polonezi din raiaua Hotinului a organizat un atac asupra satelor de hotar din Bucovina. Atacul este repetat și în luna următoare, iar în august incursiunile continuă. În timpul uneia dintre ele Denisko (cel care după adevărata sa identitate nu era altul decât un maior al armatei polone pe nume Melford) este prins și spânzurat [47, p. 79, 99]. Aceste atacuri au fost posibile datorită susținerii polonezilor de Poartă, iar domnul însuși a dat ajutor în bani și provizii polonezilor care se aflau în raia [47, p. 84].

Drept argument al prezenței polonezilor în Basarabia și a faptului că numărul lor era în creștere servesc și afirmațiile lui N. P. Batiuşkov, care, folosindu-se, la rândul său, de o serie de mărturii de la începutul secolului al XIX-lea scria că „în 1812, împrăștiindu-se în multe locuri din această țară trădătorii moldo-valahi și invadând din Podolia în Basarabia, polonezii au început să deranjeze populația cu zvonuri ...” [89, p. 136]. Or, prin aceste afirmații istoricul rus în primul rând, atestă în mod direct că elementul polonez în momentul anexării era în creștere și, în al doilea rând, lasă de înțeles că venirea polonezilor în Basarabia nu se făcea pe un loc gol, căci aici existau conaționali de-ai lor, la care puteau apela.

Este evident că, deși teritoriul raialei Hotin a fost ocupat de către armatele și autoritățile ruse, nu toți reprezentanții etniei polone au părăsit această zonă. Drept argument servește o însemnare făcută în 1817 chiar în catagrafia amintită mai sus. După cum arată T. Pamfil, în recapitularea generală pentru ținutul Hotin se aflau 76 de mazili dintre care „numai patru sunt cercetați de către vremelnicescul comitet a acestei regiuni după adeverințe ce au, iar ceilalți șapte zeci și doi se număsc șleahitici și niamuri de mazili după niște documenturi ce să află la mâna lor” [58, p.11].

Faptul că la Hotin erau concentrați mulți polonezi și, prin urmare, exista o comunitate catolică, rezultă și dintr-o problemă legată de lăcașul de cult latin de aici, problemă apărută în legătură cu retransformarea moscheilor în lăcașe de cult creștin. Din păcate, din materialul arhivistic existent nu putem stabili dacă biserica catolică din Hotin a fost transformată pe parcursul secolului al XVIII-lea în moschee, dar aceasta și-a reluat funcția după 1812. Totuși unele date le întâlnim într-un raport întocmit de pârclăbie. Din acesta rezultă că, la 1819, în oraș existau cinci familii de preoți, trei ofițeri în rezervă, doi ostași, 369 familii de maloruși și 476 familii de evrei. În localitate funcționau două biserici: una de piatră (Sf. Nicolai) și una de lemn. Orașul avea 640 de case, 103 magazine, hanuri, o fabrică de lumânări și una de săpun [4, , d. 621, f. 1-8]. Deci nu putem să spunem cu siguranță dacă această a doua biserică era anume cea catolică. Un alt recensământ al aceleiași instituții, efectuat înainte de desființarea autonomiei Basarabiei din 1828, arată însă că în orașul Hotin erau atestați 2 100 de ortodocși, 569 de catolici, 4 141 de evrei. Pentru aceștia funcționau două biserici ortodoxe și două biserici de alt rit. Din punctul nostru de vedere, din cele două biserici care nu țineau de cea dominantă evident că una era romano-catolică, foarte probabil retransformară din moschee, deoarece construcția unui nou lăcaș de cult ar fi fost consemnată în mod obligatoriu în actele administrației, mai ales că acesta nu era ortodox.

În susținerea afirmației respective vin și alte informații documentare de mai târziu referitoare la slujitorul bisericii, adică preotul amintit în raportul isprăvniciei la 1828, în care se arată că în oraș este atestat un preot de rit neortodox [2, inv. 1, d. 1199, f. 63-66]. În altă ordine de idei, la 30 iunie 1836 este întocmită o scrisoare a armeanului Avedic Ispir, în care se arată că acesta a cumpărat de la turcul plecat Ali Selim o casă, în Hotin, ocupată pe nedrept de preotul bisericii romano-catolice, care, după cum are acum cunoștință petiționarul, nici nu este în Basarabia, ci locuiește în Galiția. În urma analizei plângerii lui Avedic Ispir, procurorul județului Iași arată în raportul său că această casă împreună cu două tarabe au fost dăruite de către comandantul armatei A. A. Prozorovski (1732–1809) Bisericii Catolice din Hotin. Preotul din Vinița, după cum se vede din același document, fiind

însărcinat de către episcopul romano-catolic de Podolia și Basarabia, a fost numai din partea deputaților duhovnicești, iar în locul lui, în 1833, a fost numit Cazimir Guleanițki. În cele din urmă, Avedic Ispir, la 17 noiembrie 1839, va înainta o nouă petiție, cerând ca problema în cauză să fie soluționată de către guvernatorul civil al Basarabiei P.Fedorov (1791 - 1855), deoarece au trecut 20 de ani de când reclamantul se află în judecată pentru aceste proprietăți [2, inv.1, d. 2431, f.3-14].

La un simplu calcul, aceste informații demonstrează clar că parohia catolică de la Hotin, către anul 1819 era înzestrată și avea o construcție de cult în care se oficiau slujbele bisericești, existând chiar și un preot care venea din Galiția, după cum ar rezulta din informația de mai sus, pentru oficierea treburilor religioase. Mai mult, făcând legătura cu persoana lui A. A. Prozorovski, amintit în actele juridice, se poate conchide că încă în timpul acțiunilor militare din 1806–1812, la Hotin exista o comunitate catolică, cu o biserică funcțională, altfel ar fi alogic gestul generalului care, după cum am văzut, dăruia lăcașului de cult o casă cu două tarabe. La ce bun ar fi fost necesare acestea în cazul în care biserica ar fi fost nefuncțională?

În perioada de referință, respectiva comunitate era, probabil, cea mai numeroasă din Basarabia, din care cauză câțiva ani mai târziu, la 9 iulie 1826 [10, d.260, f. 59] i se va repartiza un lot de pământ pentru construcția unui nou lăcaș de cult, iar mai târziu, la 9 august 1827, însuși împăratul va dispune donarea unor imobile pentru parohia în respectivă [10, d.260, f. 60]. Chiar dacă autenticitatea respectivului act a fost pusă la îndoială de către autoritățile administrative din cauză că la acel moment la Hotin nu exista un Comitet de construcție, considerăm, bazându-ne pe informația documentară de care dispunem, că problema a fost pusă și un astfel de loc a fost repartizat poate de o altă instituție abilitată pentru astfel de afaceri.

Prin urmare, chiar dacă nu putem stabili cu certitudine numărul catolicilor din ținutul Hotin către anul 1812, în baza concentrării informațiilor documentare, putem afirma cu siguranță că aici a existat unul dintre principalele centre ale cultului latin din nordul Basarabiei. Comunitatea din acest teritoriu, așa cum arată datele ulterioare, a fost și cea mai numeroasă, cel puțin în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

O comunitate catolică, de fapt o ramură a bisericii armeano-catolice, exista înainte de 1806 și la Bălți. Știm că principalele direcții de pătrundere a armenilor pe teritoriul românesc, în general, și în spațiul dintre Prut și Nistru, în special, erau dinspre sud și dinspre nord. Dacă din sud a existat o migrație a reprezentanților bisericii armeano-gregoriene, despre care vom vorbi puțin mai jos, atunci din nord avem, în linii generale, un flux ce reprezenta ramura armenilor care au acceptat unirea cu

biserica romano-catolică. Și într-un caz și în altul tendința de migrare spre Basarabia se explică atât prin dorința de a fi mai aproape de patria istorică, adică Armenia, cât și prin existența unor privilegii din partea autorităților ruse, de care se bucurau armenii.

În ceea ce privește comunitatea armenilor catolici din Bălți, aici coincid doi factori istorici. Pe de o parte, este vorba despre o creștere economică, îndeosebi din punctul de vedere al comerțului – preocuparea preferențială a armenilor în secolul al XVIII-lea în regiunile Galiției și Podoliei. Tocmai în perioada respectivă apar un șir de lăcașuri de cult ale armenilor catolici, fiind construite biserici în regiunile învecinate cu Basarabia, la Balta, Berejani, Cameneț-Podolsk, Horodenka, Iazloveț, Liov, Moghiliov – Podolsk, Stanislaw, Luck, Lâșev, Rașcov, Sniatyn, Zamostie, Tyismenica, Zwaniac. Pe de altă parte, este vorba de dorința proprietarilor de atunci ai moșiei Bălți, familia Panaite, de a transforma așezarea într-un centru comercial prosper. Tocmai din aceste considerente Iordache Panaite va invita să se așeze pe aceste pământuri 300 de familii ale negustorilor armeni-catolici. Printre condițiile înaintate de armeni era și construcția unei biserici catolice, în care să fie oficiat cultul lor. Din informațiile documentare de la 1775, biserica a fost construită, după unele izvoare, de Iordache Panaitefie, iar după alte izvoare – de fiul lui, Alexandru [54, p.201]. Edificiul era gândit astfel, încât să-i satisfacă întru totul pe nou-veniți, deoarece nu a fost construit în conformitate cu tradițiile arhitecturale autohtone, ci a fost înălțat sub conducerea și după planul arhitectului Weisaman, originar din Galiția [133, p.160]. Totuși, din considerente necunoscute, la Bălți a ajuns un număr mai mic de familii de armeni catolici, din care cauză în 1800, edificiul este transformat în biserică ortodoxă cu hramul „Sfântul Nicolae” [96, p. 225]. Totuși, enoriașii catolici din localitate nu au rămas pentru o perioadă îndelungată fără lăcaș de cult. În 1821 populația catolică a ridicat o nouă biserică, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, pe care îl avea și lăcașul precedent [54, p. 202], dar mult mai modestă și având configurația celor autohtone. Către 1825, după cum atestă raportul preotului Filip Ojelski în Bălți, aici locuiau 65 de enoriași, dintre care 59 de maturi și 6 copii, care frecventau lăcașul de cult. Cu siguranță, numărul armenilor catolici a fost completat în anii următori de alți confrăți de religie latină, astfel încât numărul lor a crescut și a permis ca în 1828 comunitatea să se desprindă de parohia catolică de Chișinău și să formeze o altă parohie, cea de Bălți. În perioada respectivă, cu scopul de a ordona viața parohiei, au început să se întocmească registre metriceale [54, p. 202] pentru această unitate a Bisericii romano-catolice.

Credem că și la Bălți, ca și la Hotin, biserica armenilor catolici s-a transformat în una romano-catolică, în urma prevalării elementului polonez în parohiile respective. În acest sens

vorbesc și mărturiile documentare existente. Astfel, în cazul Hotinului, la 19 martie 1811, Liderson, comandantul militar al cetății, apare menționat într-o corespondență în problema cedării venitului a 12 hanuri către biserica armenească din Hotin. Societatea armenească de la Hotin, condusă de Amib Mogurbigovici, s-a adresat senatorului V.I. Krasno-Milașevici, solicitând ca acesta să le permită să-și ridice veniturile de la 12 hanuri, pentru întreținerea bisericii, deoarece familiile armenesti din oraș nu au posibilități financiare de a face acest lucru (arătând și faptul că privilegiul în cauză ei îl aveau încă de la otomani). Ca urmare, la 26 martie, Milașevici cere comandantului Hotinului să facă o investigație și să verifice corectitudinea actelor. Liderson, după ce a efectuat cercetările necesare, constată că hanurile trebuie totuși cedate armenilor [2, inv.1, d. 2527, f. 1-21]. Corespondența respectivă ne face să credem că anume această biserică va reapărea în acte ca fiind catolică, deoarece ulterior nu mai avem nicio mențiune ce ar atesta o biserică armenească în localitatea respectivă. A. Skalkovski [247, p.292] arată același lucru atunci când afirmă că numărul armenilor catolici din Novorosia este de aproximativ 1 500 de suflete, dintre care 130–140 de suflete au trecut în Basarabia și locuiesc numai în Hotin și în ținutul Iași, fapt reconfirmat și de A. Zasciuk [133, v. 1, p.170], care arată că armenii locuiesc ținutul și orașele Hotin și Bălți.

O altă parohie catolică existentă către 1812 și care, după cum am arătat supra, a fost supusă episcopului catolic de Camenița, a fost cea de la Chișinău. Începuturile formării ei pot fi *constate* încă din anul 1811, când din corespondența consulului austriac cu Mitropolitul Moldo-Vlahiei Gavriil Bănulescu Bodoni (1746-1821), din 20 iulie și 18 septembrie 1811, se vede clar că la acel moment în Chișinău nu exista încă o parohie catolică, deoarece mitropolitul refuză rugămintea consulului de a-i repartiza un lot de pământ pentru cimitirul catolic, motivându-și refuzul prin lipsa unei parohii în această localitate [237, p.122]. aceasta încă nu înseamnă că aici nu existau catolici, ci doar că aceștia nu erau organizați într-o parohie. La scurt timp, parohia este constituită și organizată, deoarece, în conformitate cu datele de arhivă analizate de N. Saganova, în Chișinău deja în 1815 exista un preot catolic, lucru ce se datora mai multor factori și, în primul rând, grijii pe care o avea episcopul Borgeusz Łucasy Mackiewicz. Pentru satisfacerea necesității enoriașilor, a fost desemnat preotul Stanisław Winicki, care a slujit aici până în anul 1817 [237, p.124].

Credem că datorită organizării comunității și activității conducătorului ei, a fost posibilă reușita demersurilor și s-au obținut rezultate concrete evidente. Astfel, demersurile din 1811 în vederea repartizării unui lot pentru cimitir, în cele din urmă, au fost încununate cu succes. În perioada păstoriei lui Stanisław Winicki, cimitirul catolic deja exista pe planul orașului, întocmit de

către M. S. Ozmidov în 1817 [237, p.123]. Mai mult, către anul 1820 [6, inv. 1, d. 107] comunității catolice din Chișinău îi este repartizat un lot pentru edificarea unui lăcaș de cult. Terenul aparținuse anterior șefului de poliție Tomașev, cu care s-au iscat niște altercații cu privire la dreptul de proprietate asupra acestei averi funciare. Câștigul de cauză a fost totuși de partea comunității catolice, care, din 1822, începe completarea registrelor parohiei, iar în următorul an zidește capela catolică, având alături o casă parohială [51, p. 127]. Acestea sunt construite din donațiile enoriașilor, problema construcției unei catedrale urmând a fi rezolvată ulterior, după cum se va vedea mult mai târziu. Datorită organizării mai stricte a comunității, avem și primele date statistice cu referire la numărul credincioșilor de rit latin, care țineau de parohia din Chișinău. Conform datelor prezentate în 1825 de către Filip Ojelski, parohia catolică pe care o conducea era compusă din 534 de persoane, dintre care în Chișinău locuiau 349 de enoriași (215 bărbați și 134 femei, apți pentru spovedanie 326, din care s-au spovedit – 222). În Bălți locuiau 65 de enoriași: 59 de maturi și 6 copii. În Sculeni erau 59 de catolici, dintre care 5 copii, la Soroca – 20 de persoane și la Bender – 30. În acel an au fost consemnate 24 de nașteri, cununii – 4, înmormântări – 24 [237, p.130].

În baza datelor prezentate de preotul catolic de la Chișinău, este posibilă stabilirea teritoriilor care intrau în parohia ce îngloba, după cum vedem, practic toată zona centrală a Basarabiei. De aici se poate deduce importanța pe care o avea Chișinăul, atât din punctul de vedere al poziției geografice, cât și datorită noului statut, pe care l-a primit după 1812, devenind capitala regiunii: fiecare cult tindea să fie cât mai aproape de centrul administrativ, care avea cuvântul decisiv în rezolvarea anumitor probleme.

Considerăm că este important să subliniem acest fapt, deoarece se știe că o comunitate catolică organizată exista deja la Bălți și ea avea o istorie mai îndelungată și o structură mai bine organizată.

Îndreptându-ne spre sud, ne vom concentra atenția asupra comunității catolice de la Ismail. Ca și în cazurile precedente, pentru anii 1812–1813 nici în această parte a ținutului nu sunt semnați polonezi organizați într-o comunitate catolică.

Totuși, credem că și aici a existat o comunitate catolică poloneză, care nu a fost luată însă în calcul de noua administrație rusă recent instalată. O asemenea concluzie este probată de câteva argumente. În primul rând, după cum am amintit supra, în 1814 are loc subordonarea catolicilor din Basarabia episcopului Borgeusz Łucasy Mackiewicz, care luase sub ascultarea sa doar parohiile de la Hotin și Chișinău, adică zona de nord și cea centrală, iar partea de sud fusese dată sub ascultarea

unui vizitator special numit de mitropolit [287, p. 236]. Și în acest caz apare fireasca întrebare dacă este posibil ca vizitatorul să fi fost numit doar pentru o singură colonie catolică – Crasna – și dacă nu ar fi existat aici și alte/altă parohie catolică. Credem că aici este vorba de existența a cel puțin unei comunități catolice, în afară de cea amintită.

Concluzia noastră rezultă și din următoarele date. Se știe că încă în 1820 comunitatea catolică din Ismail a instituit un comitet [2, inv. 1, d. 1375, f. 1-2] pentru construcția unei noi biserici catolice în oraș. Drept motive pentru demararea construcției au fost, pe de o parte, creșterea numărului populației romano-catolice din oraș, iar pe de altă parte, existența în Ismail a unui port în care veneau tot felul de negustori, printre care se găseau și mulți catolici.

Construcția bisericii a fost însă tergiversată, astfel încât, la 24 februarie 1825, abia se hotărăște prin decret imperial salarizarea preotului catolic din Ismail cu câte 500 de ruble anual, din bugetul Basarabiei [2, inv. 1, d. 1375, f. 1-2].

Deci, dacă în 1820 atestăm deja un comitet care cerea construcția unui lăcaș de cult pentru obștea confesională respectivă, este evident că aceasta exista deja de câțva timp, lucru care se poate deduce chiar și din corespondența de atunci, în care arată că a crescut numărul credincioșilor catolici. Așadar, pe lângă catolicii existenți deja de o perioadă de timp, după 1812, într-o perioadă de aproximativ opt ani, s-au mai adăugat romano-catolici care au ales drept loc de trai Ismailul. La aceștia, după cum se arată, se mai adaugă și negustorii străini care făceau comerț în Ismail și cărora le-a fost repartizat un preot pentru oficierea serviciilor religioase [2, inv. 1, d. 1375, f. 5], fapt ce iarăși conduce la ideea că comunitatea era constituită dintr-un număr mare de enoriași și exista de ceva timp.

Dacă urmărim în continuare corespondența amintită, descoperim o cerere din 1829 a lui Ludovic Voițehovschi, conducătorul comunității catolice din Ismail, privind construcția și subvenționarea din partea statului a Bisericii Catolice din Ismail, semnată de încă 12 persoane. Cererea este examinată de secretarul de stat Loghinov, iar la 31 ianuarie 1831 Gubernatorului General al Novorosiei și Basarabiei, M. S. Voronțov (1782-1856) emite un document prin care se făcea cunoscut că D.N.Bludov (1785-1864), șeful departamentului confesiunilor străine, anunțse în luna octombrie a anului precedent că, potrivit hotărârii Comitetului de Miniștri, s-a decis să i se plătească preotului catolic câte 600 de ruble anual, precum și să i se dea în beneficiu 30 de desetine de pământ [2, inv. 1, d. 1375, f. 5].

Suma pentru construcția bisericii a fost însă refuzată, motivându-se că în Ismail sunt puțini catolici și că există deja un local pentru oficierea cultului [2, inv. 1, d. 1375, f. 10-11]. Deci, deși construcția unei biserici nu a fost autorizată la acel moment, parohia avea un număr însemnat de persoane, ceea ce făcea necesară construcția cel puțin a unei încăperi provizorii.

La o cercetare mai temeinică, chestiunea privind numărul enoriașilor acestei eparhii apare destul de complexă. În primul rând, comunitatea era constituită nu numai din cei care locuiau nemijlocit în orașul Ismail sau în ținut, ci cuprindea persoane dintr-o zonă mult mai vastă. Și în acest sens de un real folos ne este lucrarea colonelului Kornilovici, apărută către sfârșitul secolului al XIX-lea, în 1899, dar care se referă la anii 1822–1827 [270].

Conform datelor aduse de autor, în acel moment în sudul Basarabiei locuiau 1 657 de bărbați polonezi și 1 567 de femei poloneze. Credem că toată această zonă intra sub ascultarea preotului catolic care oficia slujbele bisericești la Ismail (incluzând ținutul Ismail, Ackerman și parțial ținutul Bender), evident în afară de coloniile nou-create.

Pentru a nu confunda și a nu lăsa să se strecoare vreo greșeală, am lăsat la o parte în mod intenționat numărul general anunțat de Kornilovici la începutul lucrării sale și am cercetat fiecare localitate în parte. În urma analizei efectuate, observăm că la acel moment, în orașul Ismail, deși erau doi preoți catolici, locuiau doar trei familii de catolici, constituite din 12 bărbați și 13 femei. Pe când numărul șleahțicilor polonezi (aceștia apar numiți astfel în toate datele statistice, fiind amplasați după mazili) este de 36 de bărbați capi de familie, doi burlaci și 28 de femei, la care se mai adaugă patru bărbați și o femeie poloneză din tagma birnicilor.

Urmează apoi ținutul Ackerman, cu o populație de șleahțici polonezi ce număra în oraș 28 de familii sau 83 de bărbați și 53 de femei, la care se adaugă 61 de bărbați și 45 de femei din ținut.

În sfârșit, în centrul ținutului Bender erau 19 familii de șleahțici, compuse din 51 de bărbați și 29 de femei, totalul per ținut fiind 78 de familii, constituite din 244 de bărbați și 163 de femei, la care se adaugă 11 bărbați și 10 femei din tagma birnicilor.

În felul acesta, obținem un număr de 435 de bărbați și 299 de femei. Chiar dacă nu toți aceștia erau prezenți către anul 1812, totuși, credem, o parte din respectivul număr de polonezi locuia aici în acel moment. Observația noastră o putem argumenta, pe de o parte, prin faptul că în evidențele întocmite aceștia sunt înscrși în tagma șleahțicilor, fiind plasați între mazili și birnici (câteva persoane fiind chiar în tagma birnicilor), și nu la categoria coloniștilor, iar pe de altă parte, prin amplasarea și concentrarea lor în localități atestate documentar mult înainte de anul 1812, cum

ar fi Caușanii Vechi, Caușani, Saiț, Fârlădeni, Chițcani, Hasan Batâr, Hancâșla sau Olănești, din Basarabia de Sud.

Prin urmare, putem trage concluzia că, la 1812, în regiunea Ismail a existat o comunitate catolică care a continuat să se dezvolte și după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus.

Urmează apoi populația din colonii, care a completat rândurile cultului catolic. Din punct de vedere laic, toate coloniile din Basarabia au fost puse în subordinea Biroului basarabean al coloniștilor străini, organizat imediat după încheierea Păcii de la București. Biroul a intrat după 1816 în Comitetul de asistență socială a coloniștilor străini din Sudul Rusiei (*Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России*) cu sediul la Chișinău [214, p.13].

Din punct de vedere religios, catolicii din colonii erau conduși de către un preot vizitator (визитатор) al Bisericii Romano-Catolice din sudul Rusiei, primul dintre aceștia fiind, în anul 1811, abatele Ch. Nicoli, iar după 1820, după ce a fost izgonit din Imperiul Rus Ordinul Iezuit din care el făcea parte, în această funcție a fost numit preotul Ignatie Lindl [179, p. 42].

Printre cele mai cunoscute colonii catolice din sudul Rusiei, dar mai ales din sudul Basarabiei, colonia Crasna ocupă locul principal. Acest sat are prima parohie catolică rurală din spațiul pruto-nistean. În *momentul fondării*, în anul 1814, ea a fost numită „catolică”, deosebindu-se de celelalte, unde majoritari erau luterani-evangheliștii. Și într-adevăr, conform datelor existente la întemeiere, aici erau colonizate 105 familii catolice și 14 familii evangheliste [175, p. 299].

Din câte se știe, în 1814, Biroul pentru coloniștii străini a propus ca noua colonie să poarte denumirea de Constantinovscaia, dar întrucât denumirea nu a fost acceptată de populație, același Birou a hotărât ca localitatea, ca și în cazul celorlalte colonii germane, să poarte numele unui loc unde armata rusă a obținut o victorie importantă împotriva francezilor. În felul acesta a apărut denumirea de Crasninskoe, devenită în popor Crasna [175, p. 299].

Important pentru noi este faptul că, în același an cu formarea coloniei, a fost întemeiată și parohia romano-catolică de aici, aceasta devenind în scurt timp principalul organism, ce a condus viața spirituală a catolicilor din coloniile din sudul Basarabiei – Sarata, Emmental ș.a. Prima biserică a apărut la Crasna în 1818, până la acel moment toate serviciile religioase au fost oficiate în case particulare [175, p. 300-301].

Cât privește procentul sau numărul catolicilor din numărul total de coloniști care au populat Basarabia în perioada vizată, este evident că acesta este greu de stabilit. Totuși, dacă vom considera că polonezii reprezentau marea majoritate a confesiunii catolice, iar etnia germană – pe cea a

luteranilor evangheliști, atunci, conform datelor existente, din totalul de 8 284 de coloniști – 2 797 erau polonezi, alcătuind astfel 33,8% din numărul total [138, c. 94-96, 147-148]. Acest raport nu s-a schimbat esențial către anul 1827, an pentru care există datele prezentate de U. Schmidt, care arată că la momentul respectiv în Basarabia erau 9 370 de coloniști, dintre care 3 198 erau polonezi, ceea ce ar fi echivalent cu 34,13% [322, p. 86].

Comparând aceste date cu cele prezentate de colonelul Cornilovici, remarcăm că estimarea acestuia cu referire la coloniștii din Basarabia corespunde, în linii mari, cu cea vehiculată de cercetătoarea germană pentru același an 1827. Observăm însă și unele inexactități în rapoartele prezentate de colonelul rus. De exemplu, vorbind despre numărul total al coloniștilor germani din regiune, el constată 3 372 de bărbați și 3 035 de femei de etnie germană, la care se adăugau 1 657 de bărbați și 1 567 de femei de etnie poloneză [270, c. 25-26]. Astfel, numărul ar fi constituit 5 029 bărbați și 4 602 femei, deci un total de 9 631 de persoane, și nu de 9 370. Ultima cifră apare dacă adunăm 4 848 de bărbați și 4 522 de femei, arătat ca număr al coloniștilor nemți din ținutul Ackerman. În paginile următoare, autorul face analiza datelor, arătând și componența, și zona de locuire, alături de numărul coloniștilor veniți din regiunile de origine. Un simplu calcul ne arată însă că și în acest caz avem alte date și anume pentru bărbați – un total de 4 853 de persoane, iar pentru femei – 4 546 de persoane, la care se vor adăuga un slujitor al cultului romano-catolic și șase slujitori ai cultului evanghelic-luteran [270, c. 107-108].

În cele din urmă, dacă se calculează numărul populației pentru fiecare colonie în parte, folosind aceeași lucrare bazată pe date culese de pe teren, obținem 4 830 de bărbați și 4 495 de femei sau un număr total de 9 325 de coloniști, dintre aceștia 1 811 bărbați și 1 522 femei sunt trecuți ca fiind polonezi. Astfel obținem o cifră de 3 333 de persoane sau un total de 35,74 % de coloniști polonezi [270]. Considerăm că anume aceste date pot fi luate ca reper sau că, cel puțin, pot fi considerate ca fiind mai aproape de realitate, deoarece ele se bazează pe sursa primară.

Chiar dacă vom admite că au existat și devieri, în sensul că nu toți germanii colonizați în sudul Basarabiei au fost de confesiune luterano-evanghelică, iar printre polonezi s-au aflat și persoane ce au părăsit religia romano-catolică în favoarea protestantismului, oricum, în cele din urmă, raportul acestor confesiuni între coloniștii germano-polonezi, poate fi stabilit ca fiind de un catolic la trei protestanți.

Astfel, putem vorbi de o comunitate catolică ce s-a format în perioada imediat următoare încadrării Basarabiei în componența Imperiului Rus și care s-a constituit în coloniile din sudul Basarabiei, centrul ei principal fiind colonia Crasna.

În cele ce urmează ne vom referi și la confesiunea protestantă din Basarabia pe segmentul de timp discutat, ea fiind în aceeași arie geografică și având probleme similare.

Se știe că în anul 1813 a fost publicat manifestul imperial al lui Alexandru I [207], care îl completa pe cel din 1804 [207, том. XXVIII, c.137-140], referitor la noile condiții privind drepturile și privilegiile coloniștilor, când urma să se colonizeze și sudul Basarabiei, inclusiv cu etnici germani care aveau să fie transferați din zonele de locuire native, dar și din Ducatul Varșoviei. Strămutarea etnicilor germani din Ducatul Varșoviei în Basarabia avea două conotații: una de ordin religios și alta de ordin economic. Vorbind despre prima, amintim că în acel teritoriu, net majoritari erau coloniștii germani de credință luterano-evangelică, iar unica religie acceptată de populația poloneză era cea romano-catolică. Evident că pe acest fundal au apărut un șir de controverse între papiști și protestanți, care, de fapt, vor continua și în Basarabia. Cel de-al doilea aspect este legat de evenimentele anului 1812. În acest sens, ne referim la faptul că teritoriul în cauză și la plecare, dar mai ales la reîntoarcere, a stat în calea armatelor lui Napoleon Bonaparte. În timpul retragerii armatelor franceze din Rusia, el a fost supus jafurilor și devastărilor de către ostașii francezi. Astfel, la începutul anului 1814, din Imperiul Rus este trimisă în Polonia o comisie specială, având ca scop înregistrarea tuturor celor care doresc să emigreze spre Rusia, pentru a fi ajutați cu toate cele necesare în obținerea pașapoartelor. Astfel că emigranții germani plecau în diferite direcții ale imperiului, îndrumați de oficialii ruși din Polonia.

Aproximativ 1 500–1 700 de familii, majoritatea luterani, au părăsit regiuni ca Danzing, Poznan, Lodz, Marienwerder, Varșovia, pentru a se stabili în Imperiul Rus, inclusiv în Basarabia. Printre ei, alături de prusaci și șwabi, au fost și coloniști germani din alte regiuni, care se mutau pe cont propriu din Polonia și din Germania în sudul Rusiei, alăturându-se grupurilor de emigranți. O parte din emigranți s-au stabilit dincolo de Nistru, în coloniile existente ale germanilor, în regiunea Odessa, alta a ajuns în Basarabia[330].

Chiar din următorul an acest proces este pus în aplicare și la 22 ianuarie 1814, pe numele ministrului de interne, este emis un decret imperial, prin care se permitea coloniștilor germani din Ducatul Varșoviei să se stabilească în Basarabia [207, том XXXII, c. 734]. Nu ne vom opri aici amănunțit asupra regulamentelor și privilegiilor în baza cărora aceștia au colonizat regiunea

Bugeacului, aspect discutat mai amănunțit în unul din capitolele următoare. Vom examina doar ponderea lor numerică și aspectul organizării acestor comunități. Vom accentua în mod special că procesul a luat amploare destul de rapid. Potrivit unor informații, în anul de referință s-au transferat în Bugeac 31 de familii de etnici germani din Ducatul Varșoviei [207, том XXXII, c.841-843], iar alte surse vorbesc despre constituirea în 1814 a două colonii în sudul Basarabiei [197]. Conform altor surse, în același an 1814 au apărut șapte colonii fondate de germani, și anume: Leipzig, Crasnoe sau Crasna, Borodino, Culm, Tarutino, Clestitz și Maloiaroslavetz [32, 59,322]. Nu putem acorda dreptate unei surse anume, cert este însă că, deja în luna iulie a anului 1814, în Basarabia se aflau, în calitate de coloniști, 1 072 de familii sau aproximativ 5 500 de persoane [207, том XXXII, c.841-843]. La rândul său, Pavel Svinin, care, după cum știm, a vizitat Basarabia aproximativ în această perioadă, folosindu-se de datele din 1814–1815, arată că: „în afară de un oarecare număr de supuși austrieci, care sunt împrăștiați pentru profesarea anumitor meșteșuguri prin orașele și satele din Basarabia, în 1814 au fost populate aici din Ducatul Varșoviei 1 743 de familii, care toți sunt luterani, excluzând 121 de familii de catolici” [244].

Numărul mare de coloniști nou-veniți a atras după sine și o altă problemă – cea a organizării spirituale, cu atât mai mult cu cât manifestul din 1813 promitea și libertatea de profesare a diferitor culte. Tocmai din aceste considerente în documentul în care se vorbește de numărul de persoane venite, se pune și problema aducerii în regiune a paterilor și preoților pentru necesitățile serviciului cultului religios și pentru a nu permite degradarea morală a coloniștilor veniți, după cum arăta General Gubernatorul Basarabiei I.M.Harting [207, том XXXII, c. 841-843]. Drept urmare, el cere să fie trimiși pentru populația nou-venită din Gubernia Herson pateri catolici și pastori luterani, conform privilegiilor stabilite pentru tipul respectiv de slujitori din Novorosia. Aceste legi stabileau mai multe privilegii: fețelor bisericesti ale confesiunii protestante li se stabilea un salariu de 400 de ruble, iar celor catolici de 300 de ruble pe an; eliberarea pentru 10 ani de impozite, acordarea din vistieria statului a unui credit de 300 de ruble pentru preoții catolici și 600 pentru cei luterani, în vederea organizării gospodăriilor; 120 de desetine de pământ pentru pastor, 60 de desetine pentru pateri și a câte trei desetine pentru construcție de casă; ajutor necesar pentru construcția casei, precum și câte 600 de ruble pentru necesitățile de transport [207, том XXXII, c. 841-843]

Cerința gubernatorului a fost satisfăcută (nu chiar așa cum spune P. Svinin [244] care arată că în fiecare colonie au fost aduși preoți și pateri), deoarece în 1843, la demersul unor

comandanți de unități militare de a indica unde își pot oficia necesitățile religioase reprezentanții confesiunii luterane, oficialitățile administrației din Basarabia arată că preoți luterani activează la Tarutino, Arzis, Sarata, Friedenstal [2, inventar I, dosar 5112].

Putem deci concluziona că, deși nu avea încă forma unei parohii, comunitatea protestantă a fost organizată până în 1812. Prezența acestei confesiuni aici era sporadică și se datora legăturilor comerciale sau culturale, constituindu-se în acest spațiu într-un timp foarte scurt prin promovarea uneia dintre prevederile politicii de colonizare a Imperiului Rus.

Apare însă o întrebare în legătură cu catagrafia efectuată în anul 1817. Ion Nistor, bazându-se pe ea, arată următoarea componență a Basarabiei în perioada discutată: Români – 83 848 de familii sau o populație de 419 249 oameni, ceea ce constituia 86% din totalul populației; Ruteni – 6 000 de familii sau 30 000 oameni, cu o pondere de 6,5% din populație; Evrei – 3826 de familii sau 19130 oameni cu 4,2 % din populație; Lipoveni – 1200 de familii sau 6 000 de oameni și 1,5% din populație; Greci – 640 de familii sau 3200 de oameni și 0,7% din populație; Armeni – 530 de familii sau 2 650 de oameni și 0,6 % din populație; Bulgari – 241 de familii sau 1 205 oameni și 0,25% din populație; Gagauzi – 241 de familii sau 1 205 oameni și 0,25% din populație, astfel stabilindu-se o populație totală de 96 526 de familii sau 482 630 de oameni [57,p.123].

Considerăm că este greșită supoziția lui Ion Nistor, ca, de altfel și cea făcută de L. T. Boga, cu referire la populația Basarabiei din același an, publicată în lucrarea lui Șt. Ciobanu „Basarabia”. Nistor arăta că populația Basarabiei la acel moment era compusă din 209 familii de nobili (436b., 400f.), 3 531 familii de preoți (8 280b., 8 080f.), 177 familii de postelnici (471b., 414f.), 2 825 familii de mazili (7136b., 6 989f.), 73 666 familii de țărani (187 882b., 180 448f.), 10 543 familii de orașeni (26 828b., 25 887f.), 1 528 familii de coloniști (4 109b., 4 065f.), 544 familii de armeni (430b., 310 f.), 4 413 familii de evrei (11 355b., 10 709f. 22 064t. – 4,48), 1 090 familii de țigani (2 952b., 2 498f.). Astfel, conform acestor date, rezultă un total de 98 526 de familii sau o populație de aproximativ 491 579 de persoane, dintre care 250 779 bărbați și 240 800 de femei [28, p.69-70].

Credem însă că nu poate fi acceptat numărul de 1 528 de familii pentru coloniști, deoarece este o cifră greșită. Sursele existente pentru anul 1816 la acest subiect, arată că unii cercetători consideră ca deja fondate 15 colonii cu 1 464 de familii [322]. Mai mult chiar, într-unul dintre documentele păstrate la Arhiva Militară de Stat din Rusia a Actelor Istorice pentru perioada 1814–1816 se indică un număr de 13 colonii ale etnicilor germani, cu 8 284 de coloniști, ceea ce ar însemna aproximativ 1 656 de familii [231].

Dacă din totalul de 1 656 de familii ar fi să le excludem pe cele 104 arătate ca făcând parte din coloniile Noul Arzis și Noul Champenoise, deoarece au fost întemeiate mai târziu, am ajunge la 1 552 familii, cu o diferență de aproximativ 524 de persoane față de ultimul document. Considerăm astfel că estimarea reală pentru acel moment este de circa 1 600 de familii. Deci este un număr mult mai mare, cu atât mai mult cu cât în cel indicat de L. T. Boga ar fi trebuit să fie incluse și familiile coloniștilor transdanubieni.

Confuzia intervine, după părerea noastră, din cauza unor mici omiteri. Analiza efectuată de noi privind recensământul din 1817, ne face să cedem că și în cazul lui I. Nistor, și în cazul lui L. T. Boga a fost luată ca bază catagrafia lui I. N. Halippa [307 c.3-230], publicată cu titlul *Descrierea pământurilor și a sistemului social din Basarabia în baza recensământului din 1817* (Роспись землевладений и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года). În partea introductivă autorul plasează și un fragment al instrucțiunilor date pentru întocmirea coloniilor, arătându-se că s-a apelat atât la ajutorul Mitropolitului și Exarhului Gavriil-Bănulescu Bodoni, cât și la cel al Arhiepiscopului armenilor Grigorie. Nu a fost luată în considerare populația coloniilor germane, care nu se afla sub nicio jurisdicție a acestor prelați și, din câte am arătat mai sus, nici sub cea a Guvernului Basarabiei, fiind supusă direct Biroului pentru coloniștii străini. Iar estimarea de 1 528 familii de coloniști făcută de L. T. Boga se referea probabil numai la cei veniți din sudul Dunării.

Astfel, după cum rezultă și din datele prezentate de V. M. Cabuzan, din 1817 ritmul de organizare și formare a noilor colonii germane va scădea, iar numărul lor, către anul 1827, va crește doar cu șase, ajungând la 19 așezări. În total, în aceste colonii se vor atesta 9 379 de persoane [138, p. 94-96, 147-148.].

Conform altor surse, numărul total al familiilor din respectivele localități era de 1 904, ceea ce ar constitui 9 520 de persoane, dacă facem înmulțirea cu coeficientul 5 [322, p.68]. Toate aceste localități sunt arătate ca fiind luterane, afară de Crasna, care este consemnată ca romano-catolică, Sarata este romano-catolică și luterană, iar Șabo reformată [180].

Totuși, se cere să accentuăm că aceasta nu însemna că în toate localitățile amintite populația era integral de confesiune evanghelic-luterană. Era posibilă și existența unor enclave, mai mari sau mai mici, ale confesiunii romano-catolice. Datele administrației rusești [270] confirmă acest lucru. Informațiile cu referire la fiecare colonie în parte ne permit să susținem că, într-adevăr, au existat localități constituite exclusiv din credincioși protestanți, dar au existat și unele cu un anumit procent

de populație catolică, atestându-se și cazuri când aceasta prelua, dar ele, din punctul de vedere al supunerii confesionale, tindeau a fi orientate către cultul evanghelic-luteran, fapt deloc întâmplător, așa cum vom vedea în capitolul următor.

Nu putem trece mai departe fără a atrage atenția asupra unei colonii formate în perioada respectivă – cea a Saratei. Analiza trecutului religios al localității în cauză este una dintre și se găsește în monografia „Basarabia” editată de Ștefan Ciobanu. Aici se arată că: „În 1831 în județul Cetatea Albă, la Sarata apare o sectă a așa-numiților „separatiști”, care sectă datează de la începutul secolului al XVIII-lea și este bazată pe pietismul german. Dogmatica sectei era foarte simplă: credința în învățătura Mântuitorului, în revelațiunea neîntreruptă și în legătura de inimă (*innig*) cu biserica cerească, cu care credincioșii sunt legați în mod misterios pe vecie.

În fruntea acestei secte, după cum mărturisește episcopul Alexie, se pune vestitul predicator Lindl, un fost preot catholic, care cheamă poporul la pocăință și la convertire către Hristos, ce va veni în 1836 pentru judecata cea din urmă. Succesul acestuia a fost desăvârșit, grație faptului că preoții luterani nu dispuneau pe atunci de oameni care ar fi putut pune stavilă acestei mișcări religioase. Poliția rusească răspunde la intervenția coloniștilor protestanți și alungă pe Lindl peste hotarele Rusiei, care pleacă la Barmen, iar locul lui îl ocupă kirchendinerul (groparul) lui Lindl, Strahle, fără vreo cultură deosebită, dar de o ambiție nemaipomenită și destul de bun predicator. Acesta avu un succes enorm și ca rezultat se văd organizându-se prin case particulare adunări de rugăciuni, la anumite ceasuri, adică credincioșii se adună spre a ține ceasurile (student). La aceste adunări se țineau cuvântări înflăcărâte despre pieirea lumii, care se va întâmpla în curând din pricina depravării neamului omenesc.

Din Sarata această secta s-a răspândit și în colonia Liepzig sub conducerea lui Martin Kranich, în Borodino sub a lui Karl Ehni. În altă colonie – Bazel apare un alt predicator, Wurz, care prezise venirea lui Hristos în 1843. Cu timpul, acest curent dispare o parte a părtaşilor revenind la Luteranism, iar când prin 1860 apare baptismul, se contopesc cu aceasta” [27,303].

Credem totuși că trebuie făcute unele precizări, deoarece multe fapte expuse în acest pasaj nu sunt nici pe departe corecte. Conform datelor de care dispunem, comunitatea a fost formată în 1822. După unele surse, aici au fost colonizate 80, iar după altele 101 [198 c.448] familii din regiunile Wurttemberg și Bavaria, fapt datorat în mare parte lui I. Lindl (1774-1846) – persoană foarte controversată, care a bulversat în multe sensuri nu numai viața Saratei, dar și în general pe cea a coloniilor germane din Rusia. De fapt, apariția acestei figuri în istoria regiunii respective și în cea a

Imperiului Rus nu ar fi fost posibilă, dacă împăratul, dar și o bună parte din vârfurile conducătoare ale imperiului, nu ar fi fost supuse unei influențe exagerate din partea curentelor mistice, foarte populare și agreate la curtea de la Sankt Petersburg.

Mai multe memorii ale timpului, consolidate prin date documentare, precum și prin evoluția evenimentelor, arată că Alexandru I până la sfârșitul domniei sale a fost, practic, cel mai mare adept al curentelor mistice, în mare parte fiind provocat de anturajul său, dar mai ales de către ober-procurorul și, în același timp, ministrul educației, contele A. N. Golițîn (1773 - 1844) [274].

Anume în această perioadă, la 18 octombrie 1819, la Sankt Petersburg își face apariția preotul Ignatie Lindl, membru al „Societății Biblice”, care activa în Germania de Sud, prieten și apropiat al cunoscuților mistici și adepți ai chietismului Iohan Jung-Stilling (1740 - 1817) și Iohan Gosner (1727 - 1779), urmași ai ideilor lui Albert Bengel. În baza interpretărilor textului biblic, acești „proroci” prevedeau a doua venire a lui Iisus Hristos, iar Jung a calculat chiar data concretă când urma să aibă loc sfârșitul lumii – 1836 și a stabilit locul celei de-a doua veniri, ce urma să se producă cam prin sudul Imperiului Rus [176, c.314].

După ce timp de 9 luni fusese întemnițat la Augsburg, pentru răspândirea ideilor apocaliptice și mistico-chietiste, Lindl își face apariția în capitala nordică a Rusiei, unde este foarte bine primit de către Golițîn, care îi și organizează o întâlnire cu Alexandru I. În scurt timp, Lindl este numit preot la Biserica Malteză din capitala imperiului, obține atenția și simpatia unor persoane influente din rândurile nobiliare ale curții ruse, fapt ce provoacă nemulțumirea nu numai unor reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe, cum a fost, de exemplu, Mitropolitul de Novgorod și Sankt Petersburg Mihail Desnițk i(1761-1821), dar și a Vaticanului. Aceste semnale însă nu numai că nu au avut niciun rezultat, dar mai mult chiar, prin reprezentantul Imperiului Rus la Vatican, Italinski, a fost remis un răspuns, în care se arăta că autoritatea papală nu are niciun drept de amestec în afacerile Bisericii Catolice din Rusia [288, c.341-342].

Totuși, în urma presiunilor crescânde, Ignatie Lindl este îndepărtat din capitală, fiind numit în anul 1819 decan al Bisericii Catolice la Odesa și vizitator al coloniilor din Novorosia. Încă din această perioadă, Ignatie începe să-și adune susținători, organizând în 1821, cu ajutorul lui Fridrih Verner, venirea unui grup mare de coloniști. În 1822 este întemeiată o colonie în care, pe lângă emigranți germani de confesiune catolică, se stabilesc și luterani persecutați la baștina lor, adepți ai curentului pietist, iar Lindl personal a stabilit candidaturile celor acceptați pentru a se stabili în Sarata [177, c.97]. Se știe că la 10 martie 1822, I. Lindl a purces spre noul loc de trai. Dintr-o

scrisoare a lui G. Dalton aflăm că la 1 aprilie la Sarata au venit 50 de căruțe cu familii ale coloniștilor. Către sfârșitul anului 1822, la noul loc de trai s-au transferat 40 de familii germane din Bavaria [177, c.97].

Locuitorii frăției nou-create urmau întocmai învățătura mentorului și preotului lor, îndeosebi în ceea ce privește organizarea socială: toate lucrările se efectuau în comun, iar produsul finit se împărțea egal. Proprietatea membrilor coloniei era declarată ca fiind comună, iar această situație era similară pentru toate bunurile pământene. Viața comunei devenea tot mai specifică și, în afară de tradiționalele servicii religioase catolice și protestante, aici au început să se organizeze și întruniri pioase, așa-numitele *Stunden Andachts* [177, c.98].

Bineînțeles că un astfel de comportament al preotului Ignatie Lindl, precum și al coloniștilor din Sarata, nu a putut fi tolerat nici de comunitățile catolice și nici de cele protestante, urmând o serie de reclamații pe numele Comitetului de asistență socială a coloniștilor străini din sudul Rusiei, semnate de preoții coloniilor și de localnici [214].

Atât aceste intervenții, cât și apariția numelui lui Lindl în timpul vizitei împăratului la Viena în discuțiile cu cancelarul Meternih, care l-a calificat pe Ignatie ca fiind un lider sectant periculos și un răspânditor de idei social periculoase, dar și un rebel, au dus la expulzarea lui din Rusia la sfârșitul anului 1823 sau începutul lui 1824 [176, c.320]. Sarata a rămas, în cele din urmă, fără un lider spiritual până în 1826, când același Comitet a hotărât să trimită în colonie un preot catolic, în persoana lui Domenic fon Sibini, și unul protestant, în persoana lui Henric Frederic fon Lesedorf [214]. Nu știm care sunt cauzele, dar în 1828, colonia a renunțat la serviciile preotului Bisericii Romano-Catolice, devenind astfel luterano-evanghelică [214]. Cât privește urmașii și susținătorii lui Ignatie Lindl, după ce nu s-a săvârșit miracolul promis în 1836, adică sfârșitul lumii, aceștia s-au redus drastic la număr, o bună parte revenind la luteranism, iar o parte, după apariția prin anii 60 a curentului baptist, au trecut de partea acestuia.

2.2. Comunitățile mozaice, armenesti, lipovenești și apariția de noi denominări

După 1812, pe teritoriul Basarabiei, o evoluție la fel de spectaculoasă sub aspect numeric ca și cea protestantă a mai avut-o doar o singură comunitate etnoconfesională – cea a adeptilor cultului mozaic.

Ca și pentru restul confesiunilor, nu avem o cifră exactă, sigură a numărului de evrei stabiliți în Basarabia în momentul anexării. Prezența lor este însă menționată de unii guvernanți ai timpului.

Astfel, general-maiorul I. M. Harting, în calitatea sa de guvernator civil al Basarabiei scria, la 6 noiembrie 1813, că în această regiune „locuiesc moldoveni, greci, armeni, bulgari, sârbi, evrei, țigani, iar în parte și ruși”, fapt reconfirmat și de către P. Kunițki, autorul primei descrieri a Basarabiei publicată în același an, care preciza că în provincia răpită, cu excepția moldovenilor, care sunt băștinași, mai locuiau ruși, ucraineni, bulgari, greci, armeni, țigani și evrei [63, p. 11].

Din datele existente până la momentul actual, cunoaștem că în perioada imediat următoare anexării, adică în anii 1812-1814, comunitățile evreiești sunt atestate documentar. Conform datelor prezentate de Dinu Poștarencu, în anul 1813 în Ismail locuiau 159 de familii de evrei [62a], estimare care, după părerea noastră, poate fi considerată corectă, în linii generale. Câțiva ani mai târziu este întocmit un dosar ce cuprinde toată populația zonei, enumerată nominal, și în care sunt atestați 92 de bărbați și 81 de femei evrei, deci un total de 173 de persoane [4, inv I, d.495, f.5-224]. În 1814, în Chilia erau atestate 36 de familii ce practicau cultul mozaicar, iar în Bender – 310 [62a].

Nu putem fi de acord cu enunțurile făcute de I. N. Pilat, care afirma că în 1812, potrivit unor informații, în Chișinău locuiau circa 4 000 de etnici evrei [206, c.17-18], estimare, după noi, foarte exagerată, deoarece, după cum vom vedea, nici întreaga populație a orașului la acel moment nu ajungea la această cifră. Mai mult chiar, către 1823, F. F. Vighel (1786 - 1856) afirma: „Când Rusiei i-a fost alipită Basarabia, atunci în ea nu exista nici un oraș mare în care în mod decent ar fi fost posibil să se instaureze guvernul. Poziția centrală a Chișinăului și aflarea în el a mitropolitului Gavriil, care a construit aici o casă arhierescă destul de masivă și a inaugurat o livadă, a impus cu trecerea timpului să i se dea acestui sat un avantaj în fața altor orașe mici. Din acea perioadă, ambii guvernatori au locuit în el permanent, s-au așezat o mulțime de funcționari (cinovnici), tot felul de meșteșugari; negustorii străini au deschis prăvălii, umplute cu obiecte de lux; existența sistemului tarifar de atunci și vecinătatea cu Turcia și Austria contribuind la creșterea comerțului, construcțiile s-au răspândit în toate direcțiile, și numărul populației de ambele sexe a crescut de la trei mii la 26 de mii” [108, c.25]. Totuși, pentru următorul an, adică 1817, avem o serie de date despre numărul concret al populației Chișinăului. Dintr-un act emis la 17 august 1817, aflăm că în Chișinău au fost înregistrate 2345 de familii, dintre care moldovenii constituiau 677 de familii, grecii – 33, rușii – 138, sârbii – 128, germanii – 4, polonezii – 6, ucrainenii – 11, romii – 12, evreii – 671, armenii – 162 și bulgarii 503, la care se adaugă 23 de nefamiliști. Aceste cifre coincid în mare parte cu datele prezentate de poliția orașului la cererea guvernatorului Basarabiei C.A. Catacazi în februarie 1818.

În informația poliției se arăta că în Chișinău erau: 3252 moldoveni, 3204 evrei, 2428 bulgari, 770 ruși, 363 armeni, 301 țigani, 220 sârbi, 146 greci, 72 germani[63].

Deci, către anul 1812, întreaga populație a Chișinăului constituia 3 000 de locuitori, este și este evident că nu puteau fi 4 000 de evrei. Cât privește numărul de 3 000 de locuitori ai Chișinăului la 1812, credem că, în general, această cifră poate fi acceptată, dacă luăm în considerare că în 1816 Pavel Svinin (1787 - 1839), vizitând Basarabia, arăta că populația Chișinăului nu este mai numeroasă de 5 000 de locuitori; el menționează, în același timp, că în oraș pot fi 2 109 case, inclusiv patru biserici, o mănăstire, 448 de dughene, plus o serie de construcții de stat [244]. De fapt, la o analiză a descrierii făcute de funcționarul rus, constatăm că el nu se referă anume la anul 1816, când a fost publicată pentru prima dată lucrarea, ci la o perioadă anterioară, cuprinsă între 1812–1816, sau chiar mai devreme, deoarece aceleași date sunt citate și în statisticile culese de Comisiunea științifică arhivistică din Basarabia privind anul 1812 [18,p.69].

De fapt, P. Svinin este unul dintre primii autori ai secolului al XIX-lea care relatează, în general, despre evreii din Basarabia, precum și despre numărul lor din regiune. Dat fiind că informația pe care o prezintă ni se pare importantă, vom cita tot pasajul referitor la populația iudaică. „Jidovii. Aici sunt de două neamuri. Unii polonezi sau nemți, ce au invadat după izgonirea lor din Spania, Polonia și Germania și vorbesc pe nemțește, iar alții ce vin din Turcia și Crimeea, ce vorbesc turcește; ei o au ură mare unii față de alții; cei polonezi îi urăsc pe cei turci ca samariteni, iar aceștia pe polonezi, ca fiind ipocriți, superstițioși și mincinoși. Și într-adevăr, jidovii turci, numiți caraimi, sunt mult mai cinstiți, mai cu bun simț, mai îngrijiți decât alții; jidovii polonezi, în esență, sunt cei mai nocivi cetățeni din toate punctele de vedere. Ei consideră ei că nu este un păcat a înșela un creștin, ci că asta este o victorie a credinței lor. Aici, precum ca și în Moldova și Valahia, ei au intrat și s-au așezat cu traiul, în cea mai mare parte, în perioada când aceste pământuri au fost ocupate de trupele ruse. Și acum, în Moldova și Valahia, ei sunt supravegheați cu strictețe și nu sunt admiși pentru rezolvarea problemelor importante, pe când în Basarabia ei participă nu numai la toate arendările de venituri, dar iau în posesie și sate. În toată Basarabia aceștia se numără până la cinci mii de familii” [244].

Prezentarea lui Svinin va influența foarte mult scrierile istorice ulterioare. Astfel, în lucrarea ce urma să marcheze centenarul aflării Basarabiei în componența Imperiului Rus, N. Lașcov consemna: „Toți evreii în Basarabia sunt cunoscuți din secolul al XVI-lea. Trebuie să credem că primii evrei au pătruns aici de peste Dunăre; despre aceasta vorbește, între altele, și faptul că

moldovenii îi numeau „jupâni”, nume onorific la slavii de sud. În perioada dominației turce, aflarea evreilor în Moldova era neconfortabilă și numărul lor era mic; după unirea Basarabiei la Rusia, aceștia s-au îndreptat înapoi în masă, din guberniile de vest (poloneze). Guvernul încuraja colonizarea regiunii cu evrei” [163, c. 63].

Că a existat o asemenea confuzie, se poate deduce și din descrierea făcută de A. Skalkovski, care, vorbind despre evreii din Novorosia, arată că populația evreiască din Novorosia și din Basarabia poate fi împărțită în trei mari grupe: evrei caraimi, evrei turci, evrei polonezi sau talmudiști.

Caraimii apar încă până la Hristos și se numesc așa, pentru că ei doar citesc talmudul, fără a-l interpreta, adică sunt evrei „cititori”. Evreii turci se deosebesc cu puțin de cei polonezi, doar prin anumite tradiții în slujbe. Ei se feresc de cei polonezi și nu se înțeleg. Toți sunt breslași, meșteșugari și se disting prin hărnicie și disciplină în viața casnică, toate atât de necunoscute evreilor talmudiști [247, c.309-312].

Referindu-ne la numărul indicat de P. Svinin, și acesta ni se pare exagerat. Mai aproape de adevăr este cifra propusă de N. Lașcov, care arată că în 1813 în ținuturile Hotin, Orhei, Soroca și Iași se puteau număra 2 316 familii de evrei [63, c.65].

Dacă adăugăm la aceste ținuturi, care reprezentau partea nordică și centrală a Basarabiei, și de fapt erau cele mai dens populate, și regiunile din sud, unde numărul evreilor era mult mai mic sau chiar nesemnificativ, credem că ar fi justă estimarea de 3 000 de familii evreiești (adică circa 15 000 de evrei) în primii ani de aflare a Basarabiei în componența Imperiului Rus..

Atât în urma politicii promovate de Imperiul Rus, lucru menționat și de autorii ruși amintiți anterior, cât și datorită sporului natural, numărul evreilor va fi în continuă creștere. Conform datelor pentru anul 1817, după cum am arătat și mai sus cu referire la numărul reprezentanților cultului mozaic, Ion Nistor va atesta 3 826 de familii sau 19 130 de persoane – 4,2 % din numărul total al populației, iar L.T. Boga prezintă un număr de 4 413 familii de evrei, dintre care 11 355 bărbați și 10 709 femei, cu un total de 22 064 de persoane, ceea ce ar constitui 4,48% din totalul populației interfluviului pruto-nistean la acel moment.

Și din catagrafia aceluiași an 1817, publicată de I. Halippa, putem să extragem date ce ne-ar interesa. Astfel, conform sursei respective, în ținutul Hotin la acea dată existau 978 de familii evreiești, fiind excluse cele 42 de familii care au părăsit Bricenii după incendiu, dar nefiind indicat anul când anume acesta a avut loc. Totodată, datele suplimentare ne cam induc în eroare, deoarece

se arată că dintre aceștia 145 erau arendași, 35 posesori, 20 cârciumari, 155 de familii sărace și 190 de familii cu un venit mai mare de 10 000 de lei, dintre care 15 aveau un venit între 10 și 30 mii de lei. În sumă obținem 545 de familii, nefiind clar ce se întâmplă cu restul. Este posibil că diferența apare pentru că nu au fost desemnați cei care practicau principala meserie a populației evreiești și anume cea de negustor [307, c.54].

Urmează date cu referire la ținuturile Soroca, Iași și Orhei, consemnându-se, 790, 395 și 345 de familii evreiești. Astfel, în zona centrală și de nord a Basarabiei vom avea 2 508 familii practicante ale cultului iudaic și nu 2 274, cum este arătat în recensământ, în tabelul de la sfârșitul catagrafiei, astfel înregistrându-se o diferență de 234 de familii. Eroarea s-a strecurat, probabil, din cauza omiterii datelor prezentate de către funcționarii ținutali. Tot aici trebuie să atragem atenția și asupra faptului că pentru ținutul Soroca nu au fost incluse familiile dispersate prin satele ținutului, cifră care, din păcate, nu mai poate fi restabilită [307, c.84].

La cele 2 508 familii urmează să mai adăugăm numărul familiilor din ținutul Bender, arătându-se ca fiind de 100, precum și al celor din ținutul Codru, egal cu 121 de familii, al celor din ținutul Ismail, echivalent cu 121 de familii și al celor din ținutul Greceni – 26 de familii. Astfel, pentru întreg teritoriul Basarabiei obținem 2 800 de familii evreiești, care locuiau la acea dată și la care este necesar să adăugăm 33 de văduve și 39 de burlaci, adepți ai confesiunii respective [307, c. 5-231]. Din catagrafie rezultă însă clar că nu sunt cuprinse principalele orașe ale ținutului. Din acest motiv, la suma obținută trebuie să adăugăm și datele de care dispunem pentru populația orașelor respective. Conform informațiilor furnizate de Dinu Poștarencu, la 1818 în Chișinău locuiau 3 204 evrei [2, inv.I, d. 554, f. 13.] sau aproximativ 641 de familii, în Hotin 302 familii [3, inv.5, d.25, f 112], în Ismail 45 de familii [3, inv.5, d.25, f 101], în Ackerman 159 de persoane sau aproximativ 32 de familii de evrei [63, p.29] și în Bender 333 de persoane sau 67 de familii evreiești [3, inv.5, d.25, f 108]. Deci, la totalul de 2 800 de familii arătat în catagrafia citată în rândurile de mai sus, adăugăm 1 087 de familii din principalele orașe ale Basarabiei, astfel obținându-se un număr de 3 887 familii evreiești sau un total de 19 435 de persoane. Totodată, din informațiile de mai sus, putem să presupunem că la acel moment cele mai importante comunități din Basarabia se aflau pe lângă principalele centre ale ținutului și în localitățile Movilău, Bălți, Rașcov, Leova, Briceni și Lipcani. Referindu-ne la organizarea etnoconfesională a comunităților mozaice, amintim că, până la secesiunea acestui teritoriu de la Țara Moldovei, toate obștile evreilor, organizate sub formă de bresle confesionale, erau conduse de către rabini, care se supuneau instituției hahambașiei. P.

Svinin în scrierile sale arată că „Jidovii sunt conduși de cagaluri având rabinii lor. În afară de orașe, aceștia au școli în fiecare târgușor” [244].

Informația este confirmată și de către A. Zasciuc, care în lucrarea sa, publicată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, afirma că: „În toate orașele și târgușoarele Basarabiei, în care evreilor le este permis să locuiască, se găsesc rabini, aleși de către societate și întăriți în această funcție de către conducerea oblastiei. În calitate de rabini sunt alese persoane, ce au absolvit cursuri științifice, școlile rabinice sau școlile evreiești de rangul 2, și, de asemenea, absolvenți din toate instituțiile de învățământ de nivel superior, mediu sau inferior creștine. Pe lângă fiecare sinagogă și casă de rugăciuni se află o conducere specială, ce constă din persoane ce sunt alese și întărite prin aceeași modalitate ca și rabinii” [133, c.37].

Deci se observă că au avut loc schimbări de ordin semnificativ, în ceea ce privește administrarea comunităților evreiești și în relațiile lor cu statul, acest segment fiind adaptat realităților din Imperiul Rus.

Nu sunt însă consemnate nemulțumiri sau revolte din partea acestor obști sau a persoanelor particulare, îndreptate împotriva schimbărilor survenite. Din punctul nostru de vedere, acest lucru nici nu era posibil, deoarece, așa cum am consemnat și mai sus, după 1812, datorită politicii administrației țariste, are loc o substituție destul de insistentă a ceea ce a însemnat ramura sefardă a evreilor din Basarabia cu cea a evreilor așchenazi. De fapt, pretenții nu puteau apărea și din motivul că noi-veniții erau deja acomodați cu respectivul sistem administrativ. În urma creșterii numărului populației evreiești, care își trăgea originile din zonele nord-vestice ale Imperiului Rus, atestăm încadrarea populației evreiești locale în comunități nou-venite și crearea unor obști în care se vor putea întâlni elemente atât ale ramurii sefarde, cât și ale celei așchenaze, ceea ce, după părerea noastră, este specific spațiului respectiv.

Informațiile cunoscute până la această dată nu ne permit să stabilim cu certitudine preferințele de așezare a comunităților cultului mozaic, în sensul opțiunii pentru mediul rural sau urban.

Or, conform datelor catagrafiei efectuate la 1828, în Basarabia exista o populație de 30 929 de evrei, dintr-un total de 517 135 de locuitori, ceea ce reprezenta 5,9% din totalul populației și era repartizată în felul următor: în orașul Chișinău – 10 622 de persoane, în ținutul Orhei – 555 de persoane, în orașul Ismail – 536 de persoane, în ținutul Ismail – nici o persoană, în orașul Reni – 69 de persoane, în orașul Ackerman – 694, în ținutul Ackerman – nici o persoană, în orașul Chilia –

254, în orașul Bender – 1 155, în ținutul Bender – 369, în orașul Bălți – 1 618, în ținutul Iași – 4 107, în orașul Hotin – 4 141, în ținutul Hotin – 6 809 [2, inv.I, d.1199, f. 63]. Dacă admitem că în această statistică populația ținuturilor reprezintă populația rurală, iar cea urbană este reprezentată de populația din orașe, atunci, în baza datelor enunțate mai sus, vom avea următorul tablou: populația evreiască rurală constituia 11 840 de persoane, iar cea urbană 19 089 de persoane, sau respectiv 38,28% și 61,72%.

Totuși, se cere și stabilirea statutului celor 38,28% din populația rurală evreiască, ce apare în acest izvor istoric din anul 1828. Statutul ei poate fi reconstituit în baza altei catagrafii, realizate de către autoritățile administrației locale în anul 1837.

Conform acesteia, la data respectivă, pe teritoriul Basarabiei locuiau 42 370 de evrei. Dintre care, în orașul Chișinău erau 10 383 de persoane, în Ackerman – 1 015, în Hotin – 6349, în Bălți – 1 903, în Bender – 1 261, în Orhei – 1 948, în Soroca 1 513, în Leova 262 [2, inv.I, d.2691, f. 1-58]. Deci 24 634 de persoane sau 58,14% din acest număr locuiau în mediu urban, iar restul de 17 736 locuiau în ținuturi (în original *yezð*) sau mediu rural. Dar o analiză mai amănunțită a documentului denotă că evreii din ținutul Soroca locuiau în târgușoarele Rașcov – 972 de persoane, și Otaci – 2962 de persoane, cei din ținutul Orhei se aflau în târgușoarele Telenești – 1 186 de persoane, Tuzora – 404 persoane, Rezina – 329 persoane, Criuleni – 807, cei din ținutul Hotin populau târgușoarele Lipcani – 1974 persoane, Novosulița – 418 persoane, Briceni – 3 912 persoane, cei din ținutul Chișinău locuiau în târgușorul Hâncești – 503 persoane. Pentru ținuturile Ackerman, Iași și Bender nu avem indicate localitățile în care locuia populația evreiască, arătându-se în că în aceste unități administrative locuiau în ordinea amintită 515, 3372 și 382 de evrei [2, inv.I, d.2691, f. 1-58].

Deci, dacă la numărul populației evreiești menționate ca parte componentă a urbelor mai adăugăm și locuitorii evrei din diferite târgușoare, obținem 38 101 persoane sau 89, 92% – populație evreiască urbană din numărul total. Mai mult chiar, considerăm că din cele trei ținuturi, unde nu se specifică localitățile de trai ale evreilor, în două este vorba efectiv de o omisiune sau nepăsare din partea organelor care au întocmit recensământul, deoarece se știe că în ținutul Iași, de exemplu, existau târgușoarele Fălești, Florești sau Sculeni, unde numărul populației evreiești era destul de mare, iar în ținutul Bender – târgușorul Căușeni, fapt demonstrabil și documentar. Astfel, și în cazul celor două ținuturi, în esență, putem vorbi despre așezarea evreilor în localități cu caracter urban, excepție fiind numai ținutul Ackerman, unde evreii se așezaseră cu traiul în colonii întemeiate de populația germană.

În fapt, în această perioadă discutăm despre comunități etno-religioase cu caracter majoritar urban. Comparativ cu numărul populației înregistrat în 1817 (19 435), la 1828 aceasta ajungea deja la 30 929 de persoane, de aceea, chiar dacă informația nu este completă, vom observa că, practic, cantitativ confesiunea mozaică în spațiul dintre Prut și Nistru a crescut cu 50%. Deci, așa cum am arătat, creșterea numărului reprezentanților acestei confesiuni, pe același segment de timp, este comparabil cu creșterea populației luterane.

După cum se poate observa, guvernatorul civil al Basarabiei, dar și P. Kunițki, vorbesc și despre existența în Basarabia a armenilor. Lucru firesc, dacă luăm în considerare istoria lor anterioară în Țara Moldovei. Credem însă că aceasta comunitate, spre deosebire de cultul mozaic, a fost cea mai mică dintre confesiunile care și-a desfășurat activitatea în spațiul vizat în secolul al XIX-lea.

Este evident că nici pentru aceștia nu avem un număr concret, care ar ilustra prezența lor în spațiul dintre Prut și Nistru. Totuși, poate fi încercată o estimare a reprezentării cultului respectiv în spațiul cercetat. În baza puținelor informații documentare de care dispunem, poate fi vărsată puțină lumină asupra acestei probleme.

Ne referim, în primul rând, la arhiepiscopul armenilor Grigorie, care la 14 octombrie 1809 emitea o scrisoare către administrația laică a regiunii, anunțând că, în urma indicațiilor date, a inspectat toate parohiile supuse lui și a făcut o trecere în revistă a tuturor armenilor din Moldova, Valahia și Basarabia. Conform datelor, numărul total al familiilor armenesti se ridica la 1 159: în Hotin erau o biserică armenescă, un preot, doi anagnostici și 16 familii; în Chișinău în aceeași ordine – o biserică, trei preoți, patru anagoști și 113 familii; în Orhei se aflau o biserică, doi preoți, doi anagoști și 34 de familii; în Tighina se înregistrau șase familii de armeni; în Chilia – patru familii de armeni; în Cetatea Albă erau o biserică, un protopop, patru preoți, opt anagoști și 116 familii armenesti; în Ismail – o biserică, doi anagoști și 32 de familii armenesti. În total pentru întreaga Basarabie vom avea 5 biserici din 15 (și cinci comunități armenesti din cele 15 enumerate de către arhiepiscopul armenesc), un protopop din șase, 10 preoți din 27, 18 anagoști din 72 și 321 de familii din 1 159, ceea ce ar constitui aproximativ, 27,7% din numărul total al populației armenesti din Țara Moldovei [60, p.295-296].

După cum observăm, pentru spațiul dintre Prut și Nistru avem cea mai mare concentrare a obștilor armenesti, ceea ce, după noi, nu este întâmplător, dacă luăm în considerare politica Imperiului Rus față de această minoritate religioasă, precum și accentuarea ei după Pacea de la

Kuciuc-Kainargi. În general, după întemeierea coloniei armenesti de la Grigoriopol, Basarabia a devenit un punct de concentrare pentru emigrări eventuale, în afara zonei de influență a Imperiului Otoman [80].

Considerăm că acest număr, în linii generale, ar fi valabil și pentru anul 1812 sau că ar putea fi și mai mare, datorită migrării armenilor din restul teritoriului românesc în partea rămasă sub stăpânirea rusă, tendința păstrându-se și în anii următori. De fapt, de această perioadă a istoriei Basarabiei și a comunității armenesti de aici mai este legată un aspect. Din datele cunoscute ar rezulta că, în mare parte, meritul transformării Chișinăului în centru administrativ, juridic și economic al Basarabiei se datorează lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, care anume aici a amplasat ocârmuirea religioasă a regiunii nou-anexate, dând naștere primelor infrastructuri, fapt confirmat și de către împărat în 1813. Dar același F. F. Vighel afirmă că generalului Bahmetiev, reprezentantul puterii centrale de atunci, i-ar fi plăcut mai mult dacă centrul teritoriului recent încorporat Imperiului Rus ar fi fost amplasat la Bender [108, c.25]. Conform unor informații, poziția lui s-a schimbat în urma unei mite date de populația armenescă. Anume aceasta l-ar fi influențat pe guvernatorul oblastiei să-și schimbe opțiunea, el oprindu-și atenția asupra Chișinăului[324] – păreri care sunt însă eronate. Asemenea informații conțin un un sâmbure de adevăr, dacă se ia în considerare numărul armenilor care locuiau atunci în Chișinău și dacă atestăm situația favorabilă a arhiepiscopiei armenesti. Din sursele existente, știm că în 1813 armenilor le-a fost repartizat în Chișinău un lot de pământ, numit ulterior „ograda armenescă”, pe care au fost ridicate toate clădirile corespunzătoare necesităților eparhiale, iar ulterior, la 25 august 1814, Grigorie Zaharean și tot personalul eparhial au fost trecuți la salarizare, primind și acceptul de a construi o nouă biserică armenescă în Chișinău, care însă nu a mai fost edificată [289, c.177].

În ceea ce privește corectitudinea supoziției privind numărul armenilor în momentul anexării acestui teritoriu la Imperiul Rus, sunt valabile și următoarele argumente. P. Svinin, referindu-se la armeni, arăta că aceștia erau cunoscuți pentru aptitudinile lor comerciale, din care cauză au și ajuns aici, la acea dată (deci către 1816) în Basarabia numărându-se până la 400 de familii de armeni [244]. În continuare acesta arăta: ”Armenii au arhiepiscopul lor, care locuiește în Chișinău. Armenii locali sunt de două feluri: 1) grigorienii - ce acceptă regulile celor trei concilii ecumenice, dar care neagă hotărârile celorlalte patru și care au împrumutat de la biserica occidentală pâinea nedospită pentru săvârșirea Sfintelor Taine și încă alte câteva obiceiuri; 2) semicatolici - adică armenii care cinstesc drept cap al bisericii pe papa de la Roma. Armenii aici practic nu sunt. Armenii au cinci

biserici la Chișinău, Ismail, Ackerman, Bender și Hotin. Pentru întreținerea eparhiei armenesti au fost dăruite mărinos 2 000 de desetine de pământ lângă Ackerman” [244].

Din datele expuse denotă, spre deosebire de anul 1809, nu mai este menționată biserica armenescă din Orhei, în schimb deja este amintită una la Bender. Considerăm că în această privință autorul descrierii efectuate în 1816 (P. Svinin) a comis o eroare, deoarece, după cum se va demonstra, pornind de la informațiile documentare existente, pe parcursul perioadei de după 1812, o astfel de obște, adică o comunitate armenescă această localitate nu va exista. În schimb, în Orhei, conform unei catagrafii efectuate în 1820, puteau fi atestați: armeni, popi și clirici armenesti: 2 gospodării, 8 burlaci, o femeie; armeni cu pașaport: 1 gospodărie, 1 burlac, 4 femei; armeni birnici: 33 gospodării, 81 burlaci, 108 femei. La aceștia se mai pot adăuga și o serie de proprietari armeni din zonă, deoarece în catagrafie apar toponimele Odaia Armeanului Manuc Babaghiul sau Odaia armeanului Grigori Zazneu [69, p.14].

Că Orheiul era un centru al confesiunii armenesti ne vorbește și faptul că, în afară de biserica din târgul Orhei, a mai existat una din lemn la Ivancea, aflată sub ocrotirea proprietarilor acestei moșii – frații Balioz, care au și investit în reparația ei [156].

Revenind la numărul total al populației armenesti din Basarabia, către anul 1817 vom vedea că L. Boga, în conformitate cu sursa citată de noi mai sus, vorbește despre 544 de familii de armeni (sau 2 720 de persoane), existente la acel moment în Basarabia [28, p.69-70]. La rândul său, Ion Nistor ajunge la concluzia că, la data respectivă, armenii constituiau 530 de familii sau 2 650 de persoane [57, p.123].

Această creștere simțitoare, dacă o raportăm la numărul lor mic, este într-adevăr una considerabilă: de la 321 de familii în 1812 la 530 sau chiar 544 de familii. În mare parte, ea se datorează activității lui Manuc Bei, căci, după semnarea Păcii de la București [299, c.162], împreună cu acesta pe teritoriul Basarabiei se retrag în jur de o sută de familii din Principatele Române, stabilindu-se cu traiul în zona localității Hâncești.

Nu putem să trecem cu vederea acest aspect, deoarece el este important pentru evoluția acestei comunitate etno-confesionale pe teritoriul Basarabiei. Conform planurilor lui Manuc Mirzaian (1769 - 1817), acceptate chiar de către Alexandru I, urma ca într-o localitate pe care a aleas-o, și anume la Reni, să fie construit un oraș colonie-port, Alexandropol, care urma să fie populat de aproximativ 0,5 milioane de armeni emigrați din Turcia europeană. Orașul ar fi avut atunci un statut de tipul celui al Noului Nahicevan sau al Grigoriopolului.

Întru realizarea acestui proiect, Manuc Bei solicita de la administrația țaristă un teritoriu cu o întindere de 35 de mii de verste, cuprins între Dunăre, Prut, Valul lui Traian și lacul Ialpug. Efectuând demersuri în vederea obținerii unor privilegii de ordin social și economic, el se obliga să finanțeze toate cheltuielile legate de construcția orașului.

Totodată, pentru punerea în practică a proiectului său, Manuc Bei a mai procurat pe teritoriul Basarabiei o serie de moșii, aducând astfel în posesia sa o suprafață de 45 de mii de deseatine, în afară de cele 35 primite de la guvern în regiunea Reniului. Pentru susținerea proiectului, în vara anului 1816 el efectuează o vizită la Sankt Petersburg, unde capătă susținerea unor persoane influente de la curtea imperială [299, c.163-164]. Acest lucru era, de altfel, explicabil, fiindcă reprezenta conveniente pentru toate părțile. Pe de o parte, aducea armenilor o serie de posibilități în urma eliberării de jugul otoman și o evoluție cu pași concreți spre un organism național comun; pentru partea rusă, realizarea proiectului ar fi însemnat încă un avanpost al politicii sale în Balcani. Pe de alt parte, se favoriza apariția unui punct de desfacere, ce ar fi permis deschiderea unei noi căi pentru comercializarea produselor, agricole cultivate în sudul Imperiului Rus. Toate acestea însă nu aveau să se realizeze, deoarece Manuc Bei a murit subit la 21 iunie 1817.

Deoarece programele îndrăznețe ale lui Manuc Mirzaian nu au putut fi puse în practică, confesiunea armeană din Basarabia și-a urmat calea firească al evoluției, numărul ei nemaicunoscând mari bulversări și fiind în continuare în creștere, în baza sporului natural.

Cu privire la staroveri sau lipoveni, cu toate că despre ei nu există date concrete pentru anul 1812, totuși pe teritoriul dintre Prut și Nistru se atestă comunități bine organizate ale acestora încă din secolul al XVIII-lea. Aici se cere făcută o remarcă: această confesiune este cel mai greu de evaluat din punct de vedere numeric. Cauza principală este că teritoriul Basarabiei era considerat de reprezentanții cultului respectiv ca fiind unul de tranzit.

La o analiză a situației *de facto*, teritoriul dintre Prut și Nistru se afla într-adevăr la interferența mai multor direcții de migrare a reprezentanților acestei confesiuni. Pe de o parte, din teritoriile Imperiului Otoman sau din Țara Moldovei și din Valahia migrau și cazacii necrasoviști, ce practica acest cult, și lipovenii. Aceștia doreau să revină în Imperiul Rus, din varii motive, printre care se numără: manifestele de grațiere, emise periodic de către puterea imperială; inconvenientele de viață din locurile repartizate pentru trai; noile condiții prin care erau ademeniți de către autoritățile ruse; simpla dorință de revenire în patrie. Și viceversa, spre teritoriile aflate în afara hotarelor Imperiului Rus se îndreptau staroveri din zonele interne ale Rusiei sau chiar din zonele

apropiate de hotar, care în mare parte părăseau regiunile populate din cauza presiunilor exercitate prin politica religioasă dusă de stat și de Biserica Ortodoxă Rusă. La aceste două direcții principale se mai poate adăuga migrarea lipovenilor din Imperiul Habsburgic spre Basarabia sau și mai departe, în Imperiul Otoman. Exista și direcția inversă, precum și migrarea din interiorul Basarabiei, când o parte din ortodocșii de rit vechi reveneau în guberniile interioare ale Imperiului sau chiar migrarea dinspre zona de nord spre cea sudică, mai rar în sens invers.

Cercetările recente au demonstrat că în toată partea europeană a Imperiului Rus au existat direcții și căi bine organizate, ce implicau anumite localități și un număr impresionant al reprezentanților obștilor starovere, care aveau drept scop migrarea sau deplasarea familiilor ori persoanelor doritoare să părăsească hotarele Rusiei sau care se ascundeau de autoritățile țariste. Aceste „rute” erau foarte bine camuflate și securizate și se extindeau odată cu schimbarea hotarelor imperiului, fiind organizate în teritoriile nou-anexate. Pentru Basarabia, de exemplu, în acest scop serveau în nord localitatea Hrubna, iar în sud localitatea Vilcovo [279].

Totuși, există o serie de informații documentare ce ne permit, cel puțin în linii mari, să stabilim numărul acestei obști confesionale în Basarabia, în primii ani de după anexarea la Imperiul Rus.

Pornind de la estimarea făcută de către Ion Nistor în 1817, în Basarabia locuiau 1 200 de familii de lipoveni sau 6 000 de persoane, ceea ce constituia, de fapt, 1,5% din numărul total al populației [57, p.123], ceea ce nu se vede însă nici din datele furnizate de D. Poștarencu [63, p.27-31], nici din cele oferite de sursele arhivistice [3, inv.5, d.25]. Conform acestora, în afară de Chilia, unde sunt atestați 310 lipoveni, nici în Ismail, nici în Ackerman, nici în Bender, nici în Chișinău, nici în Hotin nu ar fi existat populație lipovenească. Concluzia este eronată cu desăvârșire, chiar dacă admitem că restul de 5 690 de lipoveni ar fi sălășluit în localități rurale, precum erau cele deja întemeiate de lipoveni încă în secolul trecut – Hrubna, Cunicea, Vilcovo, Jebreni ș.a [265].

Eroarea o vom demonstra pe baza exemplului orașului Ismail sau Tucicov, acesta servind și ca pildă pentru evaluarea calculului sinuos al dinamicii populației lipovenești.

Conform datelor de arhivă, constituite din rapoartele diferitor organe administrative, numai în perioada 1811–1813 în Ismail s-au stabilit 352 de necrasoviști, 465 de piliponi (lipoveni de rit vechi ce au venit din Polonia) și 413 „de origine velicorosienească”. Numărul necrasoviștilor, conform unor surse, ar fi de 474, iar peste 5 ani se reduce la 265 [233,c.175-176].

În felul acesta, numai în Ismail s-au așezat în total 1 230 de reprezentanți ai curentului ortodox de rit vechi. Dar deja în 1815, în rândurile „societății mescianilor lipoveni din Tucicov” intrau 1 323 de oameni (882 bărbați și 441 femei), iar în ale necrasoviștilor 561 persoane (289 bărbați și 272 femei) [233,c.175-176]. Apoi, către 1818, în listele orașului Tucicov sunt înregistrați 316 necrasoviști, iar după unele date concretizate de noi, erau 255, număr arătat aproximativ și de poliția locală, care consemnează 214 persoane, dintre care 106 bărbați și 108 femei, la care se adaugă și 50 de familii de cazaci [2, inv.I, d.495].

În cazul orașului Chilia, în 1816 P. Svinin [244] va indica un număr de 471 de lipoveni și nu de 310, după cum am arătat anterior.

Deci se observă că fluctuația numerică este destul de semnificativă și este practic imposibil de a estima cifra cu privire la această populație, în baza unor date sporadice.

Într-adevăr, până în anul 1826 există doar informații răzlețe, care amintesc de lipoveni în diferite contexte și care nu ne permit o evaluare măcar aproximativă a numărului lor. Situația se schimbă odată cu dispoziția din 26 februarie 1826 a Ministrului de Interne, care cerea ca până la data de 1 ianuarie să fie informat despre numărul lipovenilor(rascolnicilor și staroverilor)din Basarabia. Mai mult, se cerea să nu se facă aceasta prin recensământ, ci în secret[2, inv.I, d.1073, f.1].

În urma circularii Ministerului de Interne, începând cu luna mai a aceluiași an, către Guvernatorul Basarabiei parvin rapoartele poliției orășenești, ce au drept obiect de referință numărul lipovenilor care locuiesc în orașe. Conform acestor surse, se poate stabili că în Chișinău locuiau: staroveri (în original *старообрядцы*) care recunosc preoțimea – 39 de bărbați și 38 de femei; rascolnici care nu recunosc preoții, dar se închină icoanelor – 127 de bărbați și 114 femei, precum și 10 reprezentanți ai altor secte; în Bălți locuiau 20 de bărbați și 11 femei staroveri; în Bender – 195 de bărbați și 155 de femei rascolnici, precum și 159 de reprezentanți ai altor culte; în Chilia erau 178 de bărbați și 146 de femei staroveri, 3 bărbați și 0 femei rascolnici și 92 de reprezentanți ai altor secte; în Ismail locuiau 610 bărbați și 602 femei staroveri și 26 de bărbați și 20 de femei rascolnici și, în cele din urmă, în Reni erau 1 bărbat și 5 femei staroveri. Conducerea poliției celorlalte orașe arăta că acolo nu sunt lipoveni [2, inv.I, d.1073, f.36-37].

În același timp cu rapoartele polițiilor orășenești, sunt prezentate și dările de seamă ale isprăvnicilor ținutale privind numărul lipovenilor locuitori din unitățile administrative respective. Conform datelor furnizate, în ținutul Hotin, în localitatea Belousovca locuiau 20 de bărbați și 30 de

femei staroveri, 12 bărbați și 19 femei rascolnici; în Hrubna erau 100 de bărbați și 129 femei staroveri; în ținutul Iași în orașelul Fălești erau 8 bărbați și 11 femei starovere, în Sculeni locuiau 7 bărbați și 3 femei starovere; în satul Cunicea erau 173 de bărbați și 113 femei starovere, iar în Telenești locuiau 36 de bărbați și 155 femei rascolnice; în ținutul Ackerman în localitatea Vilcovo locuiau 218 bărbați și 105 femei staroveri, în Jebreni locuiau 135 bărbați și 54 de femei staroveri; în Caraciov locuiau 78 de bărbați și 48 femei starovere și în Cișmea locuiau 98 de bărbați și 62 de femei staroveri [2, inv.I, d.1073].

Prin aceste rapoarte și dări de seamă se poate stabili aproximativ numărul și locul de concentrare al populației lipovenești din Basarabia. Totuși, date precise cu referire la acest segment al populației se găsesc în raportul final adresat Ministerului de Interne al Imperiului Rus de către autoritățile supreme din Basarabia. Aici se arată că în Chișinău locuiau 323 lipoveni, în Bălți 32, în Ismail 1258, în Chilia 325, în Bender 512, în Orhei 37. În același timp, în ținutul Orhei locuiau 142 lipoveni, în Iași 625, în Hotin 301, în Ismail 231, în Bender 12, și în Ackerman 889, astfel încât în total la aceea dată în Basarabia erau 4687 de lipoveni [2, inv.I, d.1264, f.36-37]. Analiza atentă a rapoartelor prezentate de autoritățile polițienești și de isprăvnicii demonstrează că, în afară de orașe, lipovenii s-au stabilit destul de compact într-o serie de sate, cum ar fi Belousovca și Hrubna în ținutul Hotin, Sercova și Fuzovca în Orhei, Cunicea în Iași, Muravleva în Ismail și Vilcovo, Jebreni, Caraciov și Cișmea în Ackerman. Din alt punct de vedere, se poate observa că „rascolnicii” numiți astfel în conformitate cu legislația atunci în vigoare, obișnuiau, de regulă, să se stabilească cu locul de trai în mediu urban, iar staroverii preferau să locuiască la sate.

Pentru anul 1828 dispunem de un nou raport adresat Ministerului de Interne al Imperiului Rus cu referire la numărul populației lipovenești din Basarabia. Potrivit raportului, în spațiul dintre Nistru și Prut locuiau 5 683 de reprezentanți ai diferitor secte desprinse de la ortodoxism. Dintre aceștia, 2 996 erau bărbați și 2 687 femei. Dacă scoatem din numărul total 179 de reprezentanți ai molocanilor, atunci rămân 5 504 lipoveni [2, inv.I, d.1264, f.76-78]. Deci se observă o creștere a numărului acestora cu 817 suflete.

Nu putem stabili cu certitudine dacă respectiva creștere este una naturală sau se datorează elementului emigraționist în zonă. Cert este doar faptul că, în afară de centrele lipovenești consemnate în raportul din anul anterior, nu mai apar noi localități, în care s-ar fi stabilit lipoveni. Pentru comparație, în următorul an (1829), în raportul ordinar adresat Ministerului de Interne se arată că în Basarabia locuiau 5 268 de lipoveni, atenționându-se că lipsesc datele din ținuturile Iași și

Ismail, din cauza ciumei ce bântuia în acele ținuturi, ceea ce nu a permis colectarea informației. Din raport însă se poate observa că în ținutul Hotin a mai apărut o localitate în care s-au stabilit lipoveni, și anume Novosulița. Nu poate fi trecută cu vederea nici consemnarea potrivit căreia în mănăstirea lipovenească de la Sercova din ținutul Orheiului, care număra 33 de călugări, au fost transferați și 15 călugări de la mănăstirea din Ismail [2, inv.I, d.1264, f.107-109].

Astfel pentru anul 1828, conform datelor prezentate, obținem un număr cuprins între 5 300 și 6 000 de persoane, care reprezentau pe teritoriul Basarabiei religia ortodocșilor de rit vechi.

Cât privește organizarea acestora, datorită situației anterioare, când respectivele comunități aveau o autonomie totală, organele de stat ale Țării Moldovei deveniseră întru totul loiale. Aceste comunități, reprezentate de diferite curente rivale emanate din interior, continuau *de iure*, dar nu și *de facto*, să-și păstreze autonomia, întrucât nici împotriva lor, nici cu privire la componența lor nu fuseseră înregistrate acte de constrângere. În realitate, chiar din primii ani ai ocupației teritoriului, administrația țaristă a promovat o politică duplicitară față de lipoveni, atât pe palier orizontal, cât și vertical, scopul ei constând, de fapt, în subordonarea acestui curent religios intereselor sale.

O analiză mai amănunțită a vectorilor politicii țariste urmează să o facem în capitolul următor. Pentru a completa palierul religios al Basarabiei, în continuare vom pune în discuție două denominațiuni, care au apărut în zona pruto-nistreană în acest segment de timp.

O analiză a schimbării structurii religioase a populației din Basarabia arată că, în linii generale, din Europa Centrală veneau și se așezau aici protestanții și catolicii, pe când din Imperiul Rus veneau reprezentanții diferitor curente religioase desprinse din cadrul Bisericii Ortodoxe, printre care au fost și molocanii.

Vectorul de deplasare al molocanilor, staroverilor (lipovenilor), scopiților și al altor secte de acest gen era îndreptat, de obicei, spre hotarele Imperiului Rus, de exemplu spre Siberia, unde autoritățile centrale nu puteau să promoveze o politică eficientă de presiune privind reconvertirea acestora sau în teritoriile nou-anexate, cum a fost și cazul Basarabiei, unde aceleași autorități nu-și instalaseră încă toate mecanismele opresive. De aici, în caz de necesitate, se putea recurge la soluția extremă – plecarea peste hotarele Imperiului Rus, unde administrația țaristă nu-și putea exercita puterea.

Una dintre primele mențiuni cu referire la molocanii din Basarabia este din anul 1819, când a fost emisă scrisoarea șefului poliției din orașul Bender către Împuternicitul Plenipotențiar al Basarabiei, în care se arată că aici au fost depistați reprezentanți ai duhovnicilor. Ca rezultat al

anchetei întreprinse, s-a constatat că Boris Lebedev și soția sa Anastasia, fiind de religie ortodoxă, s-au convertit la curentul religios al duhovroilor. La sfârșitul interogatoriului s-a subliniat că printre reprezentanții Societății Biblice veniți în oraș pentru a împărți cărțile Vechiului și Noului Testament, precum și a Evangheliilor, se afla și un oarecare Socolov, care își spunea creștin duhovnicesc (Mențiunea respectivă este interesantă și prin faptul că Societatea Biblică, după cum este cunoscută, a fost înființată sub auspiciile principelui Golițîn, iar unul dintre principalele sale scopuri era consolidarea ortodoxiei și atragerea de noi membri la această confesiune. În realitate, după cum vedem, existau și factori care, de fapt, aveau un efect invers). În urma discuțiilor purtate cu el, după cum arată Boris Lebedev, soția lui a trecut la confesiunea molocană, Socolov însă ar fi rămas ortodox, afirmație care, după cum vom vedea, nu era adevărată, fiind făcută, probabil, pentru a evita persecuția din partea poliției [2, inv.I, d.620, f.2-3].

Pentru același an găsim și „Lista personală a subotnicilor și duhovroilor din orașul Bender” [2, inv.I, d.620, f.20-21]. Aici, în afară de 25 de subotnici (10 bărbați și 15 femei), mai sunt arătate, ca făcând parte din secta molocanilor, cinci familii mari și trei burlaci. Informația adițională care însoțește documentul furnizează date cu privire la originea fiecărui cap de familie. Spre exemplu, cu referire la Ignat Sokolov, se arată că s-a născut în această sectă, în gubernia Moscova, satul Hohlovca și este venit în Basarabia de 10 ani, ocupându-se aici cu agricultura și transportarea mărfurilor. Boris Lebedev s-a născut ortodox, în gubernia Tambov, satul Kuzminka, venind la Bender în 1807, unde s-a căsătorit și a trecut la această confesiune benevol și fără presiuni, acum fiind agricultor și pietrar. Maxim Sokolov, Leon Socolov și Nichifor Socolov sunt veniți din gubernia Moscovei, satul Ruibrița, în 1809, aici ocupând diferite case și îndeletnicindu-se cu agricultura, iar ocazional și cu alte meserii. Burlacul Semion Iziumov este originar din gubernia Saratov, uezdul Beloșovsk, și a venit în Basarabia în urmă cu 8 ani. La rândul său, Danilo Orehov s-a născut în gubernia Moscova, satul Kolomenka, și, de asemenea, s-a stabilit în dreapta Nistrului în urmă cu opt ani. În sfârșit, nu se știe unde s-a născut Mihailo Pancratov, dar se menționa că a venit din teritoriile supuse Imperiului Otoman, în urma manifestului țarului din 30 august 1814, stabilindu-se în Bender în anul 1815” [2, inv.I, d.620, f.20-21].

Așadar, primele informații arată clar locurile de origine ale reprezentanților molocanilor stabiliți în zona pruto-nistreană. Acestea sunt completate de un alt document, întocmit în septembrie 1821, cu denumirea de „Lista nominală a locuitorilor ce țin de diferite secte contrare credinței creștine” [2, inv.I, d.620, f.55v]. Conform listei, în orașul Bender locuiau 42 de persoane adepte ale

curentului molocanilor (a se vedea Anexa). Dintre acestea, 22 erau femei și 20 bărbați, 18 dintre ei fiind veniți din gubernia Moscova nouă din orașul Moscova, opt din gubernia Tambov, 4 din gubernia Reazan și câte unul din gubernia Tula, orașul Ecaterinoslav și din Odesa. Procentual obținem următorul tablou: 42,85 % din gubernia Moscova, 21,42% din orașul Moscova, adică un total de 64,27% din regiunea Moscovei, 19,07% din gubernia Tambov, 9,52% din gubernia Reazan și câte 2,38% din gubernia Tula, din orașele Odesa și Ecaterinoslav [2, inv.I, d.620, f.55v].

Depistarea unei secte necunoscute a determinat conducerea regiunii Basarabia să adopte un șir de măsuri și, în primul rând, să o izoleze. Din această cauză, la 15 decembrie 1821, este înaintată o cerere către Constantin Catacazi, din partea locuitorilor orașului Bender, membri ai sectei „creștinilor duhovnici”, în care jălbașii arătau că șeful poliției ar fi interzis ieșirea din oraș a molocanilor, din care cauză familiile lor acum se află în mare sărăcie și foamete, așa încât cereau permisiunea ca cel puțin un reprezentant al familiei să poată părăsi orașul, pentru a căuta de lucru și a-și putea întreține familia [2, inv.I, d.620, f.59-59v].

În răspunsul dat se arată că până la momentul când nu se va termina ancheta și examinarea în judecată și până nu se va lua hotărârea definitivă, Ivan Sokolov, Leon Sokolov, Ivan Sorokin și alții nu vor putea pleca din oraș. În cele din urmă, la 2 februarie 1822, este primit acordul lui Catacazi privind ieșirea temporară a acestora din oraș [2, inv.I, d.620, f.62-62v].

Evident că în afară de orașul Bender, care a devenit, am putea spune, un centru al molocanilor din Basarabia, reprezentanți de-ai lor existau și în alte zone. În 1825 a fost întocmit un raport al poliției din Chișinău, care conținea o listă a „duhoborilor, tot ei molocani”, compusă din: Piotr Bokaciov și soția lui, Ana; Timofei Harlamov și soția lui, Pelagheia; Andrei Strogov cu soția, Ana și Taras Suvorov [4 fond 6, inv.I, d. 75, f.51].

Bineînțeles că molocanii populau nu numai localitățile urbane, dar și cele rurale, după cum rezultă dintr-un raport din 8 noiembrie 1826 al ispravnicului de Iași, în care se arată că în localitatea Hâncești au fost depistați doi molocani, și anume Filip și Vasilii Mihailov [2, inv.I, d. 1071, f.154]. În același an a fost emis raportul poliției orășenești din Ackerman, prin care se anunța că în oraș sunt 16 familii de molocani [2, inv.I, d. 1073, f.62-62v]. Mai mult, câțiva ani mai târziu, molocanii de aici au fost acuzați de încercări de convertire a ortodocșilor la religia lor. Astfel, la 3 martie 1833, prin raportul poliției orașului Ackerman, se aducea la cunoștință Procurorului General al Oblastiei Basarabiei faptul că Feodor Nemoleaca face parte din secta molocanilor și că agită populația pentru a atrage diferiți ortodocși de partea învățăturii pe care o împărtășește [2, inv.I, d. 1545, f.24-24v.].

Informația este confirmată printr-un extras din raportul procurorului ținutului Ackerman, din care aflăm că, în conformitate cu informațiile unui locuitor, Efim Dimitriev, unul dintre lucrătorii săi, îi anume Anton Koșelev, a trecut de la credința ortodoxă la cea a molocanilor. Fiind interogat, Koșelev a recunoscut că recent a intrat în secta molocanilor, presupunând că și tatăl său a fost de această credință, și afirmând că nu a fost influențat de alte persoane. Totodată, el mai susținea că are soție și copii, care sunt însă ortodocși. La rândul său, Dimitriev a arătat că cel aflat sub cercetare le impunea membrilor familiei să abandoneze credința ortodoxă și să devină „creștini duhovnici”. Dimitriev a mai mărturisit în secret că acest Coșelev, înainte de convertire, a început să învețe carte de la Feodor Nemoleaka, locuitor din Ackerman, molocan, care l-a determinat să părăsească confesiunea ortodoxă și să se convertească la aceeași credință cu dânsul [2, inv.I, d. 1545, f.22-23v].

Din ultimul pasaj se vede cu claritate că recrutarea de noi membri se făcea din rândul populației slave venite din interiorul Imperiului Rus. O altă evoluție nici nu ar fi fost posibilă, dacă luăm în considerare factorul lingvistic, practic de neînvins pentru acea perioadă, când populația autohtonă nu cunoștea limba rusă, iar cei veniți nu puteau să cunoască româna.

Cele mai elocvente izvoare, care vorbesc despre originea etnică și căile de pătrundere în Basarabia a molocanilor, sunt protocoalele ședințelor Guvernului Regiunii Basarabia. De exemplu, în ședința din 5 august 1826 s-a examinat, în baza raportului poliției cu nr. 745 din 3 august al același an, chestiunea fugarilor găsiți la Iași, locuitori ai orașului Chișinău, molocani sau duhobori (în original: *молоканы они же духоборцы* – n.n.). În prezența Guvernului, cei anchetați au arătat că: „Vasilii Golubov, în vârstă de 29 de ani, s-a născut în orașul Moscova, fiind fiul lui Dimitrie și al Nataliei, locuitori ai aceluși oraș, care deja au murit și care erau molocani. A plecat de acolo în timpul devastării Moscovei de către francezi, cu tatăl său și cu fratele mai mic, Leon; în baza adevărului pe care o poseda tatăl său, ei au venit direct în orașul Ackerman, unde au trăit nu mai mult de un an; tatăl lui s-a întors la Moscova, iar el, după aceea, a trecut în orașul Chișinău împreună cu fratele său, fiind înregistrat aici de către Duma orășenească ca locuitor al orașului și plătește dările de stat până la momentul de față.

Este de mic copil în credința molocanilor, ce o împărtășește conform obiceiului: la biserică nu umblă, nu respectă posturile după obiceiul creștinesc, la icoane nu se închină, nu își face cruce și nu dorește să se alăture credinței creștine. Avere, în afară de un cal cu căruță și îmbrăcămintea trebuincioasă, nu are” [4, inv.I, d.75, f. 283-283v.].

Soția acestuia, Vasilisa Golubeva, în vârstă de 24 de ani, s-a născut în orașul Ackerman, avându-i ca părinți pe Zaharii și Caterina, care deja au decedat. Din câte a auzit ea, ei au venit din orașul Moscova, fiind conșcriși ca locuitori ai orașului. S-a căsătorit acum opt ani și respectă toate obiceiurile, ca și soțul său. Când s-a căsătorit, a fost cununată cu actualul soț de către locuitorul orașului Bender, Zaharev, despre care nu știe dacă mai este în viață, cununia constând numai din citirea de către Zaharev a rugăciunilor [4, inv.I, d.75, f. 283v-284].

Privitor la Andrei Strogov, se arată că avea vârsta de 27 de ani, fiind născut în orașul Moscova, în familia lui Savin și a Marinei. Din Moscova a fost dus de către tatăl său la Nicolaev, unde a locuit timp de doi ani, apoi au trecut la Ismail, în care au trăit nu mai mult de patru ani. După aceasta, tatăl său a trecut peste Dunăre, iar el a plecat la Odesa și, după aproximativ patru ani, a mers în localitatea Hâncești. Aici a trăit un an, după care s-a căsătorit, la Bender, cu o orfană pe nume Ana, ce locuia la bătrânul Parfion Leontievici, ambii din rândurile molocanilor. După doi ani, s-a stabilit la Chișinău, fiind înscris în rândurile populației de către Duma orășenească. El respectă obiceiurile molocanilor și nu dorește să treacă la religia ortodoxă [4, inv.I, d.75, f. 284v-285].

Soția acestuia, Ana, în vârstă de 25 de ani, nu-și cunoaște locul nașterii, dar știe că pe tatăl său îl chema Petru, iar pe mama sa Marfa. După moartea mamei, tatăl său a plecat peste Dunăre, iar ea a rămas în Ismail sub tutela lui Cuzma Kolțov, împreună cu care a trecut în orașul Ackerman, angajându-se ca servitoare și îngrijitoare de copii la un grec, iar când acesta s-a strămutat la Bender, ea a plecat împreună cu dânsul. Aici a locuit la molocanul Parfion Leontievici, până când s-a căsătorit cu Andrei Strogov [4, inv.I, d.75, f. 285v.].

Informații practic asemănătoare se consemnează și despre Iacov Krâlov, Piotr Bokaciov, Leon Golubev și Fiodor Crâlov, toți născuți în familii de molocani în orașul Moscova și plecați de acolo în timpul invadării Moscovei de trupele lui Napoleon. Trecând prin mai multe localități, unde au avut perioade scurte de ședere, către anul 1826 aceștia s-au stabilit cu traiul la Chișinău [4, inv.I, d.75, f. 286-291].

Anchetele respective au fost întreprinse în urma declanșării unei politici de represalii, inițiate împotriva cultului subotnicilor de administrația țaristă, acțiune care avea drept scop concentrarea reprezentanților acestora în zona Caucazului de Nord. Din cauza „excesului de zel” din partea reprezentanților administrației locale, în epicentrul acestei politici au fost atrași

și molocanii, care, în cele din urmă, au fost nevoiți să demonstreze diferența existentă între cele două curente religioase [4, inv.I, d.75, f. 292-233].

Subotnicii (*жидовствующие*), la rândul lor, sunt fixați documentar, după cum am arătat, în 1819, iar în vizorul poliției din Bender ajung la 6 februarie 1821, când se raporta guvernatorului civil Catacazi despre faptul că reprezentanții sectei subotnicilor Mihail Cravțov și Akim Levitin și-au făcut circumcizie cu briciul, susținând că urmează „Biblia și povețuirea strămoșilor lui Avram”. Raportul este completat cu informația conform căreia în Bender au mai fost depistate nouă persoane, care de asemenea și-au făcut circumcizie și care declară că fac parte din secta subotnicilor, afirmând că au ajuns în Basarabia din regiunea Moscovei [2, inv.I, d.620, f. 22-45].

Drept urmare, între conducerea guberniei și Ministerul Afacerilor Interne începe o corespondență, care, din păcate, nu s-a păstrat integral. Dispunem doar de un răspuns venit din partea ministrului de interne Cociubei, din aprilie 1823, prin care acesta anunța că în viitorul apropiat va fi emisă o dispoziție pentru conducătorii guberniilor în vederea luptei cu secta subotnicilor, dar până atunci trebuia să fie luate toate măsurile necesare pentru izolarea reprezentanților depistați ai subotnicilor și să nu se permită altor persoane aderarea la această cult [2, inv.I, d.620, f. 66-66v].

Derularea evenimentelor a dus la depistarea în anul 1825 a 14 subotnici în orașul Chișinău [4, inv.I, d.75, f. 50v] și a 14 familii de subotnici în orașul Bender [4, inv.I, d.75, f. 54-54v].

O dare de seamă generală pentru întreaga regiune a Basarabiei, efectuată pe această problemă în anul următor, a arătat că, în afară de Chișinău și Bender, reprezentanți ai sectei subotnicilor au mai fost depistați în orașul Ackerman, unde erau trei familii și un burlac aparținând respectivei denominațiuni [2, inv.I, d.620, f. 92]. Cercetările efectuate au arătat că aceștia nu sunt locuitori autohtoni, dar sunt veniți din gubernia Reazan, uezdul Zaisk, satul Zeminka [2, inv.I, d.1071, f. 118-118v].

În cele din urmă, în următorul an, în august 1826, sunt prezentate rapoarele poliției, prin care se aduce la cunoștință că toți subotnicii din Ackerman – 16 la număr – au fost exilați în orașul Alexandrov, cei 41 de subotnici din Chișinău au fost exilați în orașul Stavropol din Caucaz, unde, de fapt, au ajuns și 89 de reprezentanți ai acestei denominațiuni din Bender [4, inv.I, d.75, f.636-637].

Probabil că activitatea poliției nu a fost destul de eficientă, deoarece, la 1 iunie 1827, un raport al poliției arăta că în Bender au mai fost depistate încă nouă familii din denominațiunea subotnicilor, care însă, după cum au arătat cercetările, sunt adepții acestui curent religios înainte de

încorporarea Basarabiei la Imperiul Rus. Totuși, în răspunsul dat de către Guvernatorul General al Novorosiei Guvernului Oblastiei Basarabiei se arăta că și în privința acestor familii trebuie să se ducă o politică similară ca și în privința celorlalți subotnici. Drept urmare, la 25 noiembrie 1827, un raport al poliției arăta că și familiile respective au fost exilate în Caucaz în orașul Alexandrov [4, inv.I, d.75, f.1007-1100].

Astfel de acțiuni ale poliției nu au fost neîntemeiate. Respectiva instituție a acționat în conformitate cu dispozițiile întocmite în 1823 – amintite de ministrul de interne V.P.Kociubei (1768 - 1834) – conform cărora în lupta împotriva subotnicilor urmau să se întreprindă mai multe măsuri. În cazul în care se depistează o astfel de sectă, de ea urma să se ocupe administrația laică, fără a implica instituțiile duhovnicești. Dacă vor fi depistați capi ai subotnicilor sau ajutori ai lor, ei urmează să fie predați imediat organelor respective, pentru a fi înrolați în armată. În cazul în care acest lucru este imposibil, ei vor fi exilați în Siberia. Dacă printre persoanele desemnate pentru exil în Siberia vor fi copii, iar părinții nu vor vrea să-i ia, aceștia pot fi lăsați la locul de trai existent. A considera șefi de secte pe cei care săvârșesc ritualurile, care au primul loc în săvârșirea serviciilor religioase sau dau consultații în legea iudaică. Conducerea locală urma să ia toate măsurile pentru a reduce la minimum legăturile dintre ortodocși și subotnici, de aceea, pentru limitarea deplasării subotnicilor, acestora să nu li se emită pașapoarte. De asemenea, rma,să se interzică orice propagandă din partea sectei, iar asupra membrilor ei să se instaureze un control riguros. Și, în sfârșit, se va urmări ca toate riturile și obiceiurile ce nu sunt creștine să se efectueze într-o singură încăpere și în condiții de izolare [2, inv.I, d.1071, f. 28-32].

Astfel, prin exilarea în Caucaz, reprezentanții denominațiunii subotnice au dispărut din teritoriul dintre Prut și Nistru, ulterior fiind consemnați destul de rar, iar numărul lor ajungând la câteva unități sau, cel mult, la câteva zeci.

Minoritățile confesionale conform recensământului din 1828. Ne vom opri în cele ce urmează și la catagrafia din 1828, care este, de fapt, prima evidență numerică oficială ce prezintă date referitoare la componența confesională a Basarabiei. Pentru acest an, în Arhiva Națională a Republicii Moldova poate fi identificată o statistică întocmită de organele administrației locale la comanda autorităților centrale [2, inv.I, d.1199, f.63]. Considerăm că datele furnizate de aceasta pot fi considerate dintre cele mai veridice, deoarece administrația țaristă, urmând să efectueze în Basarabia schimbarea propusă, era obligată să colecteze date cât mai exacte cu referire la acest teritoriu.

Astfel, din datele prezentate în dosarul 1199, intitulat „Informații la darea de seamă anuală pentru 1828”, aflăm că în orașul Chișinău și în ținutul Orhei locuiau 61 332 de bărbați și 52 822 femei, în orașul și ținutul Ismail 4 217 bărbați și 3 917 femei, în orașul și ținutul Ackerman 10 970 bărbați și 9 564 femei, în orașul și ținutul Bender 21 399 bărbați și 17 942 femei, în orașul Bălți și ținutul Iași 52 630 bărbați și 49 387 femei, în orașul și ținutul Hotin 61 995 bărbați și 55 539 femei. Suma totală pe ținuturi constituie 212 543 de bărbați și 189 171 de femei, deci o populație de 401 714 de persoane, la care se adaugă 3 082 reprezentanți ai clerului alb, 518 ai celui negru și 70 de blagocini [2, inv.I, d.1199, f.63].

Din aceeași dare de seamă se observă că Hotinul, Iașul și Orheiul sunt cel mai dens populate, așa cum este și firesc. Urmează Benderul, cu o populație de 39 341 de persoane, cifră care ni se pare din nou firească, dacă luăm în considerare că acesta avea suprafața cea mai mică.

În schimb, în ținutul Ackerman și Ismail numărul arătat al populației este destul de mic. În primul caz abia dacă trece de 20 000 de mii, iar în celălalt nici nu ajunge la 10 000. Cauza depopulării acestor ținuturi este bine cunoscută, și anume plecarea din zonă a populației turce și tătarăști, după care teritoriul a fost colonizat de organele administrației țariste. Către 1828, după cum rezultă din aceleași informații, în Ackerman erau 1 566 familii, iar în Ismail 5 799 de familii [2, inv.I, d.1199, f.63]. În acest caz, pentru Ismail avem o populație totală de 37 129 de persoane, iar pentru Ackerman de 28 364 de persoane. În explicațiile adiacente se arată că atât coloniștii nemți, cât și cei elvețieni și bulgari din Basarabia sunt independenți față de administrația regiunii, fiind sub conducerea directă a Comitetului Central de tutelă a coloniilor regiunilor de sud a Rusiei.

Din datele de mai sus nu putem stabili cu certitudine care era componența etnică a Basarabiei în anul 1828, în afară de cele 36 825 de persoane ce constituiau populația coloniilor și care cu certitudine nu erau băștinași.

Aceeași sursă, referindu-se la componența confesională a regiunii, arată că la data respectivă aici erau 441 557 de creștini, 1 849 catolici, 30 929 evrei, 5 mahomedani, 5 974 lipoveni, la care se adaugă 3 817 fețe bisericești ai confesiunii ortodoxe și 53 ale altor confesiuni. Totodată, se consemnează că: „Luterani, reformați, catolici, uniști și persoane de alte confesiuni, ce constituie colonii ale nemților, suedezilor și, de asemenea, preoții acestora și îndeobște coloniștii bulgari de credință greco-rusă cu fețele lor bisericești și cu bisericile lor, nu sunt incluse în acest tabel, din cauza că nu au fost aduse date despre aceștia de la Direcția coloniilor.

În compartimentul ce se referă la preoțimea de alt rit și în totalurile care se află sub această informație, sunt însemnați numai clericii romano-catolici, care se află nemijlocit printre locuitorii Basarabiei și care sunt în număr de 5, călugării lipoveni, în număr de 48 de suflete, despre care se explică mai amănunțit în notele la tabelul dat. Fețele bisericești armene și numărul persoanelor de această confesiune nu sunt incluse aici, din cauza neprezentării datelor de către Direcția eparhială a acestora” [2, inv.I, d.1199, f.66].

În explicațiile ce însoțesc tabelul se indică cu referire la biserica ortodoxă, de exemplu, că în spațiul vizat sunt în total 22 de mănăstiri, dintre care patru schituri de bărbați și șase de femei. Numărul clerului negru din mănăstirile de bărbați este de 281 de persoane, dintre care șase arhimandriți, șase egumeni și 269 de călugări. În schiturile de femei sunt 241 de călugărițe, în total 522 de suflete [2, inv.I, d.1199, f.42-45v].

Paragraful al doilea al suplimentului explicativ la Tabelul privind confesiunile din Basarabia arată că în regiune erau zece biserici neortodoxe, dintre care cinci armenesti și cinci romano-catolice. Despre cele neortodoxe, despre clerul armenesc, precum și despre numărul persoanelor de această confesiune nu se poate spune nimic, deoarece arhiepiscopul armean din Basarabia nu prezentase încă datele. Cât privește bisericile romano-catolice, acestea sunt amplasate după cum urmează: în Chișinău o biserică cu un preot și 419 credincioși de ambele sexe, în Ismail o biserică cu un preot și 97 de suflete romano-catolice, în Bălți o capelă cu un preot și 70 de catolici, în Hotin – o biserică cu un preot și 569 de persoane ce aparțin acestei confesiuni și în ținutul Hotin o capelă și 484 catolici. De asemenea, se arată că preoțimea romano-catolică din Basarabia aparține ordinului Catedral, fiind supusă eparhiei din Kamenet-Podolsk.

Se mai consemnează că romano-catolicii, în linii generale, se ocupă cu agricultura și creșterea vitelor, în timp ce armenii au drept ocupație de bază negoțul, comercializând în prăvăliile lor diferite mărfuri, pe care le aduc din guberniile interne ale Rusiei [2, inv.I, d.1199, f.45v-46]. Cu referire la lipoveni, se arată că în Basarabia aceștia se împart în: a) staroveri care acceptă preoțimea; b) rascolnici; c) molocani.

Numărul lipovenilor coincide cu cel din tabel și este de 5 974 de persoane, cei mai mulți locuind în ținuturile Ismail și Ackerman. Se mai menționează că în ținutul Orhei se află și mănăstirea de lipoveni de la Sârcov, în care erau 31 de călugări și 17 poslușnici. Printre ocupațiile de bază ale lor se numără agricultura, transporturile și comerțul [2, inv.I, d.1199, f.46v-48].

În sfârșit, paragraful VI se referă la evrei, arătându-se că aceștia au pentru efectuarea cultului după legea lor sinagogi, rabini și școli proprii. Numărul sinagogilor este mare și se află în orice oraș sau localitate unde locuiesc mai mult de 15 persoane care profesează confesiunea respectivă. În general, evreii de aici nu sunt predispuși să se ocupe cu agricultura, nici cu pomicultura și nici nu s-a observat să fie implicați în astfel de ocupații, îndeletnicirea lor principală fiind comerțul cu mărfuri manufacturiere și de fabrică, pe care le vând în dughene special amenajate și întreținute. Aceștia se mai ocupă și cu comercializarea băuturilor alcoolice. Unii practică diferite meșteșuguri, cum ar fi croitoria, ciubotăria, aurăria, argintăria, lemnăria sau lăcătușeria. Totuși numărul celor care se ocupau cu meșteșugurile, în comparație cu numărul total al evreilor, era destul de mic [2, inv.I, d.1199, f.48-48v].

Deci, conform datelor furnizate de sursa citată, populația totală a Basarabiei poate fi evaluată la 484 184 de suflete, în afară de coloniști și populația armeană [2, inv.I, d.1199, f.66].

În același timp, este de menționat că, în linii mari, fiecare confesiune din Basarabia era reprezentată printr-o etnie aparte, formând comunități etnico-confesionale. Practic, pe parcursul secolului al XIX-lea, nu sunt observate cazuri când vreuna dintre comunitățile etno-confesionale ar fi avut componență multinațională. În mare, acestea erau foarte conservative, îndeosebi în ceea ce privește acceptarea sau cooptarea de noi membri. Anume din astfel de considerente cazurile de trecere de la o confesiune la alta sunt semnalate destul de rar în actele timpului [7].

Pornind de la aceste constatări, în cele ce urmează vom încerca să stabilim componența confesională a Basarabiei pentru anul 1828.

Urmând ordinea în care sunt amintite confesiunile în sursa citată, observăm că primii sunt menționați creștinii ortodocși, la care ne vom referi puțin mai jos, problema în cauză fiind una mai complicată.

Urmează luteranii, confesiune care număra 77 de reprezentanți în teritoriul dintre Prut și Nistru. La cei 77 de luterani arătați în tabel poate fi adăugată și populația germană din colonii, care, după cum am arătat mai sus, este evaluată de către V. M. Cabuzan la 9 379 de persoane, de U. Smith la 9 520, iar în una dintre statisticile timpului la 9 118 persoane. La aceștia trebuie să mai adăugăm și 15 familii din colonia Șabo, ce nu este prezentată în respectiva sursă documentară [9, inv.I, d.236, f.27-28]. Din punctul de vedere al numărului total de persoane, aceeași sursă indică 4 422 de bărbați și 4 121 de femei, deci o cifră totală de 8 543 de persoane [9, inv.I, d.236, f.52-53], la care trebuie

adăugate și 75 de persoane reprezentând populația coloniei Șabo. Astfel, obținem un total de 8 620 de persoane, care constituiau populația luterană a Basarabiei la 1828.

O altă confesiune citată este cea romano-catolică, aceasta în majoritatea ei, era constituită din polonezi și care, conform surselor enunțate, număra 1 849 de persoane. La acestea trebuie adăugate încă 575 de persoane (sau 107 familii) [9, inv.I, d.236, f.52-53], care alcătuiau populația romano-catolică din colonii, plus 499 de persoane din Crasna și 76 de papistași din restul coloniilor (adică toți catolicii din cele două districte), despre care se arată că aparțin parohiei speciale din Crasna. În acest fel, obținem o cifră totală de 2 424 de persoane, care constituiau comunitatea romano-catolică din spațiul pruto-nistean.

După confesiunea romano-catolică sunt menționați evreii. Conform datelor furnizate, la acea dată în Basarabia locuiau 30 929 de evrei, cifră care poate fi considerată corectă, dat fiind faptul că după 1812, datorită condițiilor create pentru membrii acestei confesiuni, numărul evreilor în Basarabia a crescut considerabil. În comparație cu restul teritoriului imperiului, evreii din spațiul pruto-nistean aveau o poziție mult mai favorabilă, ei obținând privilegii care explică, în mare, afluența lor din alte regiuni ale Rusiei. Practic, unica interdicție impusă populației evreiești din Basarabia a fost că aceasta nu avea voie să locuiască în zona de 50 de verste din apropierea hotarului[2].

Numărul lipovenilor în catagrafia pe care o analizăm este estimat la 5 974 de persoane, cifră care, după părerea noastră, de asemenea, poate fi estimată ca una corectă. Numărul reprezentanților acestei confesiuni nu era constant și, în linii generale, depindea de atitudinea pe care o aveau organele de administrare locale și centrale din imperiu. Totuși, credem că evaluarea menționată a numărului acestora este corectă, deoarece o altă catagrafie din același an arată o populație lipovenească ce număra 5 683 de persoane [2, inv.I, d.1264, f.76- 78]. Ca și în cazul celorlalte confesiuni, lipovenii sunt reprezentați de o singură etnie și anume de către cea slavă velicorusă. O altă etnie stabilită în Basarabia erau armenii care, după cum am văzut, nu au fost incluși în datele statistice din cauza neprezentării raportului de către Arhiepiscopul armenilor Narses.

Cu toate că, potrivit decretului imperial din anul 1830, este formată Arhiepiscopia armenescă a Noului Nahicevan și a Basarabiei [2, inv.I, d.1536, f.1], numărul lor totuși a rămas relativ neînsemnat, deoarece după datele statistice din 1817 în Basarabia locuiau 2 650 de armeni, iar după cele furnizate de A. Zasciuc, către 1862, numărul lor abia a ajuns la 2 725 [133, c.120]. Deci, se poate presupune că în 1828 armenii nu erau mai mulți de 2 700 de persoane.

În cele din urmă, numărul ortodocșilor este estimat la 441557 persoane, în afară de coloniști.

Conform datelor prezentate de către autoritățile administrației provinciale în anul 1828, în regiunea dintre Prut și Nistru locuiau 7 365 de familii ale coloniștilor [2, inv.I, d.1199, f.63]. Din acest număr trebuie să scădem 1 892 de familii care constituiau coloniile germane, apoi 115 familii ale romano-catolicilor din aceleași colonii și, în cele din urmă, 15 familii de elvețieni luterani locuitori ai coloniei Șabo. Astfel, rămân 5 345 de familii sau aproximativ 26 715 de persoane, care constituiau populația venită din sudul Dunării. Efectuând calculele necesare, ajungem la cifra de 468 272 de reprezentanți ai confesiunii ortodoxe.

Așadar, pentru anul 1828, spectrul religios al Basarabiei se distribuie în felul următor: 9,56% îl constituie curentele religioase care nu reprezentau confesiunea dominantă, iar ortodoxia, la rândul ei, este reprezentată, logic, prin 90,54 % din numărul total al populației. Cât privește celelalte segmente religioase, acestea erau repartizate astfel: luterani – 1,56%, romano-catolici – 0,46%, evrei – 5,86%, lipoveni – 1,15%, armeni – 0,53 %.

2.3 Concluzii

Sintetizând informațiile documentare prelucrate de noi, putem trage mai multe concluzii.

1. Odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, se observă un proces de modificare a spectrului religios al spațiului pruto-nistrean, care, cu toate că nu a transfigurat ponderea și prezența confesiunii dominante din această regiune, cea ortodoxă, totuși a dus la o diminuare procentuală a acesteia. Asistăm la un proces de dispariție a unor elemente religioase familiare interfluviului și la apariția altor noi, mai puțin cunoscute, și care acum capătă și o structură organizațională și de cult. Este cazul religiei musulmane, pe de o parte, și al celei protestante, pe de alta. În același timp, deducem și o modificare, de această dată capitală, la nivelul componentei cantitative a religiilor și confesiunilor ce au reprezentat segmentul heterodox sau cel al minorităților confesionale.

2. Pentru perioada 1812-1828, în Basarabia poate fi constatată existența următoarelor culte: romano-catolic, protestant, mozaic, armenesc, lipovenesc și a denominațiunilor molocanilor și subotnicilor, precum și a cinci mahomedani.

3. Deși datele din perioada războiului ruso-turc din 1806–1812, dar și din perioada imediat următoare anexării Basarabiei Imperiului Rus sau chiar din perioada așa-zisei autonomii, sunt foarte lapidare și în multe cazuri confuze, se poate stabili că au existat sau au fost constituite comunități romano-catolice în Hotin, Chișinău, Bălți, Ismail, precum și în colonia Crasna.

4. Cultul protestant, reprezentat în Basarabia de evangheliștii luterani, își face apariția în acest spațiu ca urmare a unei politici de colonizare promovate de către administrația țaristă și înregistrează cea mai spectaculoasă creștere numerică tocmai datorită acestei politici. Din anul 1814, când 31 de familii luterane se stabilesc în sudul Basarabiei, și până în 1828, vor fi constituite 19 colonii, dintre care majoritatea netă (evident, în afară de colonia Crasna) vor fi populate cu reprezentanți ai religiei protestante, fiind în același timp organizate și asigurate din punctul de vedere al necesităților exercitării cultului practicat.

5. Populația evreiască, cunoaște o evoluție numerică destul de impunătoare, fapt datorat poziției autorităților centrale, precum și politicilor de înlesniri și privilegii promovate. De la bun început, Basarabia a fost inclusă într-un spațiu denumit în actele juridice oficiale „hotar de sedentarizare” (*черта оседлости*), lucru care, după noi, a fost făcut cu bună știință, în vederea diminuării presiunilor provocate de problema evreiască în alte gubernii interne ruse. Anume acest fapt orientează spre Basarabia o parte din populația evreiască din Podolia, Polonia și guberniile învecinate, ceea ce a dus, în cele din urmă, la diminuarea sau chiar la dispariția elementului sefard în favoarea celui așchenazi. Grație informațiilor documentare existente, se poate determina cu certitudine că marea majoritate a comunităților alcătuite din membrii cultului mozaic s-au stabilit în principalele orașe, precum și în târgușoarele Basarabiei, preferând mediul urban, unde s-au stabilit peste 90 % din ei.

6. Biserica armenească a cunoscut în perioada vizată o politică loială a statului, având centre la Hotin, Chișinău sau Ackerman. Totuși numărul reprezentanților acestui cult nu a înregistrat o creștere esențială, trecând cu puțin de 2 500 de persoane, dar ar fi avut o cu totul altă evoluție, dacă ar fi fost pus în aplicare proiectul lui Manuc Bei.

7. Comunitatea lipovenească era elementul cel mai flexibil, păstrându-și această caracteristică pe toată perioada cercetată sau chiar pe întreg secolul al XIX-lea. Cu toate că numărul lipovenilor variază semnificativ pe segmente scurte de timp, considerăm că numărul lor în acest spațiu pendula în jurul cifrei de 6 000 de persoane. Cert rămâne însă faptul că acest număr în perioade diferite de timp, chiar și cu intervale mici, era completat cu noi elemente datorită emigrărilor, migrărilor interne și reemigrării staroverilor. Pe lângă orașele Hotin, Chișinău, Chilia și Ismail, principalele centre ale acestui cult mai erau Belousovca, Noua Suliță și Hrubna în ținutul Hotin, Sercova și Fuzovca în Orhei, Cunicea în Iași, Muravleva în Ismail și Vilcovo, Jebreani, Caraciov și Cișmea în Ackerman.

8. Pentru exponenții diferitor denominațiuni, constatăm că pentru perioada 1812–1828 cel mai des vehiculați în actele timpului sunt subotnicii și molocanii. Dacă referitor la primii putem afirma că au fost expulzați din Basarabia de organele de stat, atunci molocanii și-au continuat existența și în perioadă următoare, fiind atestați la Chișinău, Ackerman și Bender, s-au constatat chiar și unele cazuri de așezare în mediu rural. Subliniem că din cauza numărului foarte mic, de doar câteva zeci, în cel mai bun caz, sute – ei nici nu intrau în recensăminte ori în dările de seamă prezentate în instanțele superioare.

9. În funcție de atitudinea și politica promovată de autoritățile centrale, fiecare dintre curente religioase amintite fie că a avut o evoluție dinamică sub aspectul creșterii numărului reprezentanților săi în Basarabia sau a organizării ca structură ecleziastică, fie că a fost stopat dintr-o evoluție firească sub diferite pretexte. Din perspectivă organizațională, observăm o tendință foarte clară și, de fapt unică, de încadrare și adaptare a structurilor religioase la normele și regulile de organizare ale Imperiului Rus. Aceste norme erau, orientate spre promovarea unei politici de uniformizare și loializare maxim posibilă a amalgamului comunităților religioase din întreaga împărăție a puterii imperiale ruse.

10. Din analiza materialului documentar și factologic am putut stabili că în perioada respectivă, în spațiul cuprins între fluviile Prut și Nistru, 9,56% din numărul total al populației aparținea unor curente religioase care nu reprezentau confesiunea dominantă, adică ortodoxia, estimată, respectiv, la 90,54 % din numărul total al populației. Cât privește celelalte segmente religioase, în ordine descrescătoare după ortodocși urmau evreii cu 5,86%, luteranii cu 1,56%, lipovenii cu 1,15%, armenii cu 0,53 % și romano-catolicii cu 0,46%.

3. EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A MINORITĂȚILOR RELIGIOASE DIN BASARABIA DE LA 1829 ȘI PÂNĂ ÎN ANII '70 AI SECOLULUI AL XIX-LEA

3.1 Evoluția numerică a minorităților confesionale din Basarabia până la sfârșitul Războiului Crimeii.

Pe lângă datele cu caracter economic, social sau național, structura religioasă prezintă un aspect esențial al evoluției societății. Informațiile de acest gen au fost luate în considerare în mod obligatoriu în politica de colonizare, propagată de autoritățile centrale în spațiul pruto-nistean și în politica generală de încadrare a regiunii în hotarele Imperiului Rus și în sfera de interese a acestuia. Analiza evoluției istorice a spațiului basarabean demonstrează că în cadrul politicii demografice promovate de administrația rusă în Basarabia, principiul confesional (care a fost expus în capitolul anterior), ca, de altfel, și o serie de alte direcții și principii, enunțate fastuos de către puterea imperială rusă, a fost încălcat nu o singură dată.

Cel mai elocvent pare a fi cazul molocanilor. Reprezentanții acestui curent religios creștin au fost consemnați în orașul Bender în anul 1819. Ciocnindu-se de un element nou în domeniul spiritual, organele de stat locale au recurs la izolarea lui, până la dispozițiile autorităților centrale. Ancheta întreprinsă de autoritățile locale a arătat că toți molocanii erau originari din Imperiul Rus și s-au stabilit cu traiul în Basarabia fie în perioada imediat anterioară anului 1819, fie în timpul conflictului ruso-turc din 1806–1812.

Deoarece lipseau indicații de la organele centrale, familiile molocanilor din Bender au rămas izolate până în 1826, când tot acolo au fost depistați și subotnicii. În cazul acestora din urmă, reacția autorităților centrale a fost promptă: s-a dispus exilarea lor în Caucazul de Nord. Din exces de zel, administrația locală a organizat și deportarea molocanilor împreună cu subotnicii. Însă, în momentul când majoritatea lor era deja în drum spre locul de exil, intervine o dispoziție a Ministerului Afacerilor Interne prin care se cerea readucerea molocanilor și reșezarea lor la vechile vetre, iar funcționarul care organizase exilarea molocanilor a fost nevoit să dea explicații în privința acțiunilor sale [4, inv.I, d.75; 2, inv.I, d. 620, 1071, 1074, 1545].

La prima vedere, pare să fie o greșeală a aparatului administrativ și atât. Dar examinarea acțiunilor din întregul Imperiu, cu referire la duhobori sau molocani, conduce la alte concluzii. Ne referim, în primul rând, la circulara Consiliului de Stat din 10 aprilie 1811, prin care se dispunea ca molocanii ce se vor face vinovați de încercări de convertire la credința lor, să fie exilați, în gubernia

Arhanghelsk, ținutul Kolsk, în conformitate cu hotărârea Senatului din 31 iulie 1802. Adepții sectei care nu vor dori să se dezică de ea, să fie exilați în gubernia Taurida, regiunea Molochnye Vody. Și unii, și ceilalți urmau să fie puși sub supravegherea administrației locale, astfel încât să nu-i influențeze pe cei din jur. Copiii molocanilor, care nu au atins vârsta de 15 ani, să fie repartizați, în conformitate cu decizia Consiliului de Stat, astfel: băieții în școlile de garnizoană ale armatei, iar fetele la mănăstiri. Fetele trebuiau ținute în mănăstire până la adoptarea ortodoxiei, după aceea puteau să se reîntoarcă la rude sau să fie aranjate potrivit statutului lor social [207, том XXXI, nr. 24590].

Urmează dispoziția Comitetului de Miniștri din 27 ianuarie 1812, prin care se interzicea ca membrii acestor culte religioase să fie aleși în organele administrației orășenești, urmând ca ei să fie înlocuiți numai prin ortodocși [207, том XXXII, nr.25529]. Câțiva ani mai târziu, la 6 februarie 1816, este emisă o nouă directivă a Comitetului de Miniștri, conform căreia toți duhoborii din rândurile cazacilor de pe Don trebuiau să fie strămutați în regiunea Caucaz [208, том I, nr.126].

Asemenea acțiuni nu erau de scurtă durată. La 20 octombrie 1829 este emisă dispoziția Consiliului de Stat privind duhoborii, iconoclaștii, subotnicii și alte curente religioase, considerate secte extrem de periculoase. Dispoziția cuprindea 12 puncte: „1. Toți numiții mai sus sectanți, ce vor fi prinși în atragerea în aceste erezii și, de asemenea, în răzvrătiri și nelegiuiri împotriva bisericii și preoțimii ortodoxe, să fie dați în judecată. 2. Persoanele care s-au făcut vinovate de învinuirile de mai sus să fie trimise în armată în regiunea Caucaz, iar femeile și cei inapți pentru serviciul militar să fie trimiși acolo pentru trai. 3. Conducerea principală a Gruziei să distribuie locuri pentru trai acestor persoane. 4. Rascolnicilor sectelor numite să li se accepte la cererea de a se transfera în Caucaz, iar în regiunea Novorosia acest lucru să fie oprit. 5. Cei care vor primi credința creștină în timpul judecății să fie reîntorși la locurile lor de trai. Cei care se vor converti la aceasta după ce vor ajunge în locurile stabilite, să aibă dreptul de a se reîntoarce în guberniile interne ale Rusiei, precum și dreptul de a-și alege locul de trai și de a fi scutiți de impozite pentru trei ani. 6. Celor înrolați în armată, dacă nu se vor converti la creștinism, să nu li se dea nici concedii, nici eliberare din armată. 7. Dacă se vor descoperi din nou duhobori printre cazacii de pe Don, să se procedeze cu ei ca și cu ceilalți. 8. Dacă cineva, după ce s-a convertit și s-a întors la locul de trai ales, va reveni la erezia sa, să fie deportat în Transcaucazia, fără dreptul de a mai reveni. 9. Despre punctele 2, 5, 8 conducerea gubernială este obligată să raporteze Ministerului Afacerilor Interne. 10. Capii acestor secte nu se vor supune acestor legi, ci vor fi judecați după legile ce se referă la ucidere și sinucidere.

11. Să nu fie folosiți în organele de administrație, acolo unde sunt ortodocși. 12. Deoarece reșezarea acestora în gubernia Novorosia a fost oprită, din cele 79 de mii de desetine de pământ date pentru populare să li se lase câte 15 desetine de fiecare suflet, pentru cei deja stabiliți în zona respectivă, restul să fie reîntoarse în fondul de stat” [208, TOM IV, nr.4010].

Cele câteva acte enumerate relevă poziția extrem de dură a administrației țariste față de molocani în interiorul Imperiului. Toate acestea însă, după părerea noastră, nu vizau și Basarabia, pentru că aici reprezentanții acestor culte urmau să consolideze elementul slav, loial puterii imperiale, așa cum se aștepta administrația țaristă,. Considerăm că numai astfel poate fi interpretată atitudinea protectoare a puterii locale față de molocani, atitudine care uneori era chiar în detrimentul Bisericii Ortodoxe Ruse, deoarece, după cum am arătat, molocanii făceau parte din rândul curenților religioase considerate dăunătoare pentru religia dominantă. Și totuși, aceștia erau considerați încă apți de a servi intereselor imperiale, spre deosebire de subotnici, care pierduseră totalmente încrederea autorităților.

Referitor la datele statistice din perioada respectivă și la cele câteva observații indicate, putem aprecia că atenția administrației se îndrepta, în primul rând, către confesiunile socotite mai puțin loiale. Anume din aceste considerente cele mai multe date se referă la ortodocșii de rit vechi. Astfel, într-o catagrafie din anul 1830, numărul lipovenilor este estimat la 5 645 de persoane. Deci se observă o scădere ușoară a populației lipovenești, în comparație cu datele din perioada anterioară, ceea ce însă nu este ieșit din comun, dacă luăm în considerare că la calcularea numărului din anul 1828 au fost adăugați și reprezentanți lipoveni din ținuturile Ismail și Iași, anterior omiși. De asemenea, conform statisticii, la numărul localităților populate de către lipoveni mai poate fi trecută și localitatea Pocrovca din ținutul Soroca [2, inv.I, d.1264, f. 175-176].

Apare fireasca întrebare dacă reprezentanții lipoveni din acest sat sunt veniți din altă parte sau aceștia au fost strămutați dintr-o localitate din Basarabia, unde au locuit de mai mult timp?

Suntem tentați să împărtășim cea de a doua supoziție. La o confruntare a datelor statistice observăm că, dacă în 1829 populația lipovenească din Vilcovo era constituită din 358 de bărbați și 238 de femei, iar a Jebrenilor din 233 de bărbați și 149 de femei, atunci în 1830 găsim, respectiv, 159 de bărbați și 86 de femei în Vilcovo și 69 de bărbați și 33 de femei în Jebreni [2, inv.I, d.1264]. Dacă adăugăm și amplasarea nu chiar atât de îndepărtată a satului Pocrovca de localitățile amintite mai sus, precum și procesele de „emigrare” internă descrise în capitolul anterior, atunci putem admite că o parte din familiile lipovenești au emigrat aici fie din anumite considerente economice,

fie pentru a scăpa de presiunile din partea administrației țariste, folosindu-se de învâlmășeala creată la organizarea noii comunități.

Pentru anul 1830 mai există o serie de date ce ne interesează. Astfel, în raportul guvernatorului civil, referitor la datele statistice privind Basarabia, se arată că aici erau 104 biserici de piatră, 719 de lemn, 22 mănăstiri și 16 capele sau paraclise lipovenești, ultimele alcătuind 1,85% din numărul total de lăcașe de cult, plasate în 1 054 de localități, cu o populație de 469 783 de suflete [2, inv.I, d.1484, f.197-200]. Cele mai multe capele se aflau în ținutul Ackerman.

Către anul 1831, numărul reprezentanților confesiunii luate în discuție scade considerabil, în relatările oficiale arătându-se că în Basarabia erau 2 779 de lipoveni [2, inv.I, d.1264, f.174174v]. În următorul an această cifră crește nesemnificativ, până la 2 981 [2, inv.I, d.1264, f.204-205v.], iar în 1833 este de 2 861 [2, inv.I, d.1264, f.244-245v.]. Odată cu reducerea numărului lipovenilor, are loc însă creșterea numărului localităților în care ei sunt consemnați ca fiind stabiliți cu traiul. Astfel, pe lângă localitățile amintite deja, mai apar Petropavlovka, Nicolaevka și Vedemskoie – toate situate în sudul Basarabiei. În schimb, relatările poliției și ale isprăvniciei nu mai consemnează lipoveni în orașelul Vilcovo. Aceasta, după părerea noastră, este mai degrabă o eroare, pentru că, după cum știm, Vilcovo a fost una dintre principalele localități ale lipovenilor pe tot parcursul perioadei cercetate.

Nu putem stabili cu certitudine direcțiile de deplasare a populației lipovenești pe teritoriul respectiv pentru acel moment: nu se știe dacă reprezentanții confesiunii luate în discuție s-au strămutat din Vilcovo în localitățile consemnate pentru prima dată în dările de seamă sau în aceste localități lipovenii au venit din afara teritoriului Basarabiei.

În ceea ce privește reducerea, practic, la jumătate a populației lipovenești din spațiul pruto-nistean, ea poate fi explicată, pe de o parte, prin epidemiile din Basarabia, iar pe de altă parte, prin politica religioasă dusă de regimul țarist față de reprezentanții confesiunilor eterodoxe. Moartea lui Alexandru I și condițiile de venire la putere a împăratului Nicolae I în decembrie 1825 a făcut ca politica maleabilă a lui Alexandru să fie înlocuită cu una reacționară. Este evident că noua politică avea repercusiuni mult mai grave asupra populației considerate în afara legii, din cauza preferințelor confesionale, decât asupra populației ortodoxe.

În acest sens, poate fi interpretată dispoziția Comitetului de Miniștri de la 9 ianuarie 1826, prin care ortodocșii de rit vechi trebuiau puși sub controlul riguros al autorităților. Lor li se interzicea orice propagandă în favoarea religiei, precum și orice convertire a populației ortodoxe. La

25 iunie 1831, la Moscova este constituit Consiliul consultativ secret cu scopul „consolidării spiritului toleranței cu măsurile necesare pentru severitate”. În același an, reprezentanților lipovenilor li s-a interzis ocuparea posturilor eligibile din structurile de stat și, totodată, ridicarea noilor locașuri de cult [309, c. 434-453].

Hotărârile autorităților centrale erau îndeplinite întocmai în regiunile imperiului, iar în unele cazuri se făcea și exces de zel. În acest sens, este ilustrativă scrisoarea pe care Dimitrie Sulima (1772 - 1844), Episcopul Chișinăului și Hotinului, o adresa în vara anului 1833 Guvernatorului Basarabiei. În aceasta se spunea că încă în luna mai a anului curent autoritățile centrale ale Basarabiei au fost informate despre faptul că negustorul Ilia Novakovski, care locuiește în Chișinău, pe strada Alexandrovskaja, a construit în subsolul casei un paraclis, unde se oficiază slujbe lipovenești, la care acesta ia parte. Episcopul Dimitrie arăta că, potrivit deciziilor administratorului Departamentului milelor cu privire la capelele și paraclisele lipovenești, s-a hotărât ca acestea să fie păstrate, dar totuși, conform hotărârii autorităților centrale din 22 decembrie 1832, se interzicea construcția altor lăcașe noi, iar guvernatorul a fost muștrat pentru îndeplinirea incorectă a ordinelor. De aceea se cerea distrugerea paraclisului, interzicerea slujbelor, iar negustorul Novakovski trebuia să fie tras la răspundere, conform legii [2, inv.I, d.1545, f.26-28].

În urma intervenției făcute de către Dimitrie, Episcopul Chișinăului și Hotinului, poliția centrului gubernial este însărcinată cu închiderea capelei amintite, ba mai mult – se prevedea confiscarea tuturor obiectelor din lăcaș [2, inv.I, d.1545, f.28].

Într-un alt demers al aceluiași episcop către organele polițienești se arată că protoiereul Feodor Maliavinski a raportat că, din spusele a doi negustori, Antim Molceanov, din aceeași tagmă cu ei, s-a îndepărtat de adevărata credință, trecând în secta lipovenilor. El ar fi construit în ograda sa „într-un loc secret” o capelă unde făceau slujbe atât el, cât și niște monahi pe care îi invitase. Mai mult, Antim Molceanov încerca să convertească la credința sa și câțiva tineri.

Conform scrisorii episcopale, negustorul convertit a fost vizitat de către comisarul privat Tugarov, care arăta că a găsit capela și că Molceanov a confirmat apartenența sa la această confesiune, afirmând că însuși împăratul a permis existența sectei. El a mai spus că la el vin monahi din Chilia, Vilcovo, Ismail și din alte localități.

La rândul său, Dimitrie, Episcopul Chișinăului și Hotinului, amintește de niște acte imperiale împotriva rascolnicilor: Decretul din 29 aprilie 1722, Decretul din 18 decembrie 1728, Hotărârea Consiliului de Miniștri din 17 septembrie 1825 sau Decretul secret al Sfântului Sinod din 3 martie

1831 și cere ca preotul din Ackerman să meargă la Antim Molceanov, pentru a încerca reconvertirea lui, în caz contrar, împotriva schismaticului să fie luate măsuri urgente [2, inv.I, d.1545, f.30-47].

Astfel, măsurile luate de către autoritățile locale, dar mai ales de reprezentanții Bisericii Ortodoxe, ce veneau în concordanță cu măsurile luate de către Nicolae I, au revigorat procesul de emigrare a lipovenilor, din care cauză și o parte a populației lipovenești din Basarabia a emigrat din zonă. De aici și scăderea evidentă a numărului acestora.

În cele din urmă, relatările oficiale și dările de seamă privind datele statistice referitoare la Basarabia pentru 1835, arată că în spațiul dintre Nistru și Prut locuiau 3 632 de reprezentanți ai diferitor secte, dintre care majoritatea erau lipoveni. Astfel, conform datelor, în orașul Chișinău locuiau 883 de lipoveni, în Bălți – 49, în Bender – 495, în Ackerman – 47, în Leova – 11. În ținuturi lipovenii erau repartizați în felul următor: în Orhei – 20, Iași – 648, Hotin – 319, Bender – 2 și Ackerman – 701 [2, inv.I, d.1545, f.313-313v.]. În felul acesta, pentru anul 1835 avem un număr de 3 175 de reprezentanți ai confesiunii lipovenești care locuiau în Basarabia. Numărul este încă mic pentru perioada de până la abolirea autonomiei în 1828 (despre care am vorbit în capitolul anterior), dar care oricum arată o tendință de creștere.

În altă ordine de idei, date cu referire la situația generală a populației din Basarabia pot fi găsite într-o catagrafie întocmită de autoritățile imperiale în anul 1830. Conform acesteia, în ținutul Hotin la acea dată era o populație de 122 208 de persoane, care avea în posesie 11 biserici de piatră, 171 de lemn, o mănăstire, la care se adăuga trei biserici lipovenești.

Ținutul Ackerman avea o populație de 23 903 persoane (cu toate că pe parcursul statisticii se mai amintesc încă două cifre – 25 485 și 30 288, dar credem că aici nu au fost incluși coloniștii). Acestea își oficiau serviciile divine în 16 biserici ortodoxe de piatră și nouă de lemn, dar exista și o biserică lipovenească.

În ținutul Iași, la o populație totală de 194 585 de oameni, erau 227 de biserici ortodoxe, dintre care 40 de piatră și 181 de lemn, plus patru mănăstiri și două biserici lipovenești. În ținutul Bender, cu o populație de 41 120 de persoane existau 37 de biserici din piatră și 40 de lemn, de rit ortodox.

Acesta este urmat de ținutul Ismail, cu o populație și mai mică, de 8 642 de oameni (după noi, este evident că aici nu au fost încadrați coloniștii), ce avea 23 de biserici, dintre care una de piatră, 21 de lemn și una lipovenească [2, inv.I, d.1484, f.1-147].

Se adaugă și populația orașului Bălți, cu un total de 3 738 de personae (dintre care 1 638 evrei), unde funcționa o biserică ortodoxă, una romano-catolică și o capelă lipovenească. În orașul Reni catagrafia arată o populație totală de 3 874 persoane și două biserici. Date similare posedăm și pentru orașul Bender, care avea o populație de 6 601 persoane și două biserici ortodoxe. În orașul Ismail documentul indică o populație de 9 887 de oameni, fiind atestate 10 biserici, dintre care una din piatră, una din lemn, două mănăstiri și două biserici lipovenești. Orașul Hotin este consemnat cu 1 855 de familii, cu o biserică de piatră și trei de lemn, dintre care una armenescă și una catolică. În Chilia la o populație de 3 963 de persoane funcționau patru biserici, dintre care una lipovenească. Pentru orașul Ackerman sunt arătate următoarele date: 12 709 locuitori, patru biserici de piatră și trei din lemn, printre care una grecească, una armenescă, una greco-rosienească și două case de rugăciuni. Statistica menționează și orașelul Leova, cu o populație de 601 persoane. În sfârșit, pentru orașul Chișinău, la cei 13 741 capi de familie obligați să plătească impozite, sunt arătate 12 biserici, printre care una armenescă, una catolică și una lipovenească [2, inv.I, d.1484, f.1-147]. În continuarea dosarului găsim și câteva date despre ținutul Orhei, unde sunt consemnate 344 de localități, cu 291 de biserici, dintre care 25 de piatră, 250 de lemn, 15 mănăstiri și o biserică lipovenească [2, inv.I, d.1484, f.160].

În general, pentru Basarabia catagrafia arată un număr total de 1 054 de localități și o populație de 469 783 de oameni, 104 biserici de piatră, 719 de lemn, 22 mănăstiri, 16 capele, inclusiv o biserică romano-catolică și trei biserici armenesti [2, inv.I, d.1484, f.197]. Cât privește numărul populației, credem că în catagrafie acesta este corect, întrucât în una din publicațiile oficiale ale timpului, de asemenea, se arată că în Basarabia, către 1830, locuia o populație de 469 783 de personae [318, c.443].

În schimb, în această catagrafie se strecoară o inexactitate în ceea ce privește numărul de biserici. De fapt, în totalurile statisticii se vorbește de o singură biserică catolică, iar pe parcursul documentului sunt indicate cel puțin trei. Cu toate că respectivul izvor nu consemnează repartizarea confesională a populației din Basarabia, putem să stabilim, fie și în baza amplasamentului lăcașurilor de cult ale fiecărei confesiuni, principalele centre. Astfel, cultul armean avea bisericile sale în orașele Chișinău, Hotin și Ackerman. Confesiunea romano-catolică, cu principalele sale edificii de cult, putea fi atestată în Chișinău, Bălți și Hotin, iar lipovenii aveau biserici sau capele în Chișinău și câte două la Ismail și Ackerman, la care se adăugau trei în ținutul Hotin, două în ținutul Iași și câte una în ținuturile Ackerman și Ismail, în orașele respective.

Din păcate, în baza acestui document nu putem stabili locul și concentrarea populației evreiești, deoarece, ca element aparte, cultul mozaic este indicat doar pentru orașul Bălți, arătându-se că, din totalul 3 738 de persoane, evreii constituie 1 638 [2, inv.I, d.1484, f.9], iar în orașul Hotin, din 1 855 de familii 1 168 erau evreiești [2, inv.I, d.1484, f.38-40].

Datele pot fi completate cu cele referitoare la anul 1835, când sunt efectuate o serie de statistici, probabil ca o completare a reviziei a opta a populației, făcută în anul 1833, aceste statistici fiind mult mai consistente în informații cu referire la subiectul ce ne interesează.

Astfel, conform acestora, către anul 1835 numărul general al populației, pentru teritoriul dintre Prut și Nistru, se ridică la 321 698 de bărbați și 282 914 femei. Păturile superioare erau constituite din 765 de nobili, 700 de nobili personali, 394 de nobili fără de proprietate, 454 cu drept de vot, 558 fără drept de vot, 19 care se ocupă cu comerțul, 442 raznocini. Pătura negustorimii era constituită din 54 de negustori de ghilda I, 161 de ghilda a II-a și 1549 de ghilda a III-a. Tagma preoțească era constituită din 8 492 de preoți ortodocși, 3 romano-catolici, 2 evanghelico-luterani, 3 mahomedani și 240 de religie mozaică, la care se adăugau 459 de călugări și 377 de călugărițe [2, inv.I, d.2136, f.8]. Cât privește clădirile și bisericile destinate diferitor culte religioase, la acea dată existau 998 de biserici ortodoxe, 25 ce aparțineau altor confesiuni creștine, de asemenea erau 38 de sinagogi, plus 16 mănăstiri de bărbați și 6 de femei; moschei nu erau atestate [2, inv.I, d.1484, f.9].

Dacă cercetăm repartizarea în interiorul regiunii, referindu-ne la distribuția pe orașe și ținuturi, atunci, în baza datelor prezentate de isprăvnicii, se constituie următorul tablou. În ținutul Leova erau atestați 417 preoți creștini (credem că se are în vedere ortodocși, în documentele epocii nu de rare ori termenii “ortodox” și “creștin” apar ca sinonime, mai ales atunci când era vorba și de alte religii) și o față bisericească mahomedană, existând în același timp 92 de biserici ortodoxe. Urmează ținutul Bender, cu 210 fețe bisericești ortodoxe și 10 evreiești, 46 de biserici ortodoxe și o sinagogă. În ținutul Hotin se numărau 1 210 preoți greco-rosienești (în conformitate cu originalul) și trei slujitori ai religiei mozaice, 175 de biserici ortodoxe, două ale altor biserici creștine și trei sinagogi. Pentru Ackerman izvorul menționează 283 de preoți cu 33 de biserici și cinci case de rugăciuni. În ținutul Iași sunt atestați 2 185 de preoți greco-rosienești, 58 de preoți evrei, 120 de călugări și 45 de călugărițe, fiind consemnate 221 de biserici, două capele și 4 sinagogi. În ținutul Soroca la data respectivă se numărau 838 de fețe bisericești de rit ortodox și 16 slujitori evreiești, existând 122 de biserici și două sinagogi. Urmează ținutul Orhei cu 417 reprezentanți ai cultului ortodox și patru ai celui mozaic, 180 de biserici ortodoxe, una ce ține de altă religie și două sinagogi.

În sfârșit, pentru ținutul Chișinău se arată că sunt 2 404 fețe bisericești ortodoxe, 13 ale armenilor și două ale evreilor, 122 de biserici și o sinagogă [2, inv.I, d.2138, f.8-98].

Referindu-se la orașe, această sursă documentară arată că în Chișinău erau 162 de fețe bisericești de rit ortodox, una romano-catolică și 147 de slujitori ai cultului mozaic, în oraș funcționând 10 biserici de rit răsăritean, trei ale altor confesiuni (credem că este vorba despre cea armeană, catolică și cea protestantă construită recent) și 13 sinagogi. În orașul Leova erau atestate 12 fețe bisericești ale cultului ortodox, una a cultului mahomedan și 3 ale celui iudaic, funcționând două biserici ortodoxe și o sinagogă. În Orhei erau 10 fețe bisericești ortodoxe, două evanghelico-luterane și patru ale evreilor, două biserici ortodoxe, una armenească și trei sinagogi. Pentru orașul Bender sunt prezentate următoarele date: preoți ortodocși 4, slujitori ai cultului mozaic 6, biserici ortodoxe una, o capelă și trei sinagogi. Ca de obicei, pentru Ismail avem cele mai multe date, dar el este și cel mai pestriț din punct de vedere confesional: aici se numărau fețe bisericești greco-rosienești 50 de gen masculin și 45 de gen feminin, una a cultului romano-catolic, trei ale celui armenesc, dintre care un bărbat și două femei, una a celui iudaic și una a celui mahomedan, în oraș funcționând șase biserici ortodoxe, una armenească, una catolică și două lipovenești. Soroca, din acest punct de vedere, este descrisă documentar pentru prima dată, aici fiind indicați doar doi preoți ortodocși și mai mult nimic, ceea ce, în opinia noastră, nu este corect,. În orașul Ackerman se arată 119 fețe bisericești ortodoxe, un rabin, șase biserici ortodoxe, una ce aparține altor confesiuni creștine și o sinagogă. Pentru Chilia sunt consemnați 36 de reprezentanți ce servesc cultul ortodox, 15 rabini (conform sursei), patru biserici ortodoxe, una fiind în construcție, una de alt rit creștin și o sinagogă. În sfârșit, pentru orașul Bălți este indicat un număr de 37 de preoți ortodocși și un rabin, funcționând o biserică ortodoxă, o biserică creștină de alt rit și o sinagogă [2, inv.I, d.2138, f.8-98]. Vedem că în acest izvor lipsește orașul Hotin, dar credem că datele despre el pot fi recuperate dintr-un document din anul 1836, care arată că în Hotin erau 17 fețe bisericești de rit ortodox, două biserici ortodoxe, una din piatră și una din lemn, un lăcaș din piatră și unul din lemn ale confesiunilor străine și o sinagogă din lemn [2, inv.I, d.2330, f.44].

Deci, dacă este să corelăm datele din aceste documente, se observă că ele coincid, fapt ce ne permite să le considerăm veridice, fiind evident că din statisticile respective sunt omise informațiile cu referire la coloniile străine.

Din datele prezentate vedem că cultul mozaic este prezent practic în fiecare din orașele din Basarabia, excepție făcând orașele Ismail și Soroca, ceea ce ne permite să considerăm că pentru anul

1830 ele pur și simplu nu au fost luate în calcul ca segment aparte, deși s-au inclus în numărul total al populației. Credem că timp de 4–5 ani ar fi fost imposibilă constituirea unei infrastructuri atât de puternice, de fapt cel mai bine organizată după cea ortodoxă, din punct de vedere confesional, cu mai multe lăcașuri de cult și personal care le deservea în fiecare centru urban. Ar fi inimaginabil și din punct de vedere cronologic, or pentru o astfel de realizare inevitabil ar fi fost nevoie de o puternică intervenție a statului, fapt neconfirmat documentar. Dacă analizăm și datele din perioada anterioară, putem constata o extindere și o consolidare a cultului mozaic, favorizate și de politica loială a Imperiului Rus față de reprezentanții acestei religii în spațiul pruto-nistean.

În ceea ce privește confesiunea romano-catolică, în comparație cu perioada precedentă (discutată în capitolul anterior) și cu datele din 1830, ea practic nu a suferit modificări, principalele centre ale acesteia continuând să rămână Hotinul, Chișinăul și Ismailul, unde existau și edificii de cult catolice, și preoți. Același lucru îl putem spune și despre situația armenilor, care aveau comunități puternice, cu lăcașuri de cult și personal, localizându-se la Chilia, Ismail și Chișinău, mai ales că în 1830 a fost constituită Episcopia armenescă a Chișinăului și Nahicevanului, al cărei sediu era la Chișinău [325].

Se mențin constanți și lipovenii, cu cele mai puternice centre în orașele Chișinău, Bender, Ismail, Ackerman și Chilia, precum și prin localitățile rurale. În informațiile de mai sus sunt atestate și două fețe bisericești ale cultului evanghelic-luteran, care nu sunt localizate, dar credem că pot fi cu siguranță repartizați la Chișinău, unde tocmai se desfășurau lucrările de construcție și finisare a bisericii evanghelic-luterane și considerăm că anume aici era cel mai indicat ca aceste persoane să-și desfășoare activitatea.

De asemenea, în datele statistice sunt amintiți și trei slujitori ai cultului mohamedan, ceea ce nu trebuie să ne inducă în eroare cu privire la existența unor comunități a populației islamice în Basarabia. Un număr suficient pentru constituirea lor nu a mai existat în spațiul interfluviului pruto-nistean după 1812. Iar consemnarea acestor reprezentanți ai cultului musulman se pare că se datorează migrării lor din Imperiul Otoman, sub diferite pretexte, sau în urma unor presiuni din partea autorităților turce, care i-au determinat să se retragă în Imperiul Rus, unde au ales Basarabia. Cât privește populația din coloniile germane (nu ne vom referi la coloniile populației venite din sudul Dunării (îndeosebi la cele bulgare), deoarece, conform cercetărilor efectuate, precum și situației la momentul de față, acestea au fost foarte conservatoare și reticente în acceptarea unor elemente de sorginte străină, fie că a fost vorba de elemente etnice, fie de cele confesionale. Aceste

comunități au rămas omogene și din punct de vedere național și confesional, fiind pur ortodoxe, și astfel ieșind din cadrul cercetării noastre), după cum am constatat, ea nu a fost cuprinsă în statisticile de mai sus. După prima perioadă de dezvoltare destul de avansată, între anii 1828 și 1835, urmează una relativ liniștită și sub aspectul apariției unor noi comunități, dar și în ceea ce privește creșterea numărului populației. Au apărut coloniile Șabo în 1829, Gnanental în 1830, Friedental în 1833, Lichtental în 1834 și Dennewitz tot în 1834. În anii următori s-au mai format încă două comunități, și anume Plotzk și Hoffnungstal. Constituirea noilor comunități urbane nu a schimbat nimic din raportul dintre romano-catolici și protestanți din coloniile germane din sudul Basarabiei, majoritatea absolută a celor nou-veniți fiind de orientare evanghelic-luterană.

Referindu-ne la numărul populației din aceste localități, nu putem ști cât de corecte sunt informațiile expuse de V. M. Cabuzan, care vorbește de o populație de 24 303 persoane către anii 50 [138, c.147-148]. Mult mai aproape de adevăr, în raport cu datele de care dispunem, se pare numărul vehiculat, de 2 235 de familii către anii '40, crescând, în comparație cu anul 1828, cu 321 de familii [322, p.87-88], ceea ce ar constitui un total de circa 12 780 de persoane .

Credem că este veridică informația prezentată într-o lucrare a lui A. Claus [145, c.76], preluată după date oficiale. În una din anexe, intitulată „Privire statistică a coloniilor aflate în subordinea Comitetului de tutelă a coloniștilor străini din sudul Rusiei pentru anul 1841”, se prezintă o serie întreagă de date, printre care și „numărul gospodăriilor conform reviziei”, „numărul de bărbați” și „numărul de femei”. Dacă luăm în calcul că datele se referă la anul 1841, iar revizia a opta a populației imperiului a fost efectuată în 1833, atunci informația din aceste compartimente arată numărul coloniștilor germani pentru anul 1833: sunt indicate pentru districtul Maloiaroslaveț 960 de familii, cu 3 026 de bărbați și 2 781 de femei; în districtul Cleastitz erau 1 127 de familii, cu 2 955 bărbați și 2 427 femei; în districtul Sarata sunt consemnate 960 de familii, cu 632 de bărbați și 609 femei; colonia Șabo avea 32 de familii, cu 76 de bărbați și 72 de femei. În felul acesta, pentru mijlocul anilor 30 ai secolului al XIX-lea avem un total de 12 478 de coloniști germani, în comparație cu 14 157 indicați pentru anul 1841, în tabel ei fiind înscrși în compartimentul „câți sunt de față la moment” [145, c.76].

Putem constata deci că numărul populației luterane din coloniile germane era de 11 965 de persoane, la care se adăugau 513 romano-catolici din colonia Crasna [175, c.304], ajungându-se în felul acesta la cifra de 12 478.

Dacă pentru colonii situația confesională este relativ clară din datele de care dispunem, nu putem afirma același lucru și pentru restul teritoriului dintre Prut și Nistru. Unica sursă care ar aduce o lumină în această problemă este monografia lui P. Köppen, publicată în 1852, cu referire la structura etnică a părții europene a Imperiului Rus. Analizând situația din Basarabia, autorul indică un număr total de 548 764 de persoane, repartizate astfel: moldoveni-români – 406 182, bulgari – 64 736, sârbi – 89, polonezi – 733, greci – 3 353, armeni – 2 353, germani – 10 200, evrei – 42 380 și romi – 18 738. De aici ar rezulta că la acea dată reprezentanți ai cultului mozaic erau 42 380 de persoane, confesiunea protestantă era reprezentată de 10 200 de persoane, cea armenească de 2 353 de persoane și cea romano-catolică de 733 de persoane [141, c.32-35; 63, p.37]. Nu putem fi de acord întru totul cu datele obținute, din cauza lipsei unor segmente, cum ar fi lipovenii, sau a subestimării altora, cum ar fi cazul polonezilor romano-catolici.

Se desprinde însă cu certitudine informația ce consemnează o creștere a populației Basarabiei (evident fără a fi inclus aici numărul coloniștilor) de la 469 783 de persoane în 1830 la 604 612 persoane către 1835. Creșterea este destul de semnificativă, dacă luăm în considerare molimele ce au avut loc (ne referim, în primul rand, la epidemiile de holeră) pe teritoriul Basarabiei. Spre deosebire de perioada anterioară, creșterea numărului de locuitori are loc atât datorită unui aflux din exterior (nu obligatoriu sub formă de colonii), cât și datorită sporului natural, ultimul factor începând să devină preponderent. O asemenea constatare poate fi argumentată și printr-o serie de mărturii documentare. Astfel, conform raportului Consistoriului Duhovnicesc de la Chișinău din 1834, în Basarabia s-au născut 14 481 de bărbați și 13 927 de femei, deci un total de 28 508 persoane, și au decedat 9 275 de bărbați și 8 512 femei, deci un total de 17 787 de persoane [2, inv.I, d.2134, f.280]. În felul acesta, avem o prevalare a nou-născuților de 10 721 de persoane. În următorul an, datele, cu toate că sunt mult mai modeste, oricum predomină nou-născuții. În conformitate cu informațiile culese pentru întregul teritoriu dintre Prut și Nistru, în anul de referință s-au născut 12 441 de băieți și 11 902 fete, cu un total de 24 343, la defuncții fiind înregistrați 12 481 de bărbați și 11 437 femei, cu un total de 23 918 persoane. Deci diferența de 425 de persoane înclină spre nou-născuți, cel mai bine prezentându-se la acest capitol ținutul Iași și coloniile germane [2, inv.I, d.2134, f.39-39v.].

Sigur că nu toate păturile sociale și segmentele confesionale au fost permanent în creștere demografică, existând și perioade de regres, lucru ce poate fi dedus din informațiile documentare de mai jos, care furnizează și date importante cu privire la comunitatea mozaică din Basarabia.

Conform datelor din dosarul 2134, al fondului 2 din ANRM privind comunitatea mozaică, către 1836, pe teritoriul Basarabiei se înregistra o populație de 46 287 de evrei, repartizată în toate orașele și ținuturile, în afară de Leova. În același timp, funcționau 37 de sinagogi cu 25 de rabini și 89 de școli pentru rugăciuni cu 235 de profesori, pe lângă care 36 erau de cagale cu 119 starosti (organul de conducere al obștilor evreiești de pe teritoriul Imperiul Rus) [2, inv.I, d. 2592].

Nu vom enumera și pentru următorul an toate datele cu referire la comunitățile evreiești, atenționând doar asupra informațiilor despre nou-născuți – 1 790 și decedați – 1 386 de personae. Astfel, și în acest an ponderea nou-născuților este mai mare, deși numărul total al reprezentanților cultului mozaic este în scădere, indicându-se un total de 42 770 de personae [2, inv.I,d.2691, f.1-58].

În cele din urmă, în 1838 comunitatea evreiască din Basarabia număra 41 894 de membri, fiind înregistrate 2 273 de nașteri și 1 372 decese. Și celelalte date, în comparație cu 1836, sunt mai mici, fiind consemnate 23 de sinagogi cu 24 de rabini, 83 de școli de rugăciuni cu 177 de învățători, 22 de cagale cu 91 de starosti [2, inv.I, d.2815].

Din datele prezentate se mai poate deduce că principalele centre ale comunităților evreiești erau la Chișinău, Hotin și Bălți, cei mai mulți evrei fiind atestați în ținuturile Hotin, Orhei și Soroca. Mai observăm că, în pofida ponderii numărului nou-născuților față de cea a deceselor, conform informațiilor finale, nu s-a ajuns la creșterea numărului populației evreiești din Basarabia. Se constată chiar o descreștere numerică a acestei comunități, datorată clar unui proces de emigrare din interfluviul pruto-nistrean, fapt pe care îl vom discuta în alt loc. Totuși procesul nu a fost de lungă durată, astfel încât, începând cu anii '40 ai secolului al XIX-lea, se observă din nou o creștere a reprezentanților religiei iudaice.

Tot pentru acest interval de timp avem și o serie de date care ar permite segmentarea, din punct de vedere confesional, a populației Basarabiei. Ne referim, în primul rând, la lucrarea deja cunoscută a lui A. Scalkovski care, cu toate că a fost publicată în anul 1850, prezintă informații începând cu anul 1844. Examinând situația demografică din regiunea Novorosiei, autorul arăta că populația Basarabiei, împreună cu municipalitatea Ismail, era constituită din 428 370 bărbați și 364 733 de femei, alcătuind un total de 793 103 persoane, care locuiesc pe o suprafață de 4 142 080 desetine de pământ, astfel încât fiecăruia îi revin aici câte cinci desetine fix, șase desetine pentru gubernia Herson și 10,5 pentru Taganrog. În total, în Novorosia locuiesc 2 750 702 creștini și 376 349 necreștini. Între creștini sunt 2 631 480 ortodocși și staroveri, 26 650 armeni gregorieni, 1 796 armeni catolici, 27 241 romano-catolici, 52 361 protestanți, 21 411 menoniști, 808 separatiști și 1

316 pietiști. Necreștinii sunt repartizați, potrivit autorului menționat, în felul următor: mahomedani – 274 550, iudei caraimi - 3 751 și 97 047 de evrei talmudiști [247, c.327]. Pentru Basarabia sunt consemnați 718 893 ortodocși și 21 000 de creștini de alte confesiuni. Populația necreștină, conform datelor prezentate de către Skalkovski, se repartiza astfel: în gubernia Herson 28 430 persoane, în Ecaterinoslavl 6 244 persoane, în Taurida 274 501 persoane, în Basarabia 53 210 persoane, în Odessa 6 424 persoane, în Taganrog 399 persoane și în Cerci Enicale 1 461 persoane [247, c.328]. Referitor la evrei, se arată că din numărul total de 97 047 de persoane din regiune, în Basarabia locuiau 49 000 de persoane. Ortodocșii de rit vechi erau repartizați după cum urmează: în Herson 5 368 de credincioși, în Ecaterinoslavl 4 382 de credincioși, în Taurida 6 114 credincioși, în Basarabia 8 527 de credincioși, în Odessa 2 176 de credincioși, în Taganrog 30 și în Cerci Enicale 17. Aceștia se împărțeau în necrasoviști - 1 844 persoane și rascolnici - 13 749 persoane; aceștia, la rândul lor, se subîmpărțeau în rascolnici care se închinau la icoane - 5 431, rascolnici care nu acceptau preoțimea - 1 507, molocani - 2 756, duhobori - 2 401 și 39 de scopeți [247, c.329-331].

Datele prezentate sunt primele de acest gen pentru teritoriul dintre Prut și Nistru și necesită a fi abordate într-un mod critic, dar și în comparație cu alte surse de care dispunem, pentru a stabili veridicitatea și argumentarea necesară. Astfel, pentru aceeași perioadă există o serie de informații de arhivă prelucrate și de către D. Poștarencu, care atestă pentru anul 1844 o populație a Basarabiei de 692 777 de persoane, deci aproximativ cu 100 000 mai puțin [2, inv.I, d.4126; 63, p.34-35], diferența fiind destul de mare, lucru care nu poate fi neglijat. Totuși, pare a fi mai reală cifra indicată de Skalkovski, deoarece, pe de o parte, și D. Poștarencu vorbește despre faptul că numărul din ultima statistică ar fi micșorat. Pe de altă parte, conform materialelor întocmite de colonelul D. Daragan, câțiva ani mai târziu, în conformitate cu datele oficiale, pentru anul 1844 populația Basarabiei este indicată ca fiind de 774 492 persoane [109, таблица 6]. Putem deci afirma cu siguranță că populația din spațiul dintre Prut și Nistru la acea dată depășea 750 000 de locuitori și credem că această cifră este cea mai plauzibilă. Cât privește datele cu referire la repartizarea internă făcută de Skalkovski, ele, de asemenea, conțin unele neclarități. Nu ne vom referi aici la numărul populației ortodoxe, deoarece acesta este un alt subiect, care, după părerea noastră, constituie, de fapt, problema principală în disensiunea din dările de seamă întocmite, căci este vorba și de o cifră cu mult mai mare, precum și de o supraveghere cu o mai mare libertate de acțiune.

Potrivit datelor din lucrarea apărută în 1850, în Basarabia exista o populație de 21 000 de locuitori, care reprezentau confesiunile creștine neortodoxe. În conformitate cu informațiile

prezentate de datele de arhivă, la data respectivă în Basarabia erau 15 477 etnici germani, reprezentanți ai confesiunii evanghelico-luterane, număr care, după părerea noastră, este puțin diminuat [2. Inv.I d. 4126]. Afirmăm acest lucru, bazându-ne pe faptul că, în conformitate cu unele date statistice din 1841, în Basarabia era o populație reprezentată de 7 564 bărbați și 7 300 de femei ale cultului protestant (evident, majoritatea fiind concentrată în ținutul Ackerman – 7 406 bărbați și 7 154 femei). La numărul lor total de 14 560 de persoane se adăugau și 169 de reformați. Între centrele luterane, în conformitate cu această statistică, se afla și Chișinăul, care avea o comunitate de 120 de credincioși [2. Inv.I d. 3704, f. 1-28]. În informațiile cu privire la anul 1844 pentru Chișinău, de fapt ca și pentru alte orașe, nu este arătat niciun etnic german. Cunoscându-se că în centrul oblastiei exista o comunitate a respectivei confesiuni, având un lăcaș de cult cu personal ce-l deservea, precum și o școală, credem că nu vom greși, dacă la numărul indicat pentru germanii luterani vom adăuga și cele 85 de persoane indicate la compartimentul alte etnii. Astfel, pentru confesiunea protestantă avem 15 562 de persoane, la care adăugăm 2 536 de armeni și 2 711 polonezi romano-catolici, obținem în total 20 809 persoane, număr foarte aproape de cel indicat de către A. Skalkovski (21 000). Același autor mai arată 8 527 de lipoveni locuitori ai Basarabiei, estimare care, după părerea noastră, de asemenea, poate fi considerată corectă, deoarece, conform datelor existente, se știe că în 1841 numărul lipovenilor era de 7 324 de persoane, iar către 1846 cifra se ridică la 8 687 [103, c. 378]. Referindu-se la populația necreștină, A. Skalkovski menționează că aceasta constituie 53 210 persoane. Numărul populației evreiești este estimat la 49 000 de reprezentanți ai cultului mozaic, cu toate că, discutând această problemă într-un alt capitol, autorul vorbește despre comunitatea respectivă ca fiind constituită din 48 993 de persoane [247, c.313]. Aproximativ același număr îl putem găsi și în sursa de arhivă citată mai sus, care arată că la 1844 în ținuturi locuiau 25 234 evrei, iar în orașe 23 729 evrei, deci în total erau 48 963 de persoane. Dacă o trecere de la 48 993 la 49 000 este explicabilă, credem, prin rotunjirea efectuată de către autor, nu putem totuși stabili coraportul dintre numărul evreilor și cel al necreștinilor dat de către A. Skalkovski. Vorbind despre elementul necreștin, autorul arată că acest segment era compus din musulmani, caraimi și talmudiști. De aceea nu este clar cum ajunge A. Skalkovski la 53 210 persoane, deoarece în Basarabia segmentul caraim sau cel musulman fie că lipsea cu desăvârșire, fie că avea o reprezentanță infimă (evreii caraimi nu sunt atestați în Basarabia decât foarte târziu și într-un număr foarte mic, pe când musulmanii pentru perioada de timp vizată erau estimați la cifra de trei persoane). Astfel, apare o diferență de 4 210 persoane, destul de semnificativă, care nu poate fi

explicată printr-o simplă eroare. Credem că A. Skalkovski a preluat datele statistice pentru o perioadă mai târzie, iar segmentul de cercetare folosit era cuprins între anii 1844 și 1850, lucru menționat de autorul însuși în introducerea lucrării. În felul acesta, putem deduce că numărul de 53 210 se referă la o perioadă mai aproape de 1850.

O oarecare lămurire privind spectrul confesional din Basarabia poate fi găsită câțiva ani mai târziu, adică la 1847. Conform datelor prezentate de colonelul Daragan, la data respectivă în Basarabia erau reprezentate diverse confesiuni, și anume: religia greco-rosienească – 387 813 bărbați și 347 616 femei, comunitatea romano-catolică – 1 781 de bărbați și 1 053 de femei, cea evanghelic-luterană – 8 556 de bărbați și 8 264 de femei, cea armeană – 1 357 de bărbați și 1 232 de femei, cea mozaică – 29 924 de bărbați și 27 135 de femei și cea islamică - 3 bărbați [109,таблица 20].

Dacă pentru populația ortodoxă datele coincid și în sumă obținem un total de 735 429 de credincioși, așa cum este și în tabel, atunci pentru restul confesiunilor avem 79 602, cifră care nu coincide cu sursa ce indică un total de 76 711. Greșeala s-a strecurat din cauza unor calcule finale incorecte, care, de fapt, sunt următoarele: romano-catolici bărbați – 1 781 și 1 050 de femei, luterani – 8 558 de bărbați și 8 262 de femei, armeni – 1 357 de bărbați și 1 232 de femei, evrei – 26 264 de bărbați și 28 204 de femei și 3 mahomedani. Suma este, așadar, de 812 140 și, în linii generale, corespunde cu cea indicată de către D.Daragan în capitolul referitor la populația Basarabiei, în general. Chiar la început autorul arăta că, în acel moment, pe teritoriul cuprins între Prut și Nistru locuiau 426 056 de bărbați și 386 064 de femei, deci un total de 812 120 de oameni [109, c.97].

Totuși, D. Daragan nu a luat în considerare populația ortodoxă de rit vechi, care nu apare menționată nici în tabel. Numărul ei este analizat într-un tabel aparte, în cazul în care au fost incluși în totalul ortodocșilor, ceea ce nu este posibil, după părerea noastră. Privitor la datele ce țin de acest cult, se arată că rascolnicii ce acceptau preoțimea erau în număr de 2 992 de bărbați și 2 404 femei, cei care nu acceptau preoțimea, dar se închinau la icoane constituiau o comunitate compusă din 1 384 de bărbați și 1 324 de femei, iar rascolnicii care nu acceptau nici preoții, nici icoanele erau în număr de 298 de bărbați și 283 de femei. În nota la tabel se mai indicau și reprezentanții ereziilor deosebit de periculoase: molocanii – 575 în ținuturile Chișinău, Ackerman și Bender, duhoborii – 6 în ținutul Bender și scopeții – 5 în ținuturile Ackerman și Ismail [109,таблица 21]. În felul acesta, obținem un total de 8 685 de persoane. Considerăm totuși important să atragem atenția asupra următorului aspect. Acest izvor este primul care face o distincție clară între curente ortodocșilor de

rit vechi din Basarabia, lucru care însă nu ne permite să credem în certitudinea datelor prezentate. Ne referim la faptul că o bună parte din personalul administrativ și polițienesc nu făcea deosebire între aceste curente, reprezentanții curenților religioase fiind incluși la întâmplare în listele întocmite, fără a fi făcută o distincție, spre exemplu, între molocani și duhoveri, duhoveri și duhobori, numiți și iconoclaști. Pe de altă parte, nu se făcea mare distincție nici între principalele curente ale ortodocșilor de rit vechi, de multe ori ei erau incluși în compartimentul «*раскольники*» fără vreun discernământ sau erau considerați ca făcând parte din «*часовенная секта*» (curet în cadrul lipovenilor nepopiști), la fel fără deosebiri. Pe de altă parte, nu se făcea diferență nici între lipoveni și molocani sau duhobori, care, spre deosebire de primii, reprezentau mișcări religioase mistice de cu totul alt substrat și interpretare. Această situație, după cum consideră și unii specialiști [221], a fost specifică Imperiului Rus până târziu, pe la sfârșitul secolului al XIX-lea. Din aceste considerente credem că cel mai corect ar fi dacă, în linii mari, se va folosi numărul general al reprezentanților cultului respective, fără a se încerca operarea unor delimitări nete, când riscul de a greși ar fi prea mare.

Astfel, obținem, la 1847, o populație totală a Basarabiei de 820 825 de persoane, dintre care 85 396 sau 10,40% erau cei care nu practicau cultul ortodox. Procentual, se conturează următorul tablou: comunitatea evreiască reprezenta 7%; comunitatea evanghelisto-luterană – 2,04%; comunitatea lipovenească – 1,05%; comunitatea romano-armenească – 0,31%.

În același timp, la o comparație a acestor confesiuni pe teritoriul interfluviului pruto-nistrean, observăm că cel mai divers era populat, în primul rând, centrul administrativ al Basarabiei, adică Chișinăul, unde puteau fi găsiți reprezentanți ai tuturor confesiunilor enumerate, lucru firesc, după părerea noastră. Chișinăul era urmat, în mod neașteptat, de două orașe aflate la extremități: Hotin și Ismail. În funcție de „preferințe”, constatăm o populație romano-catolică în ținuturile Ismail, Hotin, Soroca și Iași, populația protestantă era concentrată în ținutul Ackerman, cu enclavă în Chișinău și Iași, comunitatea armenească – în ținuturile Chișinău, Hotin și Iași, cea evreiască avea cea mai mare pondere la Hotin, Chișinău și Iași, iar comunitatea ortodocșilor de rit vechi era dislocată preponderent în ținuturile Ismail, Chișinău, Soroca și Hotin.

La 1850 este efectuată a IX-a revizie a populației Imperiului Rus, care a cuprins și regiunea Basarabiei. Datele referitoare la rezultatele ei au fost prelucrate și publicate șapte ani mai târziu de către P. Köppen [140, c.23-26], din ale cărui lucrări putem extrage unele informații ce ne interesează. P. Köppen arată că, în conformitate cu datele statistice, în Basarabia locuiau 476 208 de bărbați și

397 836 de femei, ceea ce constituia un total de 874 044 de persoane, la care se adăugau 6 339 de bărbați și 5 427 de femei, cu un total de 11 766 reprezentanți ai căzăcimii dunărene. Din structura socială a populației făceau parte și preoții, și slujitorii bisericești – 9 445 persoane ale cultului ortodox, 60 ale celui armean, 5 ale celui romano-catolic, iar reprezentanții protestanți nu au fost incluși din lipsă de date, nefiind amintiți, nu știm din ce motive, nici cei ai cultului mozaic. Numărul negustorilor este estimat la 2 800 de persoane, dintre care 740 erau ruși și moldoveni, 253 greci, 249 armeni și 1 558 evrei. De asemenea, vorbind despre evrei, autorul indică și 1966 de coloniști evrei agricultori [140, c.24]. Din păcate însă nu se estimează numărul total al populației evreiești, conform reviziei a zecea. P. Köppen mai consemnează nici 9 846 de persoane sau 2 870 de familii ale coloniștilor germani, număr care și el, după părerea noastră, este redus considerabil. Dacă facem o comparație cu perioada anterioară, reiese că numărul populației indicate în colonii pentru anii 1844 sau 1847 s-ar fi diminuat cu cel puțin 30%, fapt puțin verosimil. Pe de o parte, în conformitate cu datele statistice pentru întreg Imperiul Rus, s-a înregistrat creșterea naturală a populației, ceea ce rezultă și din datele existente, astfel încât din 1840 și până în 1849 numărul nou-născuților la populația protestantă este de 717 514 persoane, iar al decedaților de 561 220 [243, c.83]. Pe de altă parte însă Basarabia, ca și întreaga Novorosie, a fost afectată la sfârșitul anilor '40 de recolte slabe și, cu toate acestea, datele de care dispunem nu ne permit să admitem o diminuare atât de radicală. Între anii 1838 și 1848 în Basarabia s-a născut o populație de 352 884 de persoane de ambele sexe și au decedat 199 066 persoane, ceea ce ar fi însemnat o creștere de 1,5% anual. Între 1848 și 1851 acest număr se diminuează, diferența fiind de doar 5 095 de persoane, iar sporul natural a scăzut de la 1,5% la 0,5% [243, c.99]. Totuși este vorba de o creștere, și nu de un declin demografic.

Datele lui P. Köppen sunt completate și de o serie de alte informații. Vorbind despre coloniști, A. Zasciuk arată că în 1850 în coloniile germane locuiau 18 999 de persoane, dintre care 5 erau ortodocși, 1 025 romano-catolici și 17 969 luterani [133, c. 515]. Deci, în linii generale, urmărind evoluția numerică a acestei confesiuni, constatăm că cifra dată de ultimul cercetător este una corectă. Dacă la numărul respectiv mai adăugăm și populația luterană din restul teritoriului Basarabiei, în jur de 530 de persoane, atunci putem stabili că numărul protestanților la mijlocul secolului al XIX-lea era de aproximativ 18 500 de persoane.

Cât privește cultul latin, chiar dacă nu avem pentru acest an informații concrete, cu excepția celor indicate mai sus pentru anul 1852, conform datelor de arhivă invocate de N. Saganova, în cele

cinci parohii romano-catolice locuiau: în Chișinău 1 400 de persoane, în Crasna – 1 303 persoane, în Ismail – 700 de persoane, în Bălți – 700 de persoane și în Hotin – 3 000 de persoane, deci un total de 7 103 persoane [237, c.132].

O altă confesiune creștină, cea armeană, conform datelor de arhivă prelucrate de către V. Zelenciuc, alcătuia la jumătatea secolului al XIX-lea o comunitate compusă din 2 676 persoane [136, c.223].

Comunitatea lipovenească din Basarabia poate fi evaluată și ea pentru acest segment de timp. După cum arată A. Prigarin, potrivit datelor reviziei a IX-a a populației Imperiului, în regiunea de sud a Basarabiei la acea dată locuiau 5 442 de persoane, la care se adaugă încă aproximativ 1 000 de reprezentanți, dispersați prin întreaga regiune și constituiți în comunități mici, care nu au putut fi înregistrate de către autoritățile centrale. Din punct de vedere social, merită subliniat faptul că circa 2 000 de lipoveni sunt menționați ca făcând parte din tagma țăranilor de stat, ceea ce ar însemna că din numărul total al acestora, de 3 146 de persoane venite, lipovenii alcătuiau $\frac{2}{3}$ [223, c.184]. Dacă acesta este numărul calculat pentru partea de sud a Basarabiei, atunci într-o statistică datată cu un an mai devreme (1850) se atestă că numărul lipovenilor în Basarabia era de 5 235 de persoane [2, inv.i, d.5363, f.324. Cei mai numeroși reprezentanți ai acestei confesiuni erau în ținutul Bender, unde se înregistrau 1 000 de persoane, urmat de ținutul Soroca cu 601 persoane și orașul și ținutul Hotin, cu o populație lipovenească de 581 persoane. Această statistică însă nu conține date cu referire la orașul și ținutul Ismail, în afară de localitatea Vilcovo, iar calculele efectuate în baza respectivei statistici de A. Prigarin, citat supra, ne permit să mai adăugăm 4 230 de lipoveni, astfel constatând un total de 9 465 de persoane. Cifra obținută mai este confirmată și de o altă sursă documentară – un raport al poliției din aceeași perioadă, care atestă un număr de 9 200 de persoane [2, inv. I, dosar 5758], estimare ce poate fi considerată ca fiind corectă, dacă luăm în calcul raportul dintre repartizarea populației starovere în regiunile Basarabiei, precum și datele generale privind evoluția demografică a lor.

Numărul populației comunității evreiești din Basarabia către 1850 este estimat de unii specialiști ca fiind de 61 045 persoane [138, c.55]. După părerea noastră, cifra este diminuată, numărul acestora fiind atunci de aproximativ 65 000 de persoane. Informații interesante privind populația evreiască din această perioadă ne prezintă și V. Tomuleț. Astfel, conform datelor furnizate de acest autor, în anul 1834 din numărul total de 784 650 de oameni 4 346 erau reprezentanți ai burgheziei comerciale, iar dintre aceștia 3 016 sau 69,4% erau evrei; în 1851 din numărul total de

910 830 de oameni, 5 001 persoane constituiau burghezia comercială, din care 2 789 sau 55,8% o constituiau evreii; respectiv, în 1859 din numărul total de 903 817 de oameni, 8 747 de persoane făceau parte din burghezia comercială, din care 7 552 sau 86,3% erau evrei [71, 375]

În concluzie, analizele efectuate ne permit să constatăm că minoritățile confesionale din Basarabia constituiau aproximativ 10% din numărul total al locuitorilor. Pe tot parcursul perioadei nu sunt semnalate schimbări bruște în ceea ce privește spectrul religios al spațiului pruto-nistean, acesta evoluând în baza sporului natural, după cum am menționat deja. Elementul ortodox rămânea cel preponderent, fiind compus, în majoritate, din populație moldo-română. Totodată, dacă este să comparăm repartizarea geografică a acestor confesiuni în teritoriul din interfluviul pruto-nistean, vom vedea că cea mai diversă era, în primul rând, zona centrului administrativ al Basarabiei, Chișinăul, unde erau reprezentate toate bisericile enumerate. Paradoxal, capitala era urmată de două orașe aflate la extremitățile acestui spațiu, și anume Hotinul și Ismailul. Referitor la „preferințele” religioase ale epocii, constatăm următoarele: populația romano-catolică era concentrată în ținuturile Ismail, Hotin, Soroca și Iași; populația protestantă se afla în ținutul Akkerman, având însă enclave în ținuturile Chișinău și Iași; comunitatea armenescă se situa în ținuturile Chișinău, Hotin și Iași; populația evreiască avea obștile cele mai mari la Hotin, Chișinău și Iași; iar comunitatea ortodocșilor de rit vechi era dislocată îndeosebi în ținuturile Ismail, Chișinău, Soroca și Hotin.

3.2. Dinamica reprezentanților confesiunilor religioase între 1856 – anii 70 ai secolului al XIX-lea

Date mult mai concrete cu referire la comunitățile religioase din Basarabia le găsim la 1856. Atunci se produc unele schimbări teritoriale, ne referim la faptul că o parte din sudul Basarabiei a fost retrocedat Principatului Moldovei, conform Tratatului de pace de la Paris, ceea ce a influențat, evident, și evoluția demografică a Basarabiei, prin revenirea unei părți în componența Țării Moldovei. Credem că prezintă un deosebit interes anume datele legate de componența confesională a spațiului pruto-nistean înainte de retrocedarea celor trei ținuturi din sudul Basarabiei.

Informațiile oficiale au fost publicate în culegerea de date statistice pentru Imperiul Rus, pe anul 1856, în care se arată că au fost incluse și teritoriile care, conform Tratatului de pace de la Paris, au fost retrocedate Moldovei. Sursa arată că în Basarabia locuiau în orașe 176 461 de persoane, dintre care 91 901 erau bărbați și 84 560 femei, 813 813 de persoane locuiau în ținuturi, dintre care 412 566 bărbați și 401 255 femei, astfel ajungându-se la cifra de 990 274 de locuitori [272, c.8]. Mai

putem constata și o creștere naturală, care avea loc în acest teritoriu, deoarece, conform datelor prezentate, în anul de referință s-au născut 45 284 de persoane și au decedat 28 944 de persoane.

Mai există și o altă statistică, bazată pe date din Arhiva Istorică Centrală de Stat, folosite de către V. Cabuzan și V. Zelenciuc, date prelucrate critic de către D. Poștarencu, care constată că, deși cei doi autori au utilizat informațiile pentru a arăta populația regiunii către 1857, documentul la care s-au referit datează, de fapt, din 1856. Potrivit statisticii în cauză, populația Basarabiei număra 841 523 de locuitori ai ținuturilor și 131 414 de orășeni [63, p.40-41]. În total, acest izvor indică o populație de 972 937, o cifră puțin diferită de datele publicate oficial, dar oricum nu credem că diferența s-ar datora neincluserii în această catagrafie a regiunilor de sud ale Basarabiei, revenite Țării Moldovei, deoarece numărul ce face diferența este prea mic, reprezentând 17 337 de persoane. Credem că mai curând este vorba de diferențele și inexactitățile specifice datelor statistice de acest gen.

P. Batiuşkov arăta că în 1856, după criteriul confesional, populația Basarabiei se împărțea în: ortodocși – 865 583, evrei – 81 172, luterani și protestanți – 24 852, rascolnici - 9 447, catolici – 5 009, armeni – 2 254, mahomedani – 24, alcătuind astfel un număr de 988 341 persoane [89, c.148]. Autorul face referință la faptul că datele au fost preluate de la A. Zasciuk, ceea ce este doar parțial corect, căci sunt preluate date cu referire la numărul general al populației și care indică cifra oficială de 990 274 de persoane. Autorul la care face referință Batiuşkov, de fapt, arată și într-o notă că această estimare o preia din date oficiale, pe când potrivit organelor locale de conducere în Basarabia, la acel moment în regiune era o populație de 980 031 de oameni [133, c.151] (De fapt, P. Batiuşkov indică greșit și paginile sursei, fiind trecute p. 147-148). Avem deci încă o cifră diferită de cele anterioare.

Considerăm că estimarea corectă a populației Basarabiei la 1856 este cea indicată în izvorul statistic folosit de V. Cabuzan, V. Zelenciuc și D. Poștarencu, deci avem, cel puțin, temei să susținem că numărul total al locuitorilor acestui teritoriu era de circa 980 000 de persoane. Această afirmație o facem din două considerente: în primul rând, sunt indicate două cifre foarte apropiate, și anume 972 937 și 980 031, ambele, după cum am văzut, provenind din surse locale; în al doilea rând, dacă vom face un simplu calcul aritmetic și vom scădea de aici numărul celor 127 000 de locuitori intrați în componența Țării Moldovei și vom adăuga o creștere naturală de aproximativ 16–18 mii de locuitori anual, atunci lesne se va ajunge la cifra indicată de Comitetul Statistic al Imperiului Rus, care aprecia că populația Basarabiei către 1859 era de 909 926 de locuitori [254, c. XVII].

Referitor la numărul reprezentanților diferitor culte indicat de P. Batiuşkov, credem că cifrele trebuie verificate, odată ce autorul nu indică nicio sursă de informare. P. Batiuşkov arată că în anul 1856 în Basarabia se înregistra un număr de 81 172 de evrei. Or, sursa de arhivă citată mai sus consemnează că în ținuturi la acel moment locuiau 61 045 de reprezentanți ai cultului mozaic, iar în principalele orașe numărul lor se ridica la 24 810, de aici un total de 85 855 de oameni [63, p.40-41]. Se constată o diferență de 4 683 de persoane, destul de semnificativă, după părerea noastră, din care cauză vom considera drept veridică cifra dată de oficialitățile locale și nu cea consemnată de P. Batiuşkov.

Numărul populației luterane, în linii generale, poate fi totuși acceptat, deoarece, în conformitate cu datele prezentate de A. Zasciuk, la 1856 în coloniile germane locuia o populație alcătuită din 5 ortodocși, 1 123 de romano-catolici și 21 041 de evangheliști-luterani [133, c. 515]. Dacă luăm în considerare faptul că, în afară de colonii, etnicii germani de confesiune protestantă locuiau și în alte centre ale Basarabiei, cum ar fi Chișinăul sau Benderul, totalul de 24 852 de persoane, indicat ca parte a comunității confesionale protestante, ni se pare plauzibil și corect. Pentru cultul lipovenesc este indicat numărul de 9 447 de persoane. A. Prigarin, în studiile sale bazate pe materiale de arhivă, arată că în 1853 populația lipovenească din Basarabia era de 8 029 de persoane, iar către 1856, inclusiv în teritoriile celor trei ținuturi, aceasta constituia 9 675 de persoane [223, 189-191]. Dacă de aici scădem numărul molocanilor și duhoborilor, care în 1853 erau reprezentați prin 124 de bărbați și 90 de femei, iar în 1856 prin 117 bărbați și 115 femei (ceea ce, după părerea noastră, ar fi incorect, deoarece, după cum am explicat mai sus, administrația nu făcea mare diferență între cele două curente religioase), am ajunge la un număr de 9 443 de persoane.

Totuși, ne permitem să nu fim de acord cu numărul obținut, deoarece analiza făcută de A. Prigarin arată că din numărul total de lipoveni lipsesc cu desăvârșire cei din ținutul Hotin, neexistând nicio informație cu referire la oraș sau la ținut, constatare valabilă și pentru ținuturile Soroca și Orhei, cu excepția orașului Chișinău. Din datele de arhivă de care dispunem, regăsite și în relatările poliției, constatăm totuși că în aceste trei ținuturi populația lipovenească ajungea la cel puțin 2 500 de persoane. De exemplu, conform datelor statistice din 1862, în ținutul Hotin erau 1152 de lipoveni, în Soroca 1101 și în Orhei 700. [2, inv.I, d.7505, f. 143-147, 476-500]. Deci credem că, în cele din urmă, numărul lipovenilor, către 1856, poate fi estimat la cifra de 11 000 de persoane.

Cât privește armenii, evaluați la 2 254 de persoane, și catolicii cu 5 009 persoane, și într-un caz și în altul credem că datele pot fi acceptate, dacă luăm în calcul tendințele de evoluție demografică ale acestor confesiuni din Basarabia, pentru segmentul de timp cercetat. Informații utile cu referire la aceste culte ne sunt oferite și de A. Zasciuc. Cu privire la polonezi, el arată că de un timp, cu aproximativ 15 ani în urmă, aceștia au început să se stabilească în Basarabia venind din gubernia Podolia și majoritatea lor erau șleahțici sărăciți (considerăm totuși că este vorba nu de un început, ci de o intensificare a procesului de migrare, deoarece strămutări de genul respectiv erau cunoscute de o perioadă mult mai îndelungată). Polonezii aveau de la nobili, pentru câțiva ani, pământuri pe care le prelucrau singuri și, dispunând de unele venituri și cunoștințe, au putut să-și aranjeze o viață mai confortabilă. Aspectul lor, îmbrăcămintea și gospodăria erau cu mult mai evoluate decât ale moldovenilor și rusinilor care le erau vecini. Autorul arată că polonezii locuiesc cu preponderență în ținutul Hotin, în localitățile Nelipouți, Marcouți, Balcăuți, Târnova, Bulboaca, Volcineț, Romancăuți, Mihailovca, Lomaciniți ș.a. Aici sunt polonezi până la 800 de suflete, majoritatea de religie romano-catolică [132, c.506].

Cu referire la armeni, același autor specifică: „În Basarabia în momentul de față sunt de tot 2 725 de armeni de ambele sexe, inclusiv 1 398 de bărbați și 1 327 de femei. Toți sunt creștini, de confesiune gregoriană, numai o mică parte, și anume 147 de suflete, din care 94 de bărbați și 53 de femei, sunt de confesiunea romano-catolică”.

Armenii care au primit supușenia Imperiului Rus au căpătat toate drepturile, ca și alți cetățeni ai Imperiului, în urma cărui fapt o mică parte dintre aceștia au obținut titlu nobiliar pentru serviciile aduse imperiului. Unii armeni au în posesie o serie de moșii bogate în Basarabia, o parte mică deține moșii în arendă, ori sunt administratori de moșii. Însă majoritatea se ocupă cu negoțul mărunț sau cu diverse meșteșuguri, de exemplu, o parte din producătorii de tutun și aproape toți frizerii din Chișinău și din orașele Basarabiei sunt armeni. Ei au obștea lor și biserici în Chișinău, Ackerman, Hotin, Orhei și Hâncești, care sunt supuse Eparhiei armeano-gregoriene a Nahicevanului și Basarabiei.

Armenii catolici locuiesc cu preponderență în orașul Hotin și în ținutul respectiv, precum și în Bălți, ei venind aici din Polonia la începutul secolului acesta, când Basarabia era deja oblastie rusă” [132, c.523-524].

În cele din urmă, numărul de 24 de mahomedani, de asemenea, poate fi luat în calcul și considerat a fi veridic. Este cunoscută ponderea mică a acestei confesiuni din teritoriul pruto-nistrean după 1812, când acest element a părăsit regiunea.

În felul acesta, către 1856, comunitățile confesionale neortodoxe din Basarabia erau alcătuite din: evrei – 85 855 de persoane, luterani – 24 852 de persoane, lipoveni – 12 000 de persoane, armeni – 2 254 de persoane, catolici – 5 009 persoane și musulmani – 24 de persoane.

În anul următor, după cum se știe, a avut loc delimitarea și integrarea teritoriilor din sudul Basarabiei în hotarele lor firești, ale Țării Moldovei. Bineînțeles că aceste schimbări au avut și repercusiuni, directe, dar și indirecte, asupra evoluției demografice a Basarabiei. O consecință directă a fost scoaterea din supușenia Imperiului Rus a unui număr de locuitori din interfluviul pruto-nistrean. Majoritatea autorilor care se referă la acest segment de populație indică 127 000 de persoane (facem trimitere aici la A. Zasciuc, P. Batiușcov, precum și la o serie de însemnări din datele statistice oficiale, publicate de Comitetul central de statistică al Imperiului Rus). Nu este de acord doar G. Murgoci, care pledează pentru numărul de 128 000 de locuitori reveniți în componența Țării Moldovei [323, p.25]. Deși la prima vedere s-ar părea că numărul nu este prea impunător, totuși, 128 000 de locuitori, dintre care și români, au revenit la Patria mamă, Moldova, aceștia alcătuind aproximativ 13% din populația Basarabiei, ceea ce este, după noi, destul de semnificativ. Același autor observă că în 1856 Basarabia avea o populație de 990 000 de locuitori, fără cei 128 000 care au trecut în Țara Moldovei, ceea ce, după noi, este completatmente greșit, deoarece, după cum am văzut, populația acestei regiuni era de 980 000 de persoane, împreună cu locuitorii teritoriilor ce urmau a fi retrocedate.

Dintre consecințele indirecte, credem că poate fi amintită tendința diferitor segmente, etnice sau confesionale, de a migra fie din regiunea alipită la Moldova, în hotarele Imperiului Rus, de exemplu în cazul bulgarilor, fie în sens invers, ca în cazul lipovenilor. Această mișcare se datora unei politici confesionale mult mai loiale a autorităților moldovenești, apoi românești, față de comunitățile religioase, fapt despre care amintește chiar P. Batiușkov [89, c.162-163]. El arată că în zona scoasă din hotarele Imperiului Rus începuse o emigrare masivă a lipovenilor. Cauza principală a fost recunoașterea libertății credinței de către conducerea statului român. Se știe că încă în 1848, Chiril, Mitropolitul Lipovan de la Fântâna Albă, a binevoit a milui în rangul de episcop pentru lipovenii români pe monahul Arcadie, cu titlul al Vasluiului, cu reședința la Ismail. Mai mult, la 17 octombrie 1861, Guvernul României a recunoscut oficial arhiereul lipovenesc din România.

Revenind la problema propriu-zisă a numărului populației, un prim izvor important și interesant referitor la situația de după reîntoarcerea teritoriilor din sudul Basarabiei sub oblăduirea administrativă a Țării Moldovei este o statistică din 1857 din Arhiva Națională a Moldovei [2, inv.I]. Deși parțiale, informațiile pe care le conține prezintă totuși interes. Conform acestei statistici, populația din orașele Basarabiei era de 66 807 persoane. Aici însă, nu știm din ce cauză, lipsesc datele cu privire la orașul Chișinău. Pentru populația din ținuturi este prezentat numărul de 364 574 de persoane în ținuturile Soroca, Orhei, Iași, Bender și Ackerman, la care trebuie adăugată populația, de cel puțin 144 415 de persoane a ținutului Hotin, plus 63 664 de locuitori ai proprietăților de stat, 49 693 de coloniști bulgari, 23 647 de coloniști germani și încă 11 825 de persoane care alcătuiau oastea dunăreană [2, inv.I, passim]. În acest fel, obținem un total de 724 625 de locuitori, la care se va adăuga și numărul populației Chișinăului – cel puțin 25 262 de oameni, astfel ajungându-se la un total de 749 887 locuitori care se găseau în Basarabia către anul 1857 [2, inv.I, passim].

În sursa citată pot fi regăsite și o serie de informații cu referire la numărul reprezentanților diferitor confesiuni. Astfel, șeful ținutului Cahul arăta că, după delimitare, în ținutul său au rămas 3 moșii și 2 votcine ale dvorenilor, 5 sate și 2 părți de sate ale negustorilor. Pe aceste moșii mai erau 4 bărbați și 12 femei de origine armeană, care se ocupau cu ocârmuirea și gestionarea diferitor proprietăți nobiliare. În orașul Soroca locuiau și 31 de etnici polonezi de ambele sexe, iar în ținut – 974 de rascolnici.

În orașul Orhei erau doi polonezi care se ocupau cu ciubotăria și patru francezi care se ocupau cu meșteșugurile. Au mai fost atestați 165 de lipoveni, neconvertiți la ortodoxie. Dintre străini în ținut erau 1 748 persoane de sex masculin, dintre care 14 bulgari, 44 armeni, 50 greci și 1 640 țigani. Grecii se ocupau, în principal, cu agricultura, procurarea de pâine și vinderea ei în alte locuri, bulgarii se îndeletniceau cu legumicultura, armenii cu industria agricolă, iar țiganii cu deservirea stăpânilor și cu agricultura. Rascolnici erau 289 la număr, dintre care niciunul nu s-a convertit.

În orașul Bălți erau 159 de străini de sex masculin, printre care un grec, 19 germani, 31 polonezi, 48 de armeni și 60 de țigani. Grecii și nemții se ocupă preponderent cu comerțul, iar polonezii și țiganii cu deservitul și gospodăria. În ținutul Iași se numărau 56 de greci, 38 de germani, 30 de polonezi, 70 de armeni și 140 de țigani. Grecii, în general, se ocupă cu agricultura și creșterea animalelor, nemții – unii cu agricultura, dar majoritatea cu meșteșugurile, polonezii sunt vechili de

gospodării, armenii se îndeletniceau cu negoțul de animale, ȝiganii – cu fierăria și deservirea tăpănilor, în ținut mai este și o colonie agricolă a evreilor. Lipoveni nu sunt atestați.

În Hotin, potrivit sursei, locuiesc 200 de capi de familie ai armenilor, 20 ai polonezilor și șase ai luteranilor. Armenii se ocupă îndeosebi cu comerțul, polonezii cu probleme de gospodărie, iar luteranii sunt în servicii și funcții de administrație. Lipovenii sunt 262 la număr, menționându-se că printre ei nu este niciun doritor de a se converti la ortodoxie. Se mai menționa că în ținut se găsesc 94 de polonezi de sex masculin, 36 de armeni, 15 bulgari și 5 germani, toți agricultori și comercianți, precum și 6 631 evrei. Lipoveni în ținut erau 854, dintre care niciunul nu a trecut la ortodoxie, fiind menționate și două case de rugăciuni ale acestora.

În Bender erau 11catolici de gen masculin, 2 luterani de gen masculin, toți în serviciul statului. Rascolnici au fost consemnați 999, dintre care niciunul trecut la ortodoxie, fiind atestată și o casă de rugăciuni. În unitatea administrativă adiacentă orașului este menționată o colonie agricolă evreiască, precum și 798 de evrei dispersați prin ținut, 79 de greci, 50 de polonezi, 8 bulgari, 3 germani și 1 francez. Evreii se ocupă cu agricultura și comerțul, nemții sunt în funcții administrative, iar polonezii, grecii și bulgarii dețin diverse proprietăți.

În sfârșit, în orașul Ackerman locuiau, pe lângă alții, 15familii germane, 13 poloneze, 2 de ȝigani și 451 de familii armenesti. În ținut erau înregistrate 3 familii de greci, 6 de bulgari, 4 germane și 5 poloneze. Toți se ocupă preponderent cu agricultura, nemții practicaau creșterea livezilor și negoțul, iar armenii se îndeletnuceau în special cu negoțul. De asemenea, în ținut mai erau 215 rascolnici, dintre care 69 locuiau în posada Popușoi [2, inv.I, passim].

În această sursă documentară este importantă și demnă de a fi menționată consemnarea faptului că în ținuturile Ismail și Ackerman lipovenii aflați pe proprietăți de stat au trecut, în 1857, în Moldova [2, invi, d.7681, f. 186]. De asemenea, consemnăm numărul extrem de mic al staroverilor în colonii. Din datele prezentate rezultă că în coloniile din sudul Dunării erau doar 14 suflete din această comunitate confesională [2, invi, d.7681, f.209], iar în coloniile germane doar nouă persoane de ambele sexe, menționându-se că toți acești rascolnici sunt originari din Gubernia Cernigov, uezdul Starodubie, posada Voronca, și că locuiesc în colonia Tarutino, unde se ocupă cu comerțul în baza unor documente și pașapoarte legale [2, invi, d.7681, f.212].

Nu credem că aceste sunt întrutotul corecte, de aceea ele nu pot fi luate în calcul în cazul unei analize cantitative a fiecărui element în parte. Ne-am propus totuși să dăm această descriere din două considerente: pe de o parte, existența unui element confesional sau etnic într-o zonă sau alta a

făcut necesară indicarea lui, astfel că obținem o imagine, fie și generală, asupra zonelor în care era atestat; pe de altă parte, după noi, sunt utile și informațiile parvenite în legătură cu domeniile de activitate ale acestor segmente etno-confesionale.

Informații mai precise cu privire la numărul care ne interesează se conțin în raportul final al Guvernatorului Basarabiei pentru anul 1857. Conform datelor prezentate, comunitatea romano-catolică din Basarabia era la data respectivă de 3 689 de persoane, la care se adăugau și 76 de armeni uniți, comunitatea evanghelic-luterană cu 23 550 persoane de ambele sexe, comunitatea armenescă cu 2 612 reprezentanți și comunitatea evreiască având 80 211 membri [2, invi, d.7681, partea II, f.296]. Compartimentele rezervate datelor despre musulmani și păgâni sunt completamente goale.

În ceea ce privește repartizarea în spațiul interfluviului pruto-nistean a acestor comunități, observăm că cel mai uniform se amplasează reprezentanții confesiunii romano-catolice, din care, practic, erau câteva zeci în fiecare oraș, iar comunități mai mari existau în orașele Chișinău și Bender. În mediul rural, cea mai mare comunitate se găsea în localitatea Crasna, un număr însemnat locuia în ținuturile Hotin și Soroca, iar coreligionarii lor se concentrău într-un singur ținut – cel al Iașului. Comunitatea protestanților era concentrată în sudul Basarabiei, dar aveau și un centru puternic la Chișinău. Obștea armenilor a rămas în continuare în centrele sale tradiționale – în primul rând, Chișinăul și Ackermanul, apoi orașul și ținutul Hotin, respectiv Orhei, unde numărul lor era aproximativ egal.

Comunitatea mozaică, în linii generale, era repartizată uniform pe teritoriul Basarabiei, principalele centre fiind, după cum este de înțeles, în primul rând, Chișinăul, urmat de Hotin cu ținutul său și de Soroca. Observăm însă că niciun reprezentant al cultului iudaic nu este atestat în coloniile germane și în localitățile populate de căzăcimea dunăreană, iar în coloniile bulgare numărul evreilor era de numai 35 de persoane.

Făcând o comparație cu anul 1856, putem constata că, în urma noului context creat, tendința de părăsire a teritoriului Basarabiei a existat îndeosebi în comunitățile religioase tratate mai puțin favorabil în cadrul Imperiului Rus. De asemenea, persista o neclaritate privind viitorul lor, din care cauză înregistrăm și o diminuare a numărului romano-catolicilor și al evreilor. Pe de altă parte, situația a rămas neschimbată sau chiar s-a înregistrat creșterea numărului reprezentanților unor confesiuni, considerați loiali puterii imperiale sau față de care atitudinea și politica promovată de

către Imperiul Rus era mai mult decât protectoare. În acest caz este vorba de comunitatea protestantă și de cea armenescă.

Din păcate, pentru anul 1856 nu avem date concrete privind populația ortodoxă de rit vechi, iar consemnările existente sunt incomplete și în baza lor nu putem face o evaluare cantitativă exactă. Aproximativ pentru același interval de timp dispunem de încă o sursă documentară, prezentată de A. Zasciuc. În articolul său cu date referitoare la populația Basarabiei, publicat în revista Societății Arheologice Bisericești din Odessa, autorul a preluat, de fapt, materialul apărut în 1862 la Sankt-Petersburg, arătând că în calculele sale s-a folosit de datele existente în oblastie la 1 ianuarie 1858 [133, c.545].

Cu privire la slujitorii de cult, A. Zasciuc arată că în Basarabia erau 3 829 de preoți împreună cu familiile lor, 648 de călugări și călugărițe, 6 109 de slujitori ai bisericii ortodoxe și familiile lor, 4 preoți romano-catolici, 19 preoți luterani, 20 de preoți armeano-gregorienii împreună cu familiile, 7 slujitori ai cultului romano-catolic cu familiile, 117 ai celui evanghelic-luteran, 55 de slujitori ai bisericii armenie cu familiile și 171 de rabini [133, c.548].

Din punctul de vedere al distribuției religioase, în acest teritoriu erau atestați: lipoveni – 6 483 (2 717 în orașul Chișinău, 145 în Orhei și 114 în ținut, 999 în orașul Bender, 290 în orașul Ackerman, 288 în Bălți, 183 în orașul Hotin și 833 în ținut, 974 în ținutul Soroca, dintre care 1 786 acceptau preoțimea, 4 147 acceptau căsătoria, 21 nu recunoșteau căsătoria și 529 molocani), romano-catolici – 3 020, luterani și reformați – 22 539, armeni – 2 606, evrei – 78 751, mahomedani – 1 [133, c. 549-550].

Informații importante, ce prezintă interes pentru noi, se referă și la raportul natalității față de mortalitate. Astfel, în 1857 în spațiul pruto-nistean s-au născut 35 178 de ortodocși, 266 de lipoveni, 108 latini, 1 343 de protestanți și 74 de armeni. Conform calculelor autorului, un nou-născut revenea la 22, 4 persoane în cazul ortodocșilor, unul la 24, 37 persoane la ortodocșii de rit vechi, unul la 27, 95 persoane la romano-catolici, unul la 31, 78 persoane pentru evrei și unul la 35, 21 persoane pentru armeano-gregorienii. Sub aspectul mortalității, în același an un defunct revenea pentru 30, 08 persoane la romano-catolici, pentru 32,9 persoane la lipoveni, pentru 45,54 persoane la ortodocși, pentru 45,67 persoane la evrei, pentru 49,31 persoane la luterani și pentru 96,5 persoane la armeni [133, c.555-558].

Deci din datele pe care le avem putem să constatăm un oarecare echilibru în compensarea natalității înalte prin mortalitate. Cel mai vizibil este cazul confesiunii armenesti, care avea cea mai

mică cifră în raportul nou-născuților cu numărul populației, același lucru întâmplându-se și la partea legată de defuncți. Așadar, în acest sens, nu avem procese care ar ieși din comun, evidențiind una din confesiuni, și nici schimbări esențiale în numărul comunităților prin procesele amintite.

O serie de informații pentru anul 1858 pot fi culese și din catagrafia oficială a Basarabiei, publicată de Comitetul central de statistică al Imperiului Rus.

Conform datelor furnizate de această sursă, în orașele din Basarabia locuiau 86 848 de bărbați și 70 630 de femei, deci un total de 157 478 de oameni, iar în Basarabia în general se înregistrau 480 582 de bărbați și 438 525 de femei, împreună constituind 919 107 persoane [273, c.159].

În funcție de repartizarea pe curente și credințe religioase, în Basarabia se atestau 809 736 de ortodocși, 30 240 de creștini neortodocși și 79 131 de necreștini. Procentual, tabloul se prezintă astfel: ortodocși – 88,10%, creștini care nu țineau de religia ortodoxă – 3,24% și populație necreștină – 8,6%. Referitor la împărțirea populației în funcție de cultul practicat, se arăta că numărul rascolnicilor din orașele Basarabiei este de 4 320 de persoane, dintre care 2 268 de bărbați și 2 052 de femei, cu un total general pe regiune de 6 179 de persoane. Comunitatea armenescă era constituită din 2 254 de credincioși care locuiau la oraș, dintre care 1 154 de bărbați și 1 100 de femei, iar în total pe gubernie erau 2 533 de oameni. Numărul romano-catolicilor din oraș era de 1 270 de oameni, dintre care 765 de bărbați și 505 femei, cifra generală pentru Basarabia fiind de 4 021 de persoane. Protestanții constituiau un număr de 23 686 de persoane, dintre care numai 143 locuiau la oraș. În sfârșit, comunitatea evreiască era constituită din 39 653 de persoane, care locuiau la oraș, dintre care 20 685 de bărbați și 18 969 de femei, iar numărul total pentru Basarabia era de 79 125 de persoane [273, c.214-232].

Interesante sunt datele cu referire la populația romano-catolică. Comparându-le cu informațiile Consistoriului Duhovnicesc al Bisericii Romano-Catolice, se observă clar că numărul s-a micșorat. În conformitate cu datele Consistoriului, în Basarabia ar fi locuit 426 de catolici în orașul Chișinău, la care se adaugă 21 din ținut, 67 de enoriași catolici la Bender, 34 la Orhei, 395 de catolici la Bălți, cu 241 în ținut. Cea mai mare parohie era cea din ținutul Hotin, cu 3 000 de enoriași, la care se adaugă și colonia Crasna cu 1 213 credincioși catolici, alcătuind astfel un număr de 5 376 de persoane. Pentru efectuarea serviciului divin existau patru biserici de piatră, o capelă de piatră și una de lemn [10, Fond 365, d.87, f.56-57]. Aceste cifre ni se par cu mult mai verosimile, întrucât confesiunile nu prea bine văzute de autoritățile centrale și de reprezentanții puterii imperiale, pentru

a nu atrage atenția, erau deseori diminuate ca număr în rapoartele administrației locale, astfel evitându-se și explicații suplimentare sau chiar acțiuni nedorite.

Din datele prezentate ne mai interesează și numărul populației ortodoxe de rit vechi, care, comparativ cu anul 1856, reprezenta puțin peste 56% din numărul existent în acel an, astfel înregistrându-se către 1858 o scădere cu aproximativ 40% a numărului reprezentanților. Diminuarea bruscă poate fi explicată, în primul rând, prin faptul că împreună cu teritoriile realipite Moldovei, conform Tratatului de pace de la Paris, a trecut sub jurisdicția acestui stat și populația respectivă, inclusiv lipovenii, cu atât mai mult, cu cât Ismailul cu ținutul său era una din principalele zone unde locuiau reprezentanții acestei comunități etnico-religioase. Conform datelor prezentate de A. Prigarin [233, c.186], în 1856 în Basarabia de sud erau 5 101 lipoveni. Din numărul acesta trebuie exclusă obștea staroverilor din Ackerman, care avea 198 de credincioși, precum și lipovenii care locuiau în coloniile germane, bulgare și în alte câteva localități rămase în componența Imperiului Rus. Astfel, considerăm că numărul celor trecuți în supușenia Țării Moldovei nu putea să depășească cifra de 4 500 de persoane.

Chiar și în acest caz, dacă luăm în considerare coeficientul de creștere a populației, precum și raportul numeric, avem un deficit care credem că poate fi explicat doar prin faptul că o parte din reprezentanții comunității au plecat în afara hotarelor Imperiului Rus, pe căi mai mult sau mai puțin legale.aceștia fie că s-au stabilit în regiunea devenită parte componentă a Principatului Moldovei, fie că, folosindu-se de contextul creat (încheierea războiului și venirea la putere a noului împărat, despre care încă nu se știa ce linie politică va accepta, îndeosebi cu referire la staroveri), au plecat în alte părți, considerând că sudul Basarabiei este nesigur. Ne referim la plecarea lipovenilor în zone mai îndepărtate, bazându-ne pe o serie de date statistice cu referire la teritoriul României pentru anul 1860. Conform catagrafiei districtului, în anul de referință, populația districtului Cahul era de 33 027 persoane, iar a Ismailului de 105 494. În Cahul locuiau 26 313 români, 431 greci, 4 367 slavi, 38 de rasă romană, 99 de rasă germană, 58 armeni și 1 721 de jidovi. În Ismail componența etnică a populației arăta în felul următor: români – 23 109, greci – 939, slavi – 76 871, rasă romană – 29, rasă germană – 79, unguri – 26, armeni – 216, turci – 2, jidovi – 4 224 [72, c.144-145]. Din punctul de vedere al componenței confesionale, ținutul Cahul era alcătuit din 30 617 de ortodocși, 560 romano-catolici, 71 de protestanți, 58 de gregorienii și 1 721 de izraeliți. Aici funcționau 46 de biserici ortodoxe și 3 sinagogi. În districtul Ismail erau 96 569 de ortodocși, 99 de romano-catolici,

29 de protestanți, 216 gregorienii, 2 mahomedani, 4 224 de izraeliți, pentru care funcționau 60 de biserici ortodoxe, 1 biserică romano-catolică, 1 biserică armenescă și 5 sinagogi.

Lipovenii erau atestați doar în ținutul Ismail, alcătuind o obște ce avea în componența sa 4 355 de suflete, dintre care 22 alcătuiau tagma bisericească și călugărească, 2 499 erau cultivatori, 1 439 erau meseriași, 343 erau comercianți, iar 52 erau supuși străini [72, c.143]. Deci numărul lipovenilor din acest ținut, în comparație cu anul 1856, nu numai că nu a crescut, dar chiar se afla într-o diminuare. Explicația ar sta în următoarele: Guvernul României promova o politică de loialitate și față de lipoveni, și față de alte minorități naționale. În următorul an avea să fie recunoscut episcopul lipovenesc de Vaslui, iar hirotonirea și recunoașterea unei fețe bisericești de rang superior pentru cultul respectiv în Rusia se va produce abia în secolul al XX-lea. Și totuși, o parte a lipovenilor și-a manifestat dorința să se strămute înapoi în Imperiul Rus. O altă parte, dimpotrivă, considerând, probabil, această zonă mai puțin sigură și presupunând o eventuală revenire a ei în componența Imperiului Rus (lucru care de fapt a și avut loc), a plecat în interiorul țării sau și mai departe peste Dunăre, în localități cunoscute și locuite deja de către lipoveni.

O altă sursă care vorbește despre populația Basarabiei un an mai târziu, la 1859, este publicată de Comitetul central de statistică al Ministerului Afacerilor Interne al Imperiului Rus în anul 1861. Dinu Poștarencu, după ce efectuează analiza acestor date, atenționează că ele sunt aproximative și prezintă următoarea componență a populației Basarabiei la acea dată: moldoveni – 515 000 persoane, ruteni – 130 000, ucraineni – 70 000, bulgari – 57 000, ruși – 17 500, poloni – 700, evrei – 70 000, germani – 26 000, țigani – 10 000, armeni – 2 000, greci – 1 000, în total 899 200 [63, p.42]. Datele prezentate, fiind însă aproximative, nu reflectă întocmai realitatea, deoarece populația generală a Basarabiei este estimată de aceeași publicație la 909 926 de persoane [254, c. XXVI].

Sursă ne este utilă dintr-un alt punct de vedere. La contabilizarea populației, calculând suprafața regiunii, se atenționează și asupra numărului principalelor construcții din Basarabia. Astfel, pe lângă bisericile ortodoxe, sunt indicate lăcașurile de cult ale celorlalte confesiuni, atât din orașe, cât și din ținuturi. În conformitate cu sursa citată, în 1859, în orașul Chișinău erau 15 biserici ortodoxe, una romano-catolică, una armeano-gregoriană, una protestantă, o capelă a ortodocșilor de rit vechi, o sinagogă și 30 de case de rugăciuni. În Ackerman se numărau trei biserici ortodoxe, o biserică armeano-gregoriană și o casă de rugăciuni. În Bender erau înregistrate trei biserici ortodoxe, o biserică romano-catolică, o capelă lipovenească, o moschee și patru școli evreiești. Orașul Bălți

avea o biserică ortodoxă, două biserici romano-catolice, o sinagogă, șapte case de rugăciuni și o școală de stat evreiască. În Orhei erau înregistrate două biserici ortodoxe, una armeano-gregoriană, o sinagogă și trei case de rugăciuni. Pentru Soroca se menționa existența a două biserici ortodoxe, a unei sinagogi și a trei case de rugăciuni. În Hotin erau trei biserici ortodoxe, o capelă catolică, o sinagogă, 10 case de rugăciuni și o școală de stat evreiască [254, c.1-2].

Referindu-se la ținuturile din Basarabia, statistica amintită arăta că în ținutul Chișinău, de exemplu, existau o biserică armenească la Hâncești și două case de rugăciuni evreiești: una la Vărzărești și una la Constantinovca, care era colonie agricolă evreiască. În ținutul Ackerman, în care se aflau acum și coloniile germane, în cele 26 de localități ce aveau acest statut, s-au înregistrat șase biserici luterane și 19 case de rugăciuni luterane. Deci în fiecare colonie existau fie biserici, fie o casă de rugăciune, în afară de colonia Crasna, unde era o biserică catolică, populația ținând de confesiunea respectivă. De asemenea, în toate coloniile s-a înregistrat câte o școală ce funcționa pe lângă instituția de cult. În această unitate administrativă era consemnată o sinagogă la Tatarbunar și, lucru pe care îl considerăm ieșit din comun, în localitatea Nicolaevca Novorosiiscaia, întemeiată de cazaci și consemnată ca fiind cătun al populației căzăcești, se indica existența unei case de rugăciuni evreiești.

În ținutul Bender, în afară de bisericile ortodoxe și școlile de stat, catagrafia din anul 1859 nu consemnează niciun locaș de cult sau alte construcții care nu ar fi aparținut ortodocșilor. În ținutul Orhei, la Telenești, Rezina și Tuzora sunt înregistrate câte o școală evreiască, iar în Criuleni o casă de rugăciuni a acestui cult. Pentru Soroca și subdiviziunea ei, în coloniile agricole evreiești Tumanovca, Zgurița, Dumani, Căprești, Liublin (Nemirovca) și Vertiujeni exista câte o casă evreiască de rugăciune, în colonia Dumbrăveni fiind chiar două. În afară de aceasta, în localitatea Otaci existau o sinagogă și trei case de rugăciuni; la fel și în Rașcov (Vadul lui Rașcov) este consemnată o casă de rugăciuni. Pentru localitatea Cunicea este indicată o biserică a ortodocșilor de rit vechi.

Cultul mozaic era destul de răspândit și în ținutul vecin. Astfel, în ținutul Hotin sunt consemnate case de rugăciuni evreiești în localitățile Molini, Clișcăuți, Rașcov, Otaci, Babini, Ghelișăuca, ca și în colonia agricolă evreiască Lomaciți. În Securenii erau consemnate patru case de rugăciuni evreiești, în Novosulița trei și la Edineț două. În Lipcani era o sinagogă și o casă de rugăciuni, iar în Briceni o sinagogă, patru case de rugăciuni și o școală evreiască. Case de rugăciuni mai sunt consemnate în localitățile Colincăuți și Rjavenți. Tot în această unitate teritorial-

administrativă, în localitatea Hrubna, era o capelă lipovenească. În sfârșit, în ținutul Iași la Fălești era o sinagogă și cinci case de rugăciuni, la Sculeni o sinagogă și două case de rugăciuni, o casă de rugăciunii fiind și în colonia agricolă de la Valea lui Vlad [254, c.4-72].

Date ce cuprind același segment de timp, ca și sursa de mai sus, sunt cuprinse și în lucrarea lui A. Zasciuc, a căror veridicitate a fost demonstrată de Dinu Poștarencu.

Conform datelor lui A. Zasciuc, în 1858–1859, Basarabia avea o populație de 914 679, dintre care circa 600 000 erau moldoveni, 120 000 de ruteni, 78 750 evrei, 48 216 bulgari, 24 169 germani, 20 000 velicorosieni, 11 490 țigani, 6 000 malorosieni, 2 725 armeni, 2 000 greci, 800 polonezi (în aceeași lucrare, pe care o editează un an mai târziu, autorul indică un total de 917 100 de persoane. De fapt, el nu face altceva decât să rotunjească datele din ediția anterioară, rectificând doar numărul populației poloneze, care în primul caz era de 800 de persoane, cifră care într-adevăr este prea mică și îi reprezenta numai pe polonezii din ținutul Hotin, iar în ediția ulterioară cifra este rectificată la 5 000) și 538 elvețieni [133, c.180]. A. Zasciuc arată că populația Basarabiei către 1861 era deja de 988 430 de persoane, repartizarea fiind expusă și într-un tabel additional [133, c.186].

Referindu-se la componența confesională a populației, autorul citat arată că a folosit datele pentru anul 1860 și că, potrivit acestora, în Basarabia la acel moment erau: ortodocși – 865 583, dintre care 449 958 de bărbați și 415 625 de femei (88%); evrei – 81 172, dintre care 41 095 de bărbați și 40 077 de femei (8%); luterani – 24 852, dintre care 12 689 de bărbați și 12 163 de femei (2%); lipoveni – 9 447, dintre care 4 772 de bărbați și 4 675 de femei (0,9%), catolici – 5 009, dintre care 2 626 de bărbați și 2 383 de femei (0,5%); armeano-gregorieni – 2 254, dintre care 1 147 de bărbați și 1 197 de femei (0,2%) și, în cele din urmă, 24 de bărbați musulmani [133, c.195].

Extrem de importante sunt și analizele făcute de același autor privind răspândirea și specificul diferitor culte. În conformitate cu datele lui, staroverii popiști sunt concentrați îndeosebi în orașul Chișinău, în ținutul Orhei, în orașul și ținutul Hotin; nepopiștii sau pomorenii sunt răspândiți, în special, în orașele Chișinău, Orhei, Bender, Ackerman și Bălți și în ținuturile Hotin și Soroca; molocanii și duhoborii sunt în număr de 538 de persoane în Chișinău, Bender și Ackerman. Dintre toți lipovenii, susține autorul, se deosebesc necrasoviștii, care au locuit mai bine de 100 de ani printre musulmani, și-au păstrat cel mai mult rădăcirile lor rascolnice și, odată cu revenirea în Rusia, consideră că numai credința lor a rămas neatinsă de inovațiile străine creștinismului adevărat.

Faptul că ei recunosc numai icoanele și cărților vechi, că oficiază serviciul bisericesc pe șapte prosfoare, precum și cântarea necanonică etc., nu i-ar împiedica însă să fie buni și muncitori supuși. Confesiunea romano-catolică s-a răspândit în patru parohii: Chișinău, Hotin, Bălți, iar din 1859 și Bender. În toate există câte o biserică cu câte un preot. Numai doi preoți sunt permanenți, ceilalți sunt invitați. În afară de acestea, în coloniile germane, pentru 1 200 de suflete de rit catolic este un preot care se află în colonia Crasna. Toți preoții și slujitorii bisericii catolice sunt întreținuți din dările benevole ale enoriașilor și numai cel din coloniile germane este întreținut de stat, primind un salariu de 142 de ruble și 86 de copeici pe an. În conformitate cu datele din 1858, unui preot catolic îi reveneau 755 de credincioși.

Confesiunea luterană alcătuiește șase parohii și are același număr de biserici: una se află în Chișinău și cinci în coloniile germane, unde mai există și 18 case de rugăciuni. În perioada de referință în Basarabia sunt 17 preoți luterani și slujitori cu familii. Preoțimea este întreținută din donații benevole și numai cinci pastori din coloniile germane primesc de la obște anual câte 345 de ruble și 75 de copeici. Lor li se asigură gazda și combustibil pentru încălzire, precum și 120 desetine de pământ, de la care au venituri substanțiale. Din datele pe anul 1858 reiese că unui pastor luteran îi reveneau 1 325 de persoane.

Reprezentanții cultului armeano-gregorian sunt sub ascultarea unui arhiereu special al bisericii armenesti, iar conducerea lor spirituală se supune eparhiei Nahicevanului sau a Feodosiei. Fețele bisericești și slujitorii, împreună cu familiile lor, numărau 73 de suflete. În regiune erau patru biserici armenesti, la Chișinău, Ackerman, Hotin și Orhei. Fiecărui preot al cultului armeano-gregorian îi reveneau câte 35 de persoane.

Populația evreiască din Basarabia este exclusiv rabinică, condusă de rabini, aleși din rândurile comunității locale și întreținuți de aceasta. În regiune tot personalul duhovnicesc cu familiile sale constituie 532 de persoane, repartizate în 17 sinagogi și 103 case de rugăciuni. După calculele efectuate, la o persoană duhovnicească revin 148 de credincioși [133, c.386-389].

Prezintă interes și datele ce țin de activitatea legală și numărul de crime comise de către diferiți reprezentanți ai comunităților religioase din Basarabia. Printre persoanele judecate la judecătoria penală din Basarabia până la 1860, în decurs de 12 ani, au fost 3 391 de ortodocși, 60 de lipoveni, 79 de persoane ce aparțin altor confesiuni creștine și 419 necreștini, dintre care un musulman. Din numărul de ortodocși în fiecare an erau supuși procedurii penale 282 de oameni, ceea ce ar fi însemnat că din 2 753 de ortodocși unul încălca legea; un raport similar era la

ortodocșii de rit vechi – o persoană la 1 297 de credincioși, precum și una la 5 770 de credincioși din rândul celorlalte confesiuni creștine și una la 2 250 la reprezentanții cultului mozaic [133, c.437-438].

Tot aici este cazul să menționăm situația învățământului din Basarabia în acea perioadă. Conform datelor de arhivă, conținute în informațiile cerute de Gubernatorul civil al Basarabiei, către 1860, funcționau nouă școli de ținut (*уездных*), nouă școli parohiale întreținute din contul statului, opt școli parohiale întreținute de societățile orășenești, patru în localitățile cazacilor dunăreni și câte una în posadele Popușoi, Turlachi și Șabo, la care se adăuga una întreținută de obștea sătească a localității Trușeni. S-au înregistrat 13 școli întreținute de persoane particulare. Școli evreiești de stat de categoria întâi erau una la Chișinău, de categoria a doua la Chișinău, Bălți, Soroca, Orhei, Lipcani și Hotin. În Basarabia existau opt instituții de învățământ private, dintre care una de la Ackerman era întreținută de comunitatea armenescă, iar cea din Hotin de doamna Zbramek. Mai exista și o școală de fete pe lângă școala parohială din Bălți.

Printre instituțiile educaționale private evreiești sunt consemnate trei școli de fete, la Chișinău, Hotin și Bălți, una de băieți la Chișinău, două pentru ambele sexe la Ackerman și Orhei, precum și un număr de școli talmud-tora.

Este evident că această statistică nu a luat în calcul toate instituțiile primare de învățământ, aici fiind enumerate probabil doar cele care țineau nemijlocit de ministerul de resort. Pentru același an, mai atestăm și un raport al organelor administrative locale privind „alfabetizarea” reprezentanților unor obști religioase. Astfel, în Basarabia revenea un elev la 83 de persoane; în tagma nobiliară și cea înstărită a orășenilor se atesta un elev la 90 de persoane, iar în tagma duhovnicească un elev la nouă persoane. În rândurile populației sătești se înregistra un elev la 110 persoane, în rândurile țăranilor de stat unul la 145 de persoane, în rândurile oastei dunărene unul la 101 persoane. Coloniștii germani aveau un elev la șase persoane, coloniștii bulgari unul la 91 de persoane, iar în comunitățile evreiești unul la 35 de persoane [2, invI, d.7790, f.74-74v.].

Spre deosebire de A. Zasciuc, care inserează date generale privind populația, împărțită pe naționalități pentru anul 1861, iar componența confesională o întocmește în baza informațiilor culese pentru anul 1860, E. Egunov, în lucrarea pe care o coordonează, publică statistica referitoare la componența confesională a teritoriului dintre Prut și Nistru pentru anul 1861. Conform acestei surse, structura populației în regiune era următoarea: ortodocși – 455 933 de bărbați și 406 261 de femei; lipoveni – 3 650 de bărbați și 3 546 de femei; romano-catolici – 2 646 de bărbați și 2 318 de femei;

armeano-gregorienii – 1 160 de bărbați și 1 122 de femei; evanghelisto-luteranii – 13 088 bărbați și 12 488 femei; iudeii – 42 488 de bărbați și 45 349 de femei. În total se ajunge la 519 525 de bărbați și 471 684 de femei, ceea ce ar constitui un număr general al populației Basarabiei de 991 209 de persoane [128, c.93-94]. Procentual, ortodocșii, cu 862 194 de persoane, alcătuiau 87%, evreii cu 87 837 de persoane – 8,8%, luteranii cu 26 706 de persoane – 2,7%, ortodocșii de rit vechi cu 7 205 de persoane – 0,75%, romano-catolicii cu 4 964 de persoane – 0,5% și armenii cu 2 282 – 0,23%. Imediat după această enumerare, E. Egunov înserează un tabel în care trece repartizarea populației lipovenești în ținut și care arată în felul următor: Chișinău – 4 441 de persoane, Bălți – 156, Soroca – 108, Hotin – 139, Bender – 140, Ackerman – 1 189 și ținuturile Orhei cu 1 323 persoane, Soroca cu 630, Bender cu 409 și Ackerman cu 27. În total sunt atestați 8 562 de lipoveni, ceea ce este cu mult peste statistica generală. Totalul tabelului înregistrează 4 732 de bărbați și 4 183 de femei, de unde obținem un număr și mai mare – 8 915 persoane. Cât privește diferența apărută între suma generală și cifrele inserate în tabel pentru fiecare ținut și oraș, ea este una de ordin tehnic și se explică prin omiterea din lista generală a ținutului Hotin, deși numărul lipovenilor din acest ținut a fost inclus în totalizarea finală. Diferența de 1 500 de oameni între numărul din tabelul general (7 205 persoane) și cel întocmit pentru obștea lipovenească (8 915) este însă o eroare gravă. Autorul însuși, E. Egunov, susține că nu-și poate explica sursa unei inexactități atât de mari și consideră totuși că sunt veridice datele prezentate pe ținuturi [128, c.94].

De altfel, susținem opinia că ultima cifră este cea care reflectă adevărul, lucru ce ar rezulta și din informațiile documentare de epocă.

Datele analizate mai sus referitoare la anul 1861 demonstrează că populația din Basarabia a atins cota pe care o avea în 1856, înainte de scoaterea din componența Imperiului Rus a celor trei ținuturi din sudul Basarabiei. Și în acest caz putem vorbi de o creștere de aproximativ 25–30 de mii de locuitori pe an, ajungându-se astfel la circa 120 000–130 000 de persoane, adică numărul populației trecute sub jurisdicția Principatului Moldovei. Creșterea s-a datorat, în cea mai mare parte, sporului natural al populației, ceea ce rezultă foarte clar din informațiile prezentate în dările de seamă ale organelor locale, precum și din analiza lui A. Zasciuc. Este evident că nu putem nega în totalitate și elementul de migrare, dar, comparativ cu perioada 1812–1828 sau 1828–1840, când migrația avea o pondere mai mare, acum acest fenomen cedează în fața sporului natural, care este încadrat în limitele normei la reprezentanții tuturor comunităților religioase. Nu au existat nici

excese în sensul unei explozii demografice sau a unor decese ce ar fi putut modifica esențial numărul anumitor comunități confesionale, din punct de vedere numeric sau procentual.

De fapt, aceasta se confirmă și prin datele statistice puse la dispoziție de lucrarea lui A. N. Egunov, de unde reiese că în anul de referință au fost încheiate 9 047 de căsătorii între ortodocși, 29 între ortodocși și alte confesiuni, 33 între romano-catolici, 29 între armeni, 268 între evanghelico-luterani și 852 între evrei. Corelând datele respective cu raportul populației, rezultă că la armeni la 1 000 de locuitori reveneau 11,4 căsătorii, 10,5 la ortodocși, 10 la luterani, 9,7 la evrei și 6,7 la romano-catolici. Alta este repartizarea corelată cu numărul nou-născuților. Din calculele efectuate, devine clar că la o căsătorie a armeano-gregorienilor reveneau câte 2,8 nou-născuți, 3,1 reveneau la evrei, 4 la ortodocși, 5,2 la catolici și 6,8 la luterani. În această perioadă s-au născut 18 418 băieți și 17 588 fete la ortodocși, plus 270 de băieți și 286 de fete nelegitimi, 156 de băieți și 134 fete la lipoveni, fără a fi înregistrate nașteri în afara legii, 72 de băieți și 101 fete la romano-catolici, plus 2 copii nelegitimi, 37 de băieți și 37 de fete la armeano-gregorienii, 139 de băieți și 186 de fete la protestanți, plus șapte copii nelegitimi, 1 545 de băieți și 1 156 de fete la evrei, la care se mai adăugau nouă copii nelegitimi. Totalul obținut în final este de 21 167 de băieți și 19 912 de fete, la care se adăugau 280 de băieți și 294 de fete, copii nelegitimi. Raportând numărul nou-născuților la cel general al populației, conchidem că la fiecare 1 000 de oameni se nășteau 30 de copii în comunitatea evreiască, 31 în cea armeană, 35 în cea romano-catolică, 40 în obștea lipovenească, 42 la ortodocși și 69 în comunitatea luterană [128, c.98-99].

Inversând rolurile, numărul deceselor era evaluat la 18 737 de persoane la ortodocși, 270 la lipoveni, 96 la romano-catolici, 79 la armeano-gregorienii, 706 la protestanți, 1 576 la evrei, deci obținem un total de 21 460 de persoane. Din punctul de vedere al raportului cu numărul general al populației, situația se prezenta în felul următor: 17,9 persoane la 1000 la evrei, 19,7 la romano-catolici, 21,7 la ortodocși, 26,4 la luterani, 34,6 la armeni și 37,5 la lipoveni [128, c.100-101].

Pentru anul 1862, statisticile întocmite de organele administrației locale estimează populația Basarabiei la 877 551 de persoane, la care însă mai trebuie adăugată și populația ținutului Ackerman, omis din statistici, care constituia 125 298 de oameni, astfel încât numărul general s-a ridicat la 1 002 849 [2, inv.I, d. 7507, f.2-38]. Din aceeași sursă putem extrage și alte informații importante. Aflăm că în spațiul studiat se aflau un preot catolic și patru slujitori ai bisericii catolice cu familiile lor, doi preoți și doi slujitori luterani cu familiile lor, precum și patru preoți armeni și 9 slujitori ai bisericii armenesti cu familiile lor. De asemenea, sursa menționează că la acea dată coloniile

germane aveau o populație de 14 689 de bărbați și 14 123 de femei, alcătuind un total de 28 812, în colonii mai fiind atestați 13 negustori creștini, 24 negustori evrei, 266 de mici proprietari creștini, precum și 631 evrei, 273 de străini, 40 de coloniști bulgari, șapte ofițeri de rezervă, un preot romano-catolic și 22 de preoți luterani.

Conform statisticii, populația evreiască era compusă din 1 115 rabini, slujitori ai cultului și familiile lor, iar populația coloniilor agricole evreiești era estimată la 9 098 persoane, 72 140 de evrei numiți în catagrafie (întocmită de către autoritățile locale) „еврейские месчяни”, precum și cel puțin 5 870 de negustori evrei.

Și, în cele din urmă, populația armenescă este arătată ca fiind stabilită în Basarabia, după cum urmează: Chișinău 491 de persoane, Ackerman 866, Orhei 337, Hotin 113 și Bălți 96, cu un total de 1 903 de persoane [2, inv.I, d. 7507, f.2-38].

Însă aceste estimări sunt infirmate de statistica autorităților centrale, care, contabilizând componența etnică a Basarabiei, afișează numărul de 1 003 035 de persoane pe regiune, dintre care 215 625 malorosieni, 68 168 velicososieni, 56 166 bulgari și sârbi, 3 911 polonezi, 515 927 moldoveni, 95 923 evrei, 30 020 germani, 12 995 țigani, 2 298 armeni, 1 956 greci și 34 de francezi [128, c.91]. Sub aspectul prezenței diferitor confesiuni în segmentul temporar analizat, datele autorităților locale sunt următoarele: romano-catolici – 6 551 (3 552 de bărbați și 2 999 de femei); la care se vor adăuga 1 179 (593 bărbați și 586 femei) de armeni catolici; luterani 28 071 (14 314 bărbați și 13 757 femei); armeano-gregorienii – 2 174 (1 082 de bărbați și 1 092 de femei); evrei – 81 657 (39 930 de bărbați și 41 727 de femei) și opt musulmani [2, inv.I, d.7507, f.84-106].

Între cele două surse există și unele incoerențe. Dacă pentru populația armenescă datele pot fi considerate compatibile, pentru populațiile germană, luterană și evreiască dezacordul este destul de evident. Credem că în primul caz este vorba de diferența pe care o reprezintă populația romano-catolică din Crasna și restul teritoriilor din colonii, luate în calcul de către autoritățile centrale, iar în cel de al doilea caz probabil că s-a produs o confuzie. După cum am văzut, în sursa anterioară toată populația evreiască din Basarabia era subîmpărțită în trei categorii. În cazul celei de-a doua surse citate de noi, trebuie să notăm că a fost omisă populația din colonii, dar și negustorii evrei.

Pentru anul 1862, din rapoartele șefilor poliției orașelor și din dările de seamă pentru ținuturi, putem constata un număr de 8 180 de ortodocși de rit vechi de diferite orientări [2, inv. I, d.7790, f.772-778]. Se observă că aceste comunități continuă să se afle pe vechile lor teritorii, concentrare

în cea mai mare parte în Chișinău, într-un număr de 3 088 de persoane, ținutul Soroca, cu o comunitate de 1 323 de persoane, și ținutul Hotin, cu 1829 de persoane.

Pentru anul următor avem o statistică mult mai detaliată, făcută de autoritățile ținutale în funcție de repartizarea lipovenilor pe întreg teritoriul Basarabiei. Astfel, cu referire la cei care acceptă preoțimea se indică următoarele date: ținutul Hotin 562 de bărbați și 621 de femei, ținutul Orhei 354 de bărbați și 346 de femei, ținutul Soroca 513 bărbați și 497 de femei, ținutul Bender 176 de bărbați și 10 femei, ținutul Ackerman 63 de bărbați și 75 de femei, orașul Hotin 121 de bărbați și 123 de femei, în coloniile germane 15 bărbați și 13 femei, niciunul în coloniile bulgare, în ținutul Chișinău 218 bărbați și 224 de femei. În compartimentul intitulat „Ce recunosc căsătoria și se roagă pentru țară” sunt înscrși: în orașul Bender 498 de bărbați și 407 femei, în ținutul Hotin 114 bărbați și 110 femei, în orașul Ackerman 17 bărbați și 22 de femei, în orașul Bălți 152 de bărbați și 158 de femei, în ținutul Chișinău 2 066 bărbați și 1 815 femei. În compartimentul „Ce nu recunosc căsătoria și se roagă pentru țară” nu este introdusă nicio persoană. În rândurile „Molocanilor, duhoborilor și iconoclaștilor” sunt menționați 134 de bărbați și 147 de femei în Bender, 77 de bărbați și 76 de femei în Ackerman, 86 bărbați și 82 femei în ținutul Chișinău. Subotnicii, sau cei din „secta jidovilor”, în număr de 12 bărbați și șapte femei se aflau la Bender și 26 de bărbați și 35 de femei la Chișinău și un scopit care locuia în Bender [2, inv.I, d. 7612, f.476 / 500]. În felul acesta, avem în total 9 280 de lipoveni de diferite orientări, la care se adaugă 602 reprezentanți ai molocanilor și duhoborilor și 73 de subotnici. Tot din același an, dar dintr-un alt raport al autorităților locale, aflăm că populația Basarabiei era compusă din 541 038 bărbați și 599 482 de femei, arătându-se că s-au înregistrat 10 591 căsătorii, precum și un număr de 45 925 de nou-născuți de ambele sexe și 26 704 de defuncți. Funcționau 814 biserici ortodoxe, precum și 14 rugătorii, 20 de mănăstiri cu 38 biserici, în total 863; dintre acestea de piatră erau 384, de lemn 465 și 14 case de rugăciuni. Pentru celelalte culte sunt arătate: pentru luterani 8 biserici și 18 case de rugăciuni; pentru romano-catolici 4 biserici și 4 case de rugăciuni; 7 capele lipovenești; 17 sinagogi și 163 case de rugăciuni, în total 1 086 [2, inv. I, d.7581, f. 84]. Informația este totuși incompletă, deoarece lipsește confesiunea armeană. Conform datelor prezentate de conducerea de zemstvă, în orașul Chișinău locuiau 492 de persoane ale acestui cult, în ținutul și orașul Ackerman 869, în ținutul și orașul Orhei 234, în orașul Bălți 105, în orașul Hotin 51 și în târgușorul Hâncești 229 de persoane [2, inv.I, d. 7612, f.411]. Acest număr este mai mic decât cel fixat în statistica generală pentru Regiunea Basarabiei pentru populația neortodoxă, unde se indicau: 4 763 de romano-catolici, 28 622 de luterani, 237 de armeni

catolici, 2 184 de armeni și 95 207 evrei [2, inv.I, d. 7612, f.502-523]. Diferența dintre surse este de 204 persoane, ceea ce ar constitui, de fapt, circa 10% din numărul populației armenesti la acea dată. Probabil că discrepanța poate fi explicată prin faptul că în primul caz din numărul total de armeni a fost scăzut incorect numărul armenilor care practicau cultul catolic și care, după cum am văzut din datele generale, constituia 237 de persoane. Diferența poate fi generată și de faptul că într-un caz au fost luați în calcul doar enoriași autohtoni din comunitățile armenesti de pe teritoriul pruto-nistean, iar în celălalt numărul a fost însumat cu cel al reprezentanților cultului aflați atunci în Basarabia, dar care nu erau supuși conșcriși acestui teritoriu. Explicația este plauzibilă dacă luăm în considerare principala ramură economică în care comunitatea armenescă era încadrată, și anume comerțul. Această îndeletnicire cerea ca la un moment dat negustorii să se afle pentru o perioadă de timp în comunitățile etno-confesionale respective din regiune, ei fiind însă originari din alte gubernii ale Imperiului Rus.

Cu certitudine putem vorbi despre un număr mai mare de 2 000 pentru reprezentanții confesiunii armenesti din Basarabia, lucru confirmat și de datele oficiale referitoare la acest teritoriu. Conform acestor surse, înregistrate de Guvernatorul civil al Basarabiei, structura confesională în Basarabia anului 1863 se prezenta astfel: ortodocși 885 032 (473 811 de bărbați și 411 221 de femei); ortodocși de rit vechi 10 091 (5 318 de bărbați și 4 773 de femei); 2 187 credincioși armeano-gregorienii (1 047 de bărbați și 1 140 de femei); romano-catolici 5 514 (3 176 de bărbați și 2 338 de femei); evanghelistico-luterani 29 373 (15 160 de bărbați și 14 577 de femei); iudei 93 590 (45 941 de bărbați și 47 649 de femei) și 195 de mahomedani [267, c.34-36]. O altă sursă oficială datată cu anul 1871, în baza informațiilor indicate mai sus, distribuie procentual după confesiuni populația Basarabiei în felul următor: ortodocși – 86,25%, lipoveni – 0,98%, armeni – 0,21%, catolici – 0,54%, protestanți – 2,90%, evrei – 9,12% și mahomedani – 0,02% (Aceași sursă face referințe și la componența națională a Basarabiei, arătând că în perioada indicată în regiune locuiau 162 252 de slavi sau 15,8%, 25 684 sau 2,5% bulgari, 33 501 sau 3,5% germani, 692 000 sau 67,4% moldoveni, 93 590 sau 9,1% evrei, 18 983 sau 1,9% țigani, 336 de persoane de alte naționalități. Credem că aceste date nu corespund realității, deoarece aici, după cum se poate observa, lipsesc polonezii, și armenii, ceea ce nu este plauzibil, după cum se vede și de mai sus, iar unele din datele prezentate sunt nejustificate. În același timp, efectuându-se calcule pentru un segment temporar cuprins între 1859 și 1863, se arată că, datorită sporului natural, populația Basarabiei creștea în mediu cu 16 219 de persoane anual) [110, c.100-101]. Aceași sursă, făcând o incursiune referitoare la confesiunile

ce ne interesează din întreg Imperiul Rus, arăta că religia catolică îngloba 6 941 461 sau 9,05% din numărul total al populației, protestanții 4 140 746 sau 5,40% din numărul total al populației, evreii constituiau 2 348 425 sau 3,06%, armeano-gregorienii 525 683 sau 0,68 %, greco-uniții 238 871 sau 0,31% și ortodocșii de rit vechi 806 955 credincioși sau 1,05% [110, c.101].

În legătură cu numărul credincioșilor musulmani, aici avem de concretizat un aspect ce ni se pare important. Deși se apropie numeric de 200, ei erau repartizați pe întreg teritoriul Basarabiei și nu încearcă să constituie vreo comunitate a acestui cult. Prezența exclusivă a reprezentanților musulmani de sex masculin în spațiul pruto-nistean demonstrează, de fapt, că ei se încadrează în tagma negustorească cu afaceri în zonă și sunt consemnați ca aflându-se aici în momentul contabilizării, fără să aibă rădăcini stabile.

Credem că această argumentare confirmă opinia pe care am formulat-o cu privire la numărul populației din comunitatea armenescă, și anume că în unele cazuri erau introduși în statistici doar cei înscrși în comunitățile basarabene, iar în altele numărul era suplinit și cu negustori armeni care aveau aici afaceri și staționau pentru o perioadă mai îndelungată de timp. Un argument în plus sunt și datele statistice din anul 1864, în care, ca și în anul precedent, numărul reprezentanților acestei comunități este trecut ca fiind mai mic în raportul dat de către guvernator, în comparație cu cel care apare în datele finale. Astfel, în conformitate cu datele administrației locale din diferite ținuturi, se indică 530 de enoriași ai acestei confesiuni la Chișinău, 880 la Ackerman, 233 la Orhei, 35 la Bălți, 136 la Hotin și 222 la Hâncești [2, inv.I, d. 7787, partea1, f.41]. O altă sursă indică datele: Chișinău 511; Ackerman 887; Orhei 218; Bălți și Hotin, împreună, 205 și Hâncești 218 armeni [2, inv. I, d. 7790, partea 3, f.691]. În primul caz, totalul este 2 036 de enoriași, iar în al doilea – 2 036 de credincioși ai bisericii armenesti, dar în ambele variante numărul obținut este mai mic decât cel prezentat în tabloul general cu referință la structura confesională a populației Basarabiei, care, de altfel, pentru anul 1864 este unul dintre cele mai complexe. Conform acestui izvor, în orașe locuiau ortodocși 83 278 de bărbați și 60 887 de femei, lipoveni 3 498 de bărbați și 2 956 de femei, armeano-gregorienii 972 de bărbați și 936 de femei, romano-catolici 723 de bărbați și 666 de femei, protestanți 302 bărbați și 264 de femei; iudei 21 170 de bărbați și 22 464 de femei și 2 musulmani. Sub aspectul distribuirii în ținuturi, raportul era următorul: ortodocși – 388 219 de bărbați și 359 335 de femei; ortodocși de rit vechi – 1 350 de bărbați și 1 284 de femei; armeni – 401 bărbați și 309 femei, catolici – 1 990 de bărbați și 1 671 de femei; evanghelistico-luterani – 15 916 de bărbați și 15

362 de femei; evrei – 25 499 de bărbați și 25 469 de femei și 5 musulmani [2, inv. I, d. 7681, f. 118-119].

O asemenea repartizare scoate în relief mai multe nuanțe. Ne referim, în special, la faptul că populația luterană, bunăoară, era repartizată, de regulă, în localități rurale, adică în colonii. Și invers, musulmanii erau stabiliți preferențial în orașe, ca, de fapt, și marea majoritate a populației evreiești. Chiar dacă o asemenea distribuție nu este prea evidentă, se știe că pentru acest segment demografic locul de trai erau orașele sau, cel puțin, târgușoarele din diferite ținuturi, ceea ce camuflează repartizarea lor pe orașe și ținuturi [44].

Dintr-o altă perspectivă, este evident că cele mai numeroase comunități religioase urbane erau în Chișinău, lucru firesc datorită numărului mare al populației din această urbe, dar și datorită importanței Chișinăului din punct de vedere administrativ, juridic, economic etc. Totuși, pot fi observate unele tendințe care marchează orientarea majorității segmentelor confesionale către centrul teritoriului Basarabiei. În acest sens este semnificativă diminuarea numărului de reprezentanți ai diferitor confesiuni, de exemplu, din Hotin, și creșterea comunităților în orașul Bender. Observația este validă pentru lipoveni și romano-catolici, centrul stabilindu-se după numărul credincioșilor acestor religii. La rândul său, Hotinul rămânea al doilea după numărul comunității evreiești, iar Ackermanul era chiar primul în regiune după numărul enoriașilor armeanogregorienii. Cât privește repartizarea prin ținuturi, cei mai mulți staroveri se aflau în Hotin, ca, de altfel, și reprezentanții comunității cultului mozaic. Armenii aveau o pondere mai însemnată în ținutul Chișinău (evident, aici rolul principal aparținea comunității din Hâncești), Ackermanul deținea întâietatea în cazul comunității romano-catolice și a celei luterane.

Către anul 1864, structura procentuală a populației era următoarea: ortodocșii reprezentau 86,15% cu un total de 891 719 persoane, lipovenii – 0,88% cu un total de 9 088 de persoane, armenii – 0,25% cu un total de 2618 persoane, catolicii – 0,49% cu un total de 5 050 de persoane, luteranii – 3,08% cu un total de 31 844 de persoane și evreii – 9,14% cu un total de 94 602 persoane [2, inv.I, d.7681]. La o analiză a numărului populației de diferite religii, constatăm, în linii generale, o tendință de creștere. Excepție fac lipovenii, aflați într-o vădită descreștere, atestată și în anii următori, situație confirmată și printr-o serie de alte informații. Conform dării de seamă a Guvernatorului General al Basarabiei, în 1866 numărul lipovenilor în Basarabia a scăzut cu 266 de persoane, în comparație cu anul precedent. În același raport se aducea la cunoștință că dintre ei s-au

convertit la ortodoxie 4 bărbați și 2 femei, numărul celor convertiți fiind completat și cu 4 luterani, 37 de catolici, doi armeano-gregorienii, 19 evrei și 1 mahomedan [2, inv. I, d. 7879, f. 16].

Tendința se menține și în următorul an. Dacă în raportul anterior nu se precizează cauza descreșterii numerice a confesiunii respective în Basarabia, în acest caz, pe lângă faptul că se menționează că numărul staroverilor a scăzut cu 202 suflete, guvernatorul precizează că majoritatea rascolnicilor sunt din guberniile interne ale Rusiei, unde ei se deplasează cu afaceri și diverse probleme. În general însă în ultimii 30 de ani, numărul rascolnicilor din Basarabia a crescut și ei au în această regiune șapte lăcașuri de cult. În anul de referință au fost convertiți la ortodoxie doi nepopiști și un molocan, de asemenea și 38 de catolici, 2 luterani, 1 armean și 18 evrei [2, inv. I, d. 7879, f.158-158v.].

Din informațiile de mai sus putem conchide că, de fapt, nu atestăm în spațiul pruto-nistean o diminuare a confesiunii starovere în sensul deplin al cuvântului, fiind vorba mai mult de absența sau de eschivarea reprezentanților acestui curent religios de la diferitele încercări de cartografiere a populației, întreprinse de autoritățile centrale. Eschivarea amintită avea, în unele situații, și o motivație obiectivă – lipovenii, îndeosebi cei care se ocupau cu comerțul sau cu meșteșugurile, plecau într-adevăr din regiune, cu interese de ordin economic. Nu excludem însă și motive subiective sau de sustragere de sub controlul administrației țariste. Mai mult, acest teritoriu era văzut de lipoveni ca unul tranzitoriu, așa cum am arătat în capitolul anterior. Cert este că diminuarea numărului reprezentanților acestei confesiuni nu s-a produs în urma unui proces de convertire. Așa cum rezultă clar din informațiile de mai sus, Biserica Ortodoxă nu a avut în acest sens nicio contribuție sau, cel mult, a înregistrat rezultate infime de convertire pentru toate celelalte confesiuni, în general, și pentru cea lipovenească, în special. Datele din rapoartele citate de noi demonstrează foarte clar (68 de convertiți la ortodoxie în 1866 și 61 în anul 1867, succes la fel de neînsemnat și în perioada anterioară, și în cea ulterioară) că activitatea misionară în cadrul comunităților religioase neortodoxe din partea Bisericii dominante nu a fost un factor semnificativ, care ar fi modificat numărul reprezentanților și enoriașilor din diferite obști etnico-religioase sau religioase în favoarea cultului reprezentativ pentru Imperiul Rus. Situația este diferită în alte gubernii sau regiuni ale Rusiei, unde asemenea activități au avut un caracter mult mai „agresiv” [256, 263, 106].

Revenind la populația și componența confesională a Basarabiei pentru anul 1867, constatăm că, potrivit datelor publicate de Comitetul central de statistică în acel an, populația regiunii pruto-

nistrene constituia 1 052 013 persoane, înregistrându-se un spor natural anual de circa 5,49% [110, c.911].

Sursele documentare interne arată, de asemenea, că la acea dată în spațiul indicat locuia o populație de 1 052 023 de oameni, deci s-a înregistrat o diferență minimă de 10 persoane. Sub aspectul structurii confesionale, evident că marea majoritate o constituia comunitatea ortodoxă – 477 628 de bărbați și 430 904 de femei, urmată de obștea evreiască cu 46 521 de bărbați și 47 533 de femei, apoi de cea luterano-evangelică, formată din 16 476 de bărbați și 15 861 de femei, după care urmează comunitatea lipovenilor cu 4 953 de bărbați și 4 505 de femei, obștea romano-catolică cu 2 593 de bărbați și 2 487 de femei și, în sfârșit, comunitatea armenescă compusă din 1 262 de bărbați și 1 214 de femei, iar în final 86 de bărbați musulmani [2, inv. I, d.7507]. Dintre aceștia un număr de 153 604 ortodocși locuiau în orașe și posade, restul își aveau locul de trai în ținut, 6 708 lipoveni, de asemenea, s-au încadrat în mediul urban, aceiași mediu aparțineau și 45 523 de evrei, 1 883 de armeni, 1 501 de catolici, 594 de luterani și toți cei 86 de mahomedani [2, inv. I, d.7507].

Pentru oficierea serviciilor divine, în spațiul dintre Prut și Nistru existau 392 de biserici ortodoxe de piatră și 451 de lemn, la care se mai adăugau 35 de biserici și 12 lăcașuri ale mănăstirilor, trei capele de piatră și nouă de lemn ale lipovenilor, patru biserici armenesti, dintre care trei de piatră și una de lemn, precum și o casă de rugăciuni, trei biserici de piatră și o capelă a romano-catolicilor, cinci biserici și 16 case de rugăciuni ale protestanților, 15 sinagogi de piatră și patru din lemn, la care se adăugau 86 școli de rugăciuni din piatră și 70 din lemn. Pentru deservirea acestor lăcașuri de cult, în Basarabia erau 15 135 de preoți ortodocși, 526 de călugări și 332 de călugărițe; urmau 65 de persoane care constituiau familiile preoților armeni, 7 preoți romano-catolici, 30 de persoane care constituiau familiile preoților protestanți și 481 de persoane care constituiau familiile de rabini [2, inv. I, d.7507] .

Către sfârșitul deceniului șase al secolului al XIX-lea, în linii generale, nu se produc mari schimbări în componența confesională a Basarabiei, atestându-se o creștere în continuare a numărului comunităților religioase, lucru firesc, dacă luăm în calcul tendința generală demografică pe ținut. Conform datelor statistice, în această perioadă populația Basarabiei număra deja peste un milion de locuitori, cifră la care s-a ajuns nu prin imixtiuni din afară, ci datorită mersului natural al lucrurilor. Pentru perioada respectivă s-au înregistrat 47 229 de nașteri și 23 866 de decese, astfel că sporul natural a fost de 23 259 de oameni [2, inv. I, d.7681, f. 290v-291].

O singură abatere de la tendința generală este scăderea numărului de credincioși atestată la ortodocșii de rit vechi. Suntem de părere că diminuarea în cauză se datorează atât factorilor descriși mai sus, cât și schimbării în linia politică a împăratului, care, prin Manifestul din 1867, a permis sedentarizarea și conscrierea lipovenilor în obștile orășenești sau satești din guberniile de vest ale Imperiului Rus. Astfel, s-a produs, credem, din partea acestui segment al populației, o migrare internă de scurtă durată, explicabilă prin alegerea unor locuri de trai scontate. Către începutul anilor '70 și în interiorul acestui element se urmărește deja o tendință de creștere demografică.

Către 1869 tabloul general al repartizării populației, în funcție de religia practică, arăta în felul următor: 912 085 de credincioși ortodocși, 8 957 de reprezentanți ai ortodocșilor de rit vechi, 3 044 de enoriași ai bisericii armeano-gregoriene, 5 498 de adepți ai cultului latin, 34 428 de credincioși evanghelic-luterani, 95 325 de iudei și 10 mahomedani [2, inv. I, d.7681, f.241-241].

Slujitorii cultului ortodox și familiile lor constituiau 15 384 de persoane, ai celui armenesc 45 de persoane, ai celui catolic 106 persoane, ai celui luteran 176 și ai celui mozaic 1 268 [2, inv. I, d.7681, f.238v-239].

După 1869, începerea implementării pe teritoriul Basarabiei a mai multor reforme propuse de împărat, instituirea zemstvelor, trecerea Basarabiei la statutul de gubernie, precum și noua confruntare ruso-turcă, se pare că au făcut ca atenția administrației și funcționarilor să fie sustrasă de la îndatorirea lor de a colecta date statistice. Probabil, în învălmășeala evenimentelor, birocrația administrativă locală a văzut o posibilitate de eschivare de la unele funcții ale sale. Altfel nu putem explica lipsa esențială sau chiar totală a datelor statistice cu referire la componența confesională a Basarabiei, fapt menționat și de către autoritățile centrale. Astfel, în unul din numerele organului central de statistică al Imperiului Rus se menționa că datele cu referire la Gubernia Basarabiei nu au fost incluse în publicație, deoarece acestea fie că nu au fost prezentate, fie că sunt eronate și nu pot fi luate în calcul [268, предисловие].

Totuși, din puținele date existente, vom încerca să schițăm unele nuanțe ale evoluției populației din Basarabia în cheia în care ne interesează, și anume sub aspectul repartizării cultelor.

În primul rând, pentru anul 1870 găsim o serie de informații în raporturile șefilor de zemstvă, documente păstrate în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova. Din acestea rezultă că, la acea dată, în interfluviul pruto-nistean locuiau 2 681 de bărbați și 1 460 de femei de credință romano-catolică, 18 847 și, respectiv, 18 023 de credință luterană, 76 și 50 armeni romano-catolici, 1 666 și 1 539 armeano-gregorieni, 41 488 și 39 301 evrei și 81 musulmani [2, inv. I, d.7681, f.296]

la care se adaugă 5 232 și 4 980 de lipoveni, printre care au fost incluși molocanii și subotnicii [2, inv. I, d.7681, f.294]. Aceste cifre, în linii mari, sunt confirmate și de datele organului oficial de statistică a Imperiului Rus, care pentru anul 1870 arată că în Basarabia locuiau 4980 bărbați și 4557 femei de credință lipovenească, 1735 și 1592 de credință armeano-gregoriană, 2881 și 2619 de credință romano-catolică, 18663 și 18142 de credință protestantă și 50248 și 47866 de credință mozaică [269, 38-39].

Dacă luăm în calcul datele oferite de V. Zelenciuc [136, c.105], care pentru anul 1870 arată că populația Basarabiei era de 1 078 900 de persoane, număr apropiat de cel propus de G. Murgoci [323, p.97] (acesta indică o cifră mai mică cu 500 de persoane), atunci în perioada respectivă populația neîncadrată în cultul dominant al Bisericii constituia 12,55% , iar ortodocșii constituiau 87,45% .

3.3. Concluzii. În conformitate cu datele prezentate, putem trage o serie de concluzii cu referire la minoritățile confesionale din Basarabia pe durata segmentului temporar examinat și anume: 1

1. Informațiile statistice care ne stau la dispoziție demonstrează foarte clar că acest segment al populației a fost în creștere și a ajuns să constituie peste 12 la sută din numărul total a populației.

2. Cu toate că acest număr este relativ mic, la sfârșitul secolului al XIX-lea numărându-se 361 100 de persoane care reprezentau populația eterodoxă a Basarabiei, la el s-a putut ajunge numai datorită politicii religioase și demografice promovate de Imperiul Rus, care i-a favorizat creșterea. Și dacă în perioada anterioară (1812–1828) evoluția și dinamica pozitivă a elementelor ce constituiau acest segment al populației a crescut rapid, mai ales datorită infuziilor externe prin intermediul politicii de colonizare, atunci în perioada studiată în acest capitol un astfel de factor își pierde simțitor din importanță, fiind înlocuit, mai ales, prin sporul natural. Practic, pentru segmentul temporal dat, avem o perioadă foarte scurtă de după abolirea autonomiei, adică după anul 1828, când elementul colonizator deținea un loc important în sporul demografic al populației, după care creșterea naturală îi va prelua locul în mod evident.

3. Evoluția comunităților religioase din Basarabia a depins în mare parte de atitudinea și poziționarea autorităților și a instituțiilor puterii imperiale. Or, altfel nu credem că ar fi fost posibil să vorbim despre o evoluție a obștilor religioase sau etno-confesionale. Și asta din cauza că, în momentul în care nu conveneau politici promovate de administrația țaristă, ele puteau, în cel mai bun caz, să fie strămutate din regiune, așa cum s-a procedat cu tătarii, sau puteau fi exilate în Siberia, cum s-a procedat cu reprezentanții curentului religios al subotnicilor.

4. Pe tot parcursul perioadei nu sunt semnalate schimbări bruște în ceea ce privește spectrul religios al spațiului pruto-nistrean, el evoluând, în cea mai mare parte, în baza sporului natural și, după cum am menționat deja, elementul ortodox rămânea preponderant.

5. O perturbare a procentajului și a ponderii acestui segment al populației, poate fi observat în anii `80–`90 ai veacului al XIX-lea, schimbare bruscă care nu este una *de facto*, ci se datorează, mai curând, inexactității datelor folosite de o serie de autori preocupați de problemă, care nu au analizat în mod critic datele avute la dispoziție.

6. Comparând repartizarea acestor confesiuni pe teritoriul din interfluviul pruto-nistrean, se constată că cel mai divers populat este, în primul rând, centrul administrativ al Basarabiei, adică Chișinăul, unde puteau fi găsiți reprezentanți ai tuturor confesiunilor enumerate, lucru firesc după părerea noastră. Chișinăul este urmat, în mod neașteptat, de două dintre orașele aflate la extremitățile acestui spațiu – Hotin și Ismail. În funcție de „preferințe”, se poate constata că în ținuturile Ismail, Hotin, Soroca și Iași era concentrată o populație romano-catolică, populația protestantă era stabilită în ținutul Ackerman, având enclave în Chișinău și Iași, comunitatea armenescă se afla preferențial în ținuturile Chișinău, Hotin și Iași, cea evreiască avea cea mai mare obște la Hotin, Chișinău și Iași, iar comunitatea ortodocșilor de rit vechi era dislocată preferențial în ținuturile Ismail, Chișinău, Soroca și Hotin.

7. Sub aspectul așezării rural–urban, mediul orășenesc era evident preferat de comunitățile evreiești și de cele armenesc. Cu toate că, pe la mijlocul secolului, administrația și autoritățile țariste au încercat constituirea în Basarabia a unor colonii agricole evreiești, populația lor a avut o pondere destul de nesemnificativă și, în cele din urmă, încercarea a suferit eșec.

8. Elementul evanghelic-luteran sau protestant, în marea lui majoritate, după cum s-a demonstrat în baza datelor statistice, a fost concentrat în coloniile din sudul Basarabiei, dar schimbările în legislația rusă privind drepturile de proprietate, survenite după reforma țărănească din 1861, au făcut posibil ca acest element, în ultimul sfert de veac, să se extindă, comunități luterane fiind semnalate și în centrul, și în nordul spațiului pruto-nistrean.

9. Atât reprezentanții confesiunii romano-catolice, cât și cei ai ortodocșilor de rit vechi nu au avut un vector clar definit, aceștia stabilindu-se și în mediul urban, și în cel rural, de cele mai dese ori orientându-se spre comunități care se statorniciseră deja într-o anumită zonă.

4. COMUNITĂȚILE ROMANO-CATOLICE ȘI PROTESTANTE DIN BASARABIA ÎN CONTEXTUL POLITICII RELIGIOASE A ȚĂRII (1829 – ANII 70 ai SECOLULUI AL XIX-LEA)

4.1 Comunitățile romano-catolice.

Complexitatea și plurivalența problemei legate de comunitățile romano-catolice se datorează numeroaselor interpretări, uneori hazardate, sau chiar unor subterfugii, în multe cazuri greu de sesizat, dar care au o pondere semnificativă pentru interpretarea paradigmelor, ce au rezultat din experiența acelor comunități religioase în anumite situații.

Din considerentele enunțate, considerăm că este binevenit să elucidăm, de la bun început, câteva aspecte de care vom ține cont pe parcursul cercetării.

În primul rând, trebuie să luăm în considerare dihotomia sau chiar trihotomia politicii și atitudinilor autorităților imperiale față de anumite curente religioase, atitudine valabilă pentru întregul Imperiu Rus sau pentru anumite regiuni, respectiv pentru Basarabia, în diverse circumstanțe.

Un fapt important, ce trebuie neapărat luat în calcul, este că politica integraționistă de rusificare se producea cu o intensitate variată și cu metode diferite, în funcție de regiune și de popor, în unele cazuri ajungându-se chiar la abandonarea liniei general acceptate. Diferențierea era determinată atât de apropierea sub aspectul limbii, culturii sau religiei, cât și de „pericolul” pe care, în opinia autorităților țariste, îl prezentau unele etnii pentru unitatea imperiului și pentru formarea unui sistem statal unic. Și în acest sens, trebuie să atragem atenția asupra faptului că, în segmentul de timp cercetat, religia era un instrument mult mai eficient pentru formarea identității etnice, decât manifestările, încă destul de timide, ale sentimentului național. Și în acest context este necesar să accentuăm că în relația dintre conștiința etnică și religie (cea profesată), indiferent de context și detalii, religia a continuat să rămână componenta cea mai puternică în acele comunități, unde ea era legată de conștiința etnică sau națională.

Vom reitiera aici ideea că pentru Basarabia, în linii generale, nu se face o distincție netă între elementul etnic și cel confesional. Ne referim, evident, la religia armeană-gregoriană și la cea mozaică, dar și la cea romano-catolică și protestantă. De aici și statutul pe care îl aveau diferite comunități religioase, confundate cu elementul etnic, și față de care biserica dominantă și statul promovau o anumită politică. Acest proces, în linii generale, poate fi urmărit în întregul Imperiu Rus. Astfel, unii cercetători afirmă că „rus” (*русский*) și ortodox erau considerate sinonime, iar

catolicul sau protestantul care trecea la ortodoxie devenea în mod automat rus. Și calificativele „catolic” și „polonez” aveau pentru populația rusă un înțeles identic[91].

Loialitatea anumitor colectivități etno-confesionale constituia, de fapt, principalul factor de evoluție a acestora, iar Basarabia nu era o excepție în perioada de timp cercetată. Grupurile sau obștile cu o structură socială deplină, ce confesau o anumită religie, erau considerate mai periculoase pentru interesele Imperiului Rus. Un rol important l-a avut aici și posibilitatea de asimilare a unor grupuri etno-confesionale în sens dublu, altfel spus, capacitatea membrilor de a se rusifica sau posibilitatea de a coopta și de a influența reprezentanții altor etnii sau confesiuni.

Anume din aceste considerente, cercetarea pe care o propunem trebuie distribuită pe mai multe direcții, cu defalcarea și analiza distinctă a subiectelor.

Înainte de a trece însă nemijlocit la problema minorităților religioase din Basarabia, credem oportun să atragem atenția asupra atitudinii față de religia dominantă, pentru a obține un tablou complex.

Autoritățile imperiale, deși preluau în supunere o majoritate ortodoxă, pentru a nu avea surprize și pentru a fi siguri de funcționarea sistemului, au trecut la uniformizarea administrației și a conducerii, ce urma să o repete întocmai pe cea a Imperiului Rus, începând chiar cu majoritatea ortodoxă. De fapt, încadrarea tuturor structurilor ecleziastice în cele imperiale și ruperea, în cazul în care existau, a legăturilor cu reprezentanții diferitor curente religioase din afara imperiului, a constituit sarcina numărul unu în politica religioasă a Imperiului Rus din Basarabia, imediat după înglobarea acestui teritoriu. În acest sens, la 21 august 1813 Alexandru I la semnează la Teplitz un decret prin care este înființată Arhiepiscopia Chișinăului și Hotinului. Aceasta cuprindea părți din eparhiile Proilaviei, Hușilor, Iașilor și Rădăuților, care țineau până stunci de Mitropolia Moldovei și la care s-au mai adăugat 852 de biserici dintre Nistru și Bug. În fruntea noii eparhii ortodoxe a fost numit Gavriil Bănulescu-Bodoni, cu titlul de „Exarh și Mitropolit”, care avea să administreze problemele populației ortodoxe prin intermediul Soborului, Casei Arhieresti și a Dicasteriei, fiind direct supus Sfântului Sinod de la Sankt-Petersburg [207, tom XXXII, c. 683;28, p.287].

După cum se poate observa, unica deosebire în structura de administrare a Bisericii Ortodoxe din Basarabia, în comparație cu Biserica rusă, este existența Dicasteriei, care însă nu se menține prea mult timp, deoarece la 18 mai 1832, printr-un decret imperial, aceasta este transformată în Consistoriu Duhovnicesc. În actul emis cu această ocazie se arată că măsura are drept scop uniformizarea cu restul imperiului [208, tom VII, c. 318].

În același timp, prin stăruința exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, la Chișinău este deschis Seminarul teologic (ianuarie 1813), care funcționa conform unui program stabilit de către autoritățile imperiale. De asemenea, este înființată Tipografia Mitropoliei (mai 1814), unde au fost tipărite o serie întreagă de lucrări bisericești, majoritatea traduse din limba rusă, și care promovau respectarea tuturor normelor canonice ruse [57, p.226-227].

Or, mai grav este faptul că noul proiect presupunea o uniformizare nu numai la nivel administrativ și instituțional, dar și în plan spiritual, deoarece populația autohtonă urma să accepte, fără rezerve, toate tradițiile și obiceiurile rusești și să le dea uitării pe cele românești. Anume în acest sens trebuie interpretată afirmația Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni făcută în una din primele cărți tipărite la Tipografia Eparhială de la Chișinău: „În sfârșit, noi de cuviință socotim să anunțăm tuturor a lor noștri supuși iubiți de către Hristos, din eparhia noastră că noi prin tipărirea acestei cărți, după instrucțiunile date nouă, urmând întru toate după cum este spus a traducerii cărților de rugăciune, tipărite în Rusia, am inclus conform datoriei noastre în această carte și pe toți sfinții ce sunt cinstiți de către Preaînaltul în Imperiul Rus Ortodox, păzit de către Dumnezeu, și de asemenea și miracolele ce au fost în multe locuri în Rusia de la Icoanele Preasfântei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu și Cinstitei Maria. Deoarece datoria noastră acum când Milostivul Dumnezeu a binevoit cu mâna a tot cinstitorului Împărat Alexandru I să ne izbăvească de asuprirea Agareană și să ne unească la alte de dumnezeu păzite țări ortodoxe a puterii ruse, a noastră spun Datorie acum alături de alte popoare creștine ortodoxe în Rusia locuitoare să sărbătorim și să prăznuim Sfinții ce i-au servit lui Dumnezeu în Rusia și cărora Dumnezeu pentru păstrarea de către ei a credinței ortodoxe, până la sfârșitul vieții, pentru dragostea lor fierbinte și pentru viața de o potrivă cu a apostolilor prin care au luminat și au întărit credincioșii în credință unora din care i-a proslăvit prin mulțime de miracole iar pre mulți din ei și cu moaște veșnice” [311, c.13-14].

Deci din pasajul de mai sus vedem ce funcții anume se rezervau Bisericii Ortodoxe, precum și că toate aceste acțiuni se efectuau “după instrucțiunile date”.

Mai mult, Biserica Ortodoxă, ca instituție, devenea unul din principalele mijloace în procesul de anihilare a sentimentului național, religia transformându-se într-un instrument de rusificare. De fapt, această politică s-a soldat cu rezultate neînsemnate, dar, lucru mult mai grav – a provocat îndepărtarea populației de Biserică și a determinat apariția unei denominări cum este inochentismul. Or, anume aceste acțiuni urmăreau încadrarea ortodocșilor din Basarabia într-un sistem unic instituțional al Bisericii Ortodoxe Ruse, având și o serie de repercusiuni de lungă durată.

Se înțelege de la sine că aceleași „proceduri”, cu anumite elemente specifice, au fost supuse și celelalte culte existente sau importate în Basarabia.

Cu privire la comunitatea romano-catolică, constatăm că, odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, hotarele au fost închise, sub pretextul începutului unei epidemii, iar preoților catolici li s-a interzis să treacă Prutul. În același timp, conform decretului imperial, parohiile catolice basarabene au fost trecute sub jurisdicția Mitropolitului Catolic de Moghiliov Stanisław Bohusz Siestrzeńcewicz, capul Bisericii Catolice din Rusia. Către 1814, Siestrzeńcewicz a trecut parohiile catolice din Basarabia în supunerea episcopului catolic de la Kamenîța, iar prin decretul imperial din 20 februarie 1819, episcopul de Kamenîța este însărcinat cu supravegherea tuturor parohiilor catolicilor din Basarabia, inclusiv a celor create de coloniști. După îmbunătățirea relațiilor dintre Imperiul Rus și papalitate, s-a ajuns la semnarea Concordatului din 1847, care, printre altele, reglementa și problema privind hotarele și supunerea catolicilor din sudul Rusiei. În 1848, prin bula papei Pius al IX-lea, este înființată eparhia Hersonului, în care au intrat și parohiile catolice din Basarabia. În 1852 centrul acestei eparhii a fost transferat la Tiraspol, iar în 1856 la Saratov. [237, c.122].

Considerăm important și faptul că numărul populației romano-catolice din Basarabia după 1812, așa cum s-a arătat în capitolele precedente, a cunoscut o creștere și datorită politicii de colonizare, promovate de către autoritățile țariste în zonă. În acest caz se are în vedere populația catolică din rândurile etnicilor germani, venită în regiune din anul 1813.

Din punct de vedere laic și administrativ, toate coloniile germane au fost împărțite în două districte: Maloiaroslavetz și Cleastitz, și, la fel cu așezările similare bulgare, au intrat în subordinea Oficiului basarabean al coloniștilor străini, care, la rândul său, se supunea Comitetului de tutelă a coloniștilor străini din sudul Rusiei.

Din punct de vedere confesional, catolicii din coloniile din Basarabia se supuneau vizitatorului și decanului bisericilor romano-catolice din sudul Basarabiei. Pentru prima dată acest post a fost ocupat, în anul 1811, de către abatele C. Nicoli, membru al Societății lui Isus. După 1820, când respectiva structură a fost interzisă în Imperiul Rus (este vorba de ordinul iezuit) și reprezentanții ei au fost izgoniți, funcția a fost preluată de către Ignatie Lindl. Concomitent cu pastorul Lindl, calitatea de vizitator pentru Biserica Romano-Catolică din Novorosia o avea, până în 1828, și preotul R. Selivan. Din 1828 acesta a fost înlocuit cu rectorul Bisericii Romano-Catolice din Odesa,

Johan Schitt, iar între 1829–1842 în această funcție a fost desemnat preotul Rafail Musnițki [180, c.43-44].

În atribuțiile vizitatorilor și decanilor intrau supravegherea îndeplinirii corecte de către preoți a funcțiilor lor, siguranța proprietăților bisericești, adunarea datelor metrice anuale pe colonii ș.a. [180, c.44].

Astfel, catolicii (inclusiv cei colonizați) au fost îndepărtați de structurile originare ale confesiunii lor, adică de Scaunul de la Vatican, fiind încadrați în organisme create artificial de puterea imperială rusă.

Confesiunea protestantă, sub forma unor comunități organizate administrativ și religios, se atestă pe teritoriul Basarabiei după 1812, fiind compuse majoritar din germani evanghelici-luterani, colonizați în această regiune, aflați în serviciul administrației și armatei ruse.

De fapt, problema organizării bisericii evanghelice-luterane existase și anterior în Imperiul țarist, fiind pusă la ordinea zilei încă în anul 1819. Însă, în urma tergiversărilor specifice administrației ruse, precum și a amânărilor din partea aparatului birocratic, care funcționa cu mare greu, abia la 22 mai 1828 a fost creată o comisie specială pentru soluționarea acestei chestiuni. Probabil, tergiversarea era cauzată și de faptul că, potrivit organizării sale religioase, fiecare comunitate protestantă putea să existe autonom, neavând nevoie de vreun organ central de conducere, mai ales din afara hotarelor Imperiului Rus, cu care s-ar fi stabilit anumite baze pentru relațiile ulterioare, așa cum a fost în cazul catolicilor. În urma activității comisiei amintite, la 28 decembrie 1832 este emis un ucaz al țarului prin care se consfințează organizarea unică a bisericii evanghelico-luterane din Rusia [208, tom VII, c.956]. Problema privind conducerea și administrarea Bisericii protestante a apărut în Imperiul Rus odată cu anexarea regiunilor Livoniei, Estoniei și Finlandei, când acestea au fost puse sub auspiciile Colegiului de Justiție al regiunilor respective, deci direct sub ascultarea puterii laice. În fruntea acestei confesiuni se situa Sinodul General al Bisericii evanghelico-luterane, iar organul administrativ bisericesc devenea Consistoriul suprem al Bisericii evanghelico-luterane, aflat la Sankt-Petersburg, care, la rândul său, era condus de către un președinte laic. Pentru o mai bună administrare, toți reprezentanții confesiunii au fost împărțiți în opt districte. Din primul district al Consistoriului provincial din Sankt-Petersburg făceau parte parohiile aflate în guberniile Sankt-Petersburg, Novgorod, Pskov, Vologda, Olonețk, Arhanghelsk, Kostroma, Iaroslav, Smolensk, Cernigov, Volîni, Podolsk, Kiev, Poltava, Ecaterinoslav, Taurida, Herson cu orașul Odessa și Regiunea Basarabiei [208, tom VII, c.991].

După cum se poate observa, puterea imperială a creat un organism religios ce avea drept scop aducerea confesiunii evanghelico-luterane sub ascultarea și subcontrolul maxim al autorităților laice, proces în care au fost antrenați și protestanții din interfluviul pruto-nistean.

Unor procese identice au fost supuși și reprezentanții Bisericii armenesti. În acest sens, la 21 mai 1830 Guvernatorul General al Novorosiei și Basarabiei a adoptat decretul parafat de împărat, prin care se aduce la cunoștință că, în urma creșterii considerabile a numărului armenilor în orașele Nahicevan, Grigoriopol, Carasubazar și în alte localități din sudul Rusiei și Basarabiei, se constituie Eparhia Nahicevanului și Basarabiei, pe lângă cea existentă a Ascerahanului. Aceasta se făcea pentru o ocârmuire mai bună a confesiunii, în fruntea ei fiind numit Arhiepiscopul Nerses. Astfel, Biserica armeano-gregoriană din Basarabia forma în Rusia una din cele șase eparhii existente și avea în componența sa bisericile din Sankt-Petersburg, Moscova, Ekaterinoslav, Herson și Basarabia, precum și din Rostov și Taganrog. Episcopul acestei eparhii depindea de Patriarhul din Ecimiadzin – catolicosul suprem al poporului Haican (Armean), care s-a aflat în Chișinău până în anul 1875 [2, inv.I, d. 1536, f.1].

Potrivit supozițiilor unor specialiști [86, c. 24], crearea noii unități a cultului armenesc s-ar fi datorat în exclusivitate meritelor deosebite pe care le-a avut episcopul armenesc Nerses al V-lea (1770 - 1857), când la eparhia Basarabiei a fost adăugat inițial orașul Nahicevan, iar ulterior Sankt-Petersburgul și Moscova.

Binențeles că Nerses a avut un rol important în consolidarea puterii politice și militare ruse în Caucaz și a fost unul dintre cei mai semnificativi exponenți ai panrusismului în rândurile populației armenice. Lui i se datorează organizarea miliției armenesti în timpul războiului ruso-persan din 1826–1828, care a luptat de partea armatelor ruse și se mai știe că el a fost un prieten foarte apropiat al lui M. S. Voronțov, General Gubernatorul Novorosiei și Basarabiei [86, c. 22-26]. Și cu toate acestea, nu considerăm că formarea noii eparhii s-a datorat anume poziției lui Nerses. După părerea noastră, la baza creării eparhiei Basarabiei și Nahicevanului a stat politica de încadrare și de uniformizare a structurilor de ordin ecleziastico-administrativ.

Dacă sub aspectul proceselor integraționiste și de încadrare în structurile imperiale, romano-catoliciei și evanghelico-luteranii din Basarabia se aflau într-o situație similară, politica autorităților față de acestea nu era identică. Credem că nu greșim dacă afirmăm că evoluția lor a depins de atitudinea administrației laice de diferite niveluri față de reprezentanții unei sau altei religii, precum și de istoricul comunităților romano-catolice și protestante în Basarabia.

Un prim document care s-ar referi la atitudinea stăpânirii ruse față de reprezentanții confesiunilor protestante și romano-catolice este Dispoziția Comitetului de Miniștri din 17 iulie 1814 [207, том XXXII, c.841-843]. Aceasta, de fapt, reprezenta un răspuns la interpelarea venită din partea șefului militar și civil al Basarabiei, inginerul general-maior Harting, care solicita indicații pentru soluționarea problemelor legate de refuzul coloniștilor de a depune jurământul de credință. De asemenea, se pune problema asigurării cu fețe bisericești de aceeași credință a noilor-veniți, care la acea dată numărau 1 072 de familii sau 5 500 de suflete.

Dacă lăsăm la o parte primul subiect, atunci referitor la chestiunea de ordin religios actul stipula să se acționeze în conformitate cu dispozițiile înscrise în registrul Comitetului de Miniștri din 25 august 1809 și din 23 martie 1810, care prevedeau următoarele:

„1. Plata salariului să se facă din vistieria statului: pastorul protestant primea 400 de ruble, iar preotului catolic câte 300 de ruble pe an, în decurs de 10 ani, bani care se cuvin coloniștilor drept privilegiu din plata impozitelor.

2. Pentru rezolvarea problemei locative, din vistieria statului se dau sub formă de împrumut: preoților catolici, ca la familiile sărace, câte 300 de ruble, iar celor luterani câte 600 de ruble.

3. Se repartizează pământ după cum urmează: pentru pastori câte 120 de desetine de pământ arabil și pentru fânaț, iar preoților catolici jumătate din cantitatea amintită, iar pentru casă și livadă câte trei desetine.

4. A fost stipulată prin dispoziție imperială obligația de a construi în colonii case de locuit pentru preoți și citeți. Vistieria de stat urează să le aloce bani de drum, pentru deplasare în acele locuri, iar unora, prin bunăvoința imperială, li s-a acordat ca beneficiu suma de 600 de ruble” [207, том XXXII, c.841-843].

Această mărturie documentară demonstrează predilecțiile administrației ruse, evidențiază confesiunea către care se orienta și față de care avea preferințe mai mari, rezultate din încrederea ce-i era insuflată. Și totuși, acesta pare a fi un act destul de ponderat care demonstrează o preocupare vădită și față de catolici, și față de protestanți, chiar dacă nu în egală măsură. Evoluția ulterioară și mărturiile documentare existente demonstrează însă că lucrurile nu au stat tocmai așa.

Aici este necesar să se ia în considerare faptul că situația financiară a fețelor bisericești din confesiunea catolică era mult mai favorabilă decât a celor ortodocși, lucru ce se datora nu atât „grijii” autorităților centrale, ci sistemului de venituri existent anterior, astfel, chiar și în primii ani ai domniei lui Nicolai I preoțimea catolică avea un venit mult mai mare decât cea ortodoxă. Conform

datelor din 1833, episcopii latini aveau un venit anual între 20-80 000 de ruble, pe când cel ortodox de 2 200, un preot ortodox avea un venit anual de 100–500 ruble, iar unul catolic de 2-10 000 ruble[306, 245-250].

Dacă problema personalului religios protestant a fost soluționată în termeni rezonabili, atunci asigurarea cu preoți a parohiilor catolice se făcea mai greu. Din cauza insuficienței de personal, nu rareori un singur preot trebuia să deservească mai multe comunități romano-catolice. De exemplu, este cunoscut cazul lui Kaetan Mațievskii, care, fiind inițial preot în parohiile Zelsc și Mangheim (1821–1828), iar ulterior în parohia Landau (1828-1832), era nevoit anual să efectueze vizita tuturor comunităților catolice de la Odessa până la Minsk și Chișinău [180, c. 44].

În ceea ce privește cauzele care au făcut să se împartă opiniile referitor la încrederea față de evanghelistico-luterani și suspiciunea față de romano-catolici, răspunsul îl vom găsi în analiza structurii elementului cultic și a componenței etnice a comunității catolice.

După părerea noastră, în primul caz este vorba de faptul că Biserica Catolică, prin structura și sistemul său de administrare, se supunea, după cum se știe, papei. Cu toate că Imperiul Rus încă în secolul anterior încercase să izoleze catolicii de influența papală prin crearea Mitropoliei Catolice de la Moghiliov și a făcut totul ca să limiteze la maximum intervenția autorităților papale în afacerile catolicilor din Rusia [285], totuși autoritățile țariste și-au păstrat neîncrederea în reprezentanții acestui cult. Se știe că nu o dată reprezentanții puterii imperiale i-au învinuit pe catolicii de faptul că sunt fie spioni ai Vaticanului, fie ai altor state occidentale.

Cât privește structura etnică, obștile catolice erau constituite majoritar din polonezi, văzuți în conceptul imperial rus ca un element mai puțin loial printre etniile ce locuiau în Imperiu. Mai mult, în opinia autorităților imperiale, aceștia reprezentau componenta principală a forței centrifuge, ce submina unitatea statului [306, c.248]. Drept dovadă că marea majoritate a catolicilor din Basarabia era de origine poloneză ne servește chiar faptul că cimitirul catolic din Chișinău, în perioada examinată, era numit „polonez”, iar cele mai multe morminte de aici aparțineau reprezentanților acestei etnii [232, c.175-185], fapt ce ne permite să vorbim, în cazul comunităților catolice, nu de o politică confesională, ci de una etno-confesională.

În aceste condiții, politica de bază a administrației ruse față de respectiva confesiune avea drept scop să reducă la maximum influența obștii catolice și să întreprindă măsuri pentru a împiedica apariția unor noi centre [306, c.246].

În primul rând, cea mai simplă și cea mai eficientă acțiune consta în interdicția de a construi noi lăcașuri de cult, știindu-se că centrul vieții spirituale a oricărei comuniuni religioase este tocmai edificiul în care se desfășoară toate activitățile. Că lucrurile s-au derulat anume într-o asemenea direcție, ne-o demonstrează informațiile de mai jos.

Se știe că încă în anul 1820 comunitatea catolică din Ismail a instituit un comitet pentru construcția unei noi biserici catolice în acest oraș. Drept argumente privind necesitatea construcției au servit, pe de o parte, creșterea numărului populației romano-catolice din oraș, iar pe de altă parte, faptul că în Ismail exista un port și aici veneau diferiți negustori, printre care se găseau și mulți catolici. Problema însă a fost tergiversată, astfel încât abia la 24 februarie 1825, prin decret imperial, se decide salarizarea preotului catolic din Ismail cu câte 500 de ruble anual din bugetul Basarabiei [2, inv.I, d. 1375, f. 1-2].

Totuși, către anul 1826, este construită o casă de rugăciuni, care însă trebuia, conform cerințelor, să fie ridicată la o distanță ce ar depăși 300 de stânjeni față de bastioanele cetății. Casa avea două odăi, una folosită nemijlocit pentru serviciile divine, iar alta drept locuință pentru preot.

În anul 1829, șeful comunității catolice Ludovic Voițehovski adresează o cerere, iscălită de încă 12 persoane, privind construcția și subvenționarea de către stat a bisericii catolice din Ismail. aceasta este examinată de secretarul de stat Loghinov [2, inv.I, d. 1375, f. 5]. Apoi, la 31 ianuarie 1831, este emisă scrisoarea Gubernatorului General al Novorosiei și Basarabiei prin care se făcea cunoscut că Bludov, șeful Departamentului confesiunilor străine, în luna octombrie a anului precedent, anunțase că, prin hotărârea Comitetului de Miniștri, s-a decis a se plăti 600 de ruble anual preotului catolic, precum și a i se acorda în folosință 30 de desetine de pământ. Însă cererea privind suma pentru construcția bisericii a fost refuzată, argumentându-se că în Ismail sunt puțini catolici și că exista deja un local pentru oficierea cultulu [2, inv.I, d. 1375, f. 10-11]. În cele din urmă, construcția bisericii din Ismail s-a finisat către mijlocul secolului al XIX-lea, evenimentele derulându-se în continuare astfel.

Către anul 1840, casa de rugăciuni a ajuns într-o stare deplorabilă, așa încât din nou este pusă problema construcției unei biserici catolice. În acest scop, enoriașii efectuează colectări de fonduri, reușind să adune o sumă de 4 000 de ruble, mult prea mică pentru construcția lăcașului. Din aceste considerente, se inițiază din nou o corespondență cu General Gubernatorul Novorosiei și Basarabiei, cu dioceza Consistoriului episcopal al Cameneț-

Podolskului și cu autoritățile locale. În sfârșit, pe la mijlocul anului 1845 este obținută permisiunea de a construi o nouă biserică, fără a se alocă subvenții din partea statului, lucru care, de fapt, anula și permisiunea acordată. Nu cunoaștem cine totuși a fost finanțatorul și binevoitorul care a intervenit în vederea construcției acestui lăcaș de cult, dar abia în 1849 a fost construită biserica „Neprihănitei Zămisliri a Sfintei Fecioare Maria” [328].

O situație similară poate fi urmărită și în cazul construcției bisericii catolice din Chișinău. Cu toate că de această dată din partea administrației țariste au fost alocate pentru construcție 20 000 de ruble din fondurile Oblastiei Basarabiei, totuși, nu trebuie să uităm că era vorba de centrul administrativ al Basarabiei, iar problema privind construcția bisericii romano-catolice din Chișinău a fost pusă încă în 1834, lăcașul fiind terminat și sfințit abia în anul 1843 [237, c.134-147].

Cel mai elocvent este însă cazul comunității catolice din Hotin. Am arătat deja că obștea de aici avea o biserică pentru oficierea cultului, construită încă în secolul anterior, iar la 9 iulie 1826 [10, Fond 365, d.260, f. 59-60] comunității i se repartizează și un lot de pământ pentru construcția unui nou lăcaș de cult, pentru ca, aproximativ un an mai târziu, la 9 august 1827, însuși împăratul să dispună donarea unor imobile pentru această parohie.

Credem că problema ridicării unei noi biserici romano-catolice la Hotin se deslușește clar și din informațiile de mai jos. La 26 mai 1842 Direcția principală a căilor de comunicații și a clădirilor publice din cadrul Comisiei ținutale de construcții din Basarabia se adresa cu un raport către Guvernatorul General al Basarabiei, în care se arăta că proiectul și suma necesară pentru construcția bisericii catolice au fost trimise încă la 1 mai 1841, cu nr. 5313. Proiectul a fost remis pentru a fi recalculată suma necesară, luându-se în considerare materialul de construcție din clădirea veche nefinisată și numărul catolicilor din Hotin, lucru cu care este însărcinat inginerul Golovko [2, inv.I, d. 3932, f.1]. Acesta arăta puțin mai târziu, la 2 iunie, că planul anterior nu poate fi folosit, fiindcă biserica va fi mică, fără loc pentru sacristie și hor și nici credincioșii nu vor încăpea, deoarece, în comparație cu anul 1827, numărul lor a crescut în oraș până la 600, iar în ținut până la 1 500, din care cauză specialistul solicita un nou proiect și o nouă construcție [2, inv.I, d. 3932, f.3-4]. După cum observăm datele prezentate de către inginerul Golovco diferă mult de cele oficiale pe care le-am arătat mai sus (289 în ținut și 108 în oraș). Suntem tentați să dăm crezare acestor din urmă dacă luăm în considerație că în primul caz este vorba despre prezentarea unor date oficiale, ce trebuia să arate organelor centrale un număr diminuat a polonezilor romano-catolici, față de care după cum am

mai spus exista o atitudine mult prea negativă. Și în acest caz administrația locală intenționat falsifica datele cerute pentru a evita eventualele probleme ce puteau apărea.

În afară de modificarea planului, au mai apărut și alte impedimente. General Gubernatorul Novorosiei se adresa cu o scrisoare Gubernatorului militar al Basarabiei, prin care îi aducea la cunoștință că a intervenit pe lângă ministrul afacerilor interne în legătură cu construcția lăcașului de cult de la Hotin și că la 9 septembrie a anului în curs a primit dispoziția cu nr. 2400, prin care, în baza articolului 676 al volumului XII, al Codului de legi, se solicită să se interpeleze conducerea Bisericii Ortodoxe dacă nu are pretenții. Ca rezultat al acestei intervenții, a avut loc inspectarea ținutului Hotin de către blagocinul ortodox Andrei Bogoliubski, care în raportul său arăta că: 1. În Hotin este o biserică catolică care se află într-o casă veche de lemn, iar cea nouă, din piatră, se zidește și este ridicată până la ferestrele primului nivel; 2. În Hotin, conform datelor prezentate, sunt 293 de suflete catolice și, luându-se drept fapt convențional că în fiecare casă ar fi câte patru bărbați, ar rezulta că sunt 73 de gospodării catolice. Dar, deoarece conform legii o biserică catolică poate fi construită numai atunci când sunt cel puțin 100 de gospodării, Andrei Bogoliubski conchidea că biserica nu trebuie să fie construită [2, inv.I, d. 3932, f.5-8]. Referirea din raportul lui Andrei Bogoliubski, care arată că în Hotin ar exista o biserică catolică din lemn și că cea nouă din piatră este construită numai până la ferestre, ne permite să facem o serie de supoziții. În primul rând, amintirea bisericii din lemn ne permite să presupunem că viața religioasă și serviciile religioase au continuat să se officieze în această parohie în continuare și după 1812 și nu a existat o întrerupere a acestora. Faptul că în 1826 a fost repartizat un lot pentru construcția bisericii catolice din piatră și că la 1842 aceasta era construită doar parțial, ne permite să stabilim începutul construcției edificiului între aceste date. Nu avem însă documente, cel puțin până acum, cu referire la data sau anul concret al începutului lucrărilor, fapt ignorat de o serie de autori.

Drept urmare, Episcopul Dimitrie Sulima, într-o scrisoare din același an către P. I. Fiodorov, Gubernatorul militar al Basarabiei, arăta ca este imposibilă construcția unei noi biserici în Hotin. De aceea a fost nevoie de intervenția preotului catolic Guleanițki, pe lângă șeful poliției din Hotin, pentru a arăta că probabil blagocinul inspector a luat în considerare doar catolicii din orașul Hotin, pe când parohia era constituită din enoriașii catolici din întreg ținutul Hotin și biserica urma să-i deservească pe toți. Astfel, la 27 noiembrie 1842 este emis raportul blagocinului, care se pare că l-a convins pe arhiepiscopul Bisericii Ortodoxe, deoarece în scrisoarea din data de 12 decembrie a

același an, acesta își dădea acordul privind construcția bisericii catolice din Hotin [2, inv.I, d. 3932, f.10-14v].

Cu toată opoziția lui, P. I. Fiodorov va accepta construcția acestui locaș de cult, ba mai mult, va interveni pe lângă ministrul de interne cu rugămintea de a o subvenționa cu bani din visteria statului. Străduințele guvernatorului militar al Basarabiei vor fi însă lipsite de succes. La 7 aprilie 1843 va veni un răspuns din partea General Guvernatorului Novorosiei și Basarabiei prin care acesta îl anunța că au avut șoc consultații cu ministrul de interne al Imperiului Rus. În urma acestora, a venit răspunsul la demersul cu nr. 1027 despre acordarea sumei de 8 762 de ruble din fondul de 10% a Oblastiei Basarabiei pentru construcția Bisericii romano-catolice din Hotin, în care se spunea că el, din păcate, nu poate da un aviz pozitiv la rugămintea înaintată. Refuzul se motiva prin faptul că, în conformitate cu datele de care dispune ministerul pe care-l conduce, capitalul de 10% a fost repartizat pentru alte necesități ale Basarabiei, mult mai stringente. Același ministru reproșa însă că nu vede o necesitate acută de a construi un lăcaș de cult latin într-un oraș în care catolicii constituie partea cea mai mică a populației și în care încă nu este o biserică ortodoxă bună. Mai mult, ministrul afacerilor interne arăta că o astfel de instituție există în orașul principal al oblastiei și că Hotinul este amplasat chiar la hotarul guberniei Podolia, unde sunt multe biserici ale confesiunii respective [2, inv.I, d. 3932, f.16-1].

După acest răspuns, nu numai construcția, dar chiar și problema construirii a fost abandonată pentru o perioadă îndelungată de timp. Cu toate că la 23 februarie 1849 [2, inv.I, d. 7433, f.1] Biserica Romano-Catolică din Hotin a fost înzestrată cu 33 de desetine de pământ, construcția lăcașului de cult nu a mai fost reluată. Conform datelor existente, înaltul rescript privind construcția Bisericii Catolice a fost primit abia la 27 iunie 1861 [10, Fond 365, d. 260, f.9]. Nu știm cu siguranță când a fost terminată construcția bisericii, dar considerăm justificată poziția unor cercetători, conform cărora în 1863 biserica deja funcționa [238, c.97]. Faptul poate fi confirmat și de informațiile documentare existente. Nu cunoaștem când anume a fost numit în această parohie ca preot Ioan Lozinski, dar de numele lui este legată construcția lăcașului de cult. Acest fapt însă nu l-a scutit de pedeapsa ce a trebuit să o primească în anul 1863, din cauza simpatiei pe care a demonstrat-o față de insurgenții polonezi [2, inv.I, d. 7640, f.1-4]. Drept urmare, preotul a fost exilat. Cât privește biserica și proprietățile ei, acestea urmau să fie lăsate în paza ctitorilor și a enoriașilor. Deoarece nu au fost găsite persoane care ar fi vrut să facă acest lucru de bună voie, au fost desemnați funcționarii Zatvordnițcanu și Scraiț, precum și nobilii Lucițki și Petrovski, care, la

rândul lor, cereau ca în Hotin să fie numit preotul Savițki de la biserica catolică din Ivanețk [2, inv.I, d. 7640, f.50-51].

Deci putem concluziona că în anul 1863 biserica catolică din Hotin era cu certitudine construită și aici se oficiau serviciile religioase ale cultului catolic. Ceea ce ar însemna că de la primirea permisiunii de construcție și până la finisarea lăcașului de cult din Hotin a fost nevoie de aproximativ 37 de ani.

Se creează impresia că orice inițiativă venită din partea comunităților catolice era aprobată sau rezolvată cu mare greutate, fiind invocate diferite pretexte, unele adevărate, dar cele mai multe inventate. La 16 martie 1829, pe numele Comitetului de construcții al Basarabiei a venit un demers prin care se solicita ca respectiva instituție să se ocupe de problema privind repartizarea pentru comunitatea catolică din Chișinău a unei parcele de 33 de desetine de pământ. Solicitarea fusese făcută încă în anul 1825 de către preotul Tarnopolski, dar până la acea dată nu avusese vreun rezultat. Deoarece rugămintea din nou rămăsese fără niciun răspuns, același preot, deja în luna august, se adresa cu aceeași rugămintă către Sorocinski, nou-numit în funcția de guvernator civil al Basarabiei, ca să se rezolve problemei privind acordarea de pământ pentru necesitățile bisericii [2, inv.I, d. 1144, f.1-11v].

Aceluiași funcționar îi este adresată și scrisoarea episcopului catolic al Podoliei și Basarabiei din 16 martie 1829, care, după ce îl anunța că va prezenta la timp datele statistice cerute, insista și el asupra celor 33 de desetine de pământ, ce urmau să fie repartizate bisericii romano-catolice din Chișinău.

Probabil că anume la insistența acestuia din urmă, Comitetul de construcții va trimite un răspuns instanței superioare, din care aflăm că, într-adevăr, în 1825, preotul latin de atunci Ojelski a înaintat o astfel de cerere, iar după moartea sa și venirea preotului Kalitovici, din cauza stării grele în care se afla atâți el, cât și biserica, cererea a fost înaintată Gubernatorului Firsov. Se mai arăta că la 21 martie poliția din orașul Chișinău a fost însărcinată să aducă la cunoștința preotului catolic că el trebuia să prezinte documentele necesare pentru examinarea retribuirii celor 33 de desetine de pământ. Procesul însă s-a tergiversat, deoarece tot pământul orașului Chișinău a fost catagrafiat, iar planul întocmit a fost predat Guvernului Oblastiei Basarabiei, căruia, de fapt, trebuia să se adreseze acum Maftai Tarnopolski, pentru a-și alege parcela ce se cuvenea Bisericii Catolice [2, inv.I, d. 1144, f.10-12].

Totuși, la 13 septembrie 1829 este emis răspunsul Gubernatorului civil al Basarabiei către episcopul catolic, prin care înaltul funcționar îi promitea că va lua toate măsurile pentru a soluționa situația. Abia la 14 ianuarie 1830, Comitetul de construcții arăta gubernatorului general că pământul cerut pentru Biserica Catolică poate fi dat, cancelaria domniei sale urmând să emită documentele necesare. Nu știm care au fost cauzele, dar pământul a fost primit, în cele din urmă, doar în aprilie 1831, conform dreptului pe care îl aveau și bisericile ortodoxe [2, inv.I, d. 3929, f.3].

Că acest lucru nu se referea numai la obștea din Chișinău, rezultă și dintr-o scrisoare adresată conducătorului Guberniei Basarabiei de Ministerului Afacerilor de Interne, prin intermediul Departamentului afacerilor spirituale a confesiunilor străine. În acest act se arăta că problema expusă în cererea conducerii eparhiale a Bisericii Romano-Catolice din Tiraspol, privind repartizarea lotului cuvenit de 33 de desetine de pământ, s-a tergiversat. Din care cauză acum se cerea satisfacerea cererii anterioare a Bisericii Catolice din Bălți, deoarece respectiva instituție deservea credincioșii din ținuturile Iași și Soroca și avea dreptul la astfel de privilegii în baza antecedentelor, întrucât astfel de loturi au fost obținute de bisericile catolice din Chișinău și Hotin [2, inv.I, d. 7433, f.1-2].

Devine astfel evident că tactica de tergiversare în rezolvarea cererilor înaintate de instituțiile cultului romano-catolic în Basarabia, chiar și în cazul repartizării loturilor de pământ – procedură acceptată și confirmată prin dispoziția autocratorului – constituia esența și direcția prioritară a atitudinii și politicii administrației în interfluviul dintre Prut și Nistru.

Pe de altă parte însă este necesar să concretizăm că suspiciunile administrației țariste nu erau lipsite de temei. Ne referim aici la legăturile existente ale polonezilor catolici, care alcătuiau comunitățile din Basarabia, cu conaționalii și coreligionarii lor din Regatul Polon – segmentul cel mai rebel al împărăției ruse. În același timp, această etnie nu numai că nu s-a supus procesului de înglobare multilaterală în statalitatea rusă, deși avea origini slave, dar a căutat să impună un construct propriu al statalității sale, pretinzând și anumite teritorii, considerate de către autoritatea imperială ca fiind cu drept incontestabil ruse.

Chiar dacă unele informații culese de organele administrative și de forță nu s-au adevărat sau au fost mult prea exagerate, totuși, după părerea noastră, acest lucru demonstrează cum nu se poate mai bine că toate eforturile autorităților de a izola etnia respectivă și de nu a permite extinderea influențelor din partea acestor comunități național-confesionale au suferit eșec.

Ni se pare destul de important faptul că încă în 1812, după cum observa P. N. Batiuşkov, în Basarabia a venit o mulţime de polonezi, răspândind concomitent şi diferite zvonuri prin care agitau populaţia [89, c.136].

După cum demonstrează mărturiile documentare, pe care le vom insera mai jos, situaţia devenea şi mai încordată atunci când aveau loc anumite revolte chiar în Polonia.

Conform datelor poliţiei, după răscoala poloneză din 1830, circula zvonul că, pentru restabilirea Poloniei, Rusia va fi atacată de Franţa pe uscat şi de Marea Britanie pe mare. În rândurile armatei care va participa la aceste evenimente se aflau şi 60 000 de polonezi. În aşteptarea viitoarei invazii, se spunea că toată artileria din Ismail şi Bender a fost defectată, iar polonezii din Podolia şi Volînia, prin intermediul evreilor, au pregătit 50 000 de vedre de votcă otrăvită pentru trupele ruse [237, c.128].

Evident că în urma acestor zvonuri au devenit suspecti, în primul rând, unii ofiţeri care au participat la înăbuşirea răscoalei din Polonia, precum şi preoţii catolici. Aceasta deoarece biserica era văzută ca un centru de răspândire a unor asemenea informaţii, din care cauză chiar şi în următorii ani ea a rămas sub supravegherea strictă a organelor de poliţie.

Răscoala din 1863 din Polonia a avut repercusiuni şi asupra Basarabiei. În luna octombrie, General Guvernatorul Novorosiei şi Basarabiei anunţa conducerea din Chişinău că dispune de informaţii conform cărora în Basarabia au fost trimişi agenţi ai „jantei polone”, cu scopul strângerii unor sume care constituie 10% din venitul polonezilor sau din salariile polonezilor din acest spaţiu. Ca de obicei, insurgenţii s-ar fi oprit la preotul bisericii catolice din Chişinău Țvigli sau la medicul Pavlovici [2, inv. I, d. 7641, f. 1-2].

Cu toate că informaţiile respective nu s-au adeverit [2, inv. I, d. 7641, f. 1-2], clericul catolic a rămas în continuare sub supravegherea atentă a poliţiei. Totuşi, evenimentele din Polonia au făcut ca organele administraţiei centrale prin circulara Ministerului Afacerilor Interne din 1863 să reducă la maximum deplasarea preoţilor catolici pe teritoriul imperiului [2, inv. I, d. 7654, f. 1]. Pe de altă parte, a continuat o supraveghere strictă asupra persoanelor de origine etnică polonă şi de credinţă catolică. Acest fapt este reconfirmat şi de una din scrisorile din acelaşi an, adresate de către Gubernatorului General al Novorosiei şi Basarabiei către şeful Regiunii Basarabiei. Gubernatorul aducea la cunoştinţă că dispune în conformitate cu informaţiile furnizate de locotenentul Ivanov, în ţinutul Hotin a venit un oarecare polonez pe nume Cociacovski sau Oceaconski şi a avut o întâlnire cu negustorul Beliski. Ulterior ei au

mers împreună la Chișinău, unde s-au întrunit cu alți câțiva polonezi, plecând apoi la Odesa, unde iarăși au avut o serie de întâlniri cu conaționali de ai lor. În cele din urmă, ei s-au dus la boierul Dobrovolski, care urma să le organizeze trecerea în Moldova, unde urmau să se întâlnească cu compatrioți de ai lor[2, inv. I, d. 7636, f. 1-5].

Deși în urma cercetărilor efectuate s-a dovedit că aceste întâlniri suspecte, cum erau calificate administrația țaristă, au fost doar afaceri negustorești, luxul de amănunte din scrisoare demonstrează cât de insistentă și serioasă era supravegherea reprezentanților acestei etnoconfesiuni.

Atitudinea autorităților față de polonezii catolici din Basarabia, mai ales după revolta din 1863, era influențată și de opinia publică, mai ales de cea a aripii radicale a intelectualității ruse. În vizorul criticilor ajunsese, în primul rând, perimetrul teritoriilor de vest ale imperiului. Se insista că acestea au fost scoase de sub supraveghere și că guvernul nu acordă atenția cuvenită regiunilor învecinate cu focarul rebeliunii poloneze – Basarabia, Ekaterinoslav, Poltava, Cernigov, Smolensk, Pskov, Liflanda și Kurlandia. La pericolul polonez în Basarabia se referă în 1866 și publicația „*Moskovskie vedomosti*”. Ziarul raporta despre concentrarea în partea de nord a ținutului a unui număr mare de proprietari și arendași de pământ de proveniență poloneză, care mențin legătura cu conaționalii lor din Volînia. Polonezii basarabeni au participat activ la răscoala poloneză, creând o administrație clandestină și echipe de jandarmi [113, c.59]. Semnalul ziarului aflat sub supravegherea lui Katkov nu a rămas neobservat și generalul V.A. Dokudovski consemnează în agenda sa următoarele: „Aceasta va fi o noutate pentru ruși. Acum guvernul nostru se ocupă numai de polonezii din guberniile de vest, iar pe cei basarabeni i-a lăsat cu totul în pace, de parcă ei nu ar fi existat deloc. Oare chiar intelectualitatea poloneză basarabească va rămâne fără atenția guvernului nostru?” [113, c.59]. Rezultatul dezbaterilor și opiniilor s-a reflectat în legea din 8 iulie 1868 cu privire la trecerea cu traiul a locuitorilor din Regatul Poloniei în Rusia și viceversa, prin care polonezilor li se interzicea de acum înainte, până la noi dispoziții speciale, să se mai așeze cu traiul în Basarabia [113, c.60].

Este de la sine înțeles și faptul că cei mai expuși suspiciunilor și acuzațiilor rămâneau a fi preoții catolici, cel mai des bănuți de acțiuni împotriva statului și suspectați tot timpul de diferite legături cu elemente dăunătoare regimului existent. Din astfel de considerente preoțimea romano-catolică se afla sub supravegherea poliției și era limitată în deplasările sale.

Or, aceste supoziții sunt dovedite prin informații documentare. La 3 august 1823, Gubernatorul Basarabiei Voronțov emitea o dispoziție prin care se cerea urmărirea îndeaproape a reprezentantului ordinului iezuit A. Juc, care se întorcea din misiune din Italia și trebuia să treacă pe teritoriul Basarabiei [2, inv.I, d. 870, f. 1-4]. Într-un alt caz, la 26 iunie 1833, episcopul Gheorghe Mațhevici se adresa către conducerea gubernială a Basarabiei, arătând că Iosif Piscarevski a fost desemnat preot la Chișinău în locul lui Matfei Tarnopoliski, rechemat, și va prezenta o scrisoare de recomandare. El sublinia că Piscarevski ar fi o persoană de încredere, deoarece semnase o declarație prin care confirma că nu face parte din nici o lojă masonică sau altă organizație secretă din Imperiu ori din afara acestuia, jurând, în același timp, că nici nu va adera la vreuna [4, inv.I, d.669, f.1].

Modalitatea de recomandare, precum și condițiile puse fețelor bisericești care reprezentau cultul catolic demonstrează, în opinia noastră, foarte clar suspiciunea cu care erau tratați aceștia. La substituirea unui preot ortodox, protestant sau armean, de exemplu, nu era aplicat un protocol similar sau, cel puțin, asemenea informații nu am găsit în sursele de arhivă cercetate.

Controlului riguros erau supuși nu numai preoții parohiilor latine din Basarabia, dar și cei din coloniile întemeiate, și aici ne referim în mod special la Crasna.

Pe data de 10 ianuarie 1834, este inițiată o corespondență cu General Gubernatorul Novorosiei și Basarabiei în vederea obținerii unei permisiuni de deplasare în Galiția pentru preotul romano-catolic I. Culcițki din colonia Crasna, ținutul Ackerman. Pentru aceasta, Comisiunea spirituală romano-catolică din Cameneț a episcopului Borgeusz Łucasy Mackiewicz cere aprobare din numele preotului respectiv, care avea nevoie de o perioadă de șase săptămâni ca să se întâlnească cu părinții, pentru a rezolva niște probleme de familie [2, inv. I, d. 1973, f. 1-1v].

Drept urmare, acceptul a fost primit, dar numai după ce a fost consultat șeful zemstval al Ackermanului, care a arătat că, în baza informațiilor adunate, nu are nicio obiecție în privința persoanei, numitului Culcițki, și a plecării acestuia în Galiția [2, inv. I, d. 1973, f.3-3v.].

În aceeași cheie poate fi interpretată și informația din 21 iunie 1842, și anume o scrisoare din partea Gubernatorului civil al Podoliei, adresată Gubernatorului militar al Basarabiei, prin care se cereau informații despre preotul Fridrih Johanson, care se afla la mănăstirea dominicană de la Cameneț și avea asupra sa un pașaport eliberat de guvernatorul militar al

Odesei. Se solicita informația dacă acesta nu a încălcat legea sau nu a fost suspectat de acțiuni reprobabile pe teritoriul Basarabiei [2, inv. I, d. 3991, f.1]. Astfel, orice persoană care, tangențial sau în virtutea împrejurărilor, ar fi avut vreo legătură cu teritoriul dintre Prut și Nistru, urma să fie monitorizată de poliție, precum și de alte organe abilitate.

Totuși, oricât de mult efort ar fi depus organele de forță și administrative țariste pentru izolarea atât a comunităților, cât și a preoților, oricât de multe acțiuni și metode au fost aplicate, realitatea ne demonstrează că legătura cu comunitatea poloneză, legătura de neam și religie nu puteau fi estompate totalmente. Aceste relații de multe ori au generat acțiuni care, după părerea noastră, sunt demne de admirație.

Este cazul preotului Ioan Lozinski din Hotin. În primăvara anului 1863, conducerea orașului Hotin îl informa pe Gubernatorul civil din Basarabia despre faptul că la 28 mai în biserica catolică din acest oraș s-a oficiat o slujbă de pomenire a insurgenților polonezi omorâți în anul curent. Drept urmare, la 29 iunie 1863, conducerea ținutului Hotin era anunțată că, dacă informația dată se adevărește, Ministerul Afacerilor Interne va cere ca preotul care a oficiat o asemenea slujbă să fie trecut în altă gubernie. Același minister propunea ca preotul să fie transferat în gubernia Penza. Conducerea de acolo urma să-l pună imediat sub supravegherea poliției, iar el să fie trimis în unul dintre orașele unde nu este biserică catolică și nici alți exilați sau preoți din Imperiul Rus ori Polonia. Acestui preot urma să i se interzică orice oficiere de servicii religioase, precum și activitățile pedagogice, chiar dacă acolo vor fi copii de confesiune romano-catolică [2, inv. I, d. 7640, f.1-4] .

În urma instrucțiunilor primite, poliția din Hotin, la 19 august același an, l-a arestat pe preotul Lozinski, efectuând percheziții atât în casa lui, cât și în biserică. Conform raportului se arată că nu a fost găsit nimic suspect, de tipul literaturii politice, în schimb, au fost descoperite foarte multe cărți cu rugăciuni și predici în limba polonă. Și totuși, la 24 august, Gubernatorul civil al Basarabiei raporta General Gubernatorului Novorosiei și Basarabiei că preotul făptaș a fost deja escortat către gubernia Penza, la aceeași dată fiind expediată și o scrisoare în instanțele superioare ale Bisericii Catolice, prin care se cerea numirea unui alt preot în locul lui Lozinski. Din actele existente cunoaștem că la începutul lunii septembrie Ioan Lozinski s-a stabilit cu traiul în orașul Mocșani. Conducerea de aici a intervenit pentru informații cu privire la veniturile pe care acest preot putea să le aibă în Basarabia, deoarece de câțva timp nu mai avea nicio sursă de existență.

Ioan Lozinski a rămas în exil și după ce s-au liniștit spiritele în Regatul Poloniei. Situația lui nu s-a schimbat nici când pentru eliberarea sa a interveni, la 13 august 1867, una dintre nepoatele sale, nobila Maria Kmit, care făcea apel la manifestul de miluire al țarului. Însă în răspunsul pe care ea l-a primit se spunea că manifestul nu se referă la persoane ca Ioan Lozinski [2, inv. I, d. 7640, f.53-54].

Bineînțeles că trezeu bănuieli nu numai preoții diferitor comunități, dar și membrii obișnuiți ai obștilor romano-catolice. Tocmai din aceste considerente, pe lângă linia generală de supraveghere, sub incidența căreia putea cădea orice credincios al confesiunii latine, au fost luate o serie de măsuri legislative privind limitarea accesului în funcții de conducere sau administrative, reprezentanții cultului romano-catolic fiind considerați neloiali și nesiguri pentru regimul țarist. Anume așa poate fi interpretată legea din 21 martie 1837 prin care se interzicea încadrarea în serviciul de stat a tinerilor de confesiune catolică, proveniți din guberniile de vest ale Rusiei, legea respectivă referindu-se și la teritoriul Basarabiei. În luna mai a aceluiași an, această prevedere legislativă este rectificată, din lista interdicțiilor fiind scoși ortodocșii și uniții. Câteva luni mai târziu, Ministerul de Interne al Imperiului Rus preciza că interdicția nu viza ofițerii superiori și ofițerii șefi, care până la acel moment erau deja în serviciul de stat. Aceasta nu-i viza nici pe funcționarii care au fost trimiși din Odesa în guberniile interne ale Rusiei [2, inv. I, d. 4537, f.1-7v.].

Cu toate că legea respectivă viza nu numai teritoriul Basarabiei, iar unele categorii au fost scoase de sub incidența sa, în opinia noastră, ea a servit drept instrument juridic folosit de administrația locală pentru cazurile în care vreun tânăr trezea anumite suspiciuni, dar prevederile acestei legi se extindeau și asupra unor persoane mai în vârstă. Este și situația funcționarului Torcinski de la judecătoria ținută la Hotinului, care, în baza hotărârii respective a fost eliberat din funcție, cu toate că activa în instituție încă din 1829, având și cetățenie rusă. Numai o anchetă de lungă durată, cu implicarea instanțelor de mai multe niveluri a avut, în cele din urmă, drept rezultat faptul că, la 13 septembrie 1843, decizia privind concedierea funcționarului respectiv a fost anulată [2, inv. I, d. 4537, f8-14.].

Cazul amintit revine în atenția autorităților țariste din Basarabia în anul 1848, când se dă o explicație cu privire la cele întâmplate, precum și cu privire la atitudinea autorităților. Astfel, sursa informează că, într-adevăr, în 1842, conducerea regiunii l-a concediat pe Turcinski, iar în 1844, conform hotărârii Senatului, l-a restabilit, ceea ce a produs o confuzie și, în consecință, conducerea Basarabiei nu mai știa dacă poate sau nu să accepte catolici în serviciu. Conform aceleiași surse,

hotărârea Ministerului Afacerilor Interne din 29 septembrie 1842 se referea doar la ofițerii armatei ruse deja demobilizați, iar cazul lui Turcinski și hotărârea senatului din 13 mai 1844 reprezenta doar o situație singulară, ce viza numai persoana respectivă, dar nu se specifica dacă respectiva hotărâre se va aplica în cazuri similare și pe viitor [2, inv. I, d. 5838, f.1-7]. Astfel că organele locale au mai angajat în serviciul de stat și alte persoane de confesiune catolică.

La 24 ianuarie 1848, guvernatorul militar al Basarabiei menționa că grefierul colegial Nicolai Glavațki, rămas fără de serviciu, a înaintat o cerere ca să fie angajat încadrat în post în cancelaria gubernială militară. Solicitarea i-a fost respinsă, din care cauză el mai înaintează o cerere, la 28 februarie a aceluiași an, dar care de asemenea a fost respinsă. La 11 martie 1848 Glavațki adresează un demers Comitetului de Miniștri, dar și de data aceasta avizul a fost negativ.

Tot atunci este respinsă și cererea lui Alexandr Senkevici, care, în urma refuzului primit, înaintează o petiție către Senat și, drept urmare, prin dispoziția nr. 22991 din 15 mai 1851, Senatul cere acceptarea acestuia în serviciu, deoarece respectivul Senkevici era născut în Basarabia și a absolvit aici și școala [2, inv. I, d. 5838, f.8-12].

De fapt, membrii obișnuiți ai comunităților catolice, pe lângă faptul că aveau interdicții de ordin administrativ, ca cele arătate mai sus, deseori erau suspectați de către autoritățile țariste de faptul că ar avea legături cu conaționalii lor, fiind învinuiți nu o dată de complot împotriva orânduirii de stat. În multe cazuri, aceste circumspecții erau total nejustificate, o parte dintre reprezentanții comunități fiind cu adevărat imparțiali față de evenimentele ce se derulau în Regatul Polon. Cu toate acestea, polonezii catolici din Basarabia continuau să rămână în vizorul administrației și îndeosebi al poliției, fiind permanent suspectați de infidelitate față de monarh și față de puterea pe care acesta o reprezenta el, precum și de legături cu insurgenții conaționali din Regatul Polon. Situația se accentua, evident, în momentele de opoziție a polonezilor din Regatul Polon față de autocrația rusă. Mai mult, se cunosc cazuri când unor persoane de origine poloneză fie că li se interzicea intrarea pe teritoriul Basarabiei și a Imperiului Rus în general, fie că erau dați în căutare, pentru a fi arestați sau expulzați [2, inv.I]. Nu o singură dată polonezii din Basarabia, în baza denunțurilor făcute de diferiți informatori ai poliției secrete, au fost supuși interogatoriilor, fiind suspectați de legături cu conaționalii lor în vederea subminării puterii imperiale. Uneori chiar și plimbările pe malul Nistrului, considerate prea dese, sau vizitele cu interes economic ori medical în Podolia sau chiar în Odesa puteau fi interpretate de organele polițienești ca încercări de a stabili sau de a menține a legăturilor cu rebelii polonezi [65, p.225-235].

Situația se agravează și mai mult după a doua revoltă poloneză din 1863. Pentru controlul și asigurarea informațiilor veridice, destinate organelor de forță, sunt antrenați și slujitori ai cultului. Și dacă uneori preoțimea lua într-adevăr partea conaționalilor, manifestând sentimente de solidaritate față de compatrioții polonezi, așa cum a fost în situația lui Ioan Lozinski, existau și persoane care se angajau să activeze în serviciul autorităților. Așa a fost cazul preotului Antonie Hodorovski de la biserica catolică din Hotin, care, ca să-și demonstreze loialitatea față de regim, a inițiat o corespondență cu instanțele bisericești superioare. El acuză o serie de persoane de lipsă de loialitate față de puterea imperială, enumerându-i pe Vascovski, Gorski, Saranț, Cunițki, Helmițki și Pavlovski, relatând următoarele: „Când am venit din Caucaz la Hotin, făcând cunoștință cu parohia mea, am observat la mulți o inactivitate și un spirit rebel care se arăta în multe aspecte. Eu, ca pastor, le explicam toată incorectitudinea acțiunilor lor, arătând toate lucrurile benefice, făcute pentru compatrioții săi de către Mărinimosul Împărat până la ultima rebeliune și marea lor vină, insuflându-le dragoste și supușenie față de Milostivul Împărat și față de autoritatea lui, explicând că prin devotamentul total față de Casa Augustă ei pot să răscumpere marele păcat ce a fost făcut de către compatrioți. Dar în pofida acțiunilor întreprinse pentru a-i convinge, mai sus amintitele persoane au început să ceară înlocuirea mea din Hotin, dacă eu nu mă voi alătura gândurilor lor; eu însă le-am răspuns că despre toate voi informa Conducerea. În urma acestui fapt, persoanele enumerate de mine mai sus au adus de partea lor încă mulți oameni și, folosindu-se de vânzarea pământului către frații Dancicov, în conformitate cu hotărârea consistoriului, au început zarva, pentru a anticipa raportul meu către conducere despre modul lor de gândire ...” [10, Fond 365, d. 260, f. 79-85].

Mai mult, pentru a se folosi de situația creată, încearcă prin șantaj să estorcheze bani de la unul dintre nobilii poloni din ținutul Hotin – Ignatie Zalevski. În acest sens, administratorul parohiei din Hotin la 3 septembrie 1869 adresează o scrisoare nobilului Ignatie Zalevski.

În opinia noastră, scrisoarea urmărea un dublu scop. Dacă nu avea să aducă dividende materiale, atunci, cel puțin, trebuia să-l arate pe emitent într-o lumină cât mai favorabilă. În cele 14 capete de acuzare aduse în documentul citat, pe lângă o serie de învinuiri minore, Hodorovski îl acuză pe secretarul gubernial de faptul că acela ar demonstra un spirit de rea-credință față de Rusia – patria sa. Doar o asemenea acuzație ar fi putut aduce celui vizat probleme destul de grave în relația cu autoritățile. Dar preotul Antonie merge mai departe și în primele trei puncte îl mai acuză pe Zalevski de următoarele: „v-ați exprimat indecent, în prezența mea, despre Persoana sa Monarhică

Măria sa Împărătească, ce venise în or. Varșovia, pe când Dumneavoastră, în baza jurământului, a sentimentelor și a dragostei de cetățean trebuie să aveți cele mai adânci sentimente de respect, de stimă și supușenie față de Persoanele Măriilor Sale”. Acestuia i se incrimina și faptul că nu a binevoit a dona bani, subliniindu-se că a refuzat să contribuie nu atât pentru amenajarea bisericii, cât „pentru aranjarea monogramei și cifrului Înălțimii Sale Împăratului”; de asemenea nu a dat nici un ban pentru nici una din cele 48 de sărbători oficiale și cele 52 de duminici și iarăși, nu pur și simplu pentru amenajarea bisericii, ci pentru diferite atribute folosite în timpul acestor sărbători în timpul cărora „conform dispoziției guvernului, trebuie să se officieze obligatoriu rugăciunea și liturgia pentru sănătatea și bunăstarea Marii Sale, Majestății sale Imperiale și a toată casa augustă”. Pentru a mări contrastul și gravitatea situației, Antonie Hodorovski subliniază că anume el este „preotul ce își iubește Împăratul și dorește să îndeplinească întocmai toate obligațiile și serviciile religioase, ce se referă la persoana Măriei Sale”, se consideră „un supus credincios al Majestății sale Împăratului” și „văzând în mine nu un preot insurgent ci un om rus și un adept al guvernului rusesc și al tronului”.

Așadar, în condiția în care se aflau etnicii polonezi din Basarabia în acea perioadă, acuzațiile aduse, care, de fapt, se refereau la loialitate față de persoana autocratorului, exploatată la maximum de către administratorul parohiei din Hotin, îi puteau face secretarului gubernial mari probleme, de la confiscarea proprietății și până la exilarea în Siberia. Pentru a accentua gravitatea problemei, Hodorovski îl mai acuză pe Zalevski de faptul că ar fi încercat să-i facă legătură și să-l introducă în cercul polonezilor din Galiția, care, după cum se subînțelegea din context, ar fi insurgenți și rebeli. „Acest lucru bineînțeles că l-am refuzat, rămânând un supus credincios al Majestății sale Împăratului, iar cu această propunere a Dumneavoastră niciodată și pentru nimic nu aș fi căzut de acord”.

Prin urmare, un alt capăt de acuzare vizează legătura cu patrioții polonezi, în detrimentul loialității față de puterea imperială, și simpatia față de revoluționari. Ultimul aspect este amplificat de preotul amintit și prin culpabilizarea acestui nobil, menționând următoarele: „ca supus rus, ar trebui să aveți ca tutore pentru copii un om rus, dar, în schimb, călătorind peste hotare de nenumărate ori, întrețineți tutori din rândul polonezilor din Krakovia și educați copiii Dumneavoastră în spirit antirus”. Iarăși sunt făcute acuzații în baza cărora cel vizat putea fi pedepsit foarte dur de către autorități, din moment ce acestea au fost făcute cunoscute. Chiar și deschiderea

unei anchete pentru a se stabili veridicitatea învinuirilor, nu ar fi rămas fără consecințe, acuzațiile fiind un pretext real pentru punerea sub supravegherea poliției.

Nu putem fi adepții niciunei părți implicate în acest conflict, dar analiza detaliată a sursei documentare citate demonstrează cât se poate de elocvent starea tensionată în care se afla comunitatea catolică din Basarabia în relațiile sale cu poliția.

Chiar dacă o parte din informațiile primite de către autorități nu se adevărea și nu reprezenta nici pe departe un adevăr, totuși concentrarea unui număr mare de polonezi în ținutul Hotin face ca autoritățile regiunii să întreprindă o serie de măsuri mai ample, pentru a consolida prudența. În vederea supravegherii polonezilor catolici mai întâi se inițiază o corespondență, iar ulterior se ajunge și la acțiuni concrete, prin care postul de jandarmerie de la Bălți este strămutat la Hotin. [63, p.231-232].

O situație mult mai favorabilă în relația cu autoritățile statului a avut-o colonia romano-catolică din Crasna, relație de fapt unică în felul său. Explicăm acest lucru prin mai mulți factori, trei dintre care ni se par cei mai importanți. Colonia, în pofida faptului că era constituită dintr-o populație ce ținea de cultul latin, avea oricum statutul unei localități privilegiate. Această obște romano-catolică era formată etnic nu numai din polonezi, dar preponderent din germani. Și amplasarea localității făcea ca față de Crasna să fie promovată o politică de loialitate maximă, ea aflându-se într-o „zonă exemplară” a bunei guvernări ruse pentru populația balcanică.

Anume din aceste considerente, în anul 1818, imediat după întemeierea coloniei, aici a fost construită și funcționa o biserică pentru necesitățile parohiei și a confesiunii catolice, iar în 1866 comunitatea a mai ridicat încă o biserică în stil neoromanic, cu trei turla 327], lucru, după cum am observat, mai rar întâlnit în alte obști. Tot aici, imediat după constituire, a fost deschisă o școală parohială a coloniei, care a evoluat pe parcurs. În a doua jumătate a acestui secol ea a fost divizată în școală pentru băieți și școală pentru fete, unde activau în mediu 5–6 profesori [175, c.306]. Pentru comparație, permisiunea de a deschide o școală pe lângă biserică a fost primită de către comunitatea catolică din Chișinău abia la începutul secolului al XX-lea [63, p. 232].

Beneficiind de autoconducere la nivel local, sub aspect administrativ Crasna se afla sub supravegherea Adunării Generale, unde se și rezolva majoritatea problemelor [297]. Este evident că această adunare, fiind constituită din etnici germani, era puțin interesată de evenimentele din Polonia sau din alte regiuni, fiind cunoscut spiritul conservator și autoizolarea care dominau în majoritatea coloniilor germane. Astfel, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, comunitatea de la Crasna a fost

mai puțin interesată să urmărească evoluția unor evenimente din afară, axându-se, în principal, pe problemele de ordin intern, una dintre acestea fiind conflictul apărut între reprezentanții confesiunii romano-catolice și ai celei luterane. Cercetările [44] în domeniu arată că, în linii generale, nu sunt constatate conflicte serioase de ordin național sau confesional. În Basarabia ortodocșii, catolicii, luteranii, evreii sau lipovenii conviețuiau în pace. Mai mult, după cum arată baza documentară analizată de Olga Lițenbergher [175, c.302], în unele cazuri la catolici sau luterani și serviciul divin sau botezul, putea fi oficiat din anumite motive de către preotul confesiunii adiacente.

Totuși un incident cu subtext religios a fost atestat și în colonia Crasna, acesta fiind, de fapt, unul singular nu numai în Basarabia, ci și în tot sudul Imperiului Rus, unde erau repartizați coloniștii. Incidentul s-a produs în urma trecerii la romano-catolicism a cinci femei luterane, care s-au căsătorit cu reprezentanți ai confesiunii latine. Drept urmare, după mai multe învinuiri aduse preotului catolic Dominic Cozeliski, a fost inițiată o corespondență între superintendentul protestant de la Odesa, Carl August Betigher, episcopul catolic de Camenița Borgeusz Łucasy Mackiewicz și Comitetul de tutelă al coloniilor din sudul Rusiei. După efectuarea unei inspecții de către pastorul evanghelic-luteran Piter Viliams, s-a decis să li se permită femeilor respective trecerea în altă confesiune, după ce își vor da acordul în scris și vor consemna că o fac benevol și nesilite de nimeni [175, c.302].

După cum arată aceeași autoare, în linii generale, pentru întreg teritoriul Imperiului Rus era specific ca o colonie să fie formată doar reprezentanții unei singure religii sau confesiuni. În perioada de început însă acest lucru se încălca, astfel că au apărut și colonii cu populație mixtă. Totodată, pentru a evita pe viitor incidente similare și pentru a calma spiritele printre luterani, în anul 1825 toți coloniștii luterani din Crasna au fost strămutați în colonia Kațbah [175, c.302-303].

Odată rezolvat conflictul, colonia Crasna și-a continuat existența, ocupându-se, în principal, de rezolvarea problemelor interne, fără a se interesa de cele întâmplate în afară, ceea ce a și făcut ca ea să fie mai puțin monitorizată de către organele de forță, în comparație cu celelalte comunități catolice din Basarabia, iar membrii obștii nu au fost supuși presiunilor din partea administrației pe motivul preocupărilor lor sociale și politice.

Totuși, nici comportamentul decent, nici lipsa situațiilor de conflict în colonie nu au putut să satisfacă autoritățile imperiale. Și în acest sens din nou erau considerați de vină preoții catolici și nu toți, ci doar cei polonezi.

Despre atitudinea autorităților față de coloniile catolice vorbește un document din anul 1855. Într-un raport secret, prezentat ministrului proprietăților de stat de către administrația Guberniei Herson, se arăta „antipatia coloniștilor catolici față de Rusia”. Aceștia, cu toate că se folosesc de „importante avantaje și beneficii în Rusia, datorite cu mila monarhului nostru”, cârtesc răuvoitor în ceea ce privește întreținerea militarilor și, deși îndeplinesc corect cerințele cinurilor militare, fac acest lucru fără tragere de inimă. Iar în coloniile germane din regiunea Basarabiei, la coloniștii luterani, ostașii ruși sunt primiți tot timpul cu ospitalitate. În concluzia raportorului se arăta că de vină pentru situația existentă este preoțimea catolică „toată poloneză și, prin urmare, puțin binevoitoare față de noi” [180, c.47].

Din pasajul citat rezultă clar că pentru autoritățile imperiale pe primul plan se poziționa proveniența etnică, urmată de apartenența confesională, care, de fapt, genera și atitudinea puterii centrale față de comunitate. Din aceste considerente, Crasna a avut de câștigat, aici existând o singură problemă – prezența preoțimii catolice poloneze – care, în baza surselor existente, a fost înlăturată, începând cu anul 1870, când aici sunt numite numai fețe bisericești de origine germană [175].

Totuși, presiunile la care sunt supuși polonezii catolici din Basarabia nu se compară cu ceea ce se întâmpla în guberniile europene de nord-vestul Imperiului Rus. Aici biserica romano-catolică, împreună cu reprezentanții ei, bineînțelese polonezi, a avut de suportat cu mult mai multe injoncțiuni sau chiar violențe din partea puterii țariste.

Reiterăm că politica autorităților nu a fost prea feroce numai datorită faptului că administrația centrală considera numărul populației de confesiune romano-catolică insuficient de mare, ca să prezinte un pericol pentru situația existentă și pentru integritatea statalității imperiale ruse. Această atitudine a administrației s-a menținut până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Am insistat aici pe latura confesională și nu pe cea etnică, deoarece, începând cu anii '80 ai secolului XIX, în discursul unor intelectuali, precum și în cel al reprezentanților administrației, accentul se punea tot mai mult pe rezolvarea problemei poloneze, prin aducerea „la deplină înțelegere și unificare a celor două ramuri ale rădăcinii slave”, pentru a-I scoate pe polonezi de sub influența „nefastă” a catolicismului [285, c.215].

4.2 Comunitățile protestante.

Cealaltă ramură a creștinismului occidental, protestantismul, reprezentată în Basarabia prin evanghelistico-luterani, s-a concentrat în coloniile nou-create din sudul Basarabiei. Așa după cum

Crasna era singura comunitate catolică cu statut de colonie, tot astfel unica obște luterană constituită în afara coloniilor era cea din Chișinău, care a avut totuși un statut aparte, de care ne vom preocupa în cele ce urmează.

Este evident că atât reprezentanții administrației și ai armatei, cât și vârfurile păturii negustorești au tins să se stabilească în centrul administrativ al Basarabiei. Este un lucru firesc, dacă se ia în considerare intensitatea vieții social-economice din Chișinău, ca centru administrativ al regiunii. Anume la Chișinău erau mulți funcționari, ofițeri, iar mai târziu tot aici s-au stabilit și urmașii primilor coloniști luterani, care au ocupat posturi importante în conducerea regiunii. Această situație a fost unul dintre factorii esențiali, care au avut drept rezultat plasarea conducerii acestui cult la Chișinău și, bineînțeles, înzestrarea lui cu un lăcaș corespunzător. Drept exemplu poate servi prezența în Comitetul de Construcție al Regiunii, la începutul anilor '30, a unor persoane precum I. P. Sper, A. I. Gleining, O. I. Gaschet, B. I. Eitner, M. P. Neimar, care erau germani de confesiune luterană [233, c.159-160]. De fapt, în alte orașe din spațiul pruto-nistean nu mai sunt consemnate societăți luterane, iar cea din Chișinău era constituită din reprezentanți de proveniență etnică germană, ca și în cazul coloniilor.

Nu cunoaștem o dată fixă, când societatea luterană ar fi fost înregistrată de către autoritățile țariste. Cert este că deja în deceniul al treilea comunitatea exista și era condusă de un sfat de înaintași, în frunte cu un staroste, fapt confirmat de corespondența timpului [5, inv.1, d.1, f.1]. Conducerea comunității a fost nevoită să-și rezolve, mai întâi de toate, problema legată de oficierea slujbelor și, în acest sens, o necesitate de prim ordin a fost construcția lăcașului de cult. În general, trebuie să menționăm că activitatea comunității luterane din Chișinău este reflectată în documentele timpului și se referă, în principal, la chestiuni legate de organizarea vieții spirituale.

În acest sens, este elocventă cererea întocmită încă în anul 1828 și adresată de societatea evangelico-luterană Guvernatorului General al Novorosiei și Basarabiei, prin care se solicita acordarea uni loc pentru construcția bisericii luterane la Chișinău. Deoarece solicitarea dată a rămas fără răspuns, în anul următor T. Anderson, vicarul superintendent al bisericilor evanghelice din regiunea de sud a Rusiei, înaintează un nou demers către comandantul unității trei de infanterie, general locotenentul A. I. Krasovski, aflat în acel moment în funcția de Guvernator General al Novorosiei și Basarabiei. T. Anderson intervine repetat cu rugămintea de a numi un preot protestant cu salariu din vistieria statului pentru necesitățile societății protestante din Chișinău, care numără

aproximativ 200 de suflete. De asemenea, se solicită alegerea unui loc decent de construcție a bisericii acestei confesiuni și a clădirilor destinate pentru școala protestantă și casa preotului [5, inv.1, d.1, f.4]. În cerere este invocat argumentul că luteranii din Chișinău nu au nicio posibilitate de a-și oficia cultul.

În luna mai a aceluiași an, către P. M. Rubinin, președinte al judecătoriei ținutale, și totodată Guvernator civil al Basarabiei, a parvenit raportul poliției orășenești din Chișinău, în care se arăta că societatea amintită și-a ales loc pentru construcția viitoarei biserici [2, inv.1, d.1376, f.4].

Totuși, la 13 iunie 1829, în scrisoarea Guvernatorului General al Novorosiei și Basarabiei către Guvernatorul civil al Basarabiei, se insistă asupra faptului ca ultimul să țină sub control problema societății luterane, deoarece au fost semnalate anumite nereguli [2, inv.1, d.1376, f.6-8].

În cele din urmă, pentru luarea deciziei definitive, Șeful Direcției principale pentru problemele spirituale ale confesiunilor străine, Bludov, întocmește un raport în care se arată că la data respectivă în Chișinău se aflau 134 de suflete de ambele sexe de confesiune luterană. De asemenea, se constata că societatea a strâns prin intermediul donațiilor 1500 de ruble pentru construcția bisericii și că locul rămas nevalorificat de către Lugovski este suficient pentru necesitățile luteranilor [2, inv.1, d.1376, f.30].

În același an, în luna septembrie, Guvernatorul General al Novorosiei și Basarabiei anunță că a primit acordul ministrului afacerilor interne, prin care acesta permite societății luterane din Chișinău să înceapă colectarea de donații pentru construcția bisericii, iar la 6 mai 1833, arhitectul regiunii și al Chișinăului este însărcinat să întocmească devizul de cheltuieli pentru construcția lăcășului [2, inv.1, d.1376, f.68-73].

Conform bugetului întocmit, biserica trebuia să aibă următorii parametri: lungimea cu coridoare și clopotniță – 14,5 arșini, lățimea – 4 arșini, înălțimea 2,5 arșini, înălțimea clopotniței de la soclu – 12 arșini. Suma totală necesară era estimată la 19 808 ruble 58,25 copeici, dintre care 5 604 ruble 23 copeici pentru plata lucrului [5, inv.1, d.2, f.1-2].

Proiectul propriu-zis al bisericii evanghelico-luterane pentru orașul Chișinău a fost efectuat de către Gheloghie (Djordjio) Toriceli (1796–1843), care activa la Odess pe lângă M. S. Voronțov, și a fost aprobat la 31 august 1833 în Comisia de proiecte și buget de pe lângă Direcția căilor de comunicații și a clădirilor publice a Ministerului de Interne [233, c. 163].

Odată acceptat planul de construcție a bisericii, se pune problema finanțelor necesare pentru construcția ei. Colectarea unei sume atât de mari din donații era imposibilă, din care cauză

societatea evanghelisto-luterană din Chișinău se adresează cu rugămintea de finanțare din partea statului. La scrisoarea din 27 octombrie 1833 a Guvernatorului General al Novorosiei și Basarabiei către Guvernatorul civil al Basarabiei, se anexa scrisoarea ministrului de interne, în care se arăta că cererea venită de la luteranii din Chișinău privind construcția bisericii a fost adresată Direcției principale a drumurilor din Departamentul Clădirilor Publice, după care ea va fi examinată în Comitetul de Miniștri [2, inv.1, d.1376, f.78-79].

Cu toate că discuția asupra acestei probleme s-a tergiversat, decizia a fost luată în primăvara anului următor și a fost favorabilă. În luna mai, conducerea societății evanghelice din centrul Oblastiei era anunțată că ministrul de interne a pus în discuție cererea privind finanțarea construcției bisericii luterane din Chișinău la Comitetul de Miniștri și a decis, prin voința împăratului, să fie alocată pentru această construcție suma de 20 000 de mii de ruble din capitalul de 10% al Oblastiei Basarabiei. Totodată, se hotăra ca 10 000 de ruble să fie date fără recompensă, iar restul sumei se se acorde sub formă de împrumut. La 12 mai 1834, starostele societății evanghelice, printr-o scrisoare oficială, mulțumea organelor vizate pentru ajutorul dat [5, inv.1, d.2, f.13-14].

La 23 iunie este emis un ordin prin care societatea evanghelică din Chișinău era înștiințată că trebuie să desemneze candidatura sau candidaturile persoanelor, care ar putea ridica suma alocată pentru biserică din vistieria de stat. În răspunsul societății evanghelice, șeful poliției orașenești este rugat ca cele 20 000 de ruble să fie transferate la vistieria ținutală din Orhei, de unde vor putea fi ridicate direct de antreprenor [5, inv.1, d.2, f.17-19].

Aproximativ o lună mai târziu, la 7 august, șeful poliției este anunțat de către starostele societății evanghelice despre faptul că la data de 16 a acestei luni, în casa arhitectului Oblastiei Basarabiei, se va desfășura licitația publică privind concesionarea dreptului de construcție a bisericii luterane [5, inv.1, d.2, f.20-20v]. Licităția a avut loc, dar la aceasta s-a prezentat numai arhitectul orașului Osip Gaschet, care a devenit antreprenorul șantierului. În schimbul concesionării construcției, el a pus drept gaj propria casă, construită din cărămidă și evaluată la suma de 19 800 de ruble, starostele obștii evaluând-o la 19 775 ruble [5, inv.1, d.2, f.11-11v].

Între Osip Gaschet și obștea luterană a fost încheiat un contract, conform căruia controlul asupra mersului lucrărilor urma să fie efectuat de conducerea obștii, iar lucrările de ridicare a bisericii să fie începute chiar în 1834, deci în anul în derulare, și finalizate în anul următor. În cazul în care antreprenorul nu va termina la timp lucrările sau va renunța la ele, societatea își asuma dreptul de a vinde proprietatea pusă în gaj, în vederea definitivării lucrărilor. În același timp,

arhitectului oraşului i se plătea o treime din sumă pentru procurarea de materiale şi începerea lucrărilor, o altă treime din sumă urma să fie alocată după ce construcţia va fi ridicată până la acoperiş, iar restul sumei se va elibera la sfârşitul lucrărilor, arătându-se că, dacă se vor folosi mai multe materiale de construcţie decât au fost prevăzute, acestea să fie plătite de către Osip Gaschet [5, inv.1, d.2, f.1-8] În perioada de construcţie a bisericii, antreprenorul urma să amenajeze o fântână care, după lucrărilor, rămânea în posesia bisericii.

Odată rezolvate toate problemele principale, fundamentul bisericii luterane este pus la 26 septembrie 1834 [5, inv.1, d.2, f.2-2v]. Totuşi, în acelaşi an, la 21 octombrie, pe numele Guvernatorului civil al Basarabiei ajunge scrisoarea Guvernatorului General al Novorosiei şi Basarabiei prin care se cerea să se explice din ce cauză nu a fost organizată licitaţia privind concesionarea dreptului de construcţie a bisericii luterane din Chişinău [2, inv. I, d.1376, f. 102]. Drept răspuns, au fost prezentate toate cu privire la licitaţie, precum şi copia contractului numit mai sus, astfel încât, la 17 august 1835, Guvernatorul civil permite continuarea construcţiei bisericii [2, inv. I, d.1376, f. 121].

Paralel cu chestiunile legate de dreptul de construcţie a bisericii, societatea evanghelic-luterană mai avea de rezolvat o problemă legată de finanţarea lucrărilor. Dacă 10 mii de ruble au fost date de către Comitetul Miniştrilor fără rambursare, atunci restul sumei din 20 000 de mii a fost luată sub formă de credit, care trebuia restituit. Din această cauză, conducerea amintitei societăţi intervenea din nou pe lângă ministrul de interne pentru continuarea colectărilor de donaţii destinate construcţiei bisericii şi rambursării împrumutului [2, inv. I, d. 1376, f. 117-117v]. Banii colectaţi trebuiau să fie folosiţi, de asemenea, pentru amenajarea teritoriului din jurul bisericii şi pentru construcţia unei case necesare feţei bisericeşti care urma să vină la Chişinău [5, inv. I, d.2, f. 24-24v].

Din cauza problemelor financiare apărute, la 17 august, Osip Gaschet se adresează Guvernatorului civil, arătând că societatea evanghelic-luterană nu-şi îndeplineşte obligaţiile conform înţelegerii anterioare şi încalcă contractul încheiat, de aceea cere intervenţia guvernatorului pentru plata sumei specificate [2, inv. I, d. 1376, f. 130].

Întrucât societatea nu a reuşit să colecteze o sumă atât de impunătoare, la 20 noiembrie 1835 este emisă hotărârea ministrului de interne al Imperiului Rus, prin care 10 000 de ruble, date ca credit pentru construcţia bisericii, vor fi rambursate fără vreo sumă suplimentară în perioada când se vor putea aduna toţi banii şi astfel, în luna decembrie, societatea luterană primeşte suma necesară [2, inv. I, d. 1376, f. 133-138v].

Problemele apărute au târăganat construcția bisericii luterane, de aceea definitivarea lucrărilor în anul următor, în conformitate cu prevederile stipulate în contractul încheiat cu arhitectul orașului Chișinău, Osip Gaschet, nu a fost posibilă, activitatea continuând și ulterior.

Din sursele existente putem să concluzionăm că societatea evanghelică nu s-a folosit de prevederile contractului și nu a întreprins nimic față de proprietatea pusă în gaj de către antreprenorul constructor al bisericii luterane din Chișinău. Evident că nu doar din cauza lui Osip Gaschet nu au fost îndeplinite prevederile contractului, de vină fiind și sistemul birocratic, și problemele financiare.

În cele din urmă, la 27 august 1837 este emis raportul Comitetului obștii evanghelico-luterane din Chișinău prin care este luată în primire clădirea bisericii, lucrările de construcție considerându-se încheiate [2, inv. I, d. 1376, f. 144].

În toamna aceluiași an, la 15 octombrie, Osip Gaschet semna o scrisoare în care arăta că la 20 august 1834, prin adeverința nr. 2974, a depus gaj casa personală societății evanghelico-luterane din Chișinău, primind concesiunea dreptului de construcție a bisericii acestei societăți. Acum, lucrările fiind încheiate, a primit înapoi în posesie casa proprie, pentru care a și semnat acest act [5, inv. I, d. 2 f. 11-11v.].

Deși construită, biserica oricum nu putea fi folosită de reprezentanții confesiunii luterane atâta timp cât lipsea o față bisericească de această religie. Drept urmare, se face un nou demers pe numele împăratului, pentru instituirea și numirea unui preot luteran la Chișinău. Rugămintea este acceptată și în capitala regiunii este instituit postul de preot de divizie protestant, post în care a fost numit pastorul Ghelviu. Anume acesta, la 28 august 1838, va sfinți noua biserică luterană din Chișinău și va oficia acolo primul serviciu divin [5, inv. I, d. 25, f. 2-2v.].

Pe lângă rezolvarea problemei legate de construcția lăcașului de cult, s-a pus și problema privind locul pentru cimitirul comunității. La 27 septembrie 1834 este emisă o cerere a societății luterane către Guvernatorul civil al Basarabiei, în care se arăta că i s-a permis construcția bisericii și că acum roagă să i se permită repartizarea unui loc pentru amenajarea cimitirului confesiunii [5, inv. I, d. 2, f. 27-27v.]. Cererea a primit un răspuns favorabil, deoarece în luna următoare, la data de șase octombrie, Comitetul Construcțiilor din Chișinău adresează o scrisoare către conducerea societății evanghelico-luterane. În scrisoare se arată că a primit dispoziția nr. 1211 din 27 octombrie a Guvernatorului Basarabiei, prin care se cerea analiza cererii sus-numitei societăți și preciza că, în conformitate cu legea din 31 decembrie 1731, cimitirele puteau fi construite în gubernii și orașe în afara bisericilor, pe pământuri alese pentru o astfel de destinație. Din aceste considerente,

comunității luterane i se cerea să indice cât mai repede posibil locul și planul locului de cimitir ales, pentru a se verifica dacă acesta corespunde cerințelor [5, inv. I, d. 2, f. 28-28v.].

Aproximativ un an mai târziu, la 30 noiembrie, Comitetul de construcții raporta Guvernatorului civil că pentru satisfacerea cererii comunității luterane a fost desemnat inginerul cadastral Eitner, care a măsurat un loc de o deseatină și 0,5 stânjeni pentru cimitirul luteran și la 4 octombrie a prezentat raportul final, arătând că acest loc se află după cele destinate pentru construcția de case, lângă cimitirul greco-rus, în partea stângă a drumului poștei spre Leova și că a fost îngrădit printr-un șanț, urmând ca aici să se sădească copaci, iar comitetul respectiv pe viitor urma să-l întrețină în bună stare și ordine [2, inv.I, d.1376, f.101-101v.].

Pe lângă cimitirul deschis pentru necesitățile comunității luterane, biserica luterană a fost înzestrată și cu o parcelă de pământ (un astfel de privilegiu exista nu numai pentru confesiunea ortodoxă, dar și pentru alte confesiuni), care măsura o deseatină și 0,72 stânjeni pătrați și pentru care, conform avizului poliției orașului Chișinău din 6 mai 1841, era necesar să se achite suma de 26 ruble și 25 de copeici [5, inv.I, d.3, f.57-57v]. La 12 mai a urmat răspunsul păstorului bisericii luterane, în care se spune că nu ar avea nimic de plătit pentru proprietatea terenului, aceste plăți fiind făcute la timp [5, inv.I, d.3, f.58].

În același an, la 11 aprilie, este emis raportul Comitetului bisericii luterane, în care se spune că, deși biserica a fost terminată în 1834, în primăvara anului următor acoperișul construcției s-a defectat și a început să se deterioreze tencuiala, astfel că s-a făcut o reparație. În 1839 din nou a avut loc o reparație, dar situația nu s-a îmbunătățit, de aceea comitetul cerea din nou permisiunea de a face o reparație capitală a bisericii [5, inv.I, d.3, f.59].

Problema este rezolvată favorabil, deoarece la 3 mai 1841, Comitetul de construcții expediază o scrisoare Comitetului bisericii evanghelistico-luterane, în care se menționează că la cererea Guvernatorului militar al Basarabiei, adresată din partea societății luterane, privind defecțiunea acoperișului bisericii, cu soluționarea problemei a fost însărcinat arhitectul Zagrikevici [5, inv.I, d.3, f.59].

Înlăturarea defectelor din timpul construcției bisericii au necesitat unele eforturi financiare, care nu puteau fi suportate de societatea evanghelistico-luterană din Chișinău. De aceea, în același an este pusă în circulație o foaie de solicitare din partea comunității luterane, cu acordul ministerului de interne al Imperiului țarist. În baza acestei scrisori de solicitare sunt adunate sume sub formă de donații din diferite regiuni ale Basarabiei (În felul acesta pe

parcursul anilor 1841-1842 judecătoria comercială din Ismail donează 10 ruble de argint, Judecătoria din Soroca - 1,5 ruble argint, Medicul de campanie din Hotin - 3 ruble și 40 copeici în asignațiuni, poliția orașului Cahul - 1,5 ruble de argint, Administrarea coloniștilor de peste Dunăre - 98 de ruble și 86 copeici de argint, Judecătoria din Bender - 14 ruble și 90 copeici de argint, Medicul din Orașul Ismail – 2 ruble de argint, Șeful vamei Sculeni – 40 ruble 65 copeici de argint, poliția din orașul Reni – 6 ruble 1,5 copeici de argint, Administrația salinelor din Basarabia – 2 ruble 65 copeici de argint, poliția orașului Bender – 1 rublă 65 de copeici de argint, Carantina din Ismail - 5 ruble 65 copeici de argint, poliția orașului Ismail - 4 ruble 85 copeici de argint și poliția orașului Chilia - 3 ruble 30 copeici de argint.) [5, inv.I, d. 4, f.1-70]. Putem considera că acești bani au fost colectați de adepții confesiunii luterane, deoarece, de exemplu, în scrisoarea de răspuns a conducerii carantinei din Leova se arată că ea restituie scrisoarea de solicitare fără niciun ajutor, întrucât printre funcționari săi nu există luterani [5, inv.I, d. 4, f.1-70].

De fapt, aceste supoziții pot fi comparate și cu datele statistice privind numărul luteranilor din Basarabia pentru anii 1841–1842. Astfel, în anul 1841, în or. Chișinău erau consemnați 129 de luterani, în Cahul 1 și în Tucicov 6. Situația în ținuturi consemna: Soroca – 64; Bender – 23; Iași – 74, Hotin – 7; Ackerman – 14 560 [2, inv.I, d.3704, f.2-27]. În 1842 în Chișinău erau 149 de luterani; în Cahul 3; în Bălți 4; în Soroca 5. În ținuturi cifrele erau următoarele: Bender 10; Soroca 64; Iași 76; Ackerman 14 368 [2, inv.I, d. 4282, f.7-7v]. Deci, în linii generale, donațiile proveneau din zonele unde locuiau luteranii.

Probabil că reparația bisericii luterane a fost efectuată temeinic, deoarece până la sfârșitul secolului al XIX-lea nu găsim referiri ce ar consemna defecțiuni ale clădirii.

În sfârșit, este de menționat și faptul că persoana desemnată pentru oficierea serviciilor religioase a comunității evanghelistico-luterane din Chișinău trebuia să officieze aceleași servicii și în unitățile militare unde erau luterani. De aceea și problema întreținerii preotului luteran era pusă în seama oficialităților militare. În acest sens, este elocventă scrisoarea comandantului diviziei 14 de infanterie, general-locotenentul Șirman, către guvernatorul Basarabiei, datată cu 26 iunie 1840, în care acesta menționa că până atunci, conform hotărârii Consistoriului Evanghelistico-Luteran, a plătit salariul preotului de divizie Ghelviș și al slujitorilor săi. Acum, deoarece unitatea sa părăsea Basarabia, el transmite administrației regiunii toate actele privind salarizarea lui Ghelviș, cerând să se ia măsuri pentru remunerările de mai departe. Problema

a fost rezolvată și întreținerea preotului luteran este pusă pe seama Comendurii militare din Balta [2, inv. i, d.2241, f.1-8].

Correspondența timpului confirmă că preotul luteran avea în obligațiile sale și o serie de servicii religioase în unitățile militare de pe teritoriul Basarabiei. Astfel, în 1843, comandantul diviziei 3 de infanterie și cel al bateriei 3 de câmp, De Vitte și Samson, se adresau către Guvernatorul militar al Basarabiei Fiodorov, cerându-i informații privind existența în regiune a fețelor bisericești de confesiune luterană și musulmană, care ar putea oficia servicii religioase în unitățile lor. În răspuns se arată că preoți musulmani pe teritoriul Basarabiei nu sunt, iar preotul luteran de la Chișinău are în obligațiile sale și oficierea de slujbe religioase în unitățile militare [2, inv.I, d. 4108, f.1-7]. La 6 septembrie 1844, comandantul brigăzii 3 de artilerie de câmp îi scria lui Ghelviș că îi va trimite banii necesari pentru drumul făcut de acesta la Soroca, în vederea ofierii slujbelor creștine pentru de ofițerii luterani [5, inv.I, d. 5, f. 41-41v.]. De la începutul următorului an, din 27 ianuarie, datează scrisoarea comandantului diviziei 3 de infanterie către același preot, prin care îl anunța că a primit de la Comisariatul din Kiev banii ce au fost cheltuiți pentru transport în timpul deplasării pastorului prin unitățile militare din Basarabia, întru îndeplinirea datoriei creștine față de ofițerii luterani aflați aici în 1844 [5, inv.I, d. 5, f. 38-38v.]. Se poate observa că pastorul luteran de la Chișinău îi avea în grija sa nu numai pe luteranii comunității locale, dar și pe cei care își satisfăceau serviciul militar în unitățile de pe teritoriul dintre Nistru și Prut.

În afară de construcțiile eclesiastice, pe lângă biserica evanghelistico-luterană a fost întemeiată, ceva mai târziu, și o școală pentru instruirea copiilor luteranilor de aici [5]. Mai mult, în timpul vizitei lui Alexandru al II-lea la Chișinău, în anul 1877, și cu ocazia zilei de naștere a acestuia, împăratul dăruiește bisericii luterane pe care o vizitează 500 de ruble, astfel fiind constituit, pe lângă biserica luterano-evanghelică, fondul țarului Alexandru al II-lea, destinat instruirii copiilor. Gestul nu va fi unicul din partea puterii imperiale, în 1886, monarhul va mai dăruia 2 000 de ruble pentru întreținerea acestui fond [5, inv.I, d. 21, f. 3-3v.].

Tot la Chișinău, pe lângă biserica evanghelistico-luterană, își desfășura activitatea societatea „Sfântul Nicolae” pentru ajutorarea celor săraci [5, inv.I, d. 14, f. 1-6v], înființată cel mai probabil aproximativ în perioada când a început să activeze biserica. Conform statutului său, societatea își propunea să organizeze o gamă variată de activități de binefacere (vezi anexele), cum ar fi răspândirea cărților cu conținut moral și spiritual printre membrii

comunității, supravegherea și repartizarea celor bolnavi prin spitale, îngrijirea și educarea copiilor orfani sau din familii sărace, colectarea de fonduri pentru întreținerea și hrana celor săraci sau bătrâni, precum și găsirea unor locuri de plasament pentru aceștia.

Din datele existente se știe că o instituție similară a Bisericii Catolice a fost acceptată de către administrația țaristă abia în anul 1899.

Așadar, comunitatea luterană din Chișinău a fost constituită într-un termen destul de restrâns, fiind susținută de organele administrației locale și centrale, ceea ce, după părerea noastră, se datora faptului că o parte dintre luteranii germani fie că erau reprezentanți ai corpului ofițeresc major, inclusiv ai Statului Major, fie funcționari de stat, unii aflați și poziții-cheie, ceea ce le permitea chiar influențarea luării deciziilor.

Considerăm că anume datorită acestui fapt, precum și grație simpatiei de care se bucura confesiunea respectivă printre reprezentanții puterii imperiale, fiind considerată una dintre cele mai loiale, a fost posibilă și construcția unui lăcaș propriu de cult, într-un timp destul de scurt. Importantă din punctul nostru de vedere este și obținerea unei finanțări de 20 000 de ruble din visteria statului, sumă care nu a mai fost rambursată. Atitudinea față de comunitatea evanghelisto-luterană este ilustrată cât se poate de bine și prin gestul lui Alexandru al II-lea în timpul vizitei sale în Basarabia.

În sfârșit, Chișinăul a fost locul unde se desfășurau periodic sinoadele locale ale bisericii luterane din sudul Rusiei. În Arhiva Națională a Republicii Moldova s-au păstrat numai procesele-verbale ale sinoadelor locale din 1890 și 1912. Conform datelor furnizate de acestea, în Basarabia, în afară de parohia luterană din Chișinău, mai existau încă cel puțin șapte parohii [5, inv.I, d. 15].

Referitor la subiectul legat de coloniile luterane germane, trebuie să precizăm că, de fapt, colonizarea Basarabiei cu germani constituia o componentă a politicii de colonizare imperiale a sudului țării, acest teritoriu devenind, după Povoljia, al doilea centru important al comunităților evanghelisto-luterane din Rusia. Până la mijlocul secolului al XIX-lea în guberniile de sud ale Rusiei, în Crimeea și Basarabia au fost colonizați aproximativ 150 000 de nemți, majoritatea luterani [173, c.134].

Popularea cu elemente germane a acestor regiuni a urmat imediat după cucerirea Hanatului Crimeii și anexarea la Imperiul Rus a stepelor din nordul Mării Negre și a Crimeii, în anul 1783. În conformitate cu manifestul Ecaterinei a II-a din același an, erau invitați

coloniști, pentru a se așeza în Novorosia, Crimeea și Kuban. Un proces activ de colonizare a regiunii a început în anul 1787, când aici s-au stabilit locuitori din diferite pământuri ale Germaniei, deveniți supuși ai Rusiei după depunerea jurământului față de împărăteasă. Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, în Novorosia locuiau aproximativ 5 500 de nemți [139, c.18-29].

Etapa a doua a emigrării elementului german în Rusia este primul sfert al secolului al XIX-lea. Conducerea generală a coloniilor străine din regiune se efectua de către Oficiul/Comitetul de tutelă a coloniștilor străini, creat în 1800. Pentru administrarea coloniilor din sudul Rusiei, în 1816 a fost fondat Comitetul de tutelă a coloniștilor străini din sudul țării. Toată populația germană a fost împărțită de Comitetul de tutelă în districte coloniale, fiecare incluzând câteva sate.

Stabilirea populației străine în hotarele Imperiului Rus se efectua în baza Manifestului emis de Ecaterina a II-a în anul 1763. Creșterea rapidă a numărului de coloniști a determinat necesitatea renovării regulamentului privind colonizarea teritoriului din interiorul Imperiului, renovare ce are loc în 1804, în perioada lui Alexandru I (1801–1825). Conform noii legi, aprobate la 20 februarie, în Rusia li se permitea să se stabilească cu traiul numai persoanelor căsătorite, înstărite, cu un comportament exemplar și care pot aduce folos în domeniul agriculturii [173, c.134].

Cauza principală a migrării populației germane din Polonia în Basarabia a fost, pe de o parte, declinul economic al acelei regiuni, în urma războaielor cu Napoleon, iar pe de alta, persecuția religioasă a protestanților. Nou-veniților li s-au repartizat în ținutul Ackerman 115,5 mii desetine de pământ situat pe malurile râulețelor Cogâlnic, Sarata și Ciagi. [26, p. 119-130]. După cum arată cercetările efectuate de către V. Chirtoagă, până în 1817 pentru înființarea coloniilor germane s-au cheltuit 1 819 000 ruble, iar terenul destinat lor a fost împărțit în 15 parcele, cu o suprafață totală de 115 549 desetine de pământ, dintre care 12 au fost ocupate până în 1816. În anul 1817 a fost repartizat al 13-lea lot pentru colonia Teplitz, constituită din hiliaști – o comunitate confesională venită direct din Würtemberg. Hiliaștii împărțeau credința în a doua venire a lui Hristos și considerau că vor întâlni sfârșitul apropiat al lumii în Transcaucazia, pe muntele Ararat. După călătoria spre noul lor loc de trai, la Ismail aceștia au fost supuși carantinei. Din cauza capacității foarte mici a ambarcațiunilor cu care s-au deplasat și a igienei precare, printre coloniști au apărut cazuri de îmbolnăvire, situația fiind agravată de faptul că în acea perioadă în Imperiul Otoman

bântuia ciurma. În aceste condiții, țarul le-a propus să se așeze cu traiul în Basarabia și Herson. Astfel că în 1817, 98 de familii, iar conform altor date 96, au ocupat un teren destinat coloniștilor varșovieni, iar pentru amenajarea lor s-au cheltuit 226 de mii de lei, alocați din veniturile regionale [26, p. 119-130].

Perioada 1812–1817 a fost segmentul principal de timp, când zona a fost populată de coloniști. În circa cinci ani au fost înființate 13 colonii – Tarutino, Arțiz, Paris, Klostitz, Leiptzig, Teplitz ș.a. Din 1817 și până la jumătatea secolului al XIX-lea numărul acestora crește neconsiderabil, ajungând la 25, la vechile colonii adăugându-se așezări ca : Lihtental, Gnadental, Fridental, Denviț ș.a. [138, c. 147-148]. Prin aducerea coloniștilor în acest teritoriu și prin acordarea de privilegii puterea imperială urmărea, în principal, scopul de a crea o pătură a populației, compusă din proprietari funciari loiali statului [2, inv. I, dosar 9248, f.25v].

Din aceste considerente, procesul de constituire a coloniilor a continuat. Astfel, între 1840 și 1914 au mai fost formate 59 de colonii în toate județele, un număr mai mare atestându-se, evident, în zona de sud. Cele mai multe erau populate de reprezentanți ai confesiunii evanghelico-luterane [23, p. 169]. Pentru împrăștierea cu pământ, după cum arată unii autori, între 1814–1842 coloniștii germani au primit circa 147 705 hectare de pământ, etnicii germani mai procurând până în 1914 încă 182 295 hectare, în plus 24 117 de hectare au fost luate în arendă [23, p.174]. V. Zelenciuc susține că spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în Basarabia erau 77 de comunități germane compacte și 5 mixte, cu o populație care în 1897 numără 59 998 de persoane [137, c.13]. În cele din urmă, la începutul secolului al XX-lea, în 1907, în Basarabia erau 75 de localități rurale germane în județele: Ackerman – 50, Bender – 16; Ismail – 4; Chișinău – 3; Bălți – 1; Soroca – 1 [68, p. 52].

Înființarea unui număr atât de mare de colonii se datora mai multor factori. În primul rând, este vorba despre privilegiile pe care le-au acordat autoritățile țariste. În Manifestului țarului din 29 noiembrie 1813, au fost stipulate obligațiile și drepturile de care vor beneficia „coloniștii varșovieni”. Guvernul rus lua sub protecția sa deosebită și a legilor Rusiei coloniștii din Ducatul Varșoviei, garantând-le toate drepturile și beneficiile de care se bucurau băștinașii. Coloniștilor li se cerea să se ocupe, în special, cu cultivarea cerealelor, cu pomicultura, viticultura și sericicultura. Ei au fost scutiți timp de 10 ani de orice impozit sau prestații, fiecare familie săracă primea din partea coroanei un credit de 270 de ruble, rambursabil timp de 10 ani, iar ceilalți de cât aveau nevoie pentru amenajarea inițială; fiecărei familii i se acordau 60 de desetine de pământ în proprietate

veșnică și cu drept de moștenire; în afară de aceasta, cei care nu dispuneau de alimente primeau zilnic câte 5 copeici de persoană, până la prima roadă; imigranții și descendenții lor erau scutiți definitiv de serviciul militar și de încartiruire, cu excepția situației când întreaga armată traversa această zonă și trebuia să înnopteze sau trebuia să facă popas; coloniștii erau liberi să construiască biserici, să angajeze teologi conform credinței lor și să-și practice cultul conform obiceiurilor proprii; după expirarea a 10 ani de la venirea lor în Rusia, urma să fie stabiliți alți 10 ani, în care trebuiau rambursate subsidiile coroanei [322, p. 66].

Câteva luni mai târziu, la 22 ianuarie 1814, printr-un nou decret imperial se cerea să se urmărească procesul de colonizare a persoanelor germane din Ducatul Varșoviei și, la necesitate, să se înainteze noi propuneri privind acordarea de privilegii către Ministerul Afacerilor Interne [208, том XXXII, nr. 25222]. În baza punctului doi al Manifestului Ecaterinei a II-a din 22 iulie 1763, care prevedea că „tuturor celor veniți în Imperiu li se permite libera practicare a religiei, conform regulamentelor și obiceiurilor lor, fără piedici”, la 17 iulie 1814 Gubernatorul militar și civil al Basarabiei, general-maiorul Harting, cerea să fie trimiși pastori luterani, conform privilegiilor stabilite pentru tipul respectiv de slujitori din Novorosia. Potrivit acestora, fețelor bisericești din confesiunea protestantă li se stabilea un salariu de 400 de ruble, iar celor catolici de 300 de ruble pe an; pentru 10 ani erau scutiți de impozite, iar din vistieria statului se acorda un credit de 300 de ruble pentru preoții catolici și 600 de ruble pentru cei luterani, în vederea constituirii de gospodării; erau acordate 120 de desetine de pământ pentru pastor și 60 de desetine pentru pater și încă 3 desetine pentru construcția casei; se prevedea ajutorul necesar pentru construcția casei, precum și câte 600 de ruble pentru necesitățile de transport [208, том XXXII, nr. 25622].

Este demn de luat în considerare și statutul obținut de coloniști în raport cu autoritatea centrală, adică puterea imperială, problemă abordată și de Harting în actul pe care l-am citat. Ne referim la instituția supușeniei (*подданство*), pe care trebuiau să o primească cei no-veniți și nu la cea de cetățenie (*гражданство*). Or, deși cei doi termeni sunt foarte apropiați, totuși este necesară o delimitare a lor. În primul caz, se presupune apartenența de facto, când persoana „se supune supremației legii” unui stat concret, personificat prin monarh și având un caracter de clasă. Instituția cetățeniei avea în vedere o reciprocitate în relația persoană–stat (existența unor legi și îndatoriri reciproce), fiind o categorie ce avea un înțeles mult mai vast [319, c.15-30].

Așadar, statutul pe care îl primea colonistul german nu-l obliga prin nimic față de statul rus și nu presupunea întreruperea definitivă a relațiilor sale cu statul de origine. Se crea un contract mutual

între colonist și împărat, prin care unul față de altul își lua o serie de obligații ce vor fi îndeplinite. Acest lucru îi permitea oricărei persoane, să se angajeze într-o „aventură” de căutare a unor condiții mai bune de viață, iar în caz de inconveniențe, aceasta putea să renunțe, fiind exclusă din tagma coloniștilor, și să revină în patrie [319, c. 16].

Neonorarea obligațiilor din partea statului l-a făcut pe Harting să pună o problemă importantă pentru acea vreme: nedorința coloniștilor germani de a primi supușenia față de statul rus și de a jura credință monarhului [208, том XXXII, nr. 25622]. Sursele documentare vorbesc și despre faptele care au determinat o asemenea situație. În 1815, după un an de la formarea primelor colonii, în Basarabia au început dezordinile cauzate de sustragerea banilor destinați coloniștilor pentru împrumuturi, aducerea de produse alterate, furtul materialelor necesare pentru construcții. Pentru liniștirea spiritelor, au fost strămutate în această zonă două batalioane ale regimentului Ohotsk, condus tot de comandantul militar al Basarabiei Harting [204, c. 330].

Totuși, nemulțumirile coloniștilor au continuat. În mare parte, cauza principală a fost indiferența funcționarilor Comitetului Basarabiei față de problemele coloniștilor, îndeosebi a membrului superior al acestui organ, I. Miller. Chiar și după cinci ani de la așezarea coloniștilor, după mărturiile pastorului Viliams din cea de-a doua parohie, oamenii locuiau în bordeie și în sărăcie, plângându-se de opresiuni și exploatare. În legătură cu aceasta, reprezentantul Comitetului de tutelă, cneazul Bagration, a emis o circulară prin care cerea coloniștilor să depună în scris plângeri referitoare la fărădelegile care au loc. Miller, despre care pastorul coloniilor din Basarabia Schnabeli vorbește ca despre o persoană răutăcioasă și răuvoitoare, nu a adus la cunoștința coloniștilor circulara, răspunzându-i lui Bagration că nu sunt plângeri din partea coloniștilor [204, c. 331].

Pe lângă fărădelegile comise de administrația țaristă față de coloniștii germani, aceștia s-au mai confruntat și cu o serie de greutăți de proveniență naturală (boli, infecții, secetă, invazii de lăcuste). De exemplu, în colonia Teplitz, înființată în 1817, în primele patru luni de existență, din cauza condițiilor antisaniare și a lipsei de medicamente, au pierit 110 oameni, care se îmbolnăviseră de tifos. În 1829, în colonia Katzbach 30 de oameni au decedat de ciumă, în 1831 tot aici, 23 de persoane au murit de holeră și tifos, iar în 1874 au murit de vărsat de vânt 6 locuitori. Coloniștii din Katzbach au mai suferit de holeră și tifos în anii 1855, 1874, 1879 [19, p.97].

Din cauza insuficienței de precipitații și a secetei, roade proaste au fost înregistrate în anii 1822, 1824, 1832-1834, 1842, 1846, 1865–1866, 1873, 1892, 1899. S-au mai adăugat și invaziile de

lăcuste care în anii 1836, 1847–1848, 1855, 1858, 1860, 1864 au devastat roada din satul Denowitz [19, p.97]. Totuși, după cum arată cercetătorii economiei Imperiului Rus, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o familie de coloniști germani, aducea un venit de patru-cinci ori mai mare decât o familie obișnuită de țărani ruși [188, c. 32-39].

Toate aceste impedimente nu au redus numărul coloniștilor germani, doritori de a se așeza cu traiul în Imperiul Rus, și anume în Basarabia, cu toate că ei riscau să-și piardă averea, căci coloniștii veniți în Novorosia și Basarabia în primul sfert de veac se deosebeau de ceilalți. Ei erau țărani muncitori, care dispuneau și de anumite depuneri financiare, precum și de vite și inventar. Majoritatea venise pe uscat, fiind organizați deja în comunități ce se întruneau în baza anumitor acorduri încă din afara hotarelor imperiului, având și câte un staroste ales [146, c.142].

O asemenea stare de lucruri poate fi explicată prin mai multe clauze, de care s-au condus organele de administrație și puterea țaristă în procesul de colonizare. În primul rând, putem vorbi despre o constantă a repartizării și mărimii loturilor de pământ cu care erau înzestrați coloniștii. Ne referim la teritoriile ce au fost date pentru colonizare pe întreaga întindere a Imperiului Rus, repartizarea lor făcându-se în așa fel, încât fiecărei colonii să-i fie distribuite suprafețe suficiente, pentru a nu se ajunge la conflicte între coloniști. S-a ținut cont și de mărimea parcelei care revenea fiecărei familii de coloniști și care avea o întindere, după cum se știe, de 60 de desetine de pământ – suprafață considerată optimă pentru activitatea unei familii. Aceluiași scop servea și legislația cu privire la gestionarea proprietăților funciare respective. Ea nu permitea nici acumularea, dar nici dispersarea fondului de pământ al coloniilor. Tocmai de aceea vom găsi o multitudine de informații documentare, care se referă la moștenirea lotului de pământ sau la preluarea gospodăriilor coloniștilor de către alți coloniști, în anumite condiții, și cu respectarea anumitor obligații [213], ceea ce este, după noi, mult mai anevoios decât permisiunea de a concentra suprafețe agricole în mâna unui singur proprietar. Și acest lucru se întâmpla chiar și în anii 1842–1843, când Basarabia a fost părăsită de sute de familii coloniste, care s-au reîntors în patrie, din cauza zvonurilor că vor fi folosiți pentru colonizarea Serbiei [220, c.113-114]. Locul coloniștilor plecați a fost preluat, cu acordul Comitetului de tutelă a coloniștilor din sudul Rusiei, de persoane din aceeași tagmă, provenite din alte colonii din sudul imperiului. Astfel, în scrisoarea din 12 mai 1843 adresată supraveghetorului coloniilor germane din Basarabia de către conducerea districtului Cleastitz, se raporta despre Cristian Schneder, colonist din Berezino, care, neavând posibilitatea de a întreține și conduce gospodăria sa, dorește să o transfere împreună cu datoriile de stat pe care le are colonistului

din aceeași colonie Gheorg Reimpfer și că Schneder după tranzacție se va ocupa cu ciubotăria și va fi inclus în tagma coloniștilor fără de gospodărie, dar pentru aceasta se cere permisiune. Comitetul de tutelă a coloniilor din sudul Rusiei cerea, la rândul său, să se verifice situația și dacă într-adevăr colonistul Gheorg Reimpfer nu are propria gospodărie, atunci să i se permită să o preia pe cea a lui C. Schneder, în bază legală, împreună cu datoriile față de stat avute. Totodată trebuia să i se aducă la cunoștință lui Reimpfer că, dacă prin străduințele sale gospodăria primită nu va ajunge într-o stare exemplară, atunci ea îi va fi luată și dată altui colonist mai demn de încredere, fără a i se mai întoarce cheltuielile suportate [9 inventar I, dosar 385, fila 8-9v].

Epuizarea la un moment dat a fondului funciar a făcut ca în 1819 să fie emis decretul, parafat de către împărat, prin care se interzicea primirea cetățenilor străini în Imperiul Rus sau în Regatul Poloniei pentru colonizare. Excepție făcea doar Basarabia, unde, după cum afirmau organele administrative, mai existau încă loturi ce nu fuseseră valorificate. În restul imperiului colonizarea cu familii ale cetățenilor străini era permisă doar în cazul în care respectivii puteau demonstra că vor fi găzduiți de către rude [214, p.39].

O astfel de atitudine a organelor administrativ-teritoriale de diferit rang față de colonii a creat condiții speciale atât pentru evanghelistico-luteranii din Basarabia, cât și pentru cei din întreaga Rusie.

Sub aspectul cultural și al vieții cotidiene, populația germană din colonii reprezenta o lume izolată, deosebită de restul populației. După cum observa cunoscutul geograf rus P. P. Semenov-Teian-Șanski, coloniștii germani își apără cu o deosebită pedanterie identitatea națională, evitând la maximum contactele cu populația autohtonă, o bună parte din ei necunoscând și nedorind să cunoască limba rusă sau pe cea a băștinașilor [246].

Alți cercetători ai timpului subliniau că în multe cazuri coloniștii evanghelistico-luterani, care s-au născut și au trăit în Imperiul Rus, nu manifestau nici o dorință de a se apropia de populația și tradițiile locale. Mai mult, după concepțiile politice, limbă, obiceiuri și religie ei preferau să fie mai aproape de compatrioții lor [157, c.90].

În opinia noastră, posibilitatea de izolare și conservatorismul coloniilor germane se sprijinea, în mare parte, pe trei piloni principali: autonomia și autoconducerea coloniilor, accentul pus pe o instruire completă a tinerilor, rezultată din cerințele credinței și rolul jucat de biserica protestantă în evoluția și viața moral-spirituală și culturală a coloniilor. Acestea au permis, practic, o dezvoltare paralelă, cu implicarea minimă a statului în viața și evoluția coloniilor germane.

Referindu-se la conducerea administrativă a coloniilor, unul dintre contemporani, A. Klaus, arăta că toate coloniile sunt conduse de două departamente separate – civil sau laic și spiritual sau bisericesc. Fiecare directivă are competența sa independentă, cu hotare mai mult sau mai puțin bine delimitate. Ierarhia civilă se compune din autorități alese, supraveghetorul coloniilor, biroul sau comitetul, cărora le corespund, din punct de vedere bisericesc, pastorul sau paterul cu starostii bisericești aleși, rectorii sau decanii și consistoriul. Conducerea administrativă superioară a coloniilor, cu referire la afacerile civile, era Ministerul Proprietăților de Stat, iar din punct de vedere bisericesc, Ministerul Afacerilor Interne, intermediar fiind Departamentul proprietăților bisericii protestante. Acest departament era constituit din pastorul parohial, cu starostii bisericești aleși din partea parohiei sătești, ca cei mai apropiați custodiei de parohie; dintr-un birou de tutelă comună, cu evaluatorul spiritual dintre pastorii locali, ca mandatar principal al bisericii, și, în sfârșit, din Consistoriul General și Ministerul Afacerilor Interne. Astfel, până la 1838, Ministerul Afacerilor Interne avea în subordinea sa toate afacerile coloniilor, din acel an fiind înființat Ministerul Proprietăților de Stat, căruia i-au fost transmise toate afacerile coloniilor, cu excepția administrării problemelor bisericești.

În funcție de modul de conducere, coloniile au fost împărțite în comunități sătești și districte și în comunități parohiale sau protopopiate (*пробыты*) și decanate [146, c. 147-149].

Cât privește autonomia coloniilor, ea era asigurată prin alegerea liberă a unui *schultz* (staroste) și a două ajutoare ale sale, numite *besitzer*, pe un termen de cel puțin trei ani. Prin intermediul lor, comunitatea, pe de o parte, își putea înainta cererile și diferitele doleanțe care puteau apărea, iar pe de alta, prin aceste persoane autoritățile centrale își puteau executa controlul. Anume din aceste considerente persoanei *schultzului* i se atrăgea o atenție maximă. Astfel, dintr-un raport al conducerii districtului I, din 24 februarie 1824, aflăm că în colonia Teplitz, cu majoritatea voturilor, a fost ales în funcția de staroste H. Dobler, cerându-se acceptarea lui în postura de *schultz*. Pentru aceasta, comunitatea coloniei a emis o scrisoare prin care confirma că respectiva candidatură se întrunește toate calitățile necesare, pentru a îndeplini obligațiile și a ocupa funcția respectivă [9, inv.I, d. 57, f. 5].

Nu putem deduce cu siguranță care din instanțe a dat greș, dar în același an, la 22 mai, este emis raportul conducerii districtuale, prin care se aducea la cunoștință că în locul starostelui Dobler din Teplitz, care a fost demis din funcție pentru beție, desfrâu și bătaie cu țăranii din Tatarbunar, din porunca Membrului Superior al Biroului, a fost ales unanim Jacov Fas. Un caz neplăcut care a dus la

demiterea unui staroste, a avut loc în colonia Catzbach, unde Cristof Beitler, care deținea funcția, a fost recunoscut vinovat pentru maltratarea soției colonistului de acolo T. Fomler. [9, inv.I, d. 57, f. 12-14v.] .

Bineînțeles că exemplul de mai sus reprezintă un fapt singular, pentru că, de obicei, persoanele alese în funcția respectivă se manifestau doar prin activități merituoase. În unele cazuri, indivizii părăseau din propria inițiativă această funcție, din diferite motive. De exemplu, Iacob Bogoholski din Crasna își cere demisia de la instanțele sus-puse, pentru că cei trei ani au expirat și comunitatea coloniei este de acord cu înlocuirea sa [9, inv.I, d. 57, f.6-6v]. La expirarea termenului însă, nu toți starostii erau lăsați să plece. Bunăoară, unul dintre ei, Gofman, când a cerut să fie demis din funcție, nu a fost lăsat să plece. Explicația era că, deoarece este cunoscut ca un bun executor în funcția sa, se consideră că el va găsi soluții pentru a întreține gospodăria într-o stare bună și să activeze sârguincios în calitate de *schultz*. Prin urmare, cererea i se respinge și i se solicită să rămână în post, cel puțin, încă un an. (În anumite cazuri, pentru activitate foarte bună unii din starostii coloniilor erau chiar propuși pentru distincții sau erau remunerați financiar. Astfel, prin dispoziția din 28 noiembrie 1819, Ministrul Afacerilor Interne, adresându-se Comitetului de tutelă a coloniștilor străini din sudul Rusiei, cerea ca schultzii din Basarabia, care s-au manifestat prin îndeplinirea conștiincioasă a îndatoririlor lor, să fie remunerați cu o sumă de 75 de ruble [9, inv.I, d. 57, f.42-45]. Alta a fost situația starostelui coloniei Cleastitz, Wilhelm Schirher, căruia i se acceptă demisia, deoarece în scrisoarea comunității se arăta că acesta și-a îndeplinit îndatoririle timp de trei ani, dar nu reușește să administreze eficient gospodăria, din care cauză aceasta a ajuns într-o stare deplorabilă [9, inv.I, d. 57, f.54]. În locul lui este ales colonistul Iacob Maschmel.

Abandonării funcției putea fi cauzată numai de degradarea gospodăriilor, dar și de multe alte probleme. De exemplu, Crauze, starostele din Tarutino, își cerea demisia, fiindcă, după cum recunoștea el însuși, nu știa nici să scrie, nici să citească, iar Tomas Gafner din colonia Berezino, își cerea demisia, pentru că nu cunoștea limba rusă și nu putea să se înțeleagă cu contingentul militar rus, care se afla atunci pe teritoriul coloniei [9, inv.I, d. 57, f.40 și 123].

În sfârșit, în unele cazuri starostii sau chiar *besitzerii* erau demiși pentru nesupunere față de autoritățile centrale, așa cum s-a întâmplat în anul 1839, când o parte din starosti, împreună cu coloniștii, au fost acuzați de brutalitate. Și în anul 1843 *besitzerul* Angorn din Maloiaslaveț, de

asemenea, a fost acuzat de brutalitate și nesupunere față de Kosovski, supraveghetorul coloniilor germane din Basarabia [218, c.203; 220, c. 229].

Cu toate neregulile și micile defecțiuni în funcționarea sistemului constituit pentru administrarea coloniilor, se poate constata că în perioada respectivă exista una dintre cele mai liberale și eficiente pârgii de manifestare a autonomiei, ce au funcționat în Imperiul Rus.

Cel de al doilea pilon despre care am amintit este educația. Nu în zadar A. Klaus, pe care l-am mai citat, reprezentând părerea unei majorități a populației din coloniile germane, arată că educația morală și spirituală trebuie să meargă la același nivel cu bunăstarea materială a oricărui popor; aceasta este unica soluție ca binele să fie trainic. Potrivit lui Klaus, acesta era conceptul de care se conducea Alexandru I în ceea ce privește întemeierea coloniilor germane din Basarabia [146, c.133]. Nu știm cu siguranță cât de adevărată este afirmația de mai sus și dacă țarul într-adevăr urmărea un asemenea scop, cert este că școala populară germană, apărută datorită reformei și necesității de a cunoaște religia, se baza pe două concepte: cel ortodox – protestant și cel instructiv-educativ. În colonii, totul se complica și mai mult, din cauza temerii pe care o aveau preoții față de un element esențial de intervenție al administrației țariste – rusificarea și aceasta îi făcea mai conservatori.

Potrivit aprecierii contemporanilor, de regulă, coloniile protestante și menonite, în primul rând, se construia școala. De predarea se ocupa klusterul (paraclesierul) sau chiar scribul secretar. După aceasta era prevăzută construcția lăcașului de cult, ridicat după ce se mai strâneau fonduri. Aceasta spre deosebire de coloniile catolice unde, în primul rând, se purcede la construcția bisericii și aducerea preotului. În acest caz este vorba despre Iohan Gheorg Kurtz, care își împărtășea părerile la 1857, fiind citat de același A. Klaus. Putem considera că asemenea constatări sunt adevărate, deoarece, așa cum am arătat în capitolul precedent, în fiecare colonie germană, pe lângă biserică sau casă de rugăciuni, exista și o școală. În acest sens, sunt elocvente și rezultatele cercetărilor întreprinse de V. Chirtoagă, care arată că din cele 42 de școli germane, ce existau către anul 1880 în județul Ackerman, 16 au fost construite în primul sfert al secolului al XIX-lea [21].

În anul 1868, deci aproximativ spre sfârșitul perioadei cercetate de noi, în școlile germane învățau 3 173 de băieți și 3 011 fete, numărul total al populației fiind de 15 500 bărbați și 15 000 femei. Spre comparație, în coloniile bulgare erau 2 460 de băieți și 102 fete, iar numărul total al populației era de 34 mii de bărbați și 30 de mii de femei [52, p. 50; 22, p.139-142].

Cu toate că, după cum arată mărturiile, mai întâi apare școala, iar apoi biserica, totuși școala se afla sub tutela bisericii, iar rolul de bază în realizarea procesului instructiv le revenea preoților, a

căror activitate era supravegheată de comunitatea germană. Conform decretului din 25 octombrie 1819, controlul și desfășurarea activității școlare se puneau pe seama preoților din colonii, cu atât mai mult cu cât în funcția de profesor, de regulă, era numit klusterul sau cantorul bisericii, care se supunea direct preotului parohial. În școală accentul se punea, în primul rând, pe studierea sistematică a religiei. Istoriile și maximele biblice, catehismul și cântecele cu caracter religios constituiau subiectele de bază ale școlii inițiale, la care se adăuga silabisirea. Scrisul și aritmetica erau învățate ca discipline secundare. Activitatea școlilor era supravegheată de către preotul parohiei, care pe parcursul anului vizita școala și se implica în examinarea elevilor. La sfârșitul fiecărui an, elevii susțineau un examen general, la care erau invitați învățători din comunele parohiei [21, p. 176].

Datorită specificului religiei protestante, unde confirmarea sau confirmarea constituia unul dintre principalele elemente ale vieții religioase, în special, și ale vieții, în general, școala nici nu ar fi putut fi neglijată. Din aceste considerente, până la 1891, germanii basarabeni au avut școli numai pe lângă biserici, cu învățători remunerați de către enoriași. Un învățător avea până la 300 de elevi, iar după 1858 până la 165. Conform unei legi din 1839, școala era obligatorie pentru toți copiii cu vârste cuprinse între 7 și 15 ani, după care urmau alți trei ani de „kinderlehre” (ore de clasă organizate la sfârșitul săptămânii, chiar și duminicile, în afara serviciului religios). În aceste condiții, copilul se alegea nu numai cu o instruire, ci și cu o deprindere a continuității în toate îndeletnicirile sale, însușindu-și o disciplină severă, proprie tradițiilor sociale germane. Primii învățători au fost coloniștii cu o oarecare școală, apoi, până la 1844, au fost aduse din Germania cadre specializate. În acest an, datorită capitalului testamentar al unui pietist din Württemberg, s-a putut deschide „Werner-Shule” din Sarata, prima Școală Normală germană din sudul Rusiei [32, p. 20].

Conform cerințelor, profesorul din colonii era examinat și ales în fața adunării sinodale și trebuia să demonstreze următoarele capacități: 1. Să citească pe înțeles și cu intonație în limba germană; 2. Să cunoască detaliat istoria biblică și catehismul și să dispună de anumite capacități pentru spre catehizare; 3. Să știe cântarea corală și, dacă este posibil, să poată cânta la orgă; 4. Să scrie îngrijit și corect, fără greșeli grave în limba germană și 5. Să cunoască patru operațiuni aritmetice, inclusiv împărțirea [146, c.240].

Activitatea profesorilor era mereu supravegheată de comunitățile germane care-i salarizau, reușindu-se astfel stăvilirea oricărei inițiative. Bunăoară, așa s-a întâmplat atunci când pastorii au încercat să introducă în învățământ manuale și cărți de citire moderne pentru acea perioadă, care ar

fi influențat pozitiv dezvoltarea intelectului la copii. La propunerea pastorilor de a introduce, în anul 1875, în școlile germane o nouă carte de citire, cu titlul *Prietenul adolescentului*, aprobată de Comitetul de protejare și Consistoriul de la Sankt-Petersburg, o parte din comunitățile germane nu numai că au refuzat să procure cartea, dar le-au și interzis copiilor să o citească, chiar dacă ar fi avut-o. Comunitățile (Clești, Berezhina) s-au opus utilizării cărții și au optat doar pentru Abecedar, Biblie, cartea de muzică și Catehism. În concepția multor coloniști germani, școala avea nevoie doar de Biblie, care trebuia să fie cartea de căpătâi atât pentru generațiile prezente, cât și pentru cele viitoare.

După absolvirea școlii primare, elevii erau admiși la confirmare și își petreceau amiezile de duminică la catehism. Învățând în decurs de o săptămână, ei trebuiau să poată citi bine un capitol din Testament. De asemenea, absolvenții trebuiau să poată scrie o pagină de text pe o tablă de ardezie, apoi în caiet.

Conform statutului Bisericii evanghelico-luterane, adoptat la 28 decembrie 1832, în ceremoniile de confirmare erau încadrați toți copiii de ambele sexe, de 15–18 ani.

Comitetul de protejare a elaborat reguli care prevedeau frecventarea obligatorie a școlii, acestea fiind trimise primarilor. Absența de la școală și de la catehism era pedepsită. Dacă părinții nu puteau să plătească amenda în bani (3 copeici pentru o lipsă la școală, 5copeici pentru lipsa la catehism), ei trebuiau să presteze munca de clacă [21, p. 176].

O problemă aparte, după cum era și firesc, a fost cea legată de instruirea și predarea în limba rusă. Astfel, încă în 1820 este înaintată propunerea de organizare a unui seminar, unde s-ar fi învățat și limba rusă, pentru aceasta cerându-se câte 54 de copeici de colonist. Propunerea a fost respinsă de Ministerul Afacerilor Interne, argumentându-se că aceștia sunt și așa împovărați cu diferite dări, de aceea ar fi bine ca ei să știe a citi, a scrie și să cunoască cuvântul Domnului. Iar coloniștii mai înstăriți, care doresc, pot să-și dea copiii în școli parohiale sau la universități.

Cât privește problema limbii ruse, este mai simplu să fie angajați 2–3 profesori, care, întreținuți de comunități, să predea limba rusă [146, c. 240]. Totuși, către 1833 este emisă hotărârea Comitetului de Miniștri privind întemeierea în colonii a două școli pentru învățarea limbii ruse, denumite ulterior școli centrale [146, 249]. Numărul este extrem de mic, dacă ne referim la statisticile timpului. Conform acestora, în imperiu către 1838, se numărau 287 de școli în coloniile germane, un număr impresionant, dacă luăm în considerare faptul că, de exemplu, în subordinea Ministerului Proprietăților de Stat se numărau 60 de școli, iar în cea a Sfântului Sinod 100 de școli

[312, c.4]. Cât privește Basarabia, după cum am arătat mai sus, în Sarata abia în 1844 a fost deschisă o școală centrală. Bani au fost luați din procentele de la suma lăsată ca moștenire comunității din Sarata de către Hr. Fr. Verner (25,5 mii de ruble), care, de fapt, în testamentul său vorbea despre organizarea unei școli de misionari [146, c.249].

Pentru că nu s-a găsit o soluție pentru ca limba rusă să fie cunoscută de coloniștii germani, problema va fi ridicată din nou, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În felul acesta, la Congresul reprezentanților coloniștilor din sudul Imperiului Rus, problema în cauză a fost una de primă importanță. La 18 august 1866, președintele Comitetului de tutelă a coloniștilor străini raporta ministrului de resort că, în legătură cu problemele educației, congresul a stabilit să se lărgască capacitățile școlilor centrale din Sarata, Hortița, Galschtat și Prișib, precum și să se deschidă șase școli centrale noi, una în coloniile bulgare, precum și câte una în coloniile germane Neizatz, Grunau, Libental, Cuciurgan și Berezansc.

De asemenea, delegații au propus deschiderea pe viitor, peste tot, a școlilor centrale, confirmând scopul acestora – de a răspândi printre coloniști limba rusă, de a pregăti învățători pentru predarea limbii ruse, scribi și personal administrativ, cunoscători de limbă rusă. Pentru o activitate mai eficientă, se propunea formarea a nouă districte de învățământ, iar pentru învățătorii din școlile centrale se cerea un statut și o salarizare echivalentă cu a celor din școlile județene [314, c. 42.].

Introducerea și realizarea măsurilor propuse de congres, precum și implementarea, în general, a programului de introducere a limbii ruse în coloniile germane, erau cu mult îngreunate de opoziția etnicilor germani față de un asemenea proces, lucru care se manifesta nu numai la nivelul generației mai vârstnice, dar chiar și printre elevi. De acest gen a fost, de exemplu, conflictul în care s-a implicat elevul Vernic din Sarata, care și-a manifestat față nesupunerea față de învățătorul Astafiev și a refuzat deschis să studieze limba rusă [329]. Despre același lucru vorbesc și o serie de mărturii din județul Ackerman. Învățători de limbă rusă în colonii erau prea puțini, din cauză că populația germană îi primea cu o reticență foarte mare, pentru că aceștia nu cunoșteau limba germană. Și învățătorilor ruși le plăcea viața și serviciul în coloniile germane, de aceea, cu prima ocazie, ei încercau să-și schimbe serviciul [314, c. 45].

La o examinare în continuare a problemei, se observă că, după anularea statutului coloniștilor, administrația țaristă trece la acțiuni mult mai dure de implementare a limbii ruse în colonii. Astfel, la 2 mai 1881 este adoptată legea „Cu privire la transmiterea în subordinea

Ministerului Educației a școlilor centrale și satești din fostele colonii bulgare și germane și, de asemenea, a școlilor din coloniile agricole evreiești din guberniile Basarabia, Ecaterinoslav, Taurida, Herson, Samara și Saratov [313, c.138]. Prin aceasta, de fapt, se urmărea scoaterea învățământului de sub supravegherea fețelor bisericești de rit evanghelic-luteran și a comunităților coloniale, fiind instituit un control mai riguros din partea statului. Oficialitățile au mers și mai departe și, începând cu anul 1891, s-a decis ca 2/3 din materiile școlare să fie predate în limba rusă. Mai mult, cercetările arată că, la un moment dat, chiar se discuta și problema privind predarea și învățarea Sfintei Scripturi și a altor legi ale Domnului tot în limba rusă, urmând ca limba germană să fie eliminată totalmente din școală [32, p.20].

Or, cu toate măsurile luate, rezultatele nu au fost întocmai cele așteptate, deși o anumită mișcare în acest sens poate fi observată. Conform datelor din 1897, în Imperiul Rus circa 24,5% din populația germană cunoștea limba rusă (27,5% dintre bărbați și 21,6% dintre femei), pentru toată populația nerusă acest procent fiind de 15,75% [118, c.17]. Dacă ne referim la Basarabia, aici dispunem de următoarele date: în general, cunoscători de limbă rusă în coloniile germane erau – 20,8 % (23,5% bărbați și 18,0 % femei); respectiv în orașe 45,8% (46,1% și 45,3%), în sate 19,9% (22,4% și 17,3%). Sub aspectul categoriilor de vârstă, la populația rurală procentajul era următor: 1–9 ani 6,3% (6,7% și 5,9%); 10–19 ani 44,5% (44,4% și 44,5%); 20–29 ani 26,3% (32,3 și 20,8%); 30–39 ani 20,4% (27,5% și 13%); 40–49 ani 12,4% (17,6% și 6,9%); 50–59 ani 8,7% (11,4% și 6,0%); 60 și mai mult 8,0% (10,4% și 5,8%) [118, c. 20].

La începutul următorului secol, conform datelor indicate de inspectorul școlar Samoțvetov, în luna decembrie 1914, în cele 20 de școli germane din Basarabia își desfășurau activitatea 54 de pedagogi, dintre care doar 7 erau de origine rusă. S-a constatat că în aceste 20 de școli predarea limbii ruse este la un nivel insuficient, iar elevii înțeleg cu greu sau nu înțeleg deloc limba rusă (coloniile Berezina, Gnadenfeld, Cleastitz, Leipzig). Probabil că din aceste considerente, la care se adaugă și declanșarea celei dintâi conflagrații mondiale, în conformitate cu Hotărârea Direcției învățământului din regiunea Odesa de la 25 iunie 1915, la 1 iulie 1915 școlile parohiale germane au fost închise. Astfel că la 1 octombrie 1915 nu mai funcționa niciuna [52, p.52].

Cel de al treilea pilon al autoconservării populației germane din colonii a fost biserica, care, așa cum s-a văzut, avea un cuvânt greu de spus și în procesul educațional. Conform opiniilor unor cercetători, o parte din intelectualitatea rusă, precum și filosofi timpului vedeau în luteranism și în instituția bisericii lui o metodă de autodesăvârșire și educare a societății ruse [183, c.212].

Se știe că încă în 1775, Ecaterina a II-a a decretat legea prin care în toate guberniile Imperiului Rus se deschideau consistorii protestante. Nu cunoaștem însă care sunt cauzele concrete, dar această lege nu a mai fost aplicată nici în perioada împărătesei reformatoare și nici în perioada domniei predecesorilor săi imediați. Abia prin Regulamentul bisericii evanghelico-luterane din Rusia [208, c.956], parafat de către Nicolai I, și prin Mandatul aprobat de Alțeta sa imperială pentru clerul și conducerea Bisericii evanghelico-luterane din Rusia [208, c.1022-1039], acest cult a devenit unul cu adevărat de stat, bazat pe anumite norme juridice, apropiindu-și astfel, după poziția sa legală, de cea a Bisericii Ortodoxe Ruse.

De fapt, actele normative amintite au și constituit pe tot parcursul perioadei cercetate baza pe care și-a desfășurat activitatea Biserica evanghelico-luterană din Imperiul Rus. Regulamentul, cu micile adausuri survenite pe parcursul anilor, a fost inclus și în Codul de legi al Imperiului Rus din 1857 [245]. În baza acestui regulament, instituția bisericii își putea permite intervenția pe orice segment al vieții sociale și la orice nivel, devenind unul din instrumentele reglatoare ale vieții comunitare a obștilor etnicilor germani. În primul rând, biserica, dar și persoana preotului reprezenta un reglator al vieții familiale. Astfel, era considerată legală doar căsătoria oficiată de către biserică. Pentru încheierea căsătoriei era nevoie de acordul mirelui și al miresei, de acordul părinților, de acordul supraveghetorului coloniilor și al Biroului coloniei. Un anumit timp, vârsta de căsătorie constituia 15 ani pentru bărbați și 12 pentru femei, iar din 1830 s-a stabilit vârsta de 18 ani pentru partea masculină și 16 pentru cea feminină, reglementare ce nu a fost respectată tot timpul în coloniile germane. Pentru încheierea căsătoriei era nevoie obligatoriu de confirmare și de împărtășania cu sfintele taine, lucru care evident că nu se putea realiza fără implicarea instituției eclesiastice. Începând cu anii `30 ai veacului al XIX-lea, preoților li se cerea să nu officieze căsătoria până nu se va susține un examen privind cunoașterea catehismului, a rugăciunilor și Evangheliei [245].

Nu se permitea căsătoria soților divorțați, celor cărora prin judecată li se interzicea căsătoria sau celor bolnavi psihic. O altă latură ce se reglementa prin intermediul acestor legi era legată de permisiunea căsătoriilor cu reprezentanții altor confesiuni creștine. La luterani ulterior s-au interzis căsătoriile cu musulmani sau mozaici, dacă cei din urmă nu depuneau o declarație prin care se obligau să-și boteze și să-și crească copiii în credința protestantă [245, c. 210].

Totuși, au continuat să existe conflicte legate de căsătoria între două persoane reprezentante a două curente creștine. Un exemplu este cazul colonistului Samuil Meske din Artizul Vechi, care

cerea permisiunea de a se căsători cu o fată Sofia, dar arată că preotul catolic refuză să-i cunune. Din aceste considerente este inițiată o corespondență între vizitatorul, pastorul Musnițkii, și preotul evanghelic-luteran Fletnizer din Odesa, despre refuzul pastorului catolic Gartz de a-l cununa pe evanghelic-luteranul S. Meske, care locuiește la Odesa, cu colonista de religie romano-catolică S. Lefrank, din colonia Schpeier. Aceștia și-au declarat dorința de a-și educa copiii în religia evanghelică. Cazul este discutat pe parcursul unui an, partea evanghelic-luterană obținând, în cele din urmă, câștig de cauză [219, c. 155].

Căsătoria este dezlegată, conform dogmei creștin, doar odată cu moartea omului. Totuși, ea putea fi anulată în cazul cultului evanghelic-luteran, care se baza pe un fragment din Evanghelia de la Marcu unde la întrebarea „Este permis oare divorțul dintre soț și soție?” răspunsul era „Moise a permis să se scrie scrisoare de divorț și divorțul”. În cazul respectiv, desfacerea căsătoriilor era permisă atunci când se constata: lipsa unuia dintre soți pe parcursul a mai mult de cinci ani; boala incurabilă a unuia dintre soți; beția, insultele, bătaia sau comportamentul indecent al uneia din părți; săvârșirea unei crime grave de către unul dintre soți [183, c.217].

Trebuie însă menționat că practica divorțurilor în coloniile germane, chiar dacă exista, purta totuși un caracter sporadic, deoarece în 1836, conform datelor existente, au fost înregistrate doar patru cazuri de divorț [208, tom V, c.30-31].

Este evident că erau categoric interzise cazurile de poligamie, iar infidelitatea era aspru pedepsită. Astfel, conform instrucțiunilor emise de către superintendentul consistoriului evanghelic-luteran Fessler, încă la 4 februarie 1821, pentru a curma astfel de nelegiuiri, urmau să fie pedepsite ambele părți și să fie impuse, în primul rând, pocăinței bisericești. Procedul, conform aceleiași instrucțiuni, se desfășura într-o anumită ordine: vinovatul adus în ziua pocăinței la biserică, urma să stea pe tot parcursul serviciul divin într-un loc special, vopsit în culoare neagră. Pastorul se adresa către cel care păcătuisese și către toată comunitatea cu o predică despre faptele păcătoșilor. După rugăciune, el anunța despre îndepărtarea păcătosului de la împărtășanie, până când acesta nu va arăta semne adevărate de remușcări și muștrări de conștiință. Peste câteva săptămâni cel care păcătuisese se prezenta din nou la biserică. Pastorul reamintea comunității despre păcatul săvârșit, iar vinovatul trebuia să mărturisească pocăința și spovedania publică [183, c.217].

Cu toată asprimea pedepsei în cazurile de infidelitate și în pofida străduințelor atât din partea bisericii, cât și din partea organelor de stat, factorul uman prelua totuși în unele cazuri. De exemplu, în anul 1827 este prezentat raportul Judecătoriei penale a Basarabiei privind delegarea

unui membru pentru anchetarea dosarului colonistului Ergher și a colonistei Anna- Maria, judecați pentru curvie și nașterea unui copil nelegitim; un caz similar este înregistrat în 1843, când colonistul Gheorg Volighemut din Gofnungstal recunoștea săvârșirea adulterului cu o colonistă din Gliucstal – fata Barbara [215,c. 165; 220 c.55].

Instituția bisericii și preoțimii înainta exigențe de respectare a moralității nu numai în cadrul familiei, ci și în viața comunității constituită din enoriașii săi în ansamblu. Dacă un colonist german săvârșea o fărâdelege de ordin minor sau o faptă ieșită din comun, examinarea acestora era pusă, în primul rând, în sarcina preotului, care, împreună cu Biroul de tutelă sau cu supraveghetorul coloniei, investiga încălcările. Slujitorul cultului era cel care aducea la cunoștință toate faptele de nesupunere, de desfrâu ș.a. Și în aceste cazuri cei acuzați de un asemenea comportament erau judecați. Comunitatea coloniei, în frunte cu preotul și supraveghetorul de colonii, putea să delibereze asupra pedepsei, care trebuia executată după ce hotărârea era adusă la cunoștința Biroului coloniilor. Pedepsele puteau varia, de la impunerea epitimiei sau muncă în folosul comunității și până la excluderea persoanei din comunitate. Un astfel de caz, de exemplu, are loc în 1840, când se prezenta raportul cu privire la exilarea peste hotare a colonistului Carl Schwartz din Cleastitz. Comportamentul său reprobabil este discutat în corespondența cu Comitetul de tutelă, propunându-se exilarea acestuia și a familiei sale pentru furt; este invocată și hotărârea comunității coloniei Cleastitz, care nu-i mai permitea sus-numitului să locuiască în comunitate [219, c.67]. la fel este și cazul din 1844 privind alungarea de către comunitatea din Tarutino a colonistului Carl Vonenberg, pentru faptul că ducea o viață desfrânată [220, c.184].

Bineînțeles că atunci când infracțiunile aveau un caracter grav, jurisdicția bisericii era limitată, cauza fiind transmisă instanțelor judecătorești laice sau altor organe administrative ale statului. Oricum, conlucrarea dintre componentele de ordin ecleziastic și bisericesc era foarte strânsă[245].

Aria de activitate a slujitorilor bisericii evanghelic-luterane poate fi sesizată și din informațiile de mai jos. La 3 decembrie 1835, pastorul celei de-a doua parohii a coloniilor germane din Basarabia aducea la cunoștință Comitetului de tutelă a coloniilor străine din sudul Rusiei despre o fărâdelege fără de precedent, după părerea autorului, care a avut loc în colonia Cleastitz, din cauza învățătorului de acolo. Comunitatea îi refuzase postul fostului învățător local, Rebnac, și a dorit să-l numească în locul lui pe un oarecare colonist cu numele Rentz. Pastorul nu era de acord cu această numire, cu toate că respectivul candidat a susținut examenele, conform cerințelor existente. Reprezentantul instituției ecleziastice aducea la cunoștință că la 15 noiembrie s-a adresat

către conducerea schultzerului cu rugămintea de a i se permite să trimită pentru instrucțiune copiii la învățătorul Rebnac, dar rugămintea nu i-a fost respectată, din care cauză neliniștea și disensiunile dușmănoase între membrii comunității continuă. Din aceste considerente, pastorul remitea cererea către conducerea celui de-al doilea district, cu rugămintea de a instaura pacea și liniștea și de a i se ordona societății din Cleastitz să repartizeze copiii pentru educație la învățătorul Rebnac [9, inv.I, d. 80, f. 1-1v].

Același preot se mai plânge de conducerea celui de-al doilea district al coloniilor germane, pentru faptul că ea nu reacționează niciodată și cu nimic la hârțile și demersurile sale. Astfel, el a cerut să-i fie prezentat, pentru a fi supus întrebărilor, tatăl nou-născutului colonistei din Borodino Philipina, soția lui Matias Cozeli, lucru care însă nu s-a făcut.

Preotul mai înainta aceleiași instituții și o altă plângere împotriva colonistului din Berezino, supusului moldovean Lari, care cu vitele sale i-a stricat papura, și cerea să se ia măsurile necesare, dar din nou nu i s-a acordat nicio atenție și nu a primit niciun răspuns de la instanță. De aceea preotul solicita ca, de acum înainte, conducerea districtului doi al coloniștilor germani din Basarabia să rezolve măcar cererile importante, pe care el le înaintează [9, inv.I, d. 80, f. 1v-2].

Demersurile și informațiile pastorului evanghelic-luteran demonstrează, după noi, foarte clar locul ocupat de către persoana ecleziastică în viața comunităților germane, organizate în colonii în Basarabia.

Perioada autonomiei coloniștilor germani însă nu avea să dureze nici un secol, schimbări radicale fiind operate în perioada împăratului reformator Alexandru al II-lea. Acesta, în tendința sa de a rezolva problema agrară și cea așerbiei în Imperiului Rus, precum și din intenția de a uniformiza societatea, prin legea din 4 iunie 1871a știrbit, de fapt, mult din drepturile și prerogativele coloniștilor germani. Pornind de la ideea existenței unei tagme unice a țărănimii, țarul i-a egalat în drepturi pe coloniști cu țăranii liberi ruși, dându-le, conform Manifestului din 1871, statutul de țărani proprietari (*поселяне собственники*) [208, том XXXXIV, c. 813-891.].

Analiza actului amintit demonstrează că Alexandru al II-lea dorea existența unui singur segment al țărănimii, care nu s-ar fi rupt din contextul general prin privilegii, structură sau alți factori și acest lucru s-a efectuat în detrimentul statutului pe care îl dețineau coloniștii germani. Tendință este mai mult decât evidentă, dacă luăm în considerare faptul că noul regulament avea la bază actele referitoare la țărănimea rusă din imperiu [208, том XXXXIV, c. 813-891]. Regulamentul din 4 iunie

1871 anula specificul și privilegiile anterioare, iar sub aspectele social, administrativ și al proprietății funciare, coloniștii au fost incluși în categoria țăranilor proprietari.

Manifestul nu a adus însă schimbări în viața religioasă și în oficierea cultului comunităților germane.

Nu putem afirma același lucru însă și despre următorul pas al administrației imperiale – manifestul din 1874 cu privire la serviciul militar obligatoriu. Punctul unu al manifestului consemna că „Apărarea scaunului imperial și a patriei este obligația sfântă a fiecărui supus rus. Populația masculină, indiferent de starea socială, este supusă serviciului militar”. Punctul doi al aceluiași statut prevedea ca „Răscumpărarea în bani de serviciul militar sau prin schimbul cu alți doritori nu se permite” [208, TOM XXXXIX, c. 4]. Prin acest act oficial era încălcată promisiunea legiferată încă de Ecaterina a II-a, prin care toți coloniștii germani erau scutiți de serviciul militar pentru totdeauna. Rezultatul nu s-a lăsat mult așteptat și între 1857 și 1917 s-a înregistrat un reflux de 13 mii de coloniști germani, marea majoritate a acestora plecând după introducerea serviciului militar obligatoriu [66, p.235-238].

Prin specificările din punctul 62, paragraful 1 al Regulamentului se eliberau de serviciul militar obligatoriu toți preoții confesiunilor creștine, în rest, populația germană evanghelică-luterană, ca și toată populația imperiului, era supusă procedurilor de încorporare în serviciul militar [208, TOM XXXXIX, c.2-29].

Considerăm că schimbările în atitudinea administrației și noile inițiative legislative trebuie analizate și în contextul transformărilor de ordin politic, survenite pe plan internațional, cu precădere în Europa. Ne referim, în primul rând, la unificarea Germaniei. Apariția unui stat centralizat puternic, care a început să reprezinte încă o forță și care, în viziunea guvernului țarist, putea amenința securitatea și interesele Imperiului Rus, a schimbat și statutul coloniștilor germani. Pentru unii intelectuali ruși, coloniștii s-au transformat treptat din persoane care aveau drept misiune ridicarea bunăstării economice a statului rus în persoane care formau „coloana a cincea” și îi subminau statalitatea.

4.3 Concluzii.

Materialul documentar analizat în prezentul capitol permite de a trage următoarele concluzii:

1. Administrația imperială rusă avea o atitudine diferențiată față de confesiunea catolică și cea protestantă, atât în întregul imperiu, cât și în spațiul pruto-nistean.

2. Față de minoritatea romano-catolică, guvernul rus a manifestat, de cele mai dese ori, o politică de opresiune, care, în cazul Basarabiei, s-a manifestat prin impedimente de diferit ordin în organizarea și structurarea cultului latin. Aceasta, spre deosebire de guberniile din nord-vestul imperiului, unde se atestau adevărate persecuții, cuprinse într-un spectru foarte larg, de la mituire și până la exterminarea fizică a preoților și a enoriașilor romano-catolici.

3. Evanghelistico-luteranii, beneficiind de loialitatea statului, au știut să folosească situația pentru atingerea propriilor scopuri, dacă luăm în calcul rolul pe care l-a avut biserica respectivelor comunități.

5. Analiza politicii religioase a Imperiului Rus față de catolici și protestanți probează că a existat un principiu de prioritate în politica confesională și o diferențiere a atitudinilor.

6. Cercetând problema celor două grupuri confesionale, subliniem că cultul latin era ținta preferențială a „agresiunii” din partea statului, deoarece se considera că reprezentanții acestuia sunt imposibil de rusificat și de convertit la ortodoxie, iar pe lângă toate, confesiunea catolică mai era și „prizoniera” problemei poloneze.

7. În cazul protestanților acțiunile din partea statului erau interpretate ca fiind mai benefice (ceea ce nu reprezenta întocmai realitatea), drept rezultat obținându-se atitudinea loială a societății civile față de statalitatea rusă.

8. În secolul al XIX-lea, în continuarea unei tradiții mai vechi, catolicismul era văzut de ideologia oficială și de societatea rusă (dar nu și de cea autohtonă), ca o religie a străinilor și a dușmanilor Rusiei, pe când evanghelistico-luteranismul era susținut de către stat prin diferite modalități. Cauzele unui astfel de tratament erau variate. Catolicismul se asocia, pentru o bună parte din țarii ruși, cu o ideologie străină și periculoasă statalității ruse, capabilă să opună rezistență puterii autocrato-patriarhale și patriarhale. Biserica protestantă nu a avut însă manifestări evidente de a ieși de sub tutela statului și, în același timp, depindea de puterea imperială rusă. Un rol important în atitudinea negativă față de catolici l-a avut și faptul că societatea rusă și mentalitatea de mare putere rusească (și din nou trebuie să excludem de aici societatea basarabeană), pe parcursul secolelor, s-au construit prin opunerea categorică față de tot ceea ce este occidental, inclusiv față de religia occidentală, considerată a fi prin excelență catolică.

9. Luteranii, reprezentați în majoritate prin etnia germană, au avut o pondere mult mai considerabilă în politica de stat și, în comparație cu catolicii, luau parte mult mai active la viața socială, politică, economică, culturală ș.a.

10. Relațiile dintre religii și biserici erau diferite. Cele mai conflictuale erau considerate confesiunile care nu erau dispuse să accepte rusificarea și convertirea la Biserica Ortodoxă și în acest caz evident că pe primul loc se situa nu altcineva decât cultul latin.

11. Nuanțele specifice contextului general al Imperiului Rus pot fi observate și în Basarabia, dar cu rezerva de a se lua în considerare, pe de o parte, amplasarea geografică a acestei regiuni, (ne referim la poziția îndepărtată de centru și de aici la o influență mult mai slabă a autorităților), iar pe de altă parte, componența etnică a societății, care rămânea preponderent românească, cu specificul și caracteristicile sale în atitudinea față de diferite confesiuni.

5. EVOLUȚIA COMUNITĂȚILOR LIPOVENEȘTI DIN BASARABIA ȘI RELAȚIILE CU AUTORITĂȚILE PUTERII CENTRALE ȘI BISERICEȘTI PÂNĂ ÎN ANII 70 ai SECOLULUI AL XIX-LEA)

5.1 Specificul evoluției comunităților lipovenești din sudul Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Considerăm că trebuie să începem analiza și evoluția comunității ortodocșilor de rit vechi din Basarabia, încadrată în segmentul cronologic propus, concentrându-ne atenția asupra statutului lipovenilor în Imperiul Rus, unde ei erau numiți „*расколники*” și cunoscuți, atât în Basarabia, cât și în restul spațiului românesc, ca lipoveni sau cațapi. Este evident că în momentul anexării Basarabiei, această populație avea pe teritoriul pruto-nistean un statut diferit de cel din Imperiul rus, tot așa cum față de ea exista și o atitudine diferită a puterii centrale a statului moldav. De aici deriva o serie de măsuri suplimentare, precum și schimbarea cursului politicii autorităților centrale. În continuare, urmează să stabilim dacă a avut loc sau nu menținerea acestui curs al politicii curții de la Sankt-Petersburg față de lipovenii din interfluviul pruto-nistean.

Scoaterea comunității religioase a staroverilor în afara celorlalte curente religioase din Basarabia nu este întâmplătoare, dacă luăm în considerare statutul pe această categorie îl avea. Chiar și din denumirea curentului religios rezultă diferența cu care era tratat. Acesta nu era inclus nici în rândul curenților heterodoxe (*иновѣрцы*), și nici printre denumirile de pe întreg teritoriul Imperiului Rus, ci era văzut ca o schismă internă din interiorul Bisericii dominante, ce constituia etnia reprezentativă a imperiului.

Este de la sine înțeles că reformele inițiate de către patriarhul Nikon (1605-1681)[321, p.19] nu ar fi avut nici pe departe sorți de izbândă, dacă nu ar fi fost susținute de dinastia monarhică rusă, iar opoziția față de aceste schimbări nu reprezenta altceva decât o răzvrătire împotriva autocratorului însuși. Din această cauză, staroverii au fost tratați de la bun început nu numai ca dușmani interni ai Bisericii Ortodoxe Ruse, fiind văzuți ca o problemă în cadrul cultului, dar și ca răzvrătiți împotriva puterii de stat, deci și ca dușmani ai statului [321, p.19].

În viziunea autorităților [125], din cauza acestui curent religios, etnia velicorusă s-a pomenit scindată sub aspectul principiului religios, iar aceasta complica influența Bisericii Ortodoxe asupra formării conștiinței de neam. Și în acest caz trebuie să luăm în calcul că la începutul secolului al XIX-lea nu exista o tendință de construct etnic ucrainean sau bielorus, ce ar fi concurat cu cel slav rus, staroverii fiind unica forță, care genera o disensiune în sânul națiunii privilegiate. Prin existența,

lor staroverii scindau unitatea Ortodoxiei ca religie universală, prin care se identifica poporul rus, îngustând pentru acea epocă accepția etnonimului de „ruși” (*русские*). Mai mult chiar, printr-o rezistență înveterată față de misionarismul sinodal, acest curent mărturisea și susținea ideea că anume credința sa este, de fapt, cea adevărată și propriu-zis rusească, iar alte credințe și religii, inclusiv cea oficială, erau considerate de sorginte străină. Comunitatea confesională a staroverilor nega însuși caracterul național al Bisericii Ortodoxe Ruse și se posta în situația de concurent, ca promotor viu al adevăratei credințe ce i-ar reprezenta pe ruși.

În urma acestui fapt, practica juridico-religioasă a Imperiului Rus a introdus, până la începutul secolului al XIX-lea, un șir de interdicții pentru staroveri, excomunicați din sânul Bisericii Ortodoxe încă de Sinodul din 1666–1667 și nerecunoscuți de către stat ca o comunitate religioasă aparte [191, c.79-82]. Ei puteau fi echivalați cu aderenții unor denominații nerecunoscute în Imperiul Rus, fiindu-le atestată doar existența. În asemenea condiții, pentru ei nici nu putea fi vorba despre anumite marje de toleranță, ca pentru alte obști religioase heterodoxe (ne referim aici, de exemplu, la armeanogregorienii, la evrei, catolici sau protestanți). Problema se punea doar în sensul întoarcerii acestor schismatici în sânul bisericii prin toate metodele posibile.

Această situație a fost carctezată foarte bine de către Mitropolitul Filaret Drozdov (1782–1867), unul dintre înaintașii timpului, care spunea că Biserica vede în lipoveni un pericol, deoarece aceștia „nu conceptul lor de bază nu era monarhic ori ierarhic, ci unul democratic”. El nmai afirma: „A vorbi despre mănăstirile lipovenești este același lucru, ca și cum ai vorbi despre Pugaciov. Nu pot exista biserici lipovenești, deoarece există numai biserici ortodoxe”. N.A. Protasov (1836-1855), Luând în considerare și poziția Mitropolitului Moscovei, a găsit necesar să numească toate bisericile lipovenești case de rugăciuni sau capele (*часовни*), astfel încât să-i înjosească pe lipoveni și mai mult [127, c.255-256].

Această atitudine o aveau nu numai înaltele fețe bisericești, ci și clerul Bisericii Ortodoxe, funcționarii de stat, precum și majoritatea absolută a reprezentanților vârfurilor nobiliare, care alcătuiau curtea imperială. Considerăm că o reflectare a acestei stări de lucruri este exprimată elocvent de către A. Nadejdin, atunci când afirmă: „Și iată acum boala schismei (*раскола*), apărută în estul Rusiei, care până în prezent îi infectea în exclusivitate pe velicoruși, copii ai estului Rusiei, nu numai că are focare imense pe tot teritoriul vestului rusesc, dar acestea au apărut și în afara teritoriului Rusiei actuale. De-a lungul hotarului ei vestic, această molimă s-a extins ca un cadavru, cu morbidități din cele mai rele și foarte periculoase și este aici în afara oricărei supravegheri, fiind

alimentată de influențe respingătoare și rele intenții, astfel că nimic nu mai oprește acest cadavru să puroieze și să se împrute, el transformându-se într-o rană ce nu se tămăduiește nicicând ...” [242, c.77-79].

Pentru a aprecia mai clar starea lucrurilor, considerăm că trebuie să stabilim cadrul general legal, care funcționa față de ortodocșii de rit vechi în Imperiul Rus către începutul secolului al XIX-lea.

După cum arată o serie de specialiști în istoria staroverilor din Imperiul Rus, până la evenimentele din octombrie 1917, se evidențiază câteva etape în politica statului față de staroveri și anume: 1) mijlocul sec. al XVII-lea – 1760, când acțiunile puterii centrale purtau un caracter exclusiv radical-represiv față de „rascolnici”. În cercurile înalte, atât bisericești, cât și laice, se conturează clar ideea că mișcarea religioasă a staroverilor reprezintă un pericol real și primordial pentru siguranța unității bisericii și a statului. De fapt, o asemenea idee a persistat și după terminarea acestei perioade, fiind abandonată abia după începutul reformelor liberale din anii `60 ai secolului al XIX-lea; 2) din 1760 și până în 1826, un interval de timp caracterizat prin încercarea de substituie a vechiului vector față de staroveri printr-o politică mai maleabilă și mai pragmatică. Este perioada când se fac anumite concesii de ordin civil și economic în favoarea ortodocșilor de rit vechi, legate mai mult de numele Ecaterinei a II-a; 3) 1826 – începutul anilor `60, când sub supravegherea împăratului Nicolae I se revine la vechea atitudine și politică față de staroveri; 4) anii `60 ai sec. al XIX-lea – 1905, segment caracterizat prin căutarea căilor de repunere staroverilor în drepturi egale, în viața religioasă și civilă, acțiuni care nu întotdeauna au reușit; 5) 1905–1918, perioadă în care staroverii au primit dreptul profesării libere a cultului, punându-se și baza juridică a activității comunităților de staroveri [221, c. 118-119].

În condițiile menționate, o parte a reprezentanților acestui curent au căutat să emigreze de pe interiorul Imperiului Rus, ajungând astfel și pe teritoriile Țării Moldovei, unde sunt atestați relativ târziu, mai exact începând cu secolul al XVIII-lea. În istoriografia rusă și ucraineană există două păreri privind apariția staroverilor pe teritoriul dintre Prut și Nistru. Una este cea a cercetătorilor de la Krasnodar, care plasează acest eveniment între anii 1778–1779. Alți cercetători ucraineni vorbesc despre anii 1740–1750 [193, c.25-31]. Prima localitate întemeiată de către ortodocșii de rit vechi, pe care o cunoaștem și care poate fi datată cronologic, este așezarea Cunicea, confirmată documentar în anul 1723 [265, c.123]. Aproximativ din aceeași perioadă se poate vorbi și despre o comunitate lipovenească la Iași. Unul din primele izvoare istorice referitoare la această confesiune

pe teritoriul vizat este „Сказание о староверцах, живущих в Земле Молдавской”, în care se consemnează că în 1742, în baza clauzei unui funcționar, staroverii „socoleni” au fost chemați la Iași în fața domnului, pentru a da explicații asupra faptului cine sunt și de ce religie țin. La acest interogatoriu, capul obștii, Tihon, a declarat că ei au venit în Valahia în anul 7232 (1724) în zilele lui Mihail Racoviță, domn al Moldovei [251, c. 24].

Societatea și Biserica Ortodoxă locală nu a manifestat față de noul curent religios, necunoscut până atunci în spațiul românesc, prejudecăți sau interdicții majore, toleranța religioasă fiindu-le specifică românilor. Din aceste motive, zona respectivă a devenit una din destinațiile spre care se orientau reprezentanții acestui curent religios. În problema legată de funcționarea cultului lipovenesc, autoritățile nu au făcut altceva decât să-l egaleze în drepturi cu celelalte comunități religioase extraortodoxe.

Acest fapt este certificat de un act emis cu puțin înainte de începerea războiului ruso-turc din anii 1806–1812. Este vorba de hrisovul domnesc al lui Alexandru Constantin Moruzi, din 1805 ianuarie 9, în care se spunea: „Drept aceea Domnie Me, după cum pentru alții să află în pământul acesta lăcuind și ținind legi osăbite și streine patriei sânt priimiți și nesupărați la rânduielile legii lor, asămine și pentru dânșii milostivindu-ne, am dat acest al nostru Domnesc hrisov tuturor lipovenilor ce să află cu lăcuința așezați cu casă într-această de Dumnezeu păzită a noastră domnească Țară Moldavie. Prin care hotărâm Domnie Me ca de acum înainte, atât ei cât și bisericile și schiturile lor, dinpreună cu popii și călugării lor, să nu fie supărați de cătră nime întru nimică la rânduielile legii lor. Căci carile va îndrăzni a le faci cât de puțină supărare la rânduielile legii lor piste hrisovul acesta al Domniei Mele, unul ca acesta știut să-i fie că neapărat să va pedepsi de cătră Domnie Me. Însă și ei nici o volnicie să n-aibă a priimi între dânșii și a întoarce la dogmile credinții lor, nici pe unul nu numesc din pravoslavnicii creștini, dar nici din orice credință ar fi, fără numai lipoveni, acei de o credință cu a lor vor fi priimiți între dânșii. Iar când împotrivă vor urma și să va fa(ce) cu încredințare după cercetările protopopilor de pre la ținuturi, carii purure vor fi cu privigheri, luând Domnie Me înștiințare de la arhieriei eparhiilor, atunce vor fi supuși celor mai strașnice domnești pedepsi ca niște vinovați. Și pre acel întorsu la dogmele credinței lor, ori de unde va fi mistuit, să-l scoată de față. Pentru că toți acei de alte legi carii în pământul acesta să vor schimba credința lor, datori sânt a îmbrățișa adevărata legi ce au toți pravoslavnicii lăcuiitori a țării aceștie și nici decum alta din cele streine patriei nu sunt volnici” [187, c. 176-177].

Acest act de întăritură cu caracter de lege reconsolida statutul comunității lipovenești în Țara Moldovei, deoarece amintea de faptul că asemenea privilegii au fost date și anterior, de Alexandru Constantin Voievod (1782–1785) și de Alexandru Mavrocordat (1787–1792) și că staroverii erau la nivelul celorlalte confesiuni, situație net superioară celei din Imperiul Rus. Aceste informații, puse în circuit în prima jumătate a secolului al XIX-lea, sunt probate și de Polihronie Sârcu, care confirmă că în perioada lui Alexandru Constantin Mavrocordat și a lui Alexandru Ioan Mavrocordat, lipovenii din Țara Moldovei au primit hrisoave prin care li se întăreau drepturile [259, 665].

În 1806, când s-a declanșat conflictul ruso-turc, această confesiune era deja destul de numeroasă și avea o situație favorabilă, fiind atestate mai multe localități ale lipovenilor. Astfel, în Bucovina, care între timp trecuse sub controlul curții de la Viena, deja existau comunități lipovenești la Climăuți, Socolinți și Fântâna Albă (*Белая Криница*), ultima transferată din localitatea Varnița [82, c.37].

Pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Prut, după cum am văzut deja, exista o comuniune la Iași, unde se formează Mahalaua Rosienească sau Rusească, denumită ulterior Mahalaua Lipovenească. De asemenea, sunt de menționat localitățile Lipoveni, Manolea, Dumeasca, precum și Tulcea, Sarichioi, Sfiștovca, Periprava, Jurilovca, Slava Rusa ș.a. [73, p.86-103]. Pe teritoriul propriu-zis dintre Prut și Nistru, conform datelor existente, comunitatea lipovenească era alcătuită din obștile de la Belousovca, Vitreanca, Hlâboca, Sârcova, Cunicea, Fuzovca, Hrubna, Edineț, Cioburci, Vilcovo, Jebreni, Bugeac-Necrasovca, Staraia Necrasovca, Cișmea, precum și de lipovenii stabiliți în orașele Hotin, Ismail, Chilia[159].

Majoritatea lor, după cum o arată autorii timpului [67], erau reprezentanții ai ortodocșilor de rit vechi din ramura popistă, existând evident și nepopiști, la care pe parcursul secolului al XIX-lea se vor adăuga mici comunități de alte orientări, despre ele însă vom discuta în altă parte. Printre lipovenii popiști se afla și o ramură a cazacilor care, de asemenea, au adoptat religia veche ortodoxă și care sunt cunoscuți cu denumirea de cazaci-necrasoviști, ignat-cazaci sau, simplu, necrasoviști. Acest nume li se trage de la conducătorul lor, Ignat Necrasov, iar ramura lor a apărut pe teritoriul românesc prin anii 1740–1750. Unica diferență dintre ceilalți lipoveni și necrasoviști era statutul militar pe care aceștia îl aveau initial [225, c. 379-383].

Activitatea lor social-economică este descrisă de către I. Liprandi, care face o prezentare a regiunilor cuprinse în acțiunile militare din perioada 1806 – 1812. Referindu-se la acest segment al populației, autorul arată că: „Necrasoviștii sunt numiți și lipoveni ... Principala ocupație a

necrasoviștilor este agricultura. Ei se mai ocupă și cu viticultura, și cu creșterea legumelor, dar mai puțin cu pomicultura; câteodată și cu pescuitul, care în regiunea Babadag nu este o ramură aparte a ocupațiilor lor. Unii se ocupă cu albinăritul, iar mulți cu diferite meșteșuguri și merg dintr-o localitate în alta, petrecându-și timpul liber în afara gospodăriei și a muncilor de câmp. Câștigul lor este destul de semnificativ. La ei poți întâlni și herghelii nu prea numeroase de cai” [199, c. 55].

Prezentarea făcută de Liprandi se referă la populația care locuia în dreapta Dunării și nu în Basarabia propriu-zisă, dar credem că este valabilă și pentru cei din spațiul pruto-nistean. Totuși, aici trebuie să adăugăm că pentru comunitățile lipovenești din preajma Dunării și Mării Negre un rol extrem de important l-a avut și pescuitul, deoarece aceste obști se specializaseră și aveau ca principală sursă de existență anume această ramură a economiei. Ca un argument în plus pot servi și afirmațiile lui P. Svinin, care, referindu-se la regiunea dată, arată că interdicția de a se ocupa cu pescuitul, care era principala activitate a locuitorilor de aici, îndeosebi a necrasoviștilor, i-a adus pe mulți într-o stare de sărăcie și a cauzat retragerea lor peste hotare. În acea perioadă, unii locuitori se ocupau cu creșterea animalelor și cu agricultura, iar alții cu comerțul [244].

Pescuitul a rămas preocuparea de bază pentru locuitorii lipoveni din zonă și anume acest segment al populației deținea rolul principal în domeniu. Ca dovadă este și faptul că la începutul secolului al XX-lea, cel mai mare producător piscicol de la gurile Dunării și Marea Neagră era localitatea Vilcovo [93, c.215].

Repartizarea populației lipovenești în sferele de activitate social-economică din spațiul pruto-nistean poate fi stabilită și în baza listelor-formulare întocmite de către organele polițienești din Basarabia în primii ani de aflare în componența Imperiului Rus. Potrivit lor, în cazul alegerii locului de trai în mediul rural, lipovenii erau conscriși tagmei țărănești, iar dacă alegeau mediul urban, nimereau în clasa micilor burghezi (*мещане*) sau în cea a negustorilor, unii ajungând a face parte din stările superioare ale acestei clase[225].

În anul 1806, odată începute acțiunile militare, în scurt timp toate colectivitățile lipovenești din Basarabia, împreună cu tot teritoriul dintre Prut și Nistru, s-au pomenit sub administrație imperială rusă. Astfel, lipovenii au nimerit din nou sub ascultarea autorităților din a căror cauză, de fapt, părăsiseră locurile natale cu ceva timp în urmă. Or, ei nu au opus nicio rezistență, nefiind semnalate documentar incidente pe tot parcursul acțiunilor militare din regiune, ba mai mult, din mărturiile existente se constată că lipovenii, chiar cu un anumit elan, au ajutat forțele armate ruse în acțiuni militare, începând cu anul 1807, deci atunci când încă nu era clară soarta acestei conflagrații

militare [158, c.382]. Ostașilor ruși le-a fost acordat sprijin nu numai de către ortodocșii de rit vechi din Basarabia, dar și de unii lipoveni din Dobrogea, care însă s-au divizat, o parte (printre care, în primul rând, cazacii) rămânând în supușenia Porții Otomane [199, c.53-55].

În opinia noastră, acțiunile lipovenilor, care puteau fi considerați și ca aliați ai armatei imperiale ruse, dar și ca forță militară îndreptată împotriva imperiului, au condus la ideea readucerii acestei populații în hotarele și sub ascultarea Imperiului Rus.

Inițiator al acțiunilor de atragere a populației lipovenești din Imperiul Otoman a fost chiar comandantul suprem al armatelor ruse, generalul M.I. Kutuzov-Golenishev (1745 - 1813). Pentru îndeplinirea acestei misiuni, Kutuzov l-a ales pe general-maiorul S.A. Tucikov (1767 - 1839), care a obținut rezultate semnificative, deoarece la 11 mai 1811, comandantul-șef al armatei îi raporta deja ministrului de război M.B. Barclay de Tolly (1761 - 1818) că Tucikov a reușit să înduplece și să transfere la Ismail până la o sută de suflete de cazaci, cunoscuți ca necrasoviști. Aceștia au plecat cândva de pe Don și serveau cu mare credință Porții Otomane, de aceea toate încercările de a-i readuce în supunerea statului Rus pe timpul domniei împărătesei Ecaterina a II-a au fost zădărnice, atuncea fiind primite asigurări de la alți semeni de-ai lor că la momentul potrivit ei vor trece sub ascultarea Rusiei [151, c.422].

De fapt, nici M. I. Kutuzov nu a rămas în afara acestor acțiuni. Din corespondența pe care o purta cu împăratul Alexandru I constatăm că, menționând despre succesele pe care le obținuse Tucikov, Kutuzov se arată convins de aspectele pozitive, pe care le-ar aduce trecerea necrasoviștilor sub sceptrul imperial. El demonstrează toleranță religioasă după exemplul altor credințe din Rusia, dispunând strămutarea bisericii lipovenești din ținutul Orhei la Ismail, și le promite lipovenilor iertarea tuturor încălcărilor, consemnând beneficiile pe care le va aduce transferul. Kutuzov arată că numărul necrasoviștilor crește, dar din cauza obstacolelor pe care le pune administrația otomană și a condițiilor meteorologice, mulți nu ajung la destinație, așa cum s-a întâmplat cu 100 de necrasoviști înecați în timpul ultimei furtuni. Din aceste considerente el a dat ordin viceamiralului N.L. Iazâkov (1754 - 1824) să dispună ca navele rusești care vor întâlni transporturi necrasoviste să le dea o mână de ajutor și în caz de necesitate, să le escorteze până în delta Dunării [158, c.383].

În urma discuțiilor lui Tucikov cu guvernul rus în vederea stabilirii statutului necrasoviștilor, la 25 iulie 1811 este emis Manifestul împăratului Alexandru I, prin care tuturor cazacilor necrasoviști, căsătoriți și necăsătoriți, care au ieșit dincolo de Dunăre și s-au așezat în apropiere de Ismail, li se dădea iertare pentru toate încălcările de legi față de statul rus. Ei rămân în continuare

înzestrați cu privilegii, fiind scutiți de impozite pentru o perioadă de trei ani, iar conducerea superioară urma să intervină pentru prelungirea termenului. Li se lăsa libertatea de a-și alege modul de viață și starea socială, condițiile și locurile fiind stabilite prin deliberare și la propria dorință. Potrivit manifestului, li se cerea ca în momentul stabilirii, pământurile și construcțiile să fie repartizate în conformitate cu mărimea și bunăstarea fiecărei familii, iar pentru început, în conformitate cu dispozițiile date de către împărat șefului Statului-Major, se repartiza lemn necesar pentru construcția a o sută de case, pentru care nu se cereau nici plată și nici alte contribuții. Același decret consemna că, știindu-se că necrasoviștii în alte timpuri au servit Rusiei în oștile căzăcești, iar în supunerea turcească au fost în aceeași situație, nu ar trebui să apară obstacole ca, atunci când populația va crește, ei să se revină la statutul anterior, fapt pentru care a și fost dat acest act. Cel mai important punct al decretului imperial citat și care ne interesează în mod special este punctul cinci, care stipula: „Sfintele biserici ale credincioșilor de rit vechi vor fi ridicate după dorința voastră în locuri potrivite și exercitarea credinței creștine după regulile starovere nu va fi interzisă sau asuprită de către cineva” [223, c. 101-102; 161,c.254-255].

Atenția noastră nu întâmplător s-a oprit asupra acestui manifest. Emiterea lui a dus, în cele din urmă, la o divizare a politicii confesionale a Imperiului Rus față de lipovenii din Basarabia, astfel influențând în mare măsură și dezvoltarea ulterioară a comunităților ortodocșilor de rit vechi din sudul Basarabiei, pe de o parte, și a celor din centru și nordul regiunii, pe de alta.

Însăși procedura inițiată nu este nouă, Kutuzov, Tucikov și Alexandru I au preluat acțiunile lui G. A. Potemkin și ale împărătesei Ecaterina a II-a pentru popularea guberniei Novorosiei, unde, de asemenea, ortodocșii de rit vechi, pentru anumite privilegii, au fost chemați să populeze regiunile din jurul cetății Sfintei Elisabeta. Și atunci se urmăreau scopuri practice. Cazacii lui Necrasov erau chemați să populeze o zonă care, după cum observăm, urma să fie încorporată Imperiului Rus și pe care ulterior cazacii, în schimbul privilegiilor pe care le primeau, trebuiau să o apere.

Prevederile confesionale nu s-au mai realizat, deoarece manifestul împăratului a mers mult prea departe atunci când a recunoscut, *de facto*, dreptul la profesare liberă a cultului pentru lipoveni. Drept urmare, în această zonă s-a produs nu numai migrarea reprezentanților aripii militare a credincioșilor de rit vechi, dar, practic, a tuturor doritorilor care reprezentau cultul respectiv, adică propriu-zis a lipovenilor. Iar marea majoritate a necrasoviștii care s-au întors nu a mai dorit să se înroleze în armată, fapt demonstrat de numărul infim de reprezentanți ai acestui cult în unitățile constituite de cazacii dunăreni. De aici este evident că rezultatele scontate nu au mai fost atinse. Mai

mult, după cum vom vedea puțin mai jos, manifestul a bulversat toți membrii acestei confesiuni și aici ne referim nu numai la teritoriul Basarabiei.

Nu credem că întocmirea actului a fost influențată de idei mistice, subiect atât de mult exploatat de către unii cercetători, ajungându-se chiar la afirmația că Alexandru I a trecut de la „un revoluționar încoronat la un despot mistic” [81]. Iar un argument în acest sens este evoluția și derularea unui alt „proiect” religios legat de teritoriul Basarabiei.

După cum arată N. Varadinov, referindu-se la situația și relațiile statului cu diferite curente schismatice, cele mai multe probleme din partea răscolnicilor guvernul le-au avut cu duhoborii, îndeosebi odată cu transferarea lor din Molochnye Vody în Basarabia. „Din aceste două dispoziții se observă tendința duhoborilor de a-și răspândi credința falsă. Totodată, într-adevăr, doi dintre reprezentanții lor au intervenit pe lângă Minister, pentru a-și popula semenii în Basarabia, arătând că astfel de doritori sunt până la 4 000 în guberniile Voronej, Tambov, Saratov, Astrahan și Orenburg. Dorința sectei părți duhobore nu a rămas, bineînțeles, fără atenție din partea Ministerului, care a cerut de la șefii acestor gubernii date concrete privind numărul convertiților. Și cu toate că toate datele nu au fost prezentate, în raporturile gubernatorilor se arată numărul duhoborilor care au manifestat dorința de a se transfera în Basarabia, și anume: în gubernia Tambov 154 de persoane, în Saratov 1 666 de bărbați și 1 063 de femei, în Reazan 14, în Astrahan 9, în Orenburg 266, în Voronej 14, în total 3 186 de oameni.

Guvernul nu a găsit motive pentru a nu permite transferarea lor, dar a întrerupt toate acțiunile, din cauza stării de război în care se afla în acel moment Basarabia (1812)” [103, c. 77-79]. Informații mai detaliate privind credința și modul de viață al reprezentanților acestui curent religios, pot fi identificate în articolul *О раскольниках поселеных в Таврической Губернии, Мелитопольского уезда*, publicat de către P. Svinin, în «Отечественные записки» în anul 1828. În cele din urmă, poziția guvernului în această problemă s-a schimbat și reprezentanților cultului respectiv li s-a interzis strămutarea în Basarabia, ei fiind constrânși să locuiască pe vechile teritorii.

Deci nu credem că emiterea manifestului a fost legată de orientarea mistică a împăratului, ci mai mult de începutul organizării unei „oaze”, ce urma să constituie un exemplu de bunăstare pentru popoarele peninsulei Balcanice. Și în acest caz este evident că prezența duhoborilor în regiune ar fi împiedicat prea mult acțiunilor preconizate, ei fiind considerați de biserica oficială printre cele mai negative secte. Acordarea anumitor înlesniri duhoborilor ar fi dus astfel inevitabil la un conflict de interese între organele statului și biserică.

Pe de o parte, politica de toleranță față de necrasoviștii lipoveni era dictată de realitățile timpului. Respectiva comunitate religioasă era considerată ca fiind dușmanul principal al Bisericii Ortodoxe Ruse, deși în restul țărilor ortodoxe ea era văzută destul de bine, bunăoară în Țara Moldovei sau Țara Românească. Pe de altă parte, manifestul reprezintă un început al politicii ce urma să fie promovată în această regiune, politică foarte clar schițată în scrisoarea adițională la Rescriptul Alteței sale Imperiale, emisă la 21 mai 1816, pentru a servi conducătorului plenipotențiar al Basarabiei la organizarea conducerii acestei regiuni. În rescript se arăta că, așa cum una dintre principalele misiuni ale guvernării Basarabiei este atragerea populației străine, în mod deosebit se poruncește ca aceasta să fie repartizată cu traiul pe pământurile statului și-i fie asigurate diferite înlesniri, astfel încât cei strămutați să servească drept exemplu și pentru alte familii care vor dori să se așeze aici [145, c.89].

Cert este că obținerea libertății religioase în oficierea cultului i-a bulversat nu numai pe cazacii-necrasoviști, dar și pe toți lipovenii în general. Drept urmare, are loc o strămutare masivă a populației nu numai pe direcția malului drept al Dunării spre Ismail (în unele cazuri Ismailul fiind folosit ca loc provizoriu, lipovenii urmând apoi direcția spre guberniile interne ale Imperiului Rus), dar pot fi observate și migrări interne: din localitățile apropiate de Ismail spre oraș sau spre alte localități urbane, cum erau Chilia sau Ackermanul, din localitățile lipovenești din spațiul pruto-nistean spre Tucikov și spre zona de sud în general. În unele cazuri, lipovenii plecau mai departe, peste Dunăre spre Moldova și Imperiul Otoman, erau chiar și migrări din interiorul Rusiei spre Ismail, care uneori servea ca punct de tranzit pentru cei care plecau în afara hotarelor Imperiului Rus. Și orașul Tucikov era folosit ca punct de tranzit pentru repartizarea ulterioară în interiorul Basarabiei. Astfel, informațiile documentare arată că au venit „velicoruși-staroveri ai sectei lipovenești (*чясовенной секты*) din guberniile: Cernigov, Kazan, Saratov, Podolia ș.a., plecând ulterior în Basarabia, unii din cauza dărilor insuportabile față de boieri, alții fugind de recrutarea în armată, iar alții pur și simplu pentru a scăpa de opresiunile religioase” [223, c.103].

Cercetările în baza informațiilor documentare permit să constatăm că numărul necrasoviștilor stabiliți în Ismail și în zona adiacentă a fost unul foarte mic. Astfel, conform datelor din anul 1816, populația din zonă era alcătuită din 39 de bărbați și 29 de femei, înscriși la categoria preoților și slujitorilor bisericești ai religiei ortodoxe, 24 de călugări lipoveni, 14 poslușnici ai acestora, 9 preoți armeni, 48 de bărbați și 38 de femei din starea dvorenilor moldoveni, 30 de bărbați și 10 femei din starea dvorenilor polonezi, 909 bărbați și 812 de femei reprezentanți ai stării de jos a moldovenilor,

347 bărbați și 408 femei bejenari, 341 bărbați și 367 de femei bulgari, 10 bărbați și 3 femei sârbi, un bărbat și o femeie georgieni, 1 013 bărbați și 709 femei velicoruși, *136 bărbați și 119 femei necrasoviști*, 2 119 bărbați și 1 832 de femei maloruși, 25 de bărbați și 24 de femei romi, 92 de bărbați și 81 de femei evrei și un arnăut (un total de 9 994 de suflete) [4, inv.I. d. 496, f.5-244].

Situația este similară și pentru localitățile cu populație lipovenească din sudul Basarabiei. Mai mult, analiza comunității lipovenești din sudul Basarabiei efectuată de către A. Prigarin arată că aceasta era constituită din populația venită din regiunea Dunării, de pe pământurile austriece și prusace, din Moldova, de pe fostele teritorii poloneze, Polesia, Ucraina de sud, precum și din Rusia [223, c. 104-108].

Luând în considerare acest fenomen, numărului lipovenilor scade, estimându-se că în anul 1817 erau 1 200 de familii sau aproximativ 6 000 de persoane de ambele sexe, iar în 1826 [2, inv.I, d. 1264, f. 36-37] numărul de lipoveni era de 4 687. Dacă vom corela aceste cifre cu datele oferite de către A. P. Constantinov[152], care arată că în procesul de colonizare a Basarabiei cu țărani ruși, către anul 1821 din numărul total de țărani ruși veniți în această regiune 4 280 aparțineau comunității ortodocșilor de rit vechi, atunci putem afirma că, practic, în al doilea deceniu al secolului XIX-lea atestăm la substituirea populației lipovenești stabilite în regiune în secolul al XVIII-lea prin una venită majoritar din afara spațiului interfluviului pruto-nistean.

În acest context este necesar să mai amintim încă un fenomen, destul de des întâlnit printre comunitățile confesionale minoritare, dar mai ales printre lipoveni, și anume cel legat de reîmigrare. O parte a populației, după o perioadă de ședere în locurile în care a fost colonizată, din varii motive, le părăsește, revenind la locurile inițiale de ședere. Și în acest sens avem și mărturiile lui I. Liprandi, care în descrierile sale arată că: „Mai este un sat Necrasovca sau Cuciugul Lipovenesc pe Dunăre, alături de localitatea Popi; el tot este compus din cei care pe parcursul câtorva ani au fost înscriși și care își aveau reședința de locuitori la Ismail, Vilcova, Basarabia și alte locuri de hotar; ei au părăsit casele, livezile și alte proprietăți ale lor și au fugit în 1822 și 1823 pe malul drept al Dunării, în momentul în care au apărut reprezentanții armatei repartizate în localitățile în care ei locuiau. După o scurtă ședere în Tulcea, Isaccea și alte localități ale necrasoviștilor, ei au fost trimiși, în marea lor parte, cu căruțe la Silistra, pentru a fi repartizați la locuri de trai și, primind aceleași drepturi pe care le aveau necrasoviștii și lipovenii, au și completat rândurile lor. Tot acolo li s-au alăturat și cei care au fugit din Basarabia prin Moldova, dar dintre ei o bună parte se angajase prin satele vecine ca lucrători la turci” [170, c. 42] .

Totuși, într-o astfel de situație extrem de instabilă din punct de vedere demografic, obștile staroverilor nu au ezitat să exploateze la maximum privilegiile „scăpate” de puterea imperială în favoarea cazacilor necrasoviști, de o confesiune cu ei. Și, în primul rând, privește latura principală a vieții lor, și anume organizarea activității spirituale. Să nu uităm că încă M.I. Kutuzov propunea transferarea unor călugări din localitatea Sârcova, pentru organizarea în partea de sud a Basarabiei a unei mănăstiri lipovenești.

Și într-adevăr, primul lăcaș de cult pentru oficierea serviciilor divine și satisfacerea necesităților religioase ale lipovenilor a fost ridicat deja în anul 1812, și anume mănăstirea cu biserica ce purta hramul Sf. Nicolai. Conform descrierilor existente, această mănăstire a fost zidită în apropiere de orașul Tucikov, chiar lângă cetate, la o distanță de 8 verste de Dunăre, unde se afla unul din satele cazacilor necrasoviști, Necrasovca Veche [270, c.381]. Biserica reprezenta o construcție cu două etaje, primul etaj fiind din trei părți, construit din piatră, iar partea din spate era din lemn, și etajul doi fiind în întregime din lemn. Monahii locuiau în chilii din nuiel și în bordeie. Ei aveau în posesie o moară de vânt, pășuni și fânașuri, precum și trei desetine de viță-de-vie, la care lucrau aceeași călugări [241, c.238]. În afară de aceste proprietăți, mănăstirea a mai primit în împrumut loturi de pământ în regiunea satului Necrasovca, în apropiere de Dunăre și lacul Crivoi, cu o suprafață totală de 284 de desetine [270, c. 381], din toate acestea rezultând un venit anual de 1 150 de ruble.

Întemeierea unei mănăstiri nu ar fi ceva ieșit din comun, dacă nu s-ar lua în considerare atitudinea față de comunitatea staroverilor din restul Imperiului Rus, unde construcția de biserici ale acestui cult era în general interzisă, la fel ca și instituirea mănăstirilor. Aici însă mănăstirea nu numai că a fost lăsată să funcționeze (de fapt, pentru o perioadă scurtă de timp, doar până în 1829), dar a fost și înzestrată cu diferite proprietăți, lucru care, evident, se întâmpla cu știrea autorităților statului și se efectua din contul lui.

Cât privește numărul călugărilor și al novicilor, pe tot parcursul existenței mănăstirii el nu a depășit 30–40 de persoane. Toți sau majoritatea monahilor aparțineau populației slave, în rândurile lor nu era nici un reprezentant al populației autohtone românești. În conformitate cu lista întocmită pentru anul 1817, la respectiva mănăstire se aflau: egumenul Efimii, călugării Selivestr, Gurii, Serpion, Lifant, Venedict, Zosim, Edinarh, Derment, Sofronii, Veniamin, Lavrentii, Iov, Antonii, Vitalii, Platon, Enaghii, Serafim, Ilia, Timofei, Sofronii, Amfilohii. Și dacă din analiza acestor antroponime nu ne putem da seama cu siguranță de apartenența etnică, despre acest lucru ne

vorbește lista novicilor, printre care se numărau: Condratii Ivanov, Cuzima Mihailov, Dorofei Alexeev, Iacov Denisov, fiica Nastasia, Achim Astafiev, Vasilii Zaițev, Grigorii Curaciov, Afanasii Ivanov, Nichita Nelcev, fratele său Pavel, Matfei Sirota, Pavel Danilov, Filip Zolotuhin. [2, inv.I, d. 495, f. 6v-7].

Formarea unui centru lipovenesc puternic în sudul Basarabiei, reprezentat prin mănăstirea Sfântul Nicolae, a dus și la activizarea, din punct de vedere doctrinar, a reprezentanților acestui curent, ceea ce nu putea să nu producă o serie de confruntări cu autoritățile laice, dar, mai ales, cu cele ecleziastice, care reprezentau biserica dominantă. Bineînțeles, comunitatea lipovenească s-a manifestat prin expunerea învățăturilor proprii și prin opoziția sa față de Biserica Ortodoxă. Astfel, deja în 1814, raportul protoiereului Fiodor Maleaviski aduce la cunoștință că, din datele prezentate de către călugărul lipovean Nifont, de la mănăstirea de lângă orașul Tucikov, în acest oraș ar fi venit un oarecare călugăr Silvestru, care locuiește la Ivan Sonikov, înscris în obștea necrasoviștilor. Respectivul Silvestru ar fi decupat din ziare chipul Sfântului Dimitrie de Rostov făcătorul de minuni, asupra cărui chip ar fi exclamat, în fața mulțimii, o serie de cuvinte murdare și injurii și l-a defăimat prin diferite acțiuni [7, inv I, d.587, f. 1-1v].

În legătură cu acest incident a fost instituită o comisie de anchetă mixtă, constituită din reprezentanții administrației civile și ai dicasteriei exarhicești. Autoritățile ecleziastice nu au putut însă să controleze cazul mai departe, deoarece, în conformitate cu noile legi adoptate, dosarul a fost transmis autorităților laice.

Este greu de crezut că într-o asemenea situație nu au fost implicați călugării mănăstirii sus-menționate, la fel ca și într-un alt caz. În 1815, colonelul Karpov raporta guvernatorului Harting că, în urma unor dezordini și a multiplelor semnalări privind fuga fețelor bisericești, s-a efectuat un control în localitatea Jebreni din ținutul Bender. Aici s-a depistat că preotul lipovenesc nu avea pașaport cu drept de reședință în localitatea dată. La încercarea de a-l aresta, s-a răsculat populația masculină în frunte cu atamanul Feduleev, iar preotul afirma că și-a uitat documentul în localitatea Vilcovo. Au fost trimise persoane ca să aducă pașaportul, timp în care numitul preot a dispărut, iar actul prezentat s-a dovedit a fi fals [2, inv.I, d. 403, f.2-5v].

Această situație de tensionare a relațiilor dintre comunitățile lipovenești și organele de stat și biserica dominantă, de fapt, putea fi prevăzută. Intrând din nou sub autoritate țaristă, obștile starovere, într-o etapă inițială, ca de altfel și ulterior, nu au renunțat la modul de manifestare din perioada când respectivul teritoriu era parte componentă a Țării Moldovei și când autoritățile de stat

aveau o atitudine tolerantă față de cultul lor. Or, păstrarea acestei linii de conduită, continuarea promovării doctrinei lor confesionale și opoziția deschisă față de politica statului în noile condiții, evident, că au dus la tensionarea relațiilor între cei doi subiecți.

Tocmai o asemenea conjunctură, precum și faptul că instituția monastică al staroverilor s-a aflat în centrul evenimentelor cu conotație negativă pentru organele de stat – toate acestea au stat la baza hotărârii de a închide mănăstirea. În urma conflictului armat ruso-turc din 1828–1829, general-locotenentul Inzov raporta că locuitorii lăcașului monastic întrețineau legături cu staroverii de peste hotare, din Dobrogea și din Bucovina. El îi propunea împăratului desființarea lăcașului din cauza lipsei de loialitate (fiabilitate). Argumentele principale ale lui Inzov constau în faptul că monahii mănăstirii întrețineau legături strânse cu cazacii necrasoviști de peste Dunăre, iar lăcașul servea drept refugiu pentru mulți fugari din stânga Dunării, fapt care, în opinia sa, submina securitatea statului [241, c. 239-240]. În baza raportului prezentat, călugării au fost lipsiți de protecția administrației locale, iar Nicolai I va desființa mănăstirea lipovenească de lângă Ismail, ordonând ca toți călugării, sub supravegherea poliției zemstvale de Orhei, să fie transferați la mănăstirea Sârcova (Credem că argumentările aduse de Inzov erau în mare parte corecte, deoarece în momentul închiderii lăcașului, la 13 mai 1829, din cei 21 de călugări erau prezenți doar 13.) [241, c.240].

Exemplul mănăstirii Sfântului Nicolae totuși nu este cel mai elocvent pentru caracterizarea întocmai a politicii și atitudinii autorităților țariste față de comunitatea lipovenească din regiune.

Este evident că organizarea vieții spirituale a staroverilor nu s-a redus numai la construcția unui centru monastic. Astfel, practic în aceeași perioadă, în 1816, la Ismail este începută construcția bisericii Nașterea Domnului, destinată pentru satisfacerea necesităților confesionale ale enoriașilor lipoveni din oraș și care este sfințită, după unele date în 1823, iar după altele în 1831 [278]. În altă ordine de idei, tocmai în perioada respectivă, în restul imperiului, pentru evitarea răspândirii ideilor denominării discutate de noi, autoritățile țariste au recurs la limitarea maximă a numărului lăcașurilor de cult. În acest sens, la 21 februarie 1818 este emis decretul imperial privind interzicerea de a mai construi în Imeriul Rus noi capele, aziluri și case de rugăciuni, astfel încât numărul acestora să rămână constant [61, p.102]. Mai mult, la 17 septembrie 1826 un decret similar va fi reluat, adăugându-se însă și clauza conform căreia respectivele edificii nu aveau dreptul să fie nici reparate și nici renovate, decretul fiind intitulat sugestiv „Cu privire la interdicția pentru rascolnici de a construi din nou ceva ce ar semăna cu o biserică” [208, том I c. 946]. Câțiva ani mai târziu, în 1835, s-a luat hotărârea de a înființa o clasă specială de misionari. Se dispunea din nou să nu se mai

transforme casele țăranilor în case de rugăciuni pentru public, iar în capele să nu se mai ridice altare, lăsând să funcționeze numai lăcașurile înălțate până la 17 septembrie 1826. De asemenea, lipovenilor li se interzicea ocuparea posturilor publice și propagarea religiei lor [202].

Cazul bisericii din Ismail nu este unul singular. Construirea de lăcașuri de cult ale lipovenilor a continuat până la revenirea sudului Basarabiei în componența Țării Moldovei, după Tratatul de pace de la Paris. Conform izvoarelor cunoscute, în anul 1830 la Vilcovo a fost ridicată o biserică din lemn cu hramul Acoperemântul Maicii Domnului, dar aceasta a fost mistuită de incendiu, prima dată în anul 1843 și a doua oară în 1853. După ce biserica a ars de două ori, s-a luat hotărârea de a construi un nou lăcaș și pe locul bisericii de lemn s-a construit una de piatră cu hramul Nașterea Maicii Domnului [278].

Deci avem un caz când un lăcaș de cult lipovenesc care a ars de două ori, a fost refăcut o dată, iar a doua oară pe locul celui ars s-a ridicat un edificiu din piatră, și asta în condițiile în care legislația imperială interzicea categoric nu numai construcția de noi lăcașuri, dar chiar și reconstrucția sau reparația celor existente.

Pe lângă aceasta, sunt atestate documentar construirea în 1838 la Necrasovca Veche a unei biserici cu hramul Acoperemântului Maicii Domnului [271, c. 256], precum și edificarea în anul 1840 a unei noi mănăstiri în cinstea Apostolilor Petru și Pavel, amplasată la 10 km de Vilcovo [75, c. 77-78].

Mai mult, potrivit datelor existente, în conformitate cu catagrafia zonei de sud a Basarabiei, în 1827 se observă că toate comunitățile lipovenești erau asigurate cu construcții de cult. Astfel, în Chilia, Vilcovo, Jebreni existau paraclise construite din nuiel, în localitatea Careacica, de asemenea, ființa o construcție similară cu hramul Acoperământul Preasfintei Maica Domnului, în Cicimea – paraclisul cu hramul Sfântului Haralampie, în orașul Tucikov erau două biserici de piatră, Nașterea Domnului și Sfântul Nicolai, în Muravlevca era o biserică de lemn în cinstea Acoperemântului Maicii Domnului [270].

Un caz aparte îl reprezintă construcția noii biserici lipovenești de la Ismail. Ea este strâns legată de procesul de organizare și, în cele din urmă, de emigrare a unui nou val de cazaci necrasoviști din dreapta Dunării în sudul Basarabiei.

Procesul migrațional este inițiat încă în anul 1828 și prevedea drept loc pentru populare peninsula Crimeii. În luna mai 1830, o delegație a cazacilor a vizitat Odesa, unde s-au dus tratative cu Gubernatorul Novorosiei și Basarabiei, contele Voronțov. S-a hotărât ca regiunea Kerci să fie

noua zonă de emigrare a necrasoviștilor. Dar, în cele din urmă, aceștia au preferat Basarabia. Și asta în primul rând, pentru că deja cunoșteau zona de destinație și pentru că aceasta era aproape de locurile de care se despărteau. În al doilea rând, decizia a fost determinată de faptul că aici existau localități în care locuiau conaționali și oameni de aceeași confesiune cu ei. Este vorba de localități ca Vilcovo, Jebreni, Giurgiulești și Bugeac-Necrasovca care se aflau în zona dată, și, evident, Ismailul și localitatea Muravlevca [225,c.382]. Pe lângă toate acestea, în zona respectivă deja avusese loc un transfer de populație în anii anteriori, după cum am arătat mai sus.

Pentru stimularea emigrării, guvernul țarist a acordat populației în cauză o scutire de impozite pentru o perioadă de 20 de ani și a dispus o serie de alte înlesniri, cum ar fi pregătirea de furaje pentru vitele aduse, plata materialelor de construcție pentru ridicarea de noi locuințe ș.a. De asemenea, guvernul i-a decorat pe o parte din reprezentanții capilor cazacilor necrasoviști, de exemplu, pe atamanul Poletaev, care a primit medalie de aur. Totodată, pentru cei mai buni cetățeni emigrați au mai fost repartizate 10 medalii de argint și 100 de medalii de bronz. [30, p. 48].

Și sub aspectul laturii economice lucrurile urmau o cale destul de prielnică, astfel că problema aranjării vieții religioase a lipovenilor nou-veniți în comunitatea necrasoviștilor abia urma să fie abordată.

Un prim pas a fost făcut când o parte din populația venită din dreapta Dunării [223, c. 243] (parte din ea, în număr de 30 de familii, așezată cu traiul chiar pe pământurile mănăstirii Sfântului Nicolae) a cerut să i se permită pentru oficierea serviciului divin redeschiderea bisericii mănăstirii Sfântului Nicolae, a cărei activitate luase sfârșit în 1829 din poruncă imperială. Cu toate că inițiativa a fost susținută de către S. A. Tucikov, conducerea regiunii Basarabiei s-a arătat împotriva ideii, neacceptând nici propunerea staroverilor de a cumpăra biserica și a o transfera în una din localitățile populate de către lipoveni. Drept argument a servi dispoziția de închidere, dată de însuși autocratorul [223, c. 243].

Un următor pas a fost cererea adresată împăratului de o delegație a cazacilor, în care ei, printre alte solicitări, rugau ca biserica lipovenească din regiunea Babadagului, mai concret din satul Sarichioi să fie transferată în sudul Basarabiei. Este un fapt ieșit din comun și un caz fără precedent față de legislația pe atunci în vigoare, dar la 25 noiembrie 1830, Nicolai I, printr-un decret imperial, a dat aviz pozitiv la cererea înaintată [253, c.126]. Mai mult, prin dispoziție imperială se solicita ca organele administrației locale să aloce o sumă de 2 030 de ruble pentru necesitățile de transport, știindu-se că numai pentru transportarea bisericii de la Tulcea la Ismail peste Dunăre a fost arendată

o corabie ce i-a costat pe lipoveni 20 de ruble de argint. În scurt timp, biserica a fost reînaltată, iar în 1831 deja funcționa la Ismail [223, c. 244].

În felul acesta, permisiunea imperială și deschiderea unei biserici în regiunea de sud a Basarabiei este o acțiune ce nu se înscrie în niciun tipar și este ceva excepțional, în comparație cu politica generală a statului față de comunitatea staroverilor, îndeosebi în perioada împăratului Nicolai I, bine cunoscut pentru poziția pe care o avea față de aceștia și pentru accentul pe care îl punea pe instituția Bisericii Ortodoxe. Atitudinea binevoitoare a împăratului față de lipovenii din sudul Basarabiei nu s-a limitat însă numai la aceasta, o nouă încălcare a principiilor politicii imperiale religioase urmând la scurt timp.

Odată restabilită biserica de lemn, cazacii necrasoviști solicită în iulie 1831 să li se permită să construiască încă o biserică din piatră, pe lângă lăcașul de cult existent. În același an, la 7 iulie, Cabinetul de Miniștri, cu acordul Ministerului de Interne, refuză solicitarea. Dar intervine personal împăratul, care, prin decretul său, dispunea următoarele: „În acord cu dispozițiile mele, se permite acelor necrasoviști, care au emigrat în anul 1830 din Babadag, ca în loc de biserica de lemn transportată de către ei de după Dunăre, să construiască una asemănătoare din piatră; domnul ministru de interne să facă prezentarea respectivei propuneri la Comitetul de Miniștri, în urma cărui fapt Majestatea Sa Împăratul la 21 iulie 1831 a poruncit: A permite necrasoviștilor, în conformitate cu dorința lor, de a amenaja în Ismail, în loc de presupusa biserică de lemn, una nouă, la fel din piatră, și să nu se interzică de a înfăptui în această nouă biserică credința creștină, în conformitate cu regulile staroverilor” [253, c.110]. Și acest lucru se întâmpla atunci când, la 25 iunie 1831, la Moscova este constituit Consiliul consultativ secret cu scopul „unificării spiritului toleranței cu măsurile necesare pentru severitate”. În același an, reprezentanților lipovenilor li s-a interzis ocuparea posturilor eligibile în structurile de stat [309].

Către anul 1833, pereții bisericii au fost ridicăți, după care a urmat o perioadă de stagnare legată de lipsa fondurilor financiare pentru finisarea construcției, astfel încât noul lăcaș de la Ismail este sfințit în anul 1836, biserica din lemn continuând să existe până în anul 1950 [223, c. 247].

Se poate observa că pe tot parcursul aflării acestei zone în componența Imperiului Rus, până când sudului Basarabiei a fost retrocedat Principatului Moldovei, nu a existat nicio inițiativă și niciun act din partea administrației Bisericii Ortodoxe sau a celei laice, care ar stipula interdicția de a construi sau de a repara lăcașurile de cult lipovenești ori, ce ar fi fost și mai grav, demersuri de a le închide.

5.2. Evoluția comunităților lipovenești din centrul și nordul Basarabiei în comparație cu cele din sud. Atitudinea Bisericii Ortodoxe față de lipoveni.

După cum am menționat, constatăm o altă atitudine a autorităților imperiale în zona centrală și de nord, spre deosebire de zona sudică a Basarabiei. Drept exemplu poate fi adusă situația în care s-a pomenit lăcașul de cult al ortodoșilor de rit vechi de la Bender.

Este evident că, aflându-se în nemijlocita apropiere și orientându-se la situația pe care o aveau lipovenii din sudul Basarabiei, comunitatea lipovenească din Bender a încercat și ea să exploateze statutul vecinilor săi, pentru a-și amenaja viața spirituală.

Conform datelor documentare, în baza dispozițiilor parvenite de la general-maiorul și inginerul Harting, la 2 martie 1816, Echipei Inginerești din Bender îi este eliberat biletul prin care se aloca lotul de pământ cu nr. 12, având o lungime de treizeci și o lățime de 25 de stânjeni (sajeni), pentru ca să fie construită o casă de rugăciuni în termenii stabiliți. În caz contrar, parcela urma să fie pusă la dispoziția unui alt proprietar [2, inv.I, d.2170, f. 14].

Este probabil că această construcție de cult a fost ridicată și că a trezit nemulțumirea conducerii Bisericii Ortodoxe, care s-a adresat în instanțele superioare. La 26 martie 1818, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni primește răspunsul Sfântului Sinod și al Departamentului I al Senatului, în care se arăta că, în conformitate cu hotărârea adoptată, după ascultarea raportului ministrului justiției Dimitrie Lobanov, ca rezultat al incidentelor din guberniile Sarata, Kaluga și Ucrainskaia Sloboda, s-a dispus să se păstreze toate lăcașele de cult lipovenești, interzicându-se însă de a se mai construi altele [7, inv.I, d. 2006, f.1-2v.].

Acest lucru însă nu a liniștit spiritele și, la 16 august același an, blagocinul din Bender Andrei Sadchevici, raporta în Dicasteria Duhovnicească din Chișinău, că, din porunca unui funcționar, care nu a putut fi identificat, în oraș a fost construit un paraclis lipovenesc de piatră, în care se oficiază serviciile divine. După ce este discutată în dicasterie, problema este transmisă pentru rezolvare în Guvernul Oblastiei Basarabiei, care la rândul său, invocând dispoziția conform căreia erau interzise construcțiile de noi biserici lipovenești, însărcinează poliția din Bender să acționeze aplicând normele legale [7, inv.I, d. 2170, f.1-5v.].

Nu știm anume din ce motive, dar poliția nu și-a dus la capăt misiunea, de aceea, la 19 noiembrie, Dicasteria Duhovnicească hotărăște să intervină din nou pe lângă organele laice cu

putere de decizie, precum și pe lângă conducerea poliției, pentru a aduce la îndeplinire dispoziția emisă mai devreme, cu privire la paraclisul lipovenesc din Bender [7, inv.I, d. 2170, f.7-8v.].

Însă nici de această dată ordinul nu este executat, din care cauză zece ani mai târziu problema este ridicată din nou de către Dicasteria Duhovnicească din Chișinău și este discutată în ședința Guvernului Oblastiei Basarabiei la 2 octombrie 1828. După audierea raportului Poliției orășenești din Bender, a informației Dicasteriei, precum și în urma analizei probelor aduse de către comunitatea lipovenească din Bender, s-a ajuns la decizia că respectiva construcție din Bender va fi păstrată. Decizia este motivată prin faptul că în orașul Bender construcția paraclisului comunității lipovenilor a fost permisă de către echipa de ingineri încă în martie 1816, planul construcției s-a aprobat de către inginerul Harting și construcția s-a sfârșit în anul 1817. În afară de aceasta, se amintește de circulara din 15 septembrie 1826, în care se arată că Majestatea sa Imperială a poruncit ca, în baza regulilor aprobate la 26 martie 1822, care nu permit construcția de noi biserici și nimic ce ar semăna cu bisericile, cele deja existente să fie lăsate intacte, nefăcându-se în acest sens nicio asuprire [7, inv.I, d. 2170, f.10-16v.].

Astfel, se poate observa că în centrul și nordul Basarabiei lăcașurile de cult ale comunităților lipovenești erau în permanență sub periolul de a fi lichidate. În schimb, după cum s-a arătat mai sus, în sud ele se aflau sub ocrotirea țarului, dat fiind că aici puterea încerca să construiască un model de administrație țaristă pentru peninsula Balcanică.

Existența unei deosebiri tranșante în ceea ce privește atitudinea față de comunitățile lipovenești din cele două regiuni amintite poate fi demonstrată foarte bine și prin folosirea metodei comparației. Ne referim la faptul că atunci când la Ismail s-a permis aducerea unei biserici lipovenești din lemn, iar apoi s-a permis și construirea unui lăcaș din piatră, solicitarea de a ridica un cămin de cult lipovenesc la Orhei a întâmpinat o opoziție totală.

Informațiile documentare arată că, la 7 mai 1832, este emis un raport către Dimitrie Sulima, semnat de protoiereului Nazar Ghinculov, prin care acesta aducea la cunoștință că, trecând la 20 iunie 1829 prin ținutul Orhei, pe care îl avea în control, și vizitând localitatea Orhei, a aflat că locuitorii din comunitatea staroverilor de aici construiesc pentru necesitățile lor religioase un paraclis. În legătură cu acest fapt, protoiereul a cerut explicații de la funcționarul local G. Lazarev, solicitându-i să arate din porunca cui și cu permisiunea cărui funcționar s-a început construcția lăcașului. În răspunsul său din 29 iunie același an, funcționarul arăta că, de fapt, locuitorul Orheiului Nichifor Fiodorov, fiul lui Cemcov, construiește o casă de locuit din piatră și dreptul de a

o construi a fost primit de la Judecătoria Orheiului. Blagocinul de Orhei Ioan Girgiu de la Biserica Sf. Nicolae arată însă că acest Nichifor Cemcov, după ce a construit acea casă de piatră, o folosește în scopul înlăptuirii serviciilor divine pentru locuitorii staroveri din această localitate a Orheiului [8, inv. 2, d.233, f.1].

În urma discuțiilor din Consistoriul Duhovnesc, se face un demers pe numele administrației Regiunii Basarabiei și se cere ca, în baza dispoziției din 21 februarie 1818 a Sfântului Sinod, să se interzică activitatea lăcașului de cult. La 11 iulie 1832, cancelaria Gubernatorului Civil al Basarabiei emite un răspuns către Consistoriul Duhovnesc, în care se arată că Judecătoria din Orhei i-a fost dată o dispoziție strictă de a distruge paraclisul aranjat în orașelul Orhei, solicitându-se, în același timp, să se cerceteze din neatenția cui a fost încălcată dispoziția Cabinetului de Miniștri, adoptată la 17 decembrie 1817, iar Judecătoria i se cere ca vinovații să fie pedepsiți [8, inv. 2, d.233, f.2-5].

Deci în cazul arătat nu numai că nu au fost purtate negocieri și nu a intervenit nicio persoană importantă din administrația țaristă sau chiar autocratul, după cum am observat că s-a procedat în cazul bisericii lipovenești din Ismail, ci s-a trecut direct la sancțiuni. A fost nevoie de un simplu semnal, ca să se pună în acțiune legea din 21 februarie din 1818, valabilă, deci pentru centrul și nordul Basarabiei, dar nu și pentru sudul regiunii, după cum am arătat.

Situația respectivă poate fi ilustrată și cu alte exemple. Astfel, în anul 1833, Dimitrie, Episcopul Chișinăului și Hotinului, emitea o scrisoare către Guvernatorul Basarabiei, în care arăta că încă în luna mai a acestui an autoritățile centrale ale Basarabiei au fost informate despre faptul că negustorul Ilia Novakovski, care locuiește în Chișinău, pe strada Alexandrovskiaia, a construit în subsolul casei sale un paraclis, unde se oficiază slujbe lipovenești la care el ia parte. Episcopul Dimitrie arăta că prin actele emise de Guvernatorului Departamentului Milelor referitoare la Capelele și Paraclisele Lipovenești, s-a decis ca aceste lăcașuri să fie păstrate, dar totuși, conform hotărârii din 22 decembrie 1832, s-a interzis construcția lor, iar guvernatorului I s-au adus muștrări pentru neîndeplinirea corectă a ordinelor. Din aceste considerente, se cerea distrugerea clopotniței, interzicerea slujbelor, iar negustorul Novakovski urma să fie tras la răspundere conform legii (Într-un alt demers al aceluiași episcop se arată că protoiereul Feodor Maliavinskii a raportat cum că, din spusele a doi negustori, Antim Molceanov s-a îndepărtat de adevărata credință, trecând în secta lipovenilor. Acesta a construit în ograda sa „într-un loc secret” o capelă, unde oficia slujbele, atât el, cât și o serie de monahi invitați. Mai mult, Antim Molceanov încearcă să convertească la credința sa și o serie de ucenici) [2, inv.I, d.1545, f.26-28].

În urma intervenției lui Dimitrie Sulima, Episcopul Chișinăului și Hotinului, poliția centrului gubernial este însărcinată cu închiderea paraclisului amintit și cu confiscarea tuturor obiectelor din lăcaș [2, inv.I, d. 1545, f.47].

De fapt, respectarea cu strictețe a legislației imperiale cu privire la comunitățile lipovenești se baza nu numai pe legea din 1818, amintită deja de noi, ci și pe cea din 1826, privind interdicția de a construi și de a renova sau de a repara lăcașurile de cult lipovenești existente. Cel mai elocvent este cazul bisericii lipovenești din Chișinău, despre care ne vom permite să oferim mai multe amănunte.

La 10 iulie 1836, blagocinul Petru Hranevici trimitea pe numele lui Dimitrie Sulima un raport în care arăta cum a observat că, în detrimentul articolului 48 din volumul XIX al Codului de Legi al Imperiului Rus, la biserica lipovenească de lângă Piața Veche din Chișinău se fac lucrări de reparație. Câteva zile mai târziu, protoiereul menționează că l-a înștiințat pe Șeful poliției din Chișinău, Landzberg, și că a primit răspuns, prin care acesta anunța că, după informația primită, a oprit imediat reparația, însărcinându-l pe executorul judecătoresc privat cu adunarea informației și cu găsirea persoanei care se face vinovată de permiterea reparației. Prin raportul Nr.1651 din 25 iunie, reprezentantul însărcinat cu efectuarea anchetei arăta că numita biserică nu a fost reparată, ci, de fapt, din cauza unei furtuni care a avut loc pe data de 16 a aceleiași luni, se răsturnase crucea de pe clopotniță. Aceasta a și fost restabilită, fiind întărite și obloanele de la ferestre, care de asemenea au fost grav avariate în timpul furtunii, lucru adus la cunoștință lui Sulima de către Landzberg [8, inv.2, d.1837, f. 1-3].

Totuși din raportul blagocinului din 15 septembrie același an rezultă că nu doar a fost îndreptat clopotul, dar că s-a acoperit biserica cu șindrilă, fiind vopsită în culoare neagră, iar clopotnița a fost acoperită cu plăci de metal. Drept martori ai acestui „flagrant”, în accepția blagocinului ortodox, au fost numiți: Vasiliu Sedotici, Ivan Dimitrievici Alfimov, Grigorii Matuzcov, Ivan Colițov, Naum Reabcincov, Alexandr Novoselii, Vasiliu Sluceav, funcționarul titular Piotr Andreevic Cuvșinoicov, precum și Ivan sîn Ivana Nevirov. În continuare, același reprezentant al administrației bisericești arăta că, deoarece lăcașul era din lemn și a fost construit înainte de 17 septembrie 1826 și că are mai arăta că, deoarece lăcașul era din lemn și a fost construit înainte de 17 septembrie 1826 și că are mai mult de 11 ani, se poate observa ușor cum a fost reparată, datorită elementelor noi existente [8, inv.2, d.1837, f. 8-8v.].

Discuția este reluată la Departamentul Gubernatorului Basarabiei, deoarece protoiereul blagocin insista că Codul de Legi și articolul 48 nu numai că se interzicea construcția de biserici noi, dar și repararea celor vechi. Se ajunge astfel la situația că este emisă dispoziția guvernului Oblastiei din 14 decembrie 1836, la solicitarea Consistoriului, prin care se cere executorului juridic Sevriuk să întreprindă o anchetă repetată privind reparația bisericii lipovenești. Ca reprezentant din partea consistoriului este numit de această dată protoiereul Nichifor Petrov, care trebuia să verifice activitatea lui Sevriuk [8, inv.2, d.1837, f. 12-14v,18].

La rândul nostru, credem că numirea acestui reprezentant al Bisericii Ortodoxe nu a fost o decizie întâmplătoare, deoarece se știe că reprezentanții civili ai administrației țariste erau mult prea sensibili la o serie de doleanțe ale comunităților lipovenești și nu rămâneau nereceptivi față de acestea, cu atât mai mult că fenomenul corupției în relațiile lipoveni–autorități laice era destul de sesizabil Pentru a ne referi la un caz concret, menționăm situația preotului lipovenesc de la Hrubna, care, fiind arestat în casa negustorilor Harcevnicev din Hotin, a putut să se elibereze, mituindu-i pe funcționarii locali cu 2 000 de ruble de argint. [2, Fond 2, inventar 1, dosar 8021]. Fenomenul este cercetat de mai mulți specialiști [281, c. 50-64].

Chiar și această numire nu a urgentat rezolvarea conflictului iscat din cauza reparației nesanctionate a bisericii lipovenești. Lucrurile s-au târăgănat până la 18 iunie 1838, când protoiereul Nichifor Petrov anunță Consistoriul Duhovnicesc că, în conformitate cu ordinul primit, împreună cu executorul judecătoresc privat Sevriuk a efectuat o anchetă, ce viza reparația bisericii lipovenești din Chișinău, iar raportul său a fost prezentat la magistratura orașului. Însă în continuare magistratura nu a informat Consistoriul despre măsurile întreprinse. Din informațiile primite de Cancelaria Gubernatorului Basarabiei de la Guvernul Basarabiei pe data de 2 noiembrie 1840, rezulta că în cererea din 15 octombrie 1840, venită de la Consistoriul Duhovnicesc, acesta intervenea pe lângă magistratura orașului pentru a urgenta pe cât este posibil decizia privind reparația bisericii lipovenești. Se cerea ca magistratul, în regim de urgență, să ducă la bun sfârșit ancheta care se află în această magistratură încă din 1838 [2, inv.I, d. 8021, f.18-21].

La rândul său, Magistratura arată că, de fapt, cazul a fost demult rezolvat de către Judecata Penală a Regiunii Basarabiei, încă în anul 1839, și că de fapt acum documentele se află în arhiva magistraturii. Din hotărârea Judecătoriei Penale și a investigației efectuate, se poate deduce că într-adevăr, în iunie 1836, biserica respectivă a fost reparată de către predicatorul de atunci Dorofei Gasilan, care a și cumpărat materialele necesare pentru acoperișul bisericii și a angajat lucrători care

au executat lucrările. La data respectivă, el este deja mort, iar alte persoane nu au fost implicate în această problemă. Însă construcția și reparația s-au efectuat, din cauza că poliția orășenească a dat dovadă de neglijență în supraveghere [2, inv.I, d. 8021, f.26-33].

Nici acest răspuns nu a satisfăcut conducerea Bisericii Ortodoxe din Basarabia, deoarece la 8 iunie 1841 Consiliul regiunii Basarabiei informa cancelaria general-gubernatorului referitor la intervenția Consistoriului Duhovnicesc în problema legată de reparația bisericii lipovenești din Chișinău. Se cerea să fie luate măsuri privind neregulile admise de poliția orășenească în ceea ce privește supravegherea lipovenilor, deoarece reparația a fost efectuată pentru că poliția nu și-a îndeplinit sarcinile. Se atenționa și asupra hotărârii de a lăsa biserica în aceeași stare în care este la momentul de față sau să se revină la situația din 1836. Drept urmare, se hotărăște ca poliției și organelor de poliție să li se facă o preîntâmpinare și o muștrare aspră, iar situația bisericii să rămână aceeași, dat fiind faptul că de la reparația ei a trecut foarte mult timp [2, inv.I, d. 8021, f.36].

Ne-am oprit mai amănunțit asupra acestui caz, pentru a demonstra că atitudinea cu care erau tratate comunitățile lipovenești din teritoriul cercetat nu se deosebea de cea din restul imperiului. Dar reiterăm și subliniem faptul că se vor exclude din acest context obștile din sudul Basarabiei cu privilegiile lor, deoarece pentru ele nu avem nicio informație documentară referitoare la interzicerea reparației clădirilor de cult. Ba mai mult, după cum am arătat, la Vilcovo, unde biserica a ars de două ori, prima dată ea a fost refăcută, iar a doua oară s-a luat hotărârea de a se construi una de piatră. Și în acest caz se poate constata o neimplicare totală din partea autorităților și a conducerii Bisericii Ortodoxe.

În cele din urmă, atragem atenția și asupra faptului că interzicerea construirii de noi biserici sau a reparației celor existente constituia doar o parte a politicii antilipovenești a Imperiului Rus, măsura cea mai drastică fiind nemijlocita închidere a lăcașurilor.

Este cazul să cităm aici exemplul mănăstirii Sârcu, care exista încă din secolul al XVIII-lea și care a mai existat și după anexarea Basarabiei, până în anul 1845. În lăcașul monahal, care pe lângă biserica propriu-zisă mai avea și 20 de chilii, găzduia la momentul închiderii 25 de călugări. Ca pretext a fost folosită implicarea viețuitorilor mănăstirii în evenimentele legate de fondarea ierarhiei bisericești de la Fântâna Albă. Toți monahii, odată cu închiderea mănăstirii, au fost trecuți în tagma micilor proprietari cu sediul la Chișinău, sub o mai bună supraveghere a poliției, iar toate proprietățile lăcașului au fost repartizate în posesia mănăstirii Calarași [75, c. 77].

Dacă în cazul mănăstirii Sârcova, cel puțin, s-a găsit un pretext, închiderea bisericii lipovenești de la Cunică a fost făcută fără a invoca motive în 1861, după ce regiunea a fost vizitată de către Episcopul Chișinăului și Hotinului Antonie Șokotov [156, c.130-134]. Evenimentul este descris de Mihail Bolbekov și de Serghei Donțov, mici proprietari, care în scrisoarea lor către împăratul Alexandru al II-lea, arătau că la 13 noiembrie 1861 au venit în localitatea Cunică ispravnicul din Soroca, împreună cu preotul blagocin, precum și cu o serie de funcționari, având împreună cu ei peste cinci sute de oameni călări și peste o mie pedestri. Intrând în biserică, aceștia, în primul rând, au smuls și au aruncat majoritatea icoanelor de pe pereți și de pe iconostas, apoi au distrus și au devastat partea altarului, iar în cele din urmă, după ce au scos Antimisul și au devastat Porțile Împărătești, au adunat și au luat cu sine toate cărțile și podoabele bisericești găsite în biserică. Timp de două zile cât această „armată” s-a aflat în Cunică, populația locală a fost nevoită să o și întrețină [187, p.178].

Toate eforturile comunității lipovenești din Cunică și toate adresările către Împărat, Sfântul Sinod și Episcopul Chișinăului și Hotinului [187, p.178], cu toate argumentele legale privind dreptul de ființare a acestui lăcaș de cult, nu au avut niciun succes, el rămânând închis în continuare.

Dacă revenim la atitudinea autorităților locale, comunitățile lipovenești, erau tratate diferit și duplicitar și în alte probleme de cult. Credem că în acest sens este elocvent felul punerii în acțiune a Decretului imperial apărut în anul 1840, privind interzicerea clopotelor în clopotnițele lipovenești [253, c.377]. Ca reacție, Gubernatorul militar al Basarabiei a cerut ca cesta să nu se răsfrângă și asupra localităților Ismail, Vilcovo, Jebreni, Caracicov, Potcoava și Muravliovca, deci tocmai asupra zonei sudice a regiunii. Cu toate că propunerea nu i-a fost acceptată, totuși s-a obținut ca schimbarea să se producă într-o perioadă mai îndelungată de timp, cerându-se însă ca poliția locală să controleze mai riguros numărul de clopote în bisericile lipovenești. Ulterior, evenimentele au evoluat și mai neașteptat, deoarece în 1842, când în orașul Ismail urma să se scoată clopotele, sub pretextul necesității de a manifesta indulgență față de necrasoviștii care erau rătăciți în credința lor, hotărârea nu a mai fost luată [224, c. 276]. În Chilia s-a ajuns și mai departe. La 15 februarie 1841, organele administrative din Chilia au primit dispoziția Conducerii Oblastiei Basarabiei și a Arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului privind scoaterea, sub un pretext special, a clopotelor din biserica lipovenească și transferarea lor în Catedrala Ortodoxă, data limită de a realizare a dispoziției fiind 1 martie. Nu știm sub ce formă și ce pârgii și sfori au tras comunitățile lipovenești, dar această

dispoziție nu numai că nu a fost executată, ci, dimpotrivă, pentru lăcașurile de cult din Chilia și Vilcovo s-a obținut acceptul de a bate clopotele zilnic [233, c.252].

Situația este duală și pentru partea legată de oficierea serviciilor divine și pentru atitudinea față de preoții reprezentanți ai credinței de rit vechi. În acest sens, comunitățile lipovenești din sudul Basarabiei, chiar dacă ar fi trebuit să se supună legislației generale imperiale, erau apărute, de regulă, de către autoritățile locale. Ilustrativ este cazul comunității lipovenești din Chilia, când, în anul 1834, S. Tucikov, după ce a analizat plângerea lor, îi explica șefului de poliție că, în conformitate cu dispozițiile Majestății Sale Imperiale, staroverii care locuiesc în unitatea administrativă pe care o conduce au toate drepturile de a efectua nestingherit cultul religios pe care îl practică. Din aceste considerente îl preîntâmpină pe șeful poliției, ca pe viitor respectivul să nu intervină cu nimic în astfel de probleme [301, c.67-68].

Statutul lipovenilor din sudul Basarabiei era unul privilegiat, din care cauză și obștile lor, în cele din urmă, aveau o libertate de acțiune în toate sferile vieții religioase. Acest fapt poate fi demonstrat și printr-un pasaj dintr-un document emis de Tucikov, prin care acesta arăta că „în pofida acestui fapt, a-i numi pe ortodocșii de rit vechi altfel decât rascolnici, iar bisericile lor drept case de rugăciuni, precum se face în restul țării, se interzice categoric” [301, c. 68].

Dacă ne referim la problema legată de persoanele preoților, pentru oficierea serviciilor religioase și în general pentru organizarea vieții religioase, comunitățile lipovenești cooptau fețe bisericești care părăsiseră cultul ortodox și cădeau de acord să fie unși în tradiția ortodocșilor de rit vechi. Evident că o astfel de soluționare a problemei nu era acceptată de către autoritatea centrală imperială și nici de către organele administrative locale. Odată cu trecerea anilor, după schisma din interiorul Bisericii Ortodoxe Ruse, numărul preoților care au refuzat să accepte reformele lui Nikon devenea tot mai mic, în cele din urmă dispărând cu totul, astfel încât unica soluție de cooptare a clerului pentru acest cult era doar cea enunțată mai sus, adică primirea „preoților fugari” de la cultul ortodox. Este evident că o bună parte din acest personal, trecut de la o confesiune la alta, o reprezentau cei care intraseră în conflict cu autoritățile ecleziastice ale Bisericii Ortodoxe, aflate sub protecția și ajutorul statului. Și acest lucru, dar și prigoana deschisă declanșată de autoritățile statului împotriva staroverilor, ca subiect ce se opunea direcției religioase acceptate de instituția imperială, făcea ca situația să se agraveze de la un an la altul, iar problema personalului clerical (evident că, în primul rând, pentru staroverii care acceptau preoțimea), rămânea una de primă importanță.

Totuși, în astfel de condiții, se știe că în perioada de „liberalizare” din timpul lui Alexandru I, și în primii ani de domnie a lui Nicolae I, în sudul Basarabiei, în anii 1822–1827, activau șapte preoți lipoveni, dintre care doi oficiau slujbele bisericești în parohiile din Chilia, Vilcovo, Jebreni și Careacica, iar ceilalți oficiau servicii divine în comunitățile ce țineau de Ismail [270, c.137-138].

Situația ar fi trebuit să se schimbe esențial odată cu instaurarea la putere a lui Nicolae I, care în domeniul politicii religioase considera prioritară consolidarea maximă a instituției Bisericii Ortodoxe și a confesiunii ortodoxe, ceea ce, evident, viza anihilarea dușmanilor interni, reprezentați în cazul nostru de curentul staroverilor. Ca modalitate de subminare, și în cele din urmă de distrugere definitivă a acestui curent religios, noul împărat a ales tocmai segmentul ce ținea de ierarhia bisericească a staroverilor și de complinirea cu cadre a corpului de preoți. Practic, autocratorul dorea ca prin politica promovată să minimalizeze numeric clerului lipovenesc și să reducă modalitățile de cooptare a lui. Astfel, prin dispariția personalului specializat al confesiunii respective, ea, în cele din urmă, ar fi devenit nefuncțională.

Și într-adevăr, în perioada lui Nicolai I, unul dintre cercetătorii situației staroverilor din Imperiul Rus din perioada respectivă, referindu-se la politica țarului, arăta că, pe lângă faptul că au fost introduse dări de seamă secrete privind numărul lipovenilor și al clădirilor lor de cult, a fost interzisă construcția de noi clădiri de cult sau restaurarea celor vechi, o atenție sporită s-a acordat fețelor bisericești. A fost anulat Decretul imperial din 26 martie 1822 cu privire la preoții fugari. Or, în noua tratare a legii însăși fuga a fost calificată ca o infracțiune majoră, ce ducea la intentarea imediată a unei anchete pe numele făptuitorului, iar de aici putea surveni pierderea preoției, cu interzicerea ulterioară de a mai ocupa funcții administrative și de a avea dreptul de a mai fi conșcris la vreuna din obștile oricărei gubernii. Preoții care au trecut la ortodocșii de rit vechi până la anularea legii din 1822, erau lăsați în pace, pentru a-și putea sfârși veacul, fiind totuși limitați în drepturi: ei nu aveau dreptul să călătorească prin gubernii, să se oprească pe un timp oricât de scurt în cele două capitale, să fie trecuți în dările de seamă și nici să se mai numească preoți, ci „popi rămași la rascol” [252, c. 222].

O astfel de atitudine dură nu se manifesta însă și față de lipovenii din sudul Basarabiei. Comunitatea lipovenească din Ismail nu numai că a avut personalul său de cult, dar chiar a activat cu buna știre a administrației locale, fapt ce rezultă din evenimentele legate de construcția bisericii despre care am vorbit mai sus. Din informațiile documentare de care dispunem aflăm că la cererea negustorului de ghilda a III-a Nichita Beleaev, în anul 1833 S. O. Tucikov a permis sfințirea bisericii

de către preotul lipovan Matvei și diaconul Simeon Timofeev, în conformitate cu regulile și canoanele lipovenești, nefiind stingheriți de nimeni [301, c.67].

Existența unui preot și a unui diacon denotă, de fapt, eșecul suferit de autorități și de Biserica Ortodoxă în acțiunile de a încetățeni în spațiul pruto-nistrean Biserica Omopistă, ce avea drept scop diminuarea comunităților de rit vechi, scoaterea lipovenilor din rândurile credinței starovere și readucerea lor în sânul ortodoxiei, iar biserica de unică credință (*единоверческая*) trebuia să fie primul pas în acest sens. În anul 1826, cazacii necrasoviști din Ismail cereau acceptul pentru oficierea serviciului bisericesc preotului Mihailov, venit din Gubernia Kaluga. La interpelarea General Gubernatorului Mihail Semenovici Voronțov, Dimitrie Sulima recomanda ca necrasoviștilor, în baza hotărârii Sfântului Sinod din 27 septembrie 1800, să li se propună revenirea în sânul Bisericii Ortodoxe și atunci să-și aleagă preot din rândurile lor. Protoiereul Nicolae Glițeanu anunța însă, în cele din urmă, că necrasoviștii au refuzat categoric acest lucru, continuând să insiste asupra abilitării preotului Mihailov. Acest caz este calificat de către Nicolae Popovschi drept un prim eșec în înființarea pe teritoriul interfluviului pruto-nistrean a Bisericii de unică credință (omopiste), care, după ce a fost înființată în Imperiul Rus, a putut rupe din rândurile lipovenilor o parte din credincioși [61].

Totuși, întâmpinând această opoziție din partea confesiunii dominante, comunitatea lipovenilor din sudul Basarabiei a încercat să meargă pe altă cale, pentru a suplini lipsa personalului religios specializat – ei l-au adus din alte regiuni. O informație relevantă putem găsi într-un raport din anul 1834, unde se arăta că în carantina de la Ismail a fost înregistrat preotul lipovenesc Vasilii Filipov Nadejdin, care, împreună cu doi cazaci necrasoviști din Sarichioi, a venit să-i viziteze pe foștii săi enoriași. Ulterior, acesta se va deplasa de nenumărate ori între Sarichioi și Ismail, pentru a oficia servicii religioase la ambele comunități lipovenești. Astfel, preotul și-a atras suspiciuni din partea autorităților țariste și, drept urmare, în 1838 i s-a interzis intrarea în Basarabia [223, c.261-262].

Interdicțiile din partea administrației locale, pe de o parte, și tertipurile la care trebuiau să recurgă comunitățile lipovenești și înșiși preoții staroveri, pe de altă parte, creau uneori situații confuze și chiar amuzante. Astfel este cazul preotului Alexei Pocrovidi. În anul 1837, unul dintre funcționarii de stat din Chilia anunța că la 6 ianuarie, de Ziua Nașterii Domnului, acest preot a oficiat slujba de sfințire a apei în localitatea Potcovca. Din informațiile culese, se aducea la cunoștință că acesta era un „popă rascolnic”. În 1830 el își făcuse apariția în Cremenciuc, cu numele

de Alexei Ivanov, fiul lui Moisei, iar ulterior a apărut și în localitatea Vilcovo, după care a plecat în afara Imperiului Rus, pe meleagurile turcești. În același an, șeful poliției din Chilia anunța instanțele despre reținerea și aflarea în cercetare la Chilia a unui alt preot lipovenesc și anume Feodor Alexeev, care, în cele din urmă, s-a dovedit a fi aceeași persoană cu Alexei Pokrorvidi [223, c.263]. Preotul și-a schimbat de câteva ori numele, deoarece a fost învinuit de propagandă pentru convertire la ortodoxia de rit vechi.

Or, obștea staroverilor, considerând că are libertate de acțiune practic nelimitată, intervine și în continuare pe lângă autoritățile centrale cu rugămintea de a oficia serviciul divin în conformitate cu legile ei, dar și de a avea preoțimea proprie, cerând ca obștea lipovenească să fie deservită de doi preoți și un diacon.

De fapt, această rugămintă venea în contradicție cu politica inițiată de împărat, pe de o parte, și, pe de altă parte, lovea în orgoliul suveranului, ceea ce, după noi, era și mai grav. De aici și răspunsul autocratorului, care, la 10 decembrie 1838, cere să li se explice cazacilor necrasoviști, prin intermediul șefilor lor, și să li se aducă la cunoștință că prin regulile instituite în stat, cu referire la biserica lor pot fi numiți preoți, desemnați de către arhieriei, care vor efectua serviciile divine după cărțile starovere, potrivit obiceiurilor lor, dar în conformitate cu normele bisericii omopiste. Alți preoți statul nu va recunoaște, atenționând că persoanele care oficiază la rascolnici ritualuri religioase nu sunt recunoscute ca fiind preoți. Totuși, la sfârșitul documentului, Nicolai I menționa: „Pentru a oferi o posibilă clemență și patronaj necrasoviștilor, se prescrie, în mod special și secret, Gubernatorului militar al Basarabiei să nu-i împiedice să-și desfășoare serviciul divin conform canoanelor lor” [253, c.382].

Tocmai aceste din urmă dispoziții secrete au făcut posibil ca față de comunitatea lipovenească din zona Ismailului să se ducă o politică dualistă și destul de controversată și să fie stabiliți aici legal doi preoți. Din 1839 aici este atestat Iacov Rogozinski, iar din 1843 Ivan Anisimov, care au avut și cea mai îndelungată durată de slujire în comunitate.

Primul din preoții amintiți vine la Ismail în octombrie 1839 și comunitatea locală solicită să fie lăsat pentru slujirea obiceiurilor religioase, obștea de aici făcând trimitere la privilegiile primite de la împărat la începutul deceniului. Conform datelor prezentate de către blagocinul orașului Ismail, acest preot, cu numele de Iacov Alexeev, venise din gubernia Kaluga, și oficia servicii divine în cele două biserici din oraș și în paraclisul (biserica) din suburbia orașului, numită Necrasovca [2, inv.I, d.2281, f.9-9v].

Cu toate că, după cum vedem, informațiile despre acest preot erau cunoscute, iar aflarea lui în regiune era practic ilegală, General Gubernatorul Novorosiei și Basarabiei, îndeplinind dispoziția împăratului din 1838, de care evident nu aveau cunoștință membrii comunității și cu atât mai mult preotul, l-a lăsat să-și continue nestingherit activitatea pentru o perioadă destul de îndelungată, în comparație cu alte fețe bisericești reprezentanți ai cultului ortodox de rit vechi.

Probabil că acest lucru i-a făcut pe lipovenii din Ismail să creadă că solicitarea lor de a avea doi preoți, în cele din urmă, a fost acceptată de către împărat, deoarece deja în 1842 aici mai activa un preot lipovenesc, și anume Ivan Alexeev, venit, după cum arată datele anchetei efectuate, din satul Ilinsk, plasa Kolomenskoie, unde era cunoscut cu numele de Ivan Anisimov. Fiind lipsit de rangul de preot, acesta s-a aflat un timp în gubernia Vladimir, de unde, suspectat de colaboraționism cu staroverii, se refugiază spre Dunăre [223, c.268].

Prin cazul preotului Ivan Anisimovam putea, credem, să exemplificăm acțiunile ieșite din comun ale comunității lipovenești din regiunea Ismailului, care a considerat că își poate permite practic orice în domeniul cultului, ocolind toate restricțiile. Ivan Anisimov, în datele prezentate în timpul interogatoriului său, afirma că a fost hirotonit preot în credința lipovenească deja la Ismail. El arăta că „ritualul aderării la secta rascolnicilor a constat în următoarele: după înveșmântarea completă în haine preotești în fața Altarului, numitul preot Alexeev a citit asupra lui niște rugăciuni, pe care el (Ivan Anisimov n.a.) nu le citise niciodată, din care cauză nici nu le-a înțeles; în prealabil însă el, Anisimov, a fost mărturisit, după mărturisire și rugăciuni a fost uns cu un mir despre care se credea a fi foarte vechi, după care, fiind șters cu un burete, i s-a mai citit, în sfârșit, și rugăciunea de iertare și i s-a poruncit lui Anisimov să lase veșmintele” [223, c.268]. Deci obștea lipovenească de la Ismail, împreună cu preotul, nu numai că nu și-au schimbat așteptările, dar au trecut de la căutarea fețelor bisericești necesare pentru deservirea cultului la hirotonirea de noi candidaturi, dând dpvadă de un curaj deosebit, dacă luăm în considerare legislația imperială a timpului. Acest lucru a fost posibil, după părerea noastră, numai datorită concesiilor făcute din partea autorității imperiale, în exclusivitate pentru necrasoviști.

În general, acțiunile comunităților lipovenești din sudul Basarabiei, dar mai ales din Ismail, au făcut din această zonă unul din principalele centre ale vieții staroverilor, dacă nu din întreg spațiul Imperiului Rus, atunci cu siguranță, cel puțin, în partea sa sudică. Astfel că, pentru oficierea principalelor taine religioase (botezul sau cununia), dar și pentru înfăptuirea altor obiceiuri, la Ismail veneau staroveri din Bender, Dubăsari, Tiraspol, Odesa, Herson, Nicolaev sau Elizavetgrad. Ce

ampluare a luat activitatea celor doi preoți se poate vedea din rezultatele percheziției făcute în casa preotului Iacov Alexeev (Rogozinski), la care au fost depistate, după cum arată raportul, acte și documente ce demonstau apartenența sa la curentul rascolnic: 40 de scrisori de încredințare venite din diferite regiuni din Basarabia pentru slujirea cununiiilor, 55 de același fel din Gubernia Herson, cinci din Gubernia Podolia, 10 din alte locuri, 21 din diferite locuri din Imperiul Rus [2, inv.I, d.3381, f.98-165].

Toate se întâmplau cu știința autorităților, care însă nu depuneau mari eforturi pentru a împiedica aceste activități și le treceau cu vederea.

Altfel stau însă lucrurile în restul Basarabiei, unde era suficient un singur semnal cu privire la apariția sau depistarea vreunui preot lipovenesc și imediat erau alertate poliția și alte organe de forță ale provinciei. Așa este cazul din satul Hrubna, ținutul Hotin. La 25 februarie 1839, Gubernatorul Basarabiei primește din partea reprezentantului ministerului de interne al guberniei Podolia o înștiințare conform căreia în satul Hrubna își desfășoară activitatea un pseudopreot lipovenesc, stabilit cu traiul la paraclisierul Maxim. El urmează să officieze în Hrubna taina cununiei pentru mai multe familii, care se îndreaptă aici din gubernia Vinița. La 16 martie, deci, după părerea noastră, într-un timp record pentru sistemul birocratic țarist, deja era remisă scrisoarea șefului ținutului al Hotinului către Gubernatorul militar al Basarabiei. Acesta raporta că a efectuat un control riguros în satul Hrubna la casele lui Maxim, dar și la rascolnicii Lazarev, tatăl acelui pseudopreot, și Andrei Sâtnicov. La fața locului nu a fost găsită nici o persoană de gen masculin, care ar fi corespuns descrierilor primite și, de asemenea, nu au fost descoperite nici materiale ce ar ține de cultul lipovenesc și nici veșminte preotești. S-a stabilit însă că persoana căutată nu a poposit la paraclisier, ci la tatăl său, aproximativ acum două săptămâni, și conform afirmației unor martori, la moment este plecată în orașul Balta din gubernia Podolia, urmând apoi să se îndrepte către satul Polosk din gubernia Herson. În cele din urmă, autorul raportului informa că a dispus urmărirea în secret a celor suspecti, în eventualitatea întoarcerii preotului lipovenesc, pentru a fi arestat [2, inv.I, d.7062, f. 1-4v].

Un alt caz este cel din 1845, când administrația Regiunii Basarabiei este preîntâmpinată de către colegii din Cernigov că „preotul fugar lipovenesc Pavel Uspenski... călătorește împreună cu soția și familia prin Oblastia Basarabiei, pentru oficierea de servicii spirituale la rascolnicii de aici, și că rascolnicii posadului Lujkov al guberniei Cernigov întreprind măsuri pentru ca Uspenski să fie

găsit, cu scopul de a trimite către acesta pentru instrucțiuni și învățătură în conformitate cu regulile rascalului, un alt preot fugar, pe care ei îl caută pentru sine ... ” [223, c. 270].

După părerea noastră, aceste informații demonstrează foarte bine că libertatea de acțiune pe care o aveau preoții lipoveni în zona de sud a Basarabiei nu era specifică pentru tot teritoriul, unde activitatea și venirea fețelor bisericești care aparțineau cultului lipovenesc era drastic supravegheată și, în măsura posibilităților, redusă la minim.

Dubla atitudine față de personalul religios al lipovenilor nu a durat însă pe parcursul întregii perioade pe care o cercetăm. Situația se va schimba cardinal în anul 1846, când s-a format Ierarhia lipovenească de la Fântâna Albă. De fapt, înființarea unei asemenea structuri ecleziastice a staroverilor a însemnat un fiasco total al politicii lui Nicolae I în acest domeniu. După cum am văzut supra, Nicolae I avea drept scop decapitarea curentului starover prin reducerea personalului preoțesc, fără de care staroverii nu ar fi putut exista. Apariția în 1846 a unui organism ce permitea restabilirea, refacerea și, în general, anularea problemei privind ungerea slujitorilor și completarea locurilor vacante în ierarhia bisericii ortodoxe de rit vechi, poate fi considerată, credem, o palmă dată autocratorului și reducerea la zero a acestei linii politice. Trebuie să ținem cont și de faptul că la zidirea noii structuri ecleziastice starovere un rol important l-au jucat și lipovenii din Basarabia, dar îndeosebi preoții reprezentanți ai cultului respectiv. Este suficient să amintim aici activitatea lui Gherontie Kolpakov sau Leonov, care, deși născut în interiorul Imperiului Rus, a desfășurat o activitate fructuoasă întru dezvoltarea comunității lipovenești la mănăstirea Sârcova din ținutul Orhei. De fapt, putem considera că Gherontie Kolpakov, împreună cu Piotr Vasiliev și cu călugărul Pavel de la Fântâna Albă, au avut un rol primordial în ridicarea la rangul de mitropolit lipovenesc a lui Amvrosie [171, c.112-113;275; 276]. Este evident și faptul că implicarea lui Gherontie, dar și a celorlalți călugări de la Mănăstirea Sârcova, a atras atenția organelor administrative ruse și nu numai, drept urmare mănăstirea a fost închisă. În procesul de căutare și constituire a ierarhiei au fost antrenați nu numai preoții staroveri și lipovenii din zona centrală și de nord a Basarabiei, dar și cei din sudul regiunii.

Un asemenea comportament nu avea cum să nu aibă repercusiuni asupra atitudinii împăratului față de lipoveni și a dus la înăsprirea măsurilor împotriva preoților lor, de această dată în dizgrația autocratorului căzând toate obștile ortodocșilor de rit vechi din Basarabia.

Situarea Basarabiei în imediata apropiere a Bucovinei, unde a fost întemeiată noua eparhie, a determinat și mai mult schimbarea atitudinii și politicii față de lipovenii de aici. Ca un prim pas

poate fi considerată interdicția de a mai elibera, începând cu anul 1845, pașapoarte de călătorie peste hotare pentru staroveri, interdicție impusă chiar înainte de organizarea noii structuri ecleziastice lipovenești. În ce privește lipovenii din Basarabia, în conformitate cu dispoziția serviciului de carantină din 1853, cazacilor necrasoviști și lipovenilor din Vilcovo li se interzicea să mai poarte tratative cu reprezentanții supuși Imperiului Otoman sau chiar cu oricare din rudele lipovenilor sau ale necrasoviștilor, aflate în afara granițelor imperiului. Uneori se ajungea chiar la absurdități. Astfel, conform hotărârii serviciului de carantină din Ismail, negustorului de gilda a II-a, Mihail Beleaev, nu i s-au permis negocierile și discuțiile cu reprezentanții de peste hotare decât numai în prezența traducătorului carantinei [301, c.70]. În general, tuturor lipovenilor din Basarabia le-au fost oprite legăturile cu staroverii de peste hotare și ieșirea în afara hotarelor țării. O supraveghere accentuată era în cazul relațiilor lipovenilor cu emigranții polonezi, despre care se credea că vor să organizeze o rebeliune a ortodocșilor de rit vechi din Imperiul Rus [301, c.70], ceea ce, după părerea noastră, era mai mult decât imposibil, dată fiind, așa cum am arătat mai sus, loialitatea și credința pe care o aveau staroverii față de Rusia și instituția imperială.

În același context se înscrie și delegarea în regiune a lui A. S. Aksakov, trimis special al Ministerului de Interne. Prin intermediul unor persoane special desemnate, Aksakov, pe lângă datele privind viața și obiceiurile lipovenilor, arată și poziția lor față de autoritățile centrale. În corespondența pe care o trimite la Petersburg el afirmă că lipovenii susțineau că „dacă guvernarea nu-și va slăbi presiunile, atunci nici nume de al nostru nu va rămâne în Rusia sau chiar mai mult... Această frază ei niciodată nu o duc până la capăt”. Folosindu-se de faptul că una din ocupațiile lor de bază era pescuitul, iar hotarul Imperiului Rus se afla chiar în apropiere, staroverii din Vilcovo ar fi susținut: „Clar că nu e bine să lași locurile unde te naști și unde au trăit strămoșii tăi și cu toate că este greu, totuși te gândești că va trebui să echipezi bărcile și să iei soțiile și copiii și să pleci” [76].

În pofida faptului că o parte din lipoveni amenințau cu plecarea și părăsirea definitivă a zonei și că Aksakov, trimisul special al guvernului pentru elucidarea acestei probleme în Basarabia, în raportul citat mai sus, ca recomandare la situația creată, cerea drept prim punct ca preoții fugari lipoveni, de proveniență rusă, să fie lăsați și să nu fie prizonieri [76], lucrurile au derulat completamente în altă direcție.

Cazul preotului Nicanor Petrov demonstrează că regiunea de sud a Basarabiei, după ce a fost anexată de către Imperiul Rus, trecuse în rândul teritoriilor unde lipovenii nu mai aveau privilegiul și preoțimea lipovenească era tratată ca și cea din restul teritoriilor. Nicanor Petrov este primit în

obștea Șura din Ismail, după ce toată comunitatea lipovenească din oraș și din împrejurimi a fost antrenată în găsirea unui preot, căci din 1846 rămăsese și fără de Iacov Alexeev, și fără Ivan Alexeev, despre care am vorbit mai sus. Petrov însă nu reușește să se stabilească la fel de bine și pentru o perioadă la fel de îndelungată, ca și predecesorii săi, deoarece, la scurt timp, este arestat și exilat în gubernia Cernigov. Ne vom opri totuși atenția asupra biografiei lui, deoarece este ilustrativă pentru peregrinările și situația preoțimii ortodocșilor de rit veci. Petrov este născut în gubernia Penza, satul Blinovsk, într-o familie de preoți. În anul 1811, după moartea tatălui, este uns în calitate de preot și ocupă locul părintelui său. Fiind căsătorit și cu doi copii, se află în localitate până în anul 1825, când îi decedează soția, după care pleacă în gubernia Sarata, la mănăstirea Irghiz. În 1826, se stabilește ca preot la staroverii din localitatea Olen-Kolodeț din gubernia Voronej, iar după trei ani pleacă și se stabilește pe Don. După ce se află în regiunea Donului până la 1835, revine la Irghiz, dar mănăstirea fiind deja închisă și distrusă, se stabilește în localitatea Barsk, gubernia Podolia [223, c.270-271]. În 1836, împreună cu alți mici negustori, este înscris pentru prima dată în obștea Șura din orașul Ismail. În 1837 vine la Ismail împreună cu câțiva bătrâni din Șura, pentru a fi primit în calitate de preot la comunitatea cazacilor necrasoviști din acest oraș. Întâmpinând mai multe impedimente, pleacă din nou pe Don și revine abia în 1839 la Ismail, cu aceeași propunere de a se angaja în calitate de preot, dar din nou este refuzat. Se îndreaptă de această dată spre Moscova, trăind aici până în 1847, când este arestat și escortat la Sankt-Petersburg, unde a locuit în casa general-maiorului Liprandi până în 1849. De aici este trimis la mănăstirea Novgorod-Severski, pentru a fi reconvertit la credința ortodoxă. Însă el refuză o asemenea propunere a arhimandritului. Stabilind legături cu staroverii din regiune, fuge din mănăstire și ajunge în orașul Ismail, unde de această dată este primit de către comunitatea lipovenească a necrasoviștilor [223, c.270-271]. Aici, după cum am văzut, nu s-a reținut pentru o perioadă îndelungată, fiind exilat în gubernia Cernigov.

Exemplul acestui preot al ortodocșilor de rit vechi demonstrează foarte clar că extrema mobilitate de care dădeau dovadă preoții respectivi era determinată de prigonirile și persecuțiile la care erau supuși din partea administrației centrale a statului, ceea ce era valabil și pentru teritoriul Basarabiei. Situația se tensionează și mai mult după 1846, când s-a înăsprit supravegherea poliției asupra lipovenilor, în urma cererii puterii centrale, dar și datorită activizării lipovenilor. Astfel, a putut fi descoperit cazul lui Nichita Beleaev, care în 1848, conform rapoartelor poliției și ale arhiepiscopului Ghedeon al Poltavei, a participat la convertirea negustorului Rucovișnicov [2, inv.I, d.6264, f.1].

În septembrie 1858, poliția a primit o informație că la Ismail a venit preotul Kiril Egorovici Masleaev, care a vizitat regiunea Donului și localitățile Balta, Hotin și Cahul. Eforturile poliției de a-l reține s-au soldat cu succes abia în 1865, când el a fost reținut la Carantina de la Novoselița, până la acel moment găsimându-și adăpost la coreligionarii săi [2, inv.I, d.6906, f.73-75].

Modul în care acționau autoritățile în legătură cu preoții lipoveni este bine descris de către preotul Filip Lazarev de la Bender, care în una din scrisorile sale consemna: „Am ajuns la 1 martie, nu mai mult decât pentru o zi. Am început să-mi îndeplinesc misiunea pe data de 2, pe la cinci seara. Am servit deja 12 oameni pe care i-am spovedit, dar guvernul, informându-se despre aceasta de la trădători, 40 de oameni ostași cu săbiile scoase deja din teci au înconjurat ograda lui Grigorii Emilianov Bâcov, unde erau adunați cei veniți pentru spovedanie. Pe mine Dumnezeu m-a salvat: am fugit împreună cu doi păzitori de ai mei prin livezi, la 4 sau 5 verste de la oraș. Și ne-am ascuns într-un munte, într-o peșteră. Și mai că nu am murit din cauza mirosurilor urâte care erau acolo. Ne-am ascuns toată ziua acolo, iar în noaptea spre sâmbătă, iubitorii de Hristos ne-au petrecut mai departe și noi am ajuns la Chișinău” [191, c.267].

După apariția noii structuri a curentului lipovenilor, din partea administrației țariste s-a impus pentru lipoveni, ca măsură obligatorie, interdicția de găzduire a fețelor bisericești. Dar, așa cum arăta ispravnicul de Orhei „Cu toate că lipovenii locali afirmă că nu primesc și nu au preoți lipoveni neinițiați în ortodoxie, acest lucru este un mare neadevăr. Preoții rascolnici din Rusia și de peste hotare vizitează des obștile lipovene și oficiază slujbele religioase, căsătorii și botezuri și chiar împart mir. Mai mult chiar, în unele cazuri sunt unși ca preoți și localnici”. Același ispravnic arăta guvernatorului că poliția care se află în subordinea sa nu este în stare să lupte cu ei, deoarece lipovenii sunt organizați foarte bine și dispun de diferite metode de protecție, inclusiv de informatori chiar în rândurile funcționarilor de stat [2, inv.I, d.8021, f.30-35].

Așadar, comunitățile lipovene care se aflau pe teritoriul Basarabiei, din cauza politicii represive, au fost nevoite să se adapteze și să-și formeze o serie de „reacții” pentru menținerea și autoapărarea identității lor religioase. Pe lângă observațiile făcute de funcționarul amintit mai sus, după cum arată cercetările lui S. V. Taraneț, lipovenii au creat adevărate rețele prin intermediul cărora circulau nu numai preoții staroveri, dar și întreaga populație, astfel încât să poată fi evitată presiunea din partea autorităților țariste. După cum constată cercetătorul amintit, unul din cele mai cunoscute trasee (descoperit după arestările și interogările staroverilor) era cel ce avea următoarea configurație: pe drumul Kievului până la localitatea Omcensk, apoi în Orel, de unde spre Kromi și

apoi la localitatea Dimitriev, mai departe prin localitatea Gluhova, apoi prin Coromizi și Nejin prin Kiev, iar de aici spre localitatea Belaia Țerkovi, continuându-se calea prin localitatea Skivi și localitatea Pogrebiscensk, urmând Vinnița și satul Jucovți, iar de acolo spre satul Hrubna și de aici trecându-se hotarul spre Iași [279, c.88].

Devine clar cum era posibilă migrarea unor indivizi separați sau a unui grup al ortodocșilor de rit vechi, care puteau parcurge o jumătate de imperiu, pentru a pleca peste hotare, în cazul când opresiunile din partea reprezentanților administrației deveneau insuportabile. Se mai observă că în acest traseu un loc important pentru plecarea lipovenilor în România îl avea localitatea Hrubna din ținutul Hotin. Tot localitățile populate de lipoveni din ținutul Hotin erau folosite pentru migrarea în direcția Imperiului Austriac, Hrubna fiind cel mai bine amplasată din punct de vedere geografic, fapt confirmat și de Aksakov, și de Liprandi [171, c.112-113].

Mai mult, lipovenii foloseau și metode, devenite tradiționale, cum ar fi coruperea funcționarilor. Ca exemplu poate servi cazul episcopului Spiridon și al unui protopop care îl însoțea, veniți la Hotin la negustorii de gilda a III-a, Procopie și Ivan Harcevniov. Ei au putut fi eliberați prin mituirea funcționarilor cu 2 000 de ruble de argint, persoana reținută fiind locuitor al Hrubnei, Grigorii Piminovici Covaliov sau Grigorii Panfilov Potapov. Cazul a fost descoperit mult mai târziu, în urma unui denunț făcut de Pavel Fiodorov Guminski, un mic proprietar deținut în închisoarea de la Kamenet-Podolsk, care arăta că funcționarul Erjanovski împreună cu șeful poliției au luat bani pentru a elibera fețele bisericești. De fapt, el afirma că lor le-a fost dată o sumă nu de două, ci de patru mii de ruble, iar pentru aceasta einu numai că au eliberat pseudoepiscopul, dar i-au perfectat și un pașaport în Duma orășenească a Hotinului. Pentru a desfășura o anchetă, a fost nevoie de trimisul cu afaceri speciale Marcovski.

Aceeași a fost și modalitatea de eliberare a episcopului Ioasaf și a ierodiaconului Ilarion. Ancheta a scos la iveală și faptul că în Hrubna a locuit o perioadă protoiereul Filip Lazarovici Ignatov, cunoscut și cu numele de Filip din Hrubna, care a avut un rol important în istoria ierarhiei bisericești de la Fântâna Albă și care, de asemenea, a putut evita arestarea de către autoritățile polițienești [2, inv.I, d.7062 și 8021]. Este interesantă concluzia la care ajunge înaltul demnitar de stat: „Prezentând toate cele expuse mai sus pentru hotărârea din partea Alteței Dumneavoastră, am onoarea să vă raportez că în legătură cu rascolnicii niciuna din taine nu poate fi deschisă, din care cauză și ancheta privind acest caz este una lipsită de succes” [2, inv.I, d.7062, f.52]. Deci, nici

intervenția funcționarilor de stat și nici antrenarea unor forțe speciale în afacerile ortodocșilor de rit vechi nu au adus rezultatele scontate.

În același timp, atragem atenția și asupra faptului că, pe lângă acțiunile statului, o altă forță și un organ care avea în continuă supraveghere comunitățile lipovenești din Basarabia era Biserica Ortodoxă, reprezentantă a religiei dominante a imperiului, care nu putea să aibă decât o atitudine negativă față de ortodocșii de rit vechi.

În primul rând, ne vom referi la activitatea misionară, practică în interiorul imperiului, activitate care dădea anumite rezultate și chiar dacă nu satisfăcea în întregime așteptările administrației țariste, aveau totuși cu un efect pozitiv. Același lucru s-a încercat și în Basarabia.

La 2 ianuarie 1812, la cererea lui Gavriil Bănulescu-Bodoni și cu acordul ober-procurorului Sfântului Sinod, Alexandr Nicolaevici Golițîn, lui Teodor Carasev i se permite desfășurarea activității misionare printre staroverii din Basarabia (Despre succesele lui T. Carasev însă nu putem spune nimic deosebit, dacă nu luăm în considerare trecerea în 1838 a tuturor enoriașilor Bisericii Sf. Acoperemânt de la Biserica de unică credință (omopistă) la ortodoxie, fapt ce este atribuit acestuia.) [202, c.13]. Credem că alegerea acestui personaj nu a fost una întâmplătoare. După părerea noastră, activitatea lui îi era cunoscută lui Gavriil Bănulescu-Bodoni încă din perioada când Gavriil ocupa scaunul mitropolitan de la Ecaterinoslav și Kiev. De fapt, Carasev a fost unicul misionar care a activat pe teritoriul Basarabiei în toată perioada arhimandritului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Acțiunile misionare au fost puțin cunoscute și în perioadele ulterioare din cadrul cronologic al cercetării noastre. În general, din rapoartele prezentate de organele administrației țariste și de cele ale bisericii oficiale, se observă foarte clar că misionarismul nu funcționa pe teritoriul Basarabiei, cu toate că s-a vrut un instrument eficient în planurile construite de către nou-numitul mitropolit și arhiepiscop. Informațiile cunoscute până acum demonstrează foarte clar că și în perioada imediat următoare anexării Basarabiei la Imperiul Rus, și pe tot parcursul segmentului temporar cercetat, numărul lipovenilor trecuți anual la credința ortodoxă nici nu trecea de 10 persoane. Mai mult, nu credem că și în aceste cazuri ar fi fost vorba despre rezultatele unei activități misionare intense, ci mai degrabă de anumite circumstanțe în care erau puși reprezentanții comunității ortodocșilor de rit vechi [2; 8; 9].

Și totuși, odată cu urcarea pe tron a împăratului Nicolai I și datorită orientării lui politice în acest domeniu, în 1837, în eparhia basarabeană au fost orânduți anumiți preoți, care aveau și însărcinări de ordin misionar în localitățile unde trăiau și rascolnici. Conform datelor existente,

printre aceștia se numărau: în Chișinău protoiereul Vasile Purișchevici, în Ismail preotul Adam Sâcinski, în Chilia și Vilcovo preotul Petru Morgunov, în Cetatea Albă protoiereul Teodor Maliavinski, iar pentru satele din ținutul Cetății Albe, Tatarbunar și Cicima preotul Gacichevici, în Tighina protoiereul Nichita Zaușchevici, în Orhei și satele Fuzovca, Sârcova și Telenеști protoiereul Simion Baltaga, pentru Culișăuca, Mihailovca și Belousovca din ținutul Hotin preotul Alexei Dubițchii, pentru Colincăuți din același ținut protoiereul Avramie Glijinski, pentru Cunicea din ținutul Soroca protoiereul Grigorii Petrițchi, iar în Bălți Avramov Antonovschi [257, c.688-689].

În unele cazuri, interveneau direct organele superioare ale Bisericii dominante pentru organizarea unor măsuri împotriva comunităților lipovenești. Atunci, se utiliza ceea ce se numește în terminologia contemporană politica loviturilor punctate, cum ar fi cazul comunităților lipovenești din Telenеști și din Sârcova, în 1842 [8, inv.3,I, d.99].

În 1845, consistoriul din Chișinău retrimite blagocinilor hotărârea Sfântului Sinod, prin care se precizau mijloacele morale și atitudinea preoților față de rascolnici, iar la 23 iunie 1853, în baza decretului imperial, arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Irinarh a dat blagocinilor indicații noi cu privire la combaterea rascolnicilor, obligându-i să prezinte de două ori pe an rapoarte privind activitatea și succesele în domeniu [61, p.106].

Cu toate eforturile depuse, nici acest plan nu a putut aduce rezultatele sperate, deoarece comunitățile lipovenești s-au opus vehement unui asemenea mod de combatere a credinței lor, ceea ce se observă foarte clar din materialele prezentate în organul central al Bisericii Ortodoxe „Anuarul Eparhial din Chișinău” [95; 258].

Un alt eșec la nivel local în politica antilipovenească poate fi ilustrat prin următorul caz, despre care am amintit și mai sus. În 1826, cazacii necrasoviști din Ismail cereau să i se se permită preotului Mihailov, venit din Gubernia Kaluga, să officieze serviciului bisericesc. La interpelarea General Gubernatorului Mihail Semenovici Voronțov, Dimitrie Sulima recomanda ca necrasoviștilor, în baza hotărârii Sfântului Sinod din 27 septembrie 1800, să li se propună revenirea în sânul Bisericii Ortodoxe și atunci ei să-și aleagă preot din rândurile lor. Protoiereul Nicolae Glițeanu anunța însă, în cele din urmă, că necrasoviștii au refuzat categoric acest lucru, continuând să insiste asupra abilitării preotului Mihailov[295]. Astfel, comunitatea staroverilor a rămas pe pozițiile sale, făcând imposibilă o primă mișcare spre biserica omopistă, care putea fi echivalată cu un prim pas spre revenirea la Biserica Ortodoxă nikoniană. Acest eșec a făcut ca nici pe viitor să nu

se mai întreprindă asemenea încercări pe teritoriul Basarabiei, cel puțin pe parcursul perioadei cercetate de noi.

Câțiva ani mai târziu, în 1835, s-a luat hotărârea de a înființa o clasă specială de misionari, dispunându-se din nou să nu se mai transforme locuințele țăranilor în case de rugăciuni publice. Nici capele noi nu mai puteau fi construite, fiind lăsate să funcționeze numai cele înălțate până la 17 septembrie 1826. Lipovenilor li se interzicea ocuparea posturilor publice și propagarea religiei. În cadrul Bisericii Ortodoxe din Basarabia, G. Bănulescu-Bodoni va emite o ordonanță cu caracter strict, prin care se cerea tuturor slujitorilor bisericii să supravegheze respectarea acestor prevederi, lucru care, potrivit informațiilor documentare existente, a fost îndeplinit întocmai [295, c.15].

Un alt domeniu, care avea menirea să combată „rascolul” era educația. În 1835, autoritățile superioare au elaborat „Pravile” referitoare la instruirea inițială a copiilor din satele guberniei Oloneț, unde locuiau foarte mulți rascolnici. Prin respectiva lege, copiilor staroverilor li se permitea să învețe după „cărțile vechi”, iar învățătorilor li se cerea o atitudine îngăduitoare față de copii și părinții acestora, dar li se impunea să însuflească respect față de Biserica Ortodoxă. La 12 noiembrie 1836, Dimitrie Sulima primește ordinul Sfântului Sinod privind învățământul primar de la sate, cu referire la gubernia Oloneț, ordin care urma să fie aplicat în toate guberniile Imperiului. Potrivit documentului, acest proces trebuia început prin atragerea copiilor ortodocși și apoi și prin aducerea copiilor staroverilor, ca să învețe împreună. Drept urmare, toți blagocinii trebuiau să prezinte localitățile și parohiile unde sunt lipoveni și să desemneze fețe bisericești responsabile de aceste școli. Blagocinul de Orhei, Baltaga, răspunde că lipoveni sunt în localitățile Sârcovca, Fuzovca, Telenești și Orhei, dar nimeni din personalul bisericesc nu dorește să se ocupe de problema respectivă. Ca reacție, Consistoriul Duhovnicesc a emis o dispoziție prin care cerea fie desemnarea persoanelor capabile de activitate în școlile bisericești primare, fie strămutarea acestor persoane din parohii. În consecință, au fost desemnați diecii Dimitrii Lușchevici (Orhei), Ivan Muranevici (Sârcova), Zinovii Zalețchii (Fuzovca), Andrei Timoșevski (Telenești). Dintre ei numai ultimul a absolvit cursurile Seminarului teologic din Chișinău, ceilalți fiind instruiți la nivelul școlii primare sătești [9, inv.3,I, d.120, f.1-16].

În ținutul Soroca, protoiereul Grigorii Petrițchi anunța că Luca Miziumski, care își asumase răspunderea pentru funcționarea școlilor în Poiana-Cuniceași-a abandonat activitatea după scurt timp, sub pretextul că în Poiana, în care locuiau numai lipoveni, copiii nu mai frecventează această școală. În consecință, Dimitrie Sulima dă ordin ca respectivul să-și reia activitatea școlară chiar în

propria casă, sub supravegherea blagocinului, iar dacă nu se va conforma, atunci să fie transferat în altă parohie în post de diacon, iar în cartea de evidență să i se consemneze că nu este apt de a fi preot [9, inv.3,I, d.120, f.34-46].

Ultimul caz demonstrează foarte bine atitudinea pe care o avea Biserica Ortodoxă și importanța pe care o acorda Dimitrie Sulima procesului educațional în politica de readucere a ortodocșilor de rit vechi în sânul bisericii oficiale. Dar exemplele citate demonstrează și atitudinea neglijentă a preoțimii din Basarabia față de problema rascolnicilor, iar de aici și rezultatele nesatisfăcătoare, care puteau fi obținute în condițiile în care lipovenii nu prea erau deranjați de preoți în problema reeducării copiilor. Așadar, devine evident că nici prin intermediul școlii comunitățile lipovenești nu erau presate cu perseverență să-și abandoneze obiceiurile și cultul.

O altă modalitate de a lupta cu lipovenii a fost confiscarea literaturii lor religioase, după cum polița acționa în acest sens în guberniile interne ale Imperiului Rus. În Basarabia o astfel de acțiune este amintită abia în 1834. Cronologic, următoarea confiscare are loc în anul 1842; urmează acțiunea din perioada arhiepiscopului Irinarh, în 1846, când sunt confiscate 26 de cărți de la rascolnicul Colesnicov, apoi cea din anul 1859, când sunt confiscate cărțile de la mesceaninul (micul burgez) Nichita Ivanov [2, inv.I, d.3381, 5126]. Abia prin dispoziția din 4 iulie 1864 a arhiepiscopului Antonie, fețelor bisericești li se va cere să urmărească cu strictețe apariția literaturii lipovenești și, totodată, să intensifice activitatea pastorală și misionară [295, 25-26].

Ca o contrapondere la produsul de carte lipovenească, între anii 1826 și 1837, în Basarabia au fost aduse din Rusia lucrări pentru răspândirea învățaturii corecte a Bisericii Ortodoxe, inclusiv în rândurile rascolnicilor (Complementar, în 1837 a fost abrogată legea lui Alexandru I prin care se interziceau disputele cu rascolnicii, acum fețelor bisericești li se permitea, cu orice ocazie, să intre în discuții polemice cu lipovenii. Acest decret a lui Nicolae I anula legea din 1 februarie 1818 a lui Alexandru, prin care se preciza că preoții nu trebuie să aibă asupra rascolnicilor nicio pretenție ce ar apăsa asupra conștiinței lor, iar conducerea civilă, independent de autoritățile spirituale, poate proceda liber în baza legilor.). Dintre cele mai cunoscute lucrări pentru combaterea cultului staroverilor, care au fost aduse și au circulat pe teritoriul Basarabiei, erau „Învățătura de a combate pe schismatici «după religie»”, „Convorbiri despre harul arhieresc și cel preoțesc”, „Convorbiri despre manuscrisele, vechi îndeosebi despre culegerea lui Sveatoslav”, „Convorbiri cu așa-zisul staroobreadeț” ș.a. [61, p.104-105] .

În temeiul decretului din 1853 cu privire la evdenta lipovenilor, arhiepiscopul Irinarh a dat indicații blagocinilor, privind combaterea schismei, obligându-i să facă de două ori pe an informații despre activitatea lor în chestiunea rascolnicilor. Aceste documente trebuiau înaintate conducerii eparhiale, pentru a fi aduse la cunoștință sinodului. În afară de aceasta, și sub Irinarh unii preoți aveau misiunea specială de a întreține convorbiri religioase cu sectanții [295, c.28].

Drept continuare a acestei politici, în mai 1857, precum și în septembrie și noiembrie 1858, au fost emise dispoziții ale Consistoriului Duhovnesc din Chișinău, bazate pe decretele Sfântului Sinod de la Sankt-Petersburg, care prevedeau catalizarea activității fețelor bisericești în anihilarea schismaticilor lipoveni [9, inv.3.I, d. 638, 639, 640].

În anul 1865, în orașul Saratov a fost înființată „Frăția Crucii”, care avea drept scop lupta împotriva staroverilor și a credinței lor, exemplu recomandat pentru implementare și în alte gubernii. La 29 aprilie 1866, arhiepiscopul Antonie a propus Consistoriului Duhovnesc să pună în discuție această problemă. Ca urmare a corespondenței purtate mai bine de un an, toți blagocinii eparhiei, afară de cel de Chișinău, au arătat că înființarea unei frății de genul celei din Saratov nu este cu putință și nici nu are rost [202, c.33].

În 1868 Sfântul Sinod, neavând niciun răspuns, își reia propunerea și la 29 august arhiepiscopul Antonie primește o scrisoare din partea locțiitorului ober-procurorului Sfântului Sinod, Iurii Vasilievici Tolstoi, însoțită de o serie de extrase din corespondența Ministrului de Interne cu General Gubernatorul Novorosiei și Basarabiei, din care rezulta o revenire la subiectul privind combaterea schismei ortodocșilor de rit vechi [202, c.33].

În cele din urmă, în scrisoarea Arhiepiscopului Antonie către secretarul ober-procurorului Sfântului Sinod, se arată că înființarea acestor frății este foarte anevoioasă, deoarece: 1. Cu toate că în unele parohii locuiesc lipoveni, aceștia constituie obști izolate și practic nu au relații și discuții cu localnicii moldoveni. În marea lor majoritate, moldovenii nu cunosc limba rusă, tot atât de necunoscută este și limba moldovenească pentru lipoveni, iar din această cauză nu pot avea loc dezbateri pe probleme religioase. 2. Din cauza că în apropiere se află Fântâna Albă, aceste obști au pseudopreoții lor și nu simt nevoia de a căuta fețe bisericești pentru satisfacerea necesităților religioase. Până în timpul de față nu sunt cunoscute cazuri de convertire a localnicilor la credința staroveră.

S-a propus totuși ca înființarea unei frății să se încerce în ținutul Hotin, iar responsabil cu această activitate a fost numit blagocinul Krasnopoliki. Nu cunoaștem cu ce s-a sfârșit experimentul, deoarece nu avem date care ar confirma sau ar infirma activitatea lui [295, c.34-35].

Odată cu venirea în scaunul arhiepiscopal de la Chișinău a lui Pavel Lebedev, în 1872, pentru combaterea comunităților lipovenești și a influenței lor, în cadrul Seminarului teologic din Chișinău, cu acordul Sfântului Sinod, au fost introduse două cursuri noi, a câte două ore pe săptămână fiecare, în clasele a V-a și a VI-a, privind combaterea rascolului și a neoiudaismului. Finanțarea acestor cursuri s-a făcut din contul arhiepiscopului și al congreselor eparhiale. Ele aveau drept scop pregătirea de preoți misionari, care să activeze în comunitățile ortodocșilor de rit vechi. Această practică exista în restul Imperiului Rus încă din 1853 și a început odată cu emiterea decretului imperial prin care, pe lângă seminariile din regiunile unde erau mulți staroveri, se înființau secții speciale, în care studenții și elevii mai buni se pregăteau pentru activitatea antischismatică [203, c.477].

Concomitent cu modificările amintite în domeniul educației teologice, o altă acțiune a arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului, pentru în ruperea oamenilor din rândurile comunităților lipovenești și readucerea lor în sânul Bisericii Ortodoxe, a fost reluarea încercărilor de înfiripare a Bisericii omopiste. În același an, 1872, este chemat din Elizavetgrad, gubernia Herson, preotul Ioan Corobchin, care la 29 octombrie 1872 este hirotonit în catedrala de la Chișinău. Tot atunci este acceptată cererea depusă de șase familii pentru a li se autoriza înființarea unei case de rugăciuni omopiste. Pentru necesitățile noii biserici au fost aduse cărți de rit de la Moscova, precum și cărți și obiecte bisericești de la mănăstirile Curchi și Calarășauca. La cererea unității nou-formate și cu susținerea eparhială, a fost repartizat un loc pentru construcția bisericii omopiste. Drept urmare, casa de rugăciuni din mahalaua rusească, de pe strada Leovei Nr.32, a fost transformată în biserică, aceasta fiind sfințită de Corobchin [203, c.477-478].

Datele și informațiile prezentate demonstrează că atât lipovenii, cât și reprezentanții denominațiunilor amintite mai sus erau foarte activi în viața religioasă și în propagarea ideilor religioase. Din acest punct de vedere, credem că este important să stabilim raporturile pe care aceștia le aveau cu populația autohtonă românească.

Pentru a putea determina dacă populația autohtonă a fost implicată în procesele desfășurate în interiorul acestor comunități sau dacă a fost atrasă de doctrina lor religioasă, vom cita o serie de documente.

Pentru staroveri, de exemplu, avem o informație documentară din octombrie 1818, care consemnează că la Dicasteria Duhovnicească Eparhială din Chișinău s-a audiat plângerea împotriva lui Maxim Morozov, înaintată de către soția sa, Evdochia. Aceasta își învinuia soțul de faptul că el prin șiretlic a făcut-o să se cunune în ritul lipovenesc, iar acum prin bătaie o obligă să frecventeze lăcașul de cult lipovenesc din Chișinău. Drept răspuns, Maxim Morozov a arătat că este într-adevăr starover, că are 37 de ani și că s-a născut în afara hotarelor Imperiului Rus, în localitatea Dunaevți, fiind fiul lui Maxim și al Marieia Morozov din acel sat, care acum sunt morți și care, de asemenea, erau lipoveni. A fost botezat și uns cu mir de către preotul lipovean Vasilie, al cărui nume de familie nu-l mai reține, iar naș i-a fost un om din aceeași localitate, tot lipovean, Ermolai Dineevici. În 1814 a părăsit satul împreună cu alți locuitori și, trecând în Imperiul Rus, s-a stabilit în orașul Chișinău, primind supușenia rusă, fapt care poate fi confirmat de locuitorii orașului Ismail, lipovenii Ivan Sopleacov, Savellii Covalev și Grigorii Smirnov. La Chișinău s-a căsătorit cu Evdochia, despre care nu știa că este ortodoxă, deoarece o vedea des la serviciile religioase ale lipovenilor și atunci când i-a propus să se căsătorească, ea nu s-a opus, ascunzând apartenența sa confesională. Neînțelegerile în familie au apărut însă din cauza că soția sa l-a părăsit de trei ori, fugind cu trei burlaci, ba mai mult chiar, a încercat să-l otrăvească. Ca martor al faptului că Evdochia s-a căsătorit benevol, Maxim Morozov îi aduce pe toți reprezentanții obștii malorosienești și velicorosienești din Chișinău, iar pentru celelalte lucruri pe locuitorul de credință ortodoxă Macarii Vasiliev, iar din partea staroverilor pe rudele soției Nichita Orlov, Mefodii Tocarev, Ivan Semenov, Mihei Tcacev, Filact Șarovarov [8, inv.I, d.2181, f. 6-8] .

Un alt caz este cel din 31 august 1848. Arhiepiscopul Ghedeon al Poltavei informa instanțele superioare despre activitatea starostelui M. Beleaev, acuzat de faptul că săvârșește tainele religioase pentru lipovenii din Ismail și pentru cei veniți din alte locuri, de asemenea el încearcă să-i convertească pe unii locuitori, cum ar fi orășeanul Rucovișnicov. Acesta un timp a locuit în Cremenciuc, angajându-se la serviciu în 1833, la negustorii din această localitate. Din 1841 a trecut în serviciul negustorului Andrei Lapin, pe care peste un an l-a informat despre dorința sa de a pleca, anunțându-și intenția de a se căsători. La aceasta, A. Lapin i-a propus să se căsătorească cu ruda sa Evdochia, iar Rucovișnicov a căzut de acord și, mergând la Ismail, au fost cununați de către preotul lipovean Iacov Rogozinski, faptă pentru care și preotul și starostele M. Beleaev au fost arestați [2, inv.I, d.5126, f.8].

Cel mai elocvent vorbesc despre originea etnică și căile de pătrundere în Basarabia a molocanilor protocoalele ședințelor Guvernului Regiunii Basarabiei. De exemplu, în ședința din 5 august 1826 s-a ascultat, în baza raportului poliției cu nr. 745, din 3 august același an, chestiunea fugarilor găsiți la Iași, locuitori ai orașului Chișinău, molocani sau duhoborți (în original: *молоканы они же духоборцы* – n.n.). În prezența Guvernului Oblastiei, s-a interogat și s-au arătat următoarele: „Vasilii Golubov, cu vârsta de 29 de ani, s-a născut în orașul Moscova, fiind fiul lui Dimitrie și al Nataliei, locuitori ai aceluia oraș, care deja au murit și care erau molocani. În timpul devastării Moscovei de către francezi, a plecat de acolo cu tatăl său și cu fratele mai mic, Leon; în baza adeverinței deținute de tatăl său, au venit direct în orașul Ackerman, unde au trăit nu mai mult de un an, apoi tatăl lui s-a întors îndărăt la Moscova, iar el, după aceea a trecut în orașul Chișinău, împreună cu fratele său. Este înregistrat aici de către Duma orășenească ca locuitor al orașului, plătește dările de stat până în timpul de față.

Este de mic copil în credința molocanilor, care credință o împărtășește conform obiceiului: la biserică nu umblă, posturile nu le respectă conform obiceiului creștinesc, la icoane nu se închină, cruce nu își face, să se alăture credinței creștine nu dorește. Proprietate, în afară de un cal cu căruță și îmbrăcămintea trebuincioasă nu are” [4, inv.1, d.75, f. 283-283v.].

Soția acestuia, Vasilisa Golubova, în vârstă de 24 de ani, s-a născut în orașul Ackerman, avându-i ca părinți pe Zaharii și Caterina, ambii deja decedați. Din câte a auzit ea, ei au venit din orașul Moscova, fiind conșcriși ca locuitori ai orașului. S-a căsătorit acum opt ani și respectă toate obiceiurile ca și soțul său. Când s-a căsătorit, a fost cununată cu actualul soț de către locuitorul orașului Bender, Zaharev, despre care nu știe dacă mai este în viață, cununia constând numai din citirea de către Zaharev a rugăciunilor [4, inv.1, d.75, f. 283v-284].

O altă persoană, Andrei Strogov, avea vârsta de 27 de ani, fiind născut în orașul Moscova, în familia lui Savin și a Marinei. Din Moscova a fost luat de către tatăl său și dus la Nicolaev, unde a locuit timp de doi ani, apoi au trecut la Ismail, oraș în care au trăit nu mai mult de patru ani. După aceasta, tatăl său a trecut peste Dunăre, iar el a plecat la Odesa și, după aproximativ patru ani, a mers în localitatea Hâncești; aici a trăit un an, după care s-a căsătorit la Bender, cu o orfană pe numele Ana, ce locuia la bătrânul Parfion Leontievici, ambii erau din rândurile molocanilor. După doi ani, s-a stabilit la Chișinău, fiind înscris în rândurile populației de către Duma orășenească. El respectă obiceiurile molocanilor și nu dorește să treacă la religia ortodoxă [4, inv.1, d.75, f. 284v-285].

Soția acestuia, Ana, în vârstă de 25 de ani, nu-și cunoaște locul nașterii, dar știe că pe tatăl său îl chema Petru, iar pe mama sa Marfa. După moartea mamei, tatăl său a plecat peste Dunăre, iar ea a rămas în Ismail sub tutela lui Cuzima Colțov, împreună cu care a trecut în orașul Ackerman, angajându-se ca servitoare și ținătoare de copii la un grec, iar când acesta s-a strămutat la Bender, ea a plecat împreună cu dânsul. Aici a locuit la molocanul Parfion Leontievici, până când s-a căsătorit cu Andrei Strogov [4, inv.1, d.75, f. 285v].

Practic, lucruri asemănătoare se menționează și despre Iacov Crâlov, Piotr Bocaciov, Leon Golubev și Fiodor Crâlov, toți născuți în familii de molocani în orașul Moscova și plecați de acolo în timpul invadării acestui oraș de trupele lui Napoleon. Trecând prin mai multe localități, unde au avut perioade scurte de ședere, către anul 1826 aceștia se stabiliseră cu traiul la Chișinău [4, inv.1, d.75, f. 286-291].

Despre scopiți avem date atât din rapoartele de la carantine, cât și din extrasele rapoartelor judecătoriilor ținutale care, de asemenea, demonstrează că și reprezentanții acestui curent religios vin din regiunile Imperiului Rus [4, inv.1, d.865, f. 27-30v].

Fragmentele citate mai sus demonstrează foarte elocvent faptul că actorii implicați în toate mișcările, schimbările, convertirile din interiorul acestor comunități religioase erau, de fapt, reprezentanți ai diferitor curente desprinse din sânul Bisericii Ortodoxe Ruse sau, în unele cazuri, persoane de origine slavă. Acest lucru poate fi demonstrat și prin intermediul analizei onomastice a colectivităților religioase în care nu se pot depista nume românești de origine slavă. Faptul că populația românească autohtonă manifesta un dezinteres total față de alte curente și culte religioase poate fi dedus și din răspunsul dat de către Arhiepiscopul Antonie cu referire la crearea în Basarabia a unor frății ortodoxe, ce ar fi avut drept scop combaterea învățăturilor religioase greșite. În scrisoarea din 30 ianuarie 1870 către instanțele superioare ale Sfântului Sinod, acesta menționa, după cum s-a arătat și mai sus, că blagocinii, referindu-se la acest subiect, arată că crearea frățiilor în eparhie nu va aduce schimbări esențiale. Și asta, în primul rând, deoarece chiar dacă în unele parohii sunt rascolnici, ei locuiesc izolat și separat, neavând practic nicio legătură cu populația autohtonă, moldovenii, deoarece pentru o bună parte dinre ei limba rusă rămânăne necunoscută, ca și limba moldovenească pentru rascolnici. Din această cauză între ortodocși și rascolnici nu sunt posibile discuții, îndeosebi cu conținut religios. În al doilea rând, datorită faptului că Basarabi se află aproape de Fântâna Albă, comunitățile lipovenilor au avut și au pseudopreoți, iar din acest motiv refuză serviciile

preoțimii ortodoxe care intră cu ei în contact, afirmând că nu au nevoie. De aceea, se considera că ajutorul din afară (sub forma frățiilor ortodoxe) pentru convertirea rascolnicilor nu va avea rezultatul scontat. În eparhia Chișinăului pentru ortodocși nu exista vreun pericol din partea lipovenilor, deoarece nu se cunoștea nici un caz ca cineva dintre localnici să se fi convertit la religia rascolnicilor [295].

De fapt, această ultimă constatare este valabilă nu numai pentru lipoveni, dar și pentru alte culte. Studiarea actelor pe care le avem la dispoziție probează că nu inexistau cazuri de trecere a populației autohtone de la ortodoxie la altă religie, fiind semnalate doar unele „migrări” ce țin de populația de origine slavă [8;9].

De fapt, putem vorbi despre un fenomen al neafilierii populației locale la noile curente religioase, apărute în spațiul pruto-nistrean după apropierea Imperiului Rus de hotarele sale și după includerea Basarabiei în componența Imperiului. Aceasta se datorează nu atât activității desfășurate de Biserica Ortodoxă dominantă, cât spiritului de autoconservare, ca reacție a populației autohtone, precum și barierei lingvistice.

Și aici trebuie să menționăm că eforturile instituției ce reprezenta religia dominantă a statului, și așa destul de puțin palpabile, au fost reduse și mai mult în urma izolării în care s-a pomenit către sfârșitul perioadei cercetate, după ce a avut loc schimbarea politicii statului față de lipoveni și față de restul curenților religioase, în momentul întronării lui Alexandru al II-lea.

Odată cu schimbarea cursului politic față de alte confesiuni și religii, în afara celei ortodoxe dominante, puterea imperială, după cum o arată unii cercetători ai activității lui Alexandru al II-lea, și-a arătat loialitatea și îngăduința și față de rascolnici, cărora le-au fost oferite mai multe avantaje. În conformitate cu dispoziția imperială din 18 octombrie 1858, au urmat o serie de măsuri menite să asigure implicarea ortodocșilor de rit vechi în domeniul drepturilor civile. Acestora li s-au acordat beneficii atât în domeniul religios, cât și în cel civil. Conform dispozițiile legii, copiii staroverilor erau se puteau educa școlile generale, fără a fi obligați să frecventeze lecțiile de Legea Domnului; casele de rugăciuni întemeiate de către rascolnici au primit noi regulamente, care garantau existența lor legală; preoții ortodocși de rit vechi au fost scutiți de urmărire și de căutare, s-a permis repararea lăcașurilor de cult, precum și săvârșirea în ele a serviciilor divine, în conformitate cu obiceiul lor; rascolnicilor de peste hotare, în afara reprezentanților sectelor confirmate ca dăunătoare, li s-a permis intrarea în

Imperiu, iar rascolnicilor ruși li s-a dat permisiunea de a călători peste hotare. În afară de aceasta, au fost atenuate măsurile ce le opreau accesul la negoț și activități sociale, li s-a permis să se înscrie în categoriile negustorești în baza drepturilor generale, să ocupe posturi de conducere în baza alegerilor generale, să primească diferite onoruri și semne distinctive de stat. În sfârșit, pentru obținerea drepturilor depline asupra proprietăților primite prin moștenire, se prevedea instituirea unei noi metode de evidență metricală a ortodocșilor de rit vechi [283, c.233].

Și într-adevăr, această lege nu a fost doar un pas singular spre îmbunătățirea situației și schimbarea statului staroverilor din Imperiul Rus, în general, și Basarabia, în special, căci altfel el ar fi rămas fără consecințe în politica imperială și nu ar fi schimbat cu nimic statutul comunităților ortodocșilor de rit vechi.

Prin decretul imperial din 27 octombrie 1859, era emisă legea care le acorda rascolnicilor (se aveau în vedere nu doar staroverii, ci și reprezentanții altor denominațiuni) ce nu făceau parte din sectele considerate deosebit de dăunătoare, permisiunea de a fi înscriși în comunitățile orășenești și sătești din guberniile vestice ale imperiului. Permisiiunea se acorda reprezentanților curentelor nominalizate care deja aveau aflau loc de trai permanent în aceste regiuni, însă fără a se extinde și asupra celor care vor veni din alte gubernii, precizare valabilă și pentru Regiunea Basarabia, de acum și pe viitor [208, том XXXIX c.211-212].

Mai mult, în anul 1863 este emisă legea Consiliului de Stat, aprobată de către autocrator, care modifica legea despre prevenirea trecerii de la ortodoxie la rascol. Legea dispunea ca discuțiile cu respectivele persoane să fie inițiate de preotul local sau de misionari, dar ținându-se cont de preocupările oamenilor și de timpul de care dispuneau; de asemenea, se anula ultima parte a articolului 216 al Regulamentului privind pedepsele, prin care astfel de persoane erau condamnate [208, том XXXVIII c.165]. Mergându-se mai departe în egalarea în drepturi a ortodocșilor de rit vechi, prin hotărârea Comitetului de Miniștri din 29 noiembrie același an, este modificată legea privind eligibilitatea în organele de conducere locale a rascolnicilor, care nu făceau parte din sectele deosebit de dăunătoare, fiindu-le permisă ocuparea unor astfel de funcții [208, том XXXVIII c.264-265].

În continuarea acestei politici, la 10 februarie 1865, este emisă dispoziția Senatului, prin care ortodocșilor de rit vechi din regiunile Caucazului, care s-au așezat în teritoriul dat de

bună voie, li se permitea să revină în localitățile de baștină, în guberniile interioare ale imperiului, fără a fi obligatorie trecerea la ortodoxie [208, TOM XXXX c.177].

În cele din urmă, prin promulgarea legii Comitetului de Stat din 19 aprilie 1874 [208, TOM XXXX c.177] privind întocmirea și ținerea registrelor metrice, se recunoștea viața familială a staroverilor, care de acum înainte primea o conotație legală, prin validarea căsătoriilor, nașterilor și a decesurilor reprezentanților acestui curent religios. Practic, statul recunoștea existența lor alături de alte confesiuni și religii existente în Imperiul Rus.

5.1. Concluzii

În baza examinării surselor și a opiniilor exprimate în literatura istorică putem formula următoarele concluzii.

1. Declanșarea noului conflict dintre Imperiul Otoman și Imperiul Rus, în care a fost antrenat și spațiul românesc, a făcut posibil ca minoritatea confesională a ortodocșilor de rit vechi să revină sub jurisdicția autorităților ruse, factor care a generat un proces de migrare a acestui element în teritoriile imperiului deoarece contradicțiile majore, atât cu biserica dominantă, cât și cu puterea de stat, au creat o situație în care reprezentanții ortodoxiei de rit vechi nu numai că nu erau considerați ca denominațiune de către guvernarea rusă, dar nu erau recunoscuți în general, fiind percepuți ca dezbinători ai elementului slav, ai națiunii ce reprezenta Imperiul Rus.

2. Într-o astfel de situație urmau să se pomenească și lipovenii din Basarabia, odată cu anexarea ei la Imperiul Rus. În condițiile în care în perioada aflării sub auspiciile administrației domnilor Țărilor Române ei nu avut interdicții și nu au fost supuși persecuțiilor pentru exercitarea cultului lor religios, ceea ce demonstrează că acest curent religios era văzut ca o problemă doar de Biserica Ortodoxă Rusă.

3. În urma decretului imperial din 25 iulie 1811, comunitățile starovere din sudul spațiului pruto-nistean, s-au aflat totuși în condiții mult mai favorabile de organizare și evoluție, decât cele din Imperiul Rus, în general, sau cele din Basarabia centrală și de nord, în special, cauzele care au dus la o astfel de situație sunt de ordin diferit, dar, în esență, au creat pentru comunitățile lipovenești din această zonă o „oază” care oferea, în primul rând, posibilitatea de exercitare și evoluție a cultului religios, ceea ce nu exista în altă parte pe întreg teritoriul Imperiului Rus.

4. Administrația țaristă și-a dorit reluarea unei acțiuni mai vechi, inițiate încă în secolul trecut de către cneazul Grigori Potemkin, de readucere în hotarele imperiului a populației cu caracter militar, în principal, a cazacilor, astfel încât ei să poată fi antrenați în forțele militare ruse și nu ale dușmanilor acestora. Obținând rezultate nu tocmai remarcabile, proiectul totuși este reluat la începutul următorului veac, prin manifestul din 25 iulie 1811 urmărindu-se readucerea din Imperiul Otoman în hotarele Imperiului Rus a cazacilor lui Ignat Necrasov și stabilirea lor în Basarabia, pentru paza hotarelor. Se urmărea și întărirea prezenței militare ruse în zonă, și slăbirea Imperiului Otoman prin lipsirea de unități militare.

5. Anume o asemenea linie politică a deschis noi perspective pentru populația lipovenească. O bună parte a cazacilor lui Ignat Necrasov, fiind reprezentanți ai cultului ortodocșilor de rit vechi, au negociat și anumite aspecte legate de viața religioasă. Drept urmare, prin intermediul manifestului lui Alexandru I, permisiunea de liberă profesare a cultului a deschis noi perspective pentru comunitățile lipovenești din sudul Basarabiei, astfel încât au avut posibilitatea să se folosească de acest drept nu numai cazacii necrasoviști, ci și întreaga populație a ortodocșilor de rit vechi din regiune.

6. Basarabia în viziunea autorităților țariste, urma să devină un „etalon” al bunei administrări, care să fie dat drept exemplu populației din peninsula Balcanică, astfel încât toleranța față de staroveri, chiar dacă nu pe întreg teritoriul, dar cel puțin în partea cea mai bine expusă spre sud-estul Europei, nu era decât numai benefică. De circumstanțele create au beneficiat nu doar ignat-necrasoviștii, dar și întregul segment al cultului ortodocșilor de rit vechi. Această turnură în politica țărilor a dus nu numai la migrarea a unei părți din rândurile cazacilor de la sud la nord de Dunăre și la așezarea lor în regiunea Ismailului, dar, după cum arată informațiile documentare, și la o schimbare totală a populației din interiorul comunităților lipovenești. Datorită conjuncturii menționate, comunitățile din sudul spațiului interfluviului Prut–Nistru au putut să evolueze într-un alt mod, cel puțin din punct de vedere religios, decât cele din restul Basarabiei, anume aici manifestându-se cel mai evident duplicitatea în politica confesională sau religioasă a Imperiului Rus.

7. Sursele istoriografice și documentele de arhivă arată foarte clar că în regiunea Ismailului și în teritoriile învecinate, spre deosebire de tot restul Imperiului Rus, au fost construite și mănăstiri, și biserici, ceea ce nu se atestă în perioada de referință în niciuna din guberniile ruse, inițierea unor astfel de construcții de cult fiind strict interzisă prin lege. Conform legislației în vigoare, erau interzise nu numai construcțiile, dar și reparațiile necesare pentru clădirile de cult. Din

considerentele amintite, comunitățile lipovenești din centrul și nordul Basarabiei, pentru rezolvarea unor astfel de probleme, apelau la diferite „tertipurî” sau „îmbunări” ai reprezentanților administrației și chiar nici atunci nu ajungeau de fiecare dată la un rezultat scontat, obștile respective fiind obligate să-și readucă instituțiile de cult la starea lor inițială. Alta era situația în regiunea sudică, unde este elocvent exemplul bisericii din Vilcovo, care, fiind mistuită de flăcări, a fost refăcută de trei ori și s-a permis construcția în locul bisericii din lemn a uneia din piatră.

8. Aceeași paralelă poate fi făcută și în ceea ce privește politica față de comunitățile ortodocșilor de rit vechi, față de desfășurarea și exercitarea diferitor servicii de cult, precum și față de personalul de care era nevoie pentru serviciile divine. Dacă în sudul Basarabiei găsim și construcții de biserici lipovenești, și reparații ale clădirilor de cult, și o atitudine binevoitoare din partea administrației locale, mai ales în persoana lui A. S. Tucikov, și directivele țarului Nicolai I privind o atitudine mai loială față de preoții staroveri, în centrul și nordul Basarabiei ne confruntăm cu o situație diametral opusă: prigonirea lipovenilor la cea mai mică suspiciune privind activitatea de propagare a învățăturii lor, urmărirea prin toate mijloacele a fețelor bisericești sau închiderea, cu sau fără temei, a lăcașurilor de cult, cum a fost cazul mănăstirii Sârcova sau al bisericii din localitatea Cunicea.

9. În conturarea și evoluția relațiilor dintre comunitățile lipovenești și organele de stat un loc important l-a ocupat și Biserica Ortodoxă, care, prin statutul și instrumentarul său, constituia una din pârghiile statului. Evident că ea nu putea să aibă o altă atitudine decât cea a Sfântului Sinod de la Sankt-Petersburg, biserica locală fiind atât de grăbit și unilateral înglobată de către Gavriil Bănulescu-Bodoni organismului unic al Bisericii Ortodoxe Ruse.

10. Comunitățile lipovenești au avut mai multe confruntări cu autoritățile ecleziastice, care reprezentau religia dominantă. Ceea ce putem constata este faptul că multe metode de combatere a „rascolului”, folosite în restul imperiului, în arhiepiscopia Chișinăului și Hotinului nu au avut mari succese sau în general nu au dat rezultate. Amintim de activitatea lui Pavel Carasev sau a lui Ioan Corobchin în vederea instituirii Bisericii omopiste, care ar fi putut constitui un prim pas spre readucerea lipovenilor la credința ortodoxă și care câștigase de partea sa, către sfârșitul perioadei cercetate, numai șase familii lipovenești. Același lucru se poate spune și despre activitatea misionară desfășurată sau, mai exact, despre inexistența ei. Ea nu a dat rezultatele scontate, pe de o parte, din cauza unității obștilor lipovenești, iar pe de altă parte, credem, mai ales, din cauza atitudinii pe care au avut-o mai multe fețe bisericești de diferite ranguri în această problemă. Unitatea și spiritul

comunităților lipovenești, dar și omisiunile din partea administrației și a reprezentanților Bisericii Ortodoxe majoritare nu au făcut decât să izoleze și să nu permită extinderea curentului starover în Basarabia, un rol important avându-l în aceasta factorul lingvistic.

11. Analizându-se relațiile lipovenilor cu reprezentanții diferitor denominațiuni, pe de o parte, și cu populația românească autohtonă, pe de altă parte, se poate conchide că în sfera religioasă ele sunt practic insesizabile sau chiar lipsesc definitiv. Analiza materialului documentar și de arhivă demonstrează foarte clar că trecerea sau convingerea anumitor persoane de „adevărul” ce-l conțineau sistemele religioase ale acestor denominațiuni, în linii generale, se efectua în interiorul acestor comunități constituite din elementul slav migrat, lucru care poate fi confirmat și de o analiză sistematică a onomasticii persoanelor, consemnate documentar. Or, mărturiile timpului arată că existența barierei lingvistice, dar și diferența de comportament, tradiții și obiceiuri, nu au permis implicarea populației românești autohtone în disputele și convertirile lansate. Nu există niciun semnal care, cel puțin, ar sugera sau ar face vreo aluzie la o nemulțumire a localnicilor față de lipoveni sau față de alți reprezentanți ai denominațiunilor existente în Basarabia. Și acest lucru este lesne de explicat, dacă se ia în considerare modul de viață și amplasarea comunităților discutate, care erau retrase și conservatoare, păstrând o oarecare distanță față de locuitorii băștinași din spațiul interfluviului pruto-nistrean și la nivel urban (unde elementul românesc era destul de slab reprezentat), dar mai ales la cel rural, unde, de fapt, comunitățile lor au existat separat, în locuri cu o societate conservatoare bivalentă.

12. Reformele liberale inițiate de către împăratul Alexandru al II-lea, nu au lăsat intacte nici relațiile între așa-numiții rascolnici și stat. Inițierea și implementarea unor legi de ordin general, dar și nemijlocit referitoare la aceștia, a făcut posibilă schimbarea poziției și a statutului acestui segment al societății în secolul al XIX-lea. Toate eforturile statului și ale instituției bisericii de pe parcursul anilor au fost reduse la zero, iar încercările de readucere a ortodocșilor de rit vechi în sânul Bisericii Ortodoxe Ruse nikoniene nu s-au soldat cu vreun rezultat cât de puțin palpabil. Rămasă în acest proces de una singură, Biserica Ortodoxă Rusă nu mai putea obține rezultate satisfăcătoare.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Analiza și prelucrarea datelor istoriografice, precum și a materialului documentar de arhivă și a altor izvoare cu referire la istoria comunităților romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în secolul al XIX-lea generează o serie de concluzii cu referire la acest subiect.

1. Odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, se observă un proces de modificare a spectrului religios al spațiului pruto-nistean, care, cu toate că nu a transfigurat ponderea și prezența confesiunii dominante din această regiune, cea ortodoxă, totuși a dus la o diminuare procentuală a acesteia. Asistăm la un proces de dispariție a unor elemente religioase familiare interfluviului și la apariția altor noi, mai puțin cunoscute, și care acum capătă și o structură organizațională și de cult. Este cazul religiei musulmane, pe de o parte, și al celei protestante, pe de alta. În același timp, deducem și o modificare, de această dată capitală, la nivelul componentei cantitative a religiilor și confesiunilor ce au reprezentat segmentul heterodox sau cel al minorităților confesionale.

2. Pentru perioada 1812-1828, în Basarabia poate fi constatată existența următoarelor culte: romano-catolic, protestant, mozaic, armenesc, lipovenesc și a denominațiunilor molocanilor și subotnicilor, precum și a cinci mahomedani.

3. Deși datele din perioada războiului ruso-turc din 1806–1812, dar și din perioada imediat următoare anexării Basarabiei Imperiului Rus sau chiar din perioada așa-zisei autonomii, sunt foarte lapidare și în multe cazuri confuze, se poate stabili că au existat sau au fost constituite comunități romano-catolice în Hotin, Chișinău, Bălți, Ismail, precum și în colonia Crasna.

4. Cultul protestant, reprezentat în Basarabia de evangheliștii luterani, își face apariția în acest spațiu ca urmare a unei politici de colonizare promovate de către administrația țaristă și înregistrează cea mai spectaculoasă creștere numerică tocmai datorită acestei politici. Din anul 1814, când 31 de familii luterane se stabilesc în sudul Basarabiei, și până în 1828, vor fi constituite 19 colonii, dintre care majoritatea netă (evident, în afară de colonia Crasna) vor fi populate cu reprezentanți ai religiei protestante, fiind în același timp organizate și asigurate din punctul de vedere al necesităților exercitării cultului practicat.

5. Populația evreiască, cunoaște o evoluție numerică destul de impunătoare, fapt datorat poziției autorităților centrale, precum și politicilor de înlesniri și privilegii promovate. De la bun început, Basarabia a fost inclusă într-un spațiu denumit în actele juridice oficiale „hotar de sedentarizare” (*черта оседлости*), lucru care, după noi, a fost făcut cu bună știință, în vederea diminuării presiunilor provocate de problema evreiască în alte gubernii interne ruse. Anume acest

fapt orientează spre Basarabia o parte din populația evreiască din Podolia, Polonia și guberniile învecinate, ceea ce a dus, în cele din urmă, la diminuarea sau chiar la dispariția elementului sefard în favoarea celui așchenazi. Grație informațiilor documentare existente, se poate determina cu certitudine că marea majoritate a comunităților alcătuite din membrii cultului mozaic s-au stabilit în principalele orașe, precum și în târgușoarele Basarabiei, preferând mediul urban, unde s-au stabilit peste 90 % din ei.

6. Biserica armenească a cunoscut în perioada vizată o politică loială a statului, având centre la Hotin, Chișinău sau Ackerman. Totuși numărul reprezentanților acestui cult nu a înregistrat o creștere esențială, trecând cu puțin de 2 500 de persoane, dar ar fi avut o altă evoluție, dacă ar fi fost pus în aplicare proiectul lui Manuc Bei.

7. Comunitatea lipovenească era elementul cel mai flexibil, păstrându-și această caracteristică pe toată perioada cercetată sau chiar pe întreg secolul al XIX-lea. Cu toate că numărul lipovenilor variază semnificativ pe segmente scurte de timp, considerăm că numărul lor în acest spațiu pendula în jurul cifrei de 6 000 de persoane. Cert rămâne însă faptul că acest număr în perioade diferite de timp, chiar și cu intervale mici, era completat cu noi elemente datorită emigrărilor, migrărilor interne și reemigrării staroverilor. Pe lângă orașele Hotin, Chișinău, Chilia și Ismail, principalele centre ale acestui cult mai erau Belousovca, Noua Suliță și Hrubna în ținutul Hotin, Sercova și Fuzovca în Orhei, Cunicea în Iași, Muravleva în Ismail și Vilcovo, Jebreani, Caraciov și Cișmea în Ackerman.

8. Pentru exponenții diferitor denominațiuni, constatăm că pentru perioada 1812–1828 cel mai des vehiculați în actele timpului sunt subotnicii și molocanii. Dacă referitor la primii putem afirma că au fost expulzați din Basarabia de organele de stat, atunci molocanii și-au continuat existența și în perioadă următoare, fiind atestați la Chișinău, Ackerman și Bender, s-au constatat chiar și unele cazuri de așezare în mediu rural. Subliniem că din cauza numărului foarte mic, de doar câteva zeci, în cel mai bun caz, sute – ei nici nu intrau în recensăminte ori în dările de seamă prezentate în instanțele superioare.

9. În funcție de atitudinea și politica promovată de autoritățile centrale, fiecare dintre curente religioase amintite fie că a avut o evoluție dinamică sub aspectul creșterii numărului reprezentanților săi în Basarabia sau a organizării ca structură ecleziastică, fie că a fost stopat dintr-o evoluție firească sub diferite pretexte. Din perspectivă organizațională, observăm o tendință foarte clară și, de fapt unică, de încadrare și adaptare a structurilor religioase la normele și regulile de organizare ale Imperiului Rus. Aceste norme erau, orientate spre promovarea unei politici de

uniformizare și loializare maxim posibilă a amalgamului comunităților religioase din întreaga împărăție a puterii imperiale ruse.

10. Din analiza materialului documentar și factologic am putut stabili că în perioada respectivă, în spațiul cuprins între fluviile Prut și Nistru, 9,56% din numărul total al populației aparținea unor curente religioase care nu reprezentau confesiunea dominantă, adică ortodoxia, estimată, respectiv, la 90,54 % din numărul total al populației. Cât privește celelalte segmente religioase, în ordine descrescătoare după ortodocși urmau evreii cu 5,86%, luteranii cu 1,56%, lipovenii cu 1,15%, armenii cu 0,53 % și romano-catolicii cu 0,46%.

11. Informațiile statistice care ne stau la dispoziție demonstrează foarte clar că acest segment al populației a fost în creștere și a ajuns să constituie peste 12 la sută din numărul total a populației.

12. Cu toate că acest număr este relativ mic, la sfârșitul secolului al XIX-lea numărându-se 361 100 de persoane care reprezentau populația eterodoxă a Basarabiei, la el s-a putut ajunge numai datorită politicii religioase și demografice promovate de Imperiul Rus, care i-a favorizat creșterea. Și dacă în perioada anterioară (1812–1828) evoluția și dinamica pozitivă a elementelor ce constituiau acest segment al populației a crescut rapid, mai ales datorită infuziilor externe prin intermediul politicii de colonizare, atunci în perioada studiată în acest capitol un astfel de factor își pierde simțitor din importanță, fiind înlocuit, mai ales, prin sporul natural. Practic, pentru segmentul temporal dat, avem o perioadă foarte scurtă de după abolirea autonomiei, adică după anul 1828, când elementul colonizator deținea un loc important în sporul demografic al populației, după care creșterea naturală îi va prelua locul în mod evident.

13. Evoluția comunităților religioase din Basarabia a depins în mare parte de atitudinea și poziționarea autorităților și a instituțiilor puterii imperiale. Or, altfel nu credem că ar fi fost posibil să vorbim despre o evoluție a obștilor religioase sau etno-confesionale. Și asta din cauza că, în momentul în care nu conveneau politicii promovate de administrația țaristă, ele puteau, în cel mai bun caz, să fie strămutate din regiune, așa cum s-a procedat cu tătarii, sau puteau fi exilate în Siberia, cum s-a procedat cu reprezentanții curentului religios al subotnicilor.

14. Pe tot parcursul perioadei nu sunt semnalate schimbări bruște în ceea ce privește spectrul religios al spațiului pruto-nistrean, el evoluând, în cea mai mare parte, în baza sporului natural și, după cum am menționat deja, elementul ortodox rămânea preponderant.

15. O perturbare a procentajului și a ponderii acestui segment al populației, poate fi observat în anii '80–'90 ai veacului al XIX-lea, schimbare bruscă care nu este una *de facto*, ci se datorează,

mai curând, inexactității datelor folosite de o serie de autori preocupați de problemă, care nu au analizat în mod critic datele avute la dispoziție.

16. Comparând repartizarea acestor confesiuni pe teritoriul din interfluviul pruto-nistean, se constată că cel mai divers populat este, în primul rând, centrul administrativ al Basarabiei, adică Chișinăul, unde puteau fi găsiți reprezentanți ai tuturor confesiunilor enumerate, lucru firesc după părerea noastră. Chișinăul este urmat, în mod neașteptat, de două dintre orașele aflate la extremitățile acestui spațiu – Hotin și Ismail. În funcție de „preferințe”, se poate constata că în ținuturile Ismail, Hotin, Soroca și Iași era concentrată o populație romano-catolică, populația protestantă era stabilită în ținutul Ackerman, având enclave în Chișinău și Iași, comunitatea armenescă se afla preferențial în ținuturile Chișinău, Hotin și Iași, cea evreiască avea cea mai mare obște la Hotin, Chișinău și Iași, iar comunitatea ortodocșilor de rit vechi era dislocată preferențial în ținuturile Ismail, Chișinău, Soroca și Hotin.

17. Sub aspectul așezării rural–urban, mediul orășenesc era evident preferat de comunitățile evreiești și de cele armene. Cu toate că, pe la mijlocul secolului, administrația și autoritățile țariste au încercat constituirea în Basarabia a unor colonii agricole evreiești, populația lor a avut o pondere destul de nesemnificativă și, în cele din urmă, încercarea a suferit eșec.

18. Elementul evanghelic-luteran sau protestant, în marea lui majoritate, după cum s-a demonstrat în baza datelor statistice, a fost concentrat în coloniile din sudul Basarabiei, dar schimbările în legislația rusă privind drepturile de proprietate, survenite după reforma țărănească din 1861, au făcut posibil ca acest element, în ultimul sfert de veac, să se extindă, comunități luterane fiind semnalate și în centrul, și în nordul spațiului pruto-nistean.

19. Atât reprezentanții confesiunii romano-catolice, cât și cei ai ortodocșilor de rit vechi nu au avut un vector clar definit, aceștia stabilindu-se și în mediul urban, și în cel rural, de cele mai dese ori orientându-se spre comunități care se statorniciseră deja într-o anumită zonă.

20. Administrația imperială rusă avea o atitudine diferențiată față de confesiunea catolică și cea protestantă, atât în întregul imperiu, cât și în spațiul pruto-nistean.

21. Față de minoritatea romano-catolică, guvernul rus a manifestat, de cele mai dese ori, o politică de opresiune, care, în cazul Basarabiei, s-a manifestat prin impedimente de diferit ordin în organizarea și structurarea cultului latin. Aceasta, spre deosebire de guberniile din nord-vestul imperiului, unde se atestau adevărate persecuții, cuprinse într-un spectru foarte larg, de la mituire și până la exterminarea fizică a preoților și a enoriașilor romano-catolici.

22. Evanghelico-luteranii, beneficiind de loialitatea statului, au știut să folosească situația pentru atingerea propriilor scopuri, dacă luăm în calcul rolul pe care l-a avut biserica respectivelor comunități.

23. Analiza politicii religioase a Imperiului Rus față de catolici și protestanți probează că a existat un principiu de prioritate în politica confesională și o diferențiere a atitudinilor.

24. Cercetând problema celor două grupuri confesionale, subliniem că cultul latin era ținta preferențială a „agresiunii” din partea statului, deoarece se considera că reprezentanții acestuia sunt imposibil de rusificat și de convertit la ortodoxie, iar pe lângă toate, confesiunea catolică mai era și „prizoniera” problemei poloneze.

25. În cazul protestanților acțiunile din partea statului erau interpretate ca fiind mai benefice (ceea ce nu reprezenta întocmai realitatea), drept rezultat obținându-se atitudinea loială a societății civile față de statalitatea rusă.

26. În secolul al XIX-lea, în continuarea unei tradiții mai vechi, catolicismul era văzut de ideologia oficială și de societatea rusă (dar nu și de cea autohtonă), ca o religie a străinilor și a dușmanilor Rusiei, pe când evanghelico-luteranismul era susținut de către stat prin diferite modalități. Cauzele unui astfel de tratament erau variate. Catolicismul se asocia, pentru o bună parte din țarii ruși, cu o ideologie străină și periculoasă statalității ruse, capabilă să opună rezistență puterii autocrato-patriarhale și patriarhale. Biserica protestantă nu a avut însă manifestări evidente de a ieși de sub tutela statului și, în același timp, depindea de puterea imperială rusă. Un rol important în atitudinea negativă față de catolici l-a avut și faptul că societatea rusă și mentalitatea de mare putere rusească (și din nou trebuie să excludem de aici societatea basarabeană), pe parcursul secolelor, s-au construit prin opunerea categorică față de tot ceea ce este occidental, inclusiv față de religia occidentală, considerată a fi prin excelență catolică.

27. Luteranii, reprezentați în majoritate prin etnia germană, au avut o pondere mult mai considerabilă în politica de stat și, în comparație cu catolicii, luau parte mult mai active la viața socială, politică, economică, culturală ș.a.

28. Relațiile dintre religii și biserici erau diferite. Cele mai conflictuale erau considerate confesiunile care nu erau dispuse să accepte rusificarea și convertirea la Biserica Ortodoxă și în acest caz evident că pe primul loc se situa nu altcineva decât cultul latin.

29. Nuanțele specifice contextului general al Imperiului Rus pot fi observate și în Basarabia, dar cu rezerva de a se lua în considerare, pe de o parte, amplasarea geografică a acestei regiuni, (ne

referim la poziția îndepărtată de centru și de aici la o influență mult mai slabă a autorităților), iar pe de altă parte, componența etnică a societății, care rămânea preponderent românească, cu specificul și caracteristicile sale în atitudinea față de diferite confesiuni.

30. Declanșarea noului conflict dintre Imperiul Otoman și Imperiul Rus, în care a fost antrenat și spațiul românesc, a făcut posibil ca minoritatea confesională a ortodocșilor de rit vechi să revină sub jurisdicția autorităților ruse, factor care a generat un proces de migrare a acestui element în teritoriile imperiului deoarece contradicțiile majore, atât cu biserica dominantă, cât și cu puterea de stat, au creat o situație în care reprezentanții ortodoxiei de rit vechi nu numai că nu erau considerați ca denominațiune de către guvernarea rusă, dar nu erau recunoscuți în general, fiind percepuți ca dezbinători ai elementului slav, ai națiunii ce reprezenta Imperiul Rus.

31.Într-o astfel de situație urmau să se pomenească și lipovenii din Basarabia, odată cu anexarea ei la Imperiul Rus. în condițiile în care în perioada aflării sub auspiciile administrației domnilor Țărilor Române ei nu avut interdicții și nu au fost supuși persecuțiilor pentru exercitarea cultului lor religios, ceea ce demonstrează că acest curent religios era văzut ca o problemă doar de Biserica Ortodoxă Rusă.

32. În urma decretului imperial din 25 iulie 1811, comunitățile starovere din sudul spațiului pruto-nistean, s-au aflat totuși în condiții mult mai favorabile de organizare și evoluție, decât cele din Imperiul Rus, în general, sau cele din Basarabia centrală și de nord, în special, cauzele care au dus la o astfel de situație sunt de ordin diferit, dar, în esență, au creat pentru comunitățile lipovenești din această zonă o „oază” care oferea, în primul rând, posibilitatea de exercitare și evoluție a cultului religios, ceea ce nu exista în altă parte pe întreg teritoriul Imperiului Rus.

33.Administrația țaristă și-a dorit reluarea unei acțiuni mai vechi, inițiate încă în secolul trecut de către cneazul Grigorii Potemkin, de readucere în hotarele imperiului a populației cu caracter militar, în principal, a cazacilor, astfel încât ei să poată fi antrenați în forțele militare ruse și nu ale dușmanilor acestora. Obținând rezultate nu tocmai remarcabile, proiectul totuși este reluat la începutul următorului veac, prin manifestul din 25 iulie 1811 urmărindu-se readucerea din Imperiul Otoman în hotarele Imperiului Rus a cazacilor lui Ignat Necrasov și stabilirea lor în Basarabia, pentru paza hotarelor. Se urmărea și întărirea prezenței militare ruse în zonă, și slăbirea Imperiului Otoman prin lipsirea de unități militare.

34. Anume o asemenea linie politică a deschis noi perspective pentru populația lipovenească. O bună parte a cazacilor lui Ignat Necrasov, fiind reprezentanți ai cultului ortodocșilor de rit vechi, au negociat și anumite aspecte legate de viața religioasă. Drept urmare, prin intermediul manifestului lui Alexandru I, permisiunea de liberă profesare a cultului a deschis noi perspective pentru comunitățile lipovenești din sudul Basarabiei, astfel încât au avut posibilitatea să se folosească de acest drept nu numai cazacii necrasoviști, ci și întreaga populație a ortodocșilor de rit vechi din regiune.

35. Basarabia în viziunea autorităților țariste, urma să devină un „etalon” al bunei administrări, care să fie dat drept exemplu populației din peninsula Balcanică, astfel încât toleranța față de staroveri, chiar dacă nu pe întreg teritoriul, dar cel puțin în partea cea mai bine expusă spre sud-estul Europei, nu era decât numai benefică. De circumstanțele create au beneficiat nu doar ignat-necrasoviștii, dar și întregul segment al cultului ortodocșilor de rit vechi. Această turnură în politica țărilor a dus nu numai la migrarea a unei părți din rândurile cazacilor de la sud la nord de Dunăre și la așezarea lor în regiunea Ismailului, dar, după cum arată informațiile documentare, și la o schimbare totală a populației din interiorul comunităților lipovenești. Datorită conjuncturii menționate, comunitățile din sudul spațiului interfluviului Prut–Nistru au putut să evolueze într-un alt mod, cel puțin din punct de vedere religios, decât cele din restul Basarabiei, anume aici manifestându-se cel mai evident duplicitatea în politica confesională sau religioasă a Imperiului Rus.

36. Sursele istoriografice și documentele de arhivă arată foarte clar că în regiunea Ismailului și în teritoriile învecinate, spre deosebire de tot restul Imperiului Rus, au fost construite și mănăstiri, și biserici, ceea ce nu se atestă în perioada de referință în niciuna din guberniile ruse, inițierea unor astfel de construcții de cult fiind strict interzisă prin lege. Conform legislației în vigoare, erau interzise nu numai construcțiile, dar și reparațiile necesare pentru clădirile de cult. Din considerentele amintite, comunitățile lipovenești din centrul și nordul Basarabiei, pentru rezolvarea unor astfel de probleme, apelau la diferite „tertipurî” sau „îmbunări” ai reprezentanților administrației și chiar nici atunci nu ajungeau de fiecare dată la un rezultat scontat, obștile respective fiind obligate să-și readucă instituțiile de cult la starea lor inițială. Alta era situația în regiunea sudică, unde este elocvent exemplul bisericii din Vilcovo, care, fiind mistuită de flăcări, a fost refăcută de trei ori și s-a permis construcția în locul bisericii din lemn a uneia din piatră.

37. Aceași paralelă poate fi făcută și în ceea ce privește politica față de comunitățile ortodocșilor de rit vechi, față de desfășurarea și exercitarea diferitor servicii de cult, precum și față

de personalul de care era nevoie pentru serviciile divine. Dacă în sudul Basarabiei găsim și construcții de biserici lipovenești, și reparații ale clădirilor de cult, și o atitudine binevoitoare din partea administrației locale, mai ales în persoana lui A. S. Tucikov, și directivele țarului Nicolai I privind o atitudine mai loială față de preoții staroveri, în centrul și nordul Basarabiei ne confruntăm cu o situație diametral opusă: prigonirea lipovenilor la cea mai mică suspiciune privind activitatea de propagare a învățăturii lor, urmărirea prin toate mijloacele a fețelor bisericești sau închiderea, cu sau fără temei, a lăcașurilor de cult, cum a fost cazul mănăstirii Sârcova sau al bisericii din localitatea Cunicea.

38. În conturarea și evoluția relațiilor dintre comunitățile lipovenești și organele de stat un loc important l-a ocupat și Biserica Ortodoxă, care, prin statutul și instrumentarul său, constituia una din pârghiile statului. Evident că ea nu putea să aibă o altă atitudine decât cea a Sfântului Sinod de la Sankt-Petersburg, biserica locală fiind atât de grăbit și unilateral înglobată de către Gavriil Bănulescu-Bodoni organismului unic al Bisericii Ortodoxe Ruse.

39. Comunitățile lipovenești au avut mai multe confruntări cu autoritățile ecleziastice, care reprezentau religia dominantă. Ceea ce putem constata este faptul că multe metode de combatere a „rascolului”, folosite în restul imperiului, în arhiepiscopia Chișinăului și Hotinului nu au avut mari succese sau în general nu au dat rezultate. Amintim de activitatea lui Pavel Carasev sau a lui Ioan Corobchin în vederea instituirii Bisericii omopiste, care ar fi putut constitui un prim pas spre readucerea lipovenilor la credința ortodoxă și care câștigase de partea sa, către sfârșitul perioadei cercetate, numai șase familii lipovenești. Același lucru se poate spune și despre activitatea misionară desfășurată sau, mai exact, despre inexistența ei. Ea nu a dat rezultatele scontate, pe de o parte, din cauza unității obștilor lipovenești, iar pe de altă parte, credem, mai ales, din cauza atitudinii pe care au avut-o mai multe fețe bisericești de diferite ranguri în această problemă. Unitatea și spiritul comunităților lipovenești, dar și omisiunile din partea administrației și a reprezentanților Bisericii Ortodoxe majoritare nu au făcut decât să izoleze și să nu permită extinderea curentului starover în Basarabia, un rol important avându-l în aceasta factorul lingvistic.

40. Analizându-se relațiile lipovenilor cu reprezentanții diferitor denominațiuni, pe de o parte, și cu populația românească autohtonă, pe de altă parte, se poate conchide că în sfera religioasă ele sunt practic insesizabile sau chiar lipsesc definitiv. Analiza materialului documentar și de arhivă demonstrează foarte clar că trecerea sau convingerea anumitor persoane de „adevărul” ce-l conțineau sistemele religioase ale acestor denominațiuni, în linii generale, se efectua în interiorul

acestor comunități constituite din elementul slav migrat, lucru care poate fi confirmat și de o analiză sistematică a onomasticii persoanelor, consemnate documentar. Or, mărturiile timpului arată că existența barierei lingvistice, dar și diferența de comportament, tradiții și obiceiuri, nu au permis implicarea populației românești autohtone în disputele și convertirile lansate. Nu există niciun semnal care, cel puțin, ar sugera sau ar face vreo aluzie la o nemulțumire a localnicilor față de lipoveni sau față de alți reprezentanți ai denominațiunilor existente în Basarabia. Și acest lucru este lesne de explicat, dacă se ia în considerare modul de viață și amplasarea comunităților discutate, care erau retrase și conservatoare, păstrând o oarecare distanță față de locuitorii băștinași din spațiul interfluviului pruto-nistean și la nivel urban (unde elementul românesc era destul de slab reprezentat), dar mai ales la cel rural, unde, de fapt, comunitățile lor au existat separat, în locuri cu o societate conservatoare bivalentă.

41. Reformele liberale inițiate de către împăratul Alexandru al II-lea, nu au lăsat intacte nici relațiile între așa-numiții rascolnici și stat. Inițierea și implementarea unor legi de ordin general, dar și nemijlocit referitoare la aceștia, a făcut posibilă schimbarea poziției și a statutului acestui segment al societății în secolul al XIX-lea. Toate eforturile statului și ale instituției bisericii de pe parcursul anilor au fost reduse la zero, iar încercările de readucere a ortodocșilor de rit vechi în sânul Bisericii Ortodoxe Ruse nikoniene nu s-au soldat cu vreun rezultat cât de puțin palpabil. Rămasă în acest proces de una singură, Biserica Ortodoxă Rusă nu mai putea obține rezultate satisfăcătoare.

Recomandări. Cercetările efectuate de noi pe marginea acestui subiect demonstrează posibilitatea de aducere în circuitul științific a noi date relevante cu referire la istoria spațiului pruto – nistean, din care considerente este recomandabilă

- continuarea investigației tematicii date prin teze de magistrat și doctorat, care ar scoate în evidență diferite aspecte ale vieții minorităților religioase din această regiune.

- extindere a tematicii de cercetare atât pe segmentul cronologic, cât și pe cel problematic. În primul caz ne referim la o extindere a cercetării, ce ar depăși anii de împărăție a lui Alexandru al II, unde se opresc cercetările noastre și ar merge până în secolul XXI, și a scrierii a unei istorii confesionale complexe, critice și comparative a diferitor comunități religioase pe parcursul diferitor segmente de timp și sub diferite guvernări. În cea de a doua situație ne referim la extinderea subiectelor legate atât de evoluția istorică a diferitor comuniuni religioase din spațiul pruto-nistean, cât și o abordare sistemică a unor laturi precum viața cultică, implicații și valori culturale sau sociale și economice, precum și studiul vieții cotidiene.

- necesită a fi cercetat zona referitoare la relațiile intrerconfeionale, precum și a celor dintre autohtoni și reprezentanții diferitor curente religioase, segment care încă nu a fost supus atenției cercetătorilor.

- pentru desiminarea informațiilor cu referire la istoria minorităților confesionale din Basarabia se recomandă includerea tematicii respective atât în conținuturile prelegerilor universitare, cât și în conținutul diferitor materiale cu caracter științific. În felul acesta, se vor putea aduce la cunoștința publicului realitățile istorice, contribuindu-se și prin aceasta la înțelegerea și rezolvarea unor situații de conflict ce apar în societatea din Republica Moldova, unele din ele fiind generate anume de necunoașterea datelor istorice cu referire la diferite culte. Acest lucru este cu atât mai actual, cu cât cursul european acceptat de Republica Moldova se referă și la acest subiect.

- informarea liderilor și comunităților confesionale referitor la trecutul său de pe teritoriul Republicii Moldova precum și inițierea unor proiecte comune de cercetare pe acest segment cu antrenarea activă a reprezentanților acestora cu prezentarea rezultatelor finale la diferite foruri științifice internaționale.

- sensibilizarea mass-media cu privire la sporirea numărului de emisiuni și subiecte ce ar trata de asemenea problema trecutului istoric al diferitor minorități confesionale de pe teritoriul Republicii Moldova, statutul pe care l-au avut acestea, precum și bunele tradiții și exemple ce au persistat și sau încetățenit în societate.

BIBLIOGRAFIE

1. **ANRM**, Fondul 1, *Senatorii președinți în Divanurile Principatelor Moldova și Valahia*, 1808 – 1812: 1199,1264;
2. **ANRM**, Fondul 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei*, 1812-1917: 5, 70, 495, 554, 620, 870, 1071, 1073, 1074, 1199, 1264, 1375, 1376, 1484, 1536, 1545, 2134, 2170, 2281, 2691, 3381, 3932, 4126, 5126, 5363, 5758, 6264, 7062, 7507, 7576, 7640, 7641, 7681, 7787, 7879, 7790, 8021, 8344;
3. **ANRM**, Fondul 3, *Consiliul regional al Basarabiei*, 1818-1873: 25 ;
4. **ANRM**, Fondul 5, *Guvernul regiunii Basarabia*, 1813-1828: 495, 621 și Fondul 6, *Administrația guberniei Basarabia* (1828-1918): 75, 669, 865 ;
5. **ANRM**, Fondul 7, *Biserica evanghelico-luterană din Chișinău*, 1838-1944: 2, 4, 15, 21 ;
6. **ANRM**, Fondul 75, inv.1, d.107 ;
7. **ANRM**, Fondul 205, *Dicasteria duhovnicească din Chișinău* 1812-1832 : 491, 2181 ;
8. **ANRM**, Fondul 208, *Consistoriul Duhovnesc din Chișinău* 1832-1940: 26, 99, 1837, 2136; Inventar III-I, dosar 100, 120, 638, 639, 640;
9. **ANRM**, Fondul 305, *Biroul coloniștilor străini din Basarabia*, 1816-1833 : 57, 80, 225, 236, 385.
10. **Arhiva Națională a Federației Rusiei**, filiala or.Saratov (în continuare ANFRS), Fondul 365, dosar 87, 260.
11. **Arhiva Națională a Lituaniei**, Fondul *Особой канцелярии, Дело № 1795*.
12. **Arhivele Statului din Odessa**, Fondul 6, Comitetul de tutelă a coloniștilor sudului Rusiei, inventar 3, dosar 14605 pe <http://derjarhiv.jdessa.gov.ua/Main.asp?sect=Page&IDPage=26188&id=130>.
13. Arbore Zamfir. *Basarabia în secolul al XIX-lea*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898. 790 p.
14. Arbore Zamfir. *Dicționarul geografic al Basarabiei*. București: Ed. Socec, 1904, 237 p.
15. Bezveconi Gheorghe G. *Armenii în Basarabia*. Extras din: „Din trecutul nostru”, Nr. 3-4, 1934, Chișinău: Tipografia uniunii Clericilor ortodocși din Basarabia, 1934, 68 p.
16. Boldur Alexandru. *Istoria Basarabiei*. București: Editura Victor Frunză, 1992, 544 p.
17. Cazacu P. *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812-1918*. Chișinău: Editura „Știință”, 1992, 445 p.
18. Chirtoacă Ion. *Chișinăul*. În : *Destin Românesc*, 2008, IV, nr 2 (60), p. 57-70.
19. Chirtoagă, Ion, Chirtoagă, Valentina. *O nouă sursă pentru studierea evoluției procesului demografic în sudul Basarabiei*. În: *Revista de istorie a Moldovei*, 1998, nr. 3-4, p. 96-99.
20. Chirtoagă Valentina. *Considerații privind activitatea meșteșugărească și industrială în localitățile etnicilor germani din Basarabia în sec. al XIX-lea începutul sec. al XX-lea*. În: *Revista de etnografie și culturologie*, 2001, Vol. V, p. 138-140.

21. Chirtoagă Valentina. Învățăământul în colonia germană Arțiz în sec. XIX – începutul sec. XX. În: Tyragetia, 2003, nr. XII, p. 175-180.
22. Chirtoagă Valentina. Învățăământul secundar în coloniile germane din Basarabia. În: Tyragetia, 2004, XIII, p. 139-142.
23. Chirtoagă Valentina. Fondarea localităților germane din Basarabia în a doua jumătate a sec. XIX-lea – înc. sec. XX. În: Destin Românesc, 2008, nr. 2-3, p. 164-177.
24. Chirtoagă Valentina. Considerații privind viața religioasă în localitățile etnicilor germani din Basarabia în sec. XIX – înc. sec. XX. În: Revista de etnografie și culturologie, 2008, nr. 3, p. 150-154.
25. Chirtoagă Valentina. Evoluția etnodemografică a populației Basarabiei de sud în primele decenii ale sec. XIX-lea. În: Tyragetia, 2000, nr. 9, p. 229-237.
26. Chirtoagă Valentina. Colonizarea Basarabiei de Sud cu germani la înc. secolului XIX: premise, obiective, etape. În: Destin Românesc, 2010, nr. 1, p. 119-130.
27. Ciobanu Ștefan. Basarabia. Populația. Istoria. Cultura, Știința. Chișinău: (Prima ediție a apărut în 1941 în limba franceză)1992, 156 p.
28. Ciobanu Șt. Basarabia. Chișinău: Universitas, 1993, 450 p.
29. Ciobanu Ștefan. Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă. Chișinău: Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi”, 1923, 343 p.
30. Dmitriev P.G. Contribuții documentare la istoria minorităților naționale din Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea. În: Revista de istorie a Moldovei, 1994, nr. 2, p. 46- 61.
31. Dmitriev, P. G. Recensămintele populației din Moldova în anii 1772 și 1774 ca izvor de studiere a istoriei sociale. În: Materialele sesiunii științifice a Institutului de istorie al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS, 1961, p. 245-251.
32. Fassel Luminița. O istorie de 126 de ani: germanii din Basarabia. În: Patrimoniu, 1991, nr. 3, p. 15-26.
33. Fassel Luminița. Istoria școlii germane din Basarabia în timpul administrației rusești 1812–1917. O propunere de periodizare pe <http://www.alil.ro/wp-content/uploads/2012/08/LUMINI%C5%A2A-FASSEL.pdf> (vizitat 15.03.2014).
34. Gabor A. Dr. Istoricul comunității catolice din Chișinău, Iași: Presa Bună, 1934, 69 p.
35. Gumenâi Ion. Apariția și evoluția comunității catolice de la Hotin de până la 1812. În: Analecta Catholica, 2010, vol. IV, 4, p. 131-141.
36. Gumenâi Ion. Aspects concerning the confessional politics of the Russian Empire at its western bordaries (The case of Bessarabia). În: Selectet aspects of transformation in countries of central and central-estern Europe. A book dedicated to professor Oleh Shably upon the 50th anniversary of scientific work. Pelpin: University of Gdansk Bernardinum, 2010, p. 261-270.

37. Gumenâi Ion. Aspecte privind politica confesională a Imperiului Rus la hotarele sale vestice. În: Buletinul Științific, Revistă de Etnologie, Științele Naturii și Muzeografie, 2008, serie nouă, V.7(20), p. 114-122.
38. Gumenâi Ion. Dinamica numărului populației lipovene în Basarabia în perioada 1812-1825. În: Tyragetia, Istorie, Muzeografie, 2007, vol. I, nr. 2, p.153-158.
39. Gumenâi Ion. File din istoria parohiei romano-catolice din Hotin în secolul al XIX-lea. În: Analecta catolica, 2011, vol. V-VI, p. 287-303.
40. Gumenâi Ion. Imperiul Rus și politica de supunere administrativă și izolare a Bisericii Catolice. În: Probleme actuale de istorie națională. Studii în onoarea profesorului Pavel Parasca. Chișinău: 2009, p.135-161.
41. Gumenâi Ion. Modificarea spectrului religios al Basarabiei (1812–1828). În: Buletinul Științific, Revistă de Etnologie, Științele Naturii și Muzeografie, serie nouă, 2009 vol. 11, p. 253-263.
42. Gumenâi Ion. Molocanii din Basarabia. Originile și componența etnică. În: Arhiva Moldaviae, 2010, Nr. 1, p. 46-54.
43. Gumenâi Ion. Numărul populației evreiești și repartizarea acestora în mediul rural și urban din Basarabia (1812–1861). În: Tyragetia, Istorie, Muzeografie, 2010, vol. III, nr. 2, p. 179 – 183.
44. Gumenâi Ion. Politica confesională ca element de deznaționalizare în strategiile imperiale ruse la hotarele sale vestice (Cazul guberniilor de nord vest și Basarabiei). În: Politici imperiale în estul și vestul spațiului românesc, Oradea: 2010, p. 257-270.
45. Gumenâi Ion. Politica demografică a Imperiului Rus față de minoritățile confesionale din Basarabia, în prima jumătate a secolului XIX. În: Confluente identitare și realități demografice la est de Carpați în secolele XIX–XX. Iași: 2011, p. 89-105.
46. Gumenâi Ion. Politica religioasă a Imperiului Rus față de confesiunea catolică și luterană din Basarabia. În: Pontes. Review of South East European Studies, 2009, III-IV, p. 68-75.
47. Hurmuzaki E. Documente privitoare la istoria românilor (serie nouă). București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1962, 766 p.
48. Iorga N. Documente Callimachi. vol. I, București: Ed. Minerva, 1902, 760 p.
49. Mehmed Mustafa A. Documente turcești privind istoria României. vol.III, 1791-1812. București: Editura Academiei Române, 1986, 396 p.
50. Naghiu Iosif. Biserici Catolice în Basarabia. În: Viața Basarabiei, 1944, nr. 3-4, Retipărit În: Analecta Catholica, 2012, vol. V , p. 339-342.
51. Naghiu Iosif. Catehisme catolice românești în secolele XVII-XVIII. În: Cultura creștină, 1943, p.593-601.

52. Neamțu A. Considerații asupra învățământului primar din coloniile germane de pe teritoriul Basarabiei (1812 - 1914). În: Revista de Istorie a Moldovei, 1997, nr. 1-2 , p. 48-56.
53. Nesterov Tamara. Arhitectura Catedralei romano-catolice „Proveniența Divină” din Chișinău. În: Analecta Catholica, 2007, vol. I, p. 173-179.
54. Nesterov Tamara, Arhitectura Catedralei „Sfântul Ierarh Nicolae” din Bălț. În: Analecta Catholica, 2007, vol. I, p. 201-209.
55. Nesterov Tamara. Biserica romano-catolică din orașul Soroca. În: Analecta Catholica, 2008, vol. II, p. 257-263.
56. Nesterov Tamara. Capela de la cimitirul catolic din Chișinău. În: Analecta Catholica, 2009, vol. III, p. 171-175.
57. Nistor Ion. Istoria Basarabiei. Chișinău: Cartea moldovenească, 1991, 295 p.
58. Pamfile Tudor. Ținutul Hotin la 1817. Chișinău: Editura Societății „Glasul Țării”, 1920, 32 p.
59. Ploșnița E. Coloniștii germane în Basarabia. În: Akademos, 2011, nr.1, p.126-130.
60. Popovici L.C. O statistică a armenilor în Țările Române la 1809. În: Arhivele Basarabiei, 1930, nr. 3, p.295-299.
61. Popovschi N. Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși. Chișinău: Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1931, 511 p.
62. Poștarencu Dinu. Numărul populației Basarabiei la 1812. În: Destin Românesc, 2006, nr. 2, serie nouă, p. 25-37.
- 62a. Poștarencu Dinu. Evoluția demografică a orașelor basarabene în prima jumătate a secolului al XIX-lea pe <http://www.bessarabia.ru/demografic.htm>; (vizitat 11.01.2013)
63. Poștarencu Dinu. Contribuții la istoria modernă a Basarabiei. Chișinău: Ed. „Grafema Libris”, 2009, vol. 2, 135p.
64. Poștarencu Dinu. Persecutarea unor polonezi din județul Hotin după insurecția din 1863. În: Analecta Catholica, 2010, vol. IV, p. 225-235
65. Poștarencu Dinu. Secvențe din istoria bisericii romano-catolice din Chișinău. În: Analecta Catholica, 2010, vol. IV, p.351-357.
66. Stratulat Ion. Coloniile germane din sudul Basarabiei. În: Tyragetia, 1997, nr. IV-V, p. 235-239.
67. Ștefănescu Melchisedec. Lipovenismul, adică schismaticii sau rascolnicii și ereticii rusești, după autori ruși și izvoare naționale române. București : Imprimeria Națională Alexandru Rădulescu, 1871, 564 p.
68. Svetlicinâi Rodica. Minoritățile naționale din Basarabia la sfârșitul secolului XIX-lea - începutul secolului XX (considerații privind ponderea numerică, situația economică, politică și socială). În: Revista de istorie a Moldovei, 2005, nr. 3, p. 43-59.

69. Tomescu Constantin N. Catagrafia Basarabie la 1820, 127 sate din Ținutul Orheiului. Chișinău: Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1931, 43p.
70. Tomuleț Valentin. Politica comercial – vamală a țarismului în Basarabia (1812 - 1830), Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei și Republica Moldova. Chișinău: CEP USM, 2002, 368 p.
71. Tomuleț Valentin. Politica comercial – vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812 - 1868). Chișinău: CEP USM, 2002, 460 p.
72. Turliuc Cătălin, Ceașu Mihai-Ștefan, Vitcu Dumitru. Izvoare statistice privind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX–XX. Iași: Editura Junimea, 2011, 248 p.
73. Vascenco Victor. Originea numelui etnic la lipoveni, În: Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте, 2001, Выпуск 3, с 86-103.
74. Uricariul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor. sub redacția lui T. Codrescu, vol. IV, Iași: 1857, 376 p.
75. Абакумова-Забунова Наталия. Старообрядческие монастыри и скиты в Бессарабии. În : Revista de etnologie și culturologie, 2011, volumul IX-X, p. 75-81.
76. Аксаков И. С., Записка о бессарабских раскольниках ре http://dugward.ru/library/aksakovy/iaksakov_zapiska_o_bessarabskih.html (vizitat 08.09.2012)
77. Алексанян О.С. Армяне и армянская церковь в Молдавии. În: Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов). Ереван: Институт Истории, 2012, 167 – 177.
78. Айсфельд А. Российские немцы и самоуправление: планы и действительность. În: Немцы России: социально-экономическое и духовное развитие 1871–1914. Материалы 8-й международной научной конференции. Москва, 13-16 октября 2001г. Москва: Изд. «МДЦ Холдинг», 2002, с.30-54.
79. Амбарцумов И. В. Армяно – католический вопрос в российской империи в начале XX в. În: Христианские чтения, 2012, № 4, с. 84 - 106.
80. Ананян Ж. А. Армянская колония Григориополь. Ереван: Издательство А.Н. Армянской ССР, 1969, 275 с.
81. Андреева Л. А. Религия и власть в России. Религиозные и квазирелигиозные доктрины, как способ легитимизации политической власть в России. Москва: «Ладомир», 2001, 255с.
82. Anfimov Grigorie. Некоторые вопросы об возникшие в связи с исследованием исторического прошлого и жизненного уклада русских-липован в Буковине. În: Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте, 2001, Выпуск 3, с.31-39.
83. Анцупов И. А. Русское население Бессарабии и Левобережного Поднепровья в конце XVIII-XIX вв.: социально-экономический очерк. Кишинёв: Инесса, 1996, 250 с.

84. Армяне Юга России: история, культура, общее будущее. Материалы Всероссийской научной конференции, 30 мая – 2 июня 2012 г. Ростов-на-Дону: Издательство ЮНЦ РАН, 2012, 405 с.
85. Армянская Бессарабия <http://www.nv.am/archive-2012/20496-2012-06-16-03-39-57> (vizitat 01.05.2011)
86. Арутюнян Л.В. Светлейший князь М.С. Воронцов и католикос армян Нерсес V. În: Причерноморье. История, политика, культура, 2011, Выпуск 6, Серия Б, с. 22-27.
87. Асонов Николай. Формирование представлений о власти в политических доктринах старообрядчества. În: Власть, 2008, №7, с.71-74.
88. Айвазовский Г. Армяно – григорианские архиереи в Новоросии и Бессарабии. În: Записки Императорского одесского общества истории и древностей, 1875, т. IX, с. 315- 318.
89. Батюшков П.Н. Бессарабия. Историческое описание. Санкт-Петербург: Типография «Общественная польза», 1892, 322 с.
90. Безносова О. В. Колонисты-немцы и их соседи: характер и результаты религиозных контактов (конец 18 в. – 1917г.). În: Ключевые проблемы истории российских немцев. Материалы X-й международной научной конференции Международной ассоциации исследователей истории и культуры российских немцев, Москва, 18-21 ноября 2003 г. Москва: Издательство «МСНК-пресс», 2004, с. 201 – 212.
91. Бендин Александр Юрьевич. Веротерпимость и проблема национальной политике Российской Империи (вторая половина XIX - начало XX в.в.) pe <http://www.church.by/resource/Dir0176/Dir0692/> (vizitat pe 06.01.2015)
92. Бендин Александр. Российская империя и Католическая церковь: борьба за этническую идентичность белорусов Северо-Западного края (1863 – 1914 гг.) pe <http://zapadrus.su/zaprus/istbl/461-1863-1914-1.html> (vizitat pe 06.01.2015)
93. Берг Л.С. Бессарабия. Страна – люди– хозяйства, Петроград: Огни, 1918, 242 с.
94. Берг Л. С. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность: Труды Комиссии по изучению племенного состава населения России. Петербург: Рос. гос. акад. тип., 1923, 211 с.
95. Беседа с глаголемыми старообрядцами, принимающие белокриницкое священство, в селе Карачка Измаильского уезда. În: Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1888, № 4, с. 213-229.
96. Бессарабия. Составил П. Плюснин, Санкт-Петербург: Типография М. Акинфеева, 1899, 44 с.
97. Бессарабия, физический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник. Под ред. П. А. Крушевана, Кишинев: Издание газеты «Бессарабец» 1903, 520 с.

98. Бессарабский адрес календарь на 1890. Кишинев: Тип.Э.Б. Шлимовича, 1889, 242с.
99. Боднарюк Б. М., Чучко М. К., Краткие замечания о липованах Буковины одного трансильванского румына в начале XIX века) <http://samstar-biblio.ucoz.ru/publ/49-1-0-149> (vizitat 22.03.2012)
100. Большая Медицинская Энциклопедия. Москва: Издательство Директмедиа Паблишинг, 2005, с.5129
101. Бутович В. Н. Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии. Киев: 1916, 55 р.
102. Бырлэдяну В. Армяне Бессарабии во второй половине XIX века (по материалам Одесского общества истории и древностей 1884 года). În: Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов). Ереван: Инст. Истории, 2012, с. 162 – 167.
103. Варадинов Н. История Министерства Внутренних Дел, История распоряжении по расколу. книга 8, Санкт-Петербург: Типография Министерства внутренних дел 1863, 670 с.
104. Велицын А.А. Немцы в России. Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колонии на Юге и Востоке Росии. Санкт-Петербург: Изд. «Русский вестник»,1893, 282 с.
105. Вероисповедный состав населения России в %. În: Ежегодник России, 1904 (Год первый), Санкт-Петербург, 1905, с. 97-106.
106. Верт Пол. Трудный путь к католицизму Вероисповедная принадлежность и гражданское состояние после 1905. în Letuviu Kataliku mosclo Academja, metrastis, XXVI, 2005, с.5-35.
107. Вискс Теодор. Славянство, цивилизация, русификация: по поводу всемирно-исторической миссии России в 1861-1878 гг. În: Ab Imperio, 2002, пг. 2, с.223-249.
108. Вигель Ф.Ф. Замечание на нынешнее состояние Бессарабии. Писано в октябре 1823 года. Москва: 1892, 256 с.
109. Военно-статистическое описание Российской Империи, том 11, часть 3, Бессарабская область. Санкт – Петербург: Типография Департамента Генерального штаба, 1849, 314 с.
110. Военно – статистический сборник. выпуск 4, под общей редакцией генерал-майора Н. Н. Обручева, Санкт-Петербург: Военная типография, 1871, 1154с.
111. Григорян Варган. История армянских колонии Украины и Польши (Армяни в Подолии). Ереван: Издательство А.Н. АССР, 1980, 255 с.
112. Горизонтов Л. Е. Образы Центрального региона Российской империи как отражение вызовов второй половины XIX – начала XX столетия. În: Механизмы власти. Трансформации политической культуры в России и Австро-Венгрии на рубеже XIX – XX вв. Москва: Изд. «Индриг» 2009, с. 113-138.
113. Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше. Москва: Изд. «Индрик», 1999, 156 с.

114. Горизонтов Л. Выбор носителя «русского начала» в польской политике Российской империи. În: Католицизм в России и православие в Польше, Варшава, 1997, с. 102- 274.
115. Гросу А. К. Молдавский великоросс. Бессарабский феномен в Государственной Думе Российской Империи. Кишинев: Типография «NovaImprim», 2011, 164с.
116. Движения населения в Европейской России за 1885г. În: Статистика Российской Империи, 1890, №11, 299 с.
117. Дик П. Ф. Этноконфессиональный компонент духовной культуры немецкой национальной группы. În: Этнические немцы России: исторический феномен „народа в пути”. Материалы 12 международной конференции, Москва, 18-20 сентября 2008 г. Москва: Холдинг, 2009, с.74 – 82.
118. Дизендорф В. Статус российских немцев – колонистов и языковой барьер между ними и их соседями ре <http://wolgadeutsche.ru/Kolonialstatus.pdf> (vizitat 02.08.2014)
119. Дизендорф В.Ф. Энциклопедический словарь. Немцы России, Населенные пункты и места поселени. Москва: Издательство «ЭРН», 2006, 590 с.
120. Дмитриев П.Г. Народонаселение Молдавии (по материалам переписей 1772–1773, 1774 и 1803 гг.). Кишинев: Штиинца, 1973, 155 с.
121. Долбилов Михаил. Конструирование образов мятежа: Политика М. Н. Муравьева в Литовско-Белорусском крае в 1863–1865 гг. как объект историко-антропологического анализа, În: Actio nova 2000, Москва: Глобус, 2000, с. 338- 408;
122. Долбилов Михаил. Культурная идиома возрождения России как фактор имперской политики в Северо-Западном крае в 1863-1865 гг. În: Ab Imperio 2001, nr. 1-2, с. 219-241.
123. Долбилов М. “Царская вера”: массовые обращения католиков в православие в северо-западном крае российской империи (1860-е гг.). În: Ab Imperio, 2006, Nr. 4, с. 225-271.
124. Драгнев Э.Д. Армянское и украинское влияние в молдавском средневековом искусстве. În: Из истории армяно – украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов). Ереван: Институт Истории, 2012, с. 63-77.
125. Ершова О. П. Старообрядчество и власть. Москва: Издательство: Уникум-Центр, 1999, 204с.
126. Егунов А.Н. Бессарабская губерния в 1870-1875гг. Перечень населенных мест. Кишинев: Тип.Областного Правления, 1878, 129 с.
127. Журавлева, О. Митрополит Филарет (Дроздов) и старообрядцы: епархиальная практика и государственная политика. În: Источник, Историк, история. Сборник материалов, Санкт-Петербург: Из. Европейского Университета, 2002, с. 249-261.
128. Записки Бессарабского Областного Статистического Комитета, Том 1, изданный под редакцией Д. Члена комитета А.Н. Егунова, Кишинев: Тип.Областного Правления, 1864-1868, 631 с.

129. Заболотная Л. П. Армяно-молдавские отношения. Историографический обзор (XIX - конец XX вв.). În: Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов). Ереван: Институт Истории, 2012, с. 139 – 148.
130. Закон 3-го мая 1883 года о правах раскольников, Санкт-Петербург: 3 отдел департамента общих дел Министерства внутренних дел, 1886, 43 с.
131. Западные окраины Российской империи. Санкт-Петербург: Изд. Новое литературное обозрение, 2006, 606 с.
132. Защук А. Этнография Бессарабской Области. În: Записки исторического общества истории и древностей, 1863, том 5, с. 491-588.
133. Защук А. Материалы для географии и статистики России, Бессарабская область. часть 1, том 2, Санкт-Петербург: Тип. Товарищества Общественная польза, 1862, 552 с.
134. Защук А.И., Материалы для географии и статистики Росии, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область, часть II –я. Санкт-Петербург: Тип. Товарищества Общественная польза, 1862, 260 с.
135. Защук А. Материалы для географии и статистики России собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область. Санкт-Петербург: Тип. Товарищества Общественная польза, 1863, 345с.
136. Зеленчук В.С. Население Бессарабии и Поднепровия в XIX. Кишинев: Штиинца, 1979, 287с.
137. Зеленчук В. Расселение и численность немецкого населения Бессарабии в 19 – первой половине 20 века . În: Nemții Republicii Moldova: Istoria, Cultura, Situația actuală, Conferința științifico-practică, 11-12 mai 1999, Departamentul Relații naționale și funcționarea limbilor, Chișinău, 1999, p.12-19.
138. Кабузан В.М. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII - первая половина XIX в.). Кишинев: Штиинца, 1974, 161с.
139. Кабузан В.М. Немецкое население в России в XVIII - начале XX века (численность и размещение). În: Вопросы истории. 1989, № 12, с.18-29.
140. Кеппен П. Девятая ревизия. О числе жителей в России в 1851 году. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1857, 306 с.
141. Кеппен П. Об этнографической карте Европейской России. Санкт-Петербург: 1851, 77с.
142. Кеппен П., Общее народонаселение России в 1838 году. Москва: Книга по Требованию, 2012, 238 с.
143. Кирилэ Ф. Русская липованская община в Румынии. În: Традиционная духовная и материальная культура русских старообрядческих поселений в странах Европы, Азии и Америки. Новосибирск: 1992 с. 265-274.
144. Киприянович Г. Р. Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве. С древнейшего до настоящего времени. Вильно: Типография И. Блюмовича, 1899, 235 с.

145. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации России. Выпуск 1, Санкт-Петербург: Типография В.В. Нусвальта, 1869, 516 с.
146. Клаус А. Духовенство и школы в наших немецких колониях. Їп: Вестник Европы, 1869, т.1, с.138-174, т. 2. с.235-274.
147. Клибанов А. И. История религиозного сектантства в России, Москва: Издательство: Наука, 1965, 342 с.
148. Клибанов А. И. Религиозное сектантство в прошлом и настоящем, Москва: Изд. Наука, 1973, 255 с.
149. Кишиневские епархиальные ведомости. Раскол и против раскольническая миссионерская деятельность в Кишиневской епархии в 1912 году, 1913, №22-23.
150. Кожурин К. Я. К 125-летию закона 1883 года о старообрядцах ре <http://samstar.ucoz.ru/news/2008-05-15-651> (vizitat 23.07.2011)
151. Коломойцев П. Документы, выясняющие заслуги генерал- майора Сергея Алексеевича Тучкова по устройству и заселению Измаильского предместья «Тучкова» и переселению задунайских Некрасовцев в Бессарабию. Їп: Труды Бессарабской губернской учебной комиссии, 1907, том 3, с. 414-426.
152. Константинов А. П. Русские в Южной Бессарабии. Їп: Русский архив, 1902, № 8, с. 150-160.
153. Краткий исторический очерк противо – раскольнической миссии в Кишиневской епархии с 1813 по 1910 года Їп: Труды Бессарабского Церковного историко-археологического общества, 1910, 3-й выпуск, 127 с.
154. Кулинич И. М. Немецкие колонии на Украине: дореволюционная российская историография. Їп: Российские немцы. Историография и источниковедение. Материалы международной конференции. Анапа, 4-9 сентября 1996 г., Москва: «Готика», 1997, с. 74-83.
155. Куницкий, П. Краткое статистическое описания заднепровской области присоединенной к России по мирному трактату заключенной с Портою Османскою в Бухаресте 1812 года, Санкт-Петербург: 1813, 32 с.
156. Курдиновский В. Список древнейших церквей Бессарабской Области. Їп: Труды Бессарабского церковного-историко-археологического общества, 1918, вып.10, 106 с.
157. Курило Ольга. Лютеране в России. XVI-XX вв. Москва: Фонд «Лютеранское Наследие» World Wide Printing, 2002, 400 с.
158. Кутузов М. И. Сборник документов. том 3, 1808-1812, под редакцией полковника Л. Г. Бескровного, Москва, 1952, 913 с.
159. Кучерявенко И. Ф. *История возникновения старообрядческих поселений в Приднэувье* ре <http://samstar-biblio.ucoz.ru/publ/49-1-0-770>; (vizitat 15.08.2014)

160. Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов). Ереван: Национальная Академия Наук, Институт Истории, 2012, 223 с.
161. Извлечение из отчета миссионерского Комитета Кишиневской епархии за 1893г. În: Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1894, nr.16, p. 249-258.
162. История Русской Православной Старообрядческой Церкви: Краткий очерк, Москва, 2007, 248 с.
163. Лашков Н. Бессарабия к столетию присоединения к России, географически и историко-статистический обзор состояния края. Кишинев: Типография Бессарабского Губернского правления, 1912, 232 с.
164. Леклер Иван. Литовский парадокс: российская конфессиональная политика по отношению к старообрядцам в северо-западном крае с 1863 по 1883 г. În: Letuviu Kataliku mosclo Academja, metrastis, 2005, XXVI, с. 349-373.
165. Леонтьев К. Н., *Консульские рассказы* ре http://dugward.ru/library/leontjev/leontjev_konsulskie_rassk.html (vizitat 26.06.2010)
166. Леонтьев К. Н. *Мой приезд в Тульчу* ре http://dugward.ru/library/leontjev/leontjev_moy_priezd_v_tulchu.html (vizitat 26.06.2010)
167. Леонтьев К. Н. , *Письма к матери из Крыма (1854 - 1857 гг.)* ре http://dugward.ru/library/leontjev/leontjev_pisma_k_materi.html (vizitat 26.06.2010)
168. Леонтьев К. Н., *Польская эмиграция на нижнем Дунае* ре http://dugward.ru/library/leontjev/leontyev_polskaya_emigraciya.html (vizitat 26.06.2010)
169. Леонтьев К. Н., *Мои воспоминания о Фракии* ре http://dugward.ru/library/leontjev/leontjev_frakija.html (vizitat 26.06.2010)
170. Липранди И. Некоторые сведения о правом берегу Дуная, собранные в 1826 году. Санкт-Петербург: Типография Генерального штаба, 1827, 62 с.
171. Липранди И. П. Геронтии Леонов. Белокриницкий раскольниковый архимандрит. În: Чтения в Императорском Обществе истории и древностей Российских, 1871, том 4, с. 104-220;
172. Лиценбергер О. Восприятие немцев-лютеран и католиков русским обществом и Православной церковью: конфессиональный аспект. Ре www.sgu.ru/files/nodes/14829/01.pdf (vizitat 16.07.2013) ;
173. Лиценбергер Ольга. Евангелическо-лютеранская церковь в Российской Империи. Москва: Фонд культурного Наследия, 2003, 461 с.
174. Лиценбергер О. Законодательство Российской империи конца XVIII – начала XX в. об особенностях регулирования прав и обязанностей немцев-католиков и немцев-лютеран. În: Этнические немцы России: исторический феномен „народа в пути. Материалы 12 международной конференции. Москва, 18-20 сентября 2008 г. Москва: «МСНК-пресс», 2009, с. 60-73

175. Лиценбергер Ольга. Красна- первая католическая колония в Бессарабии (1814-1918). În: *Analecta Catholica*, 2009, vol III, с. 299-313.
176. Лиценбергер Ольга. Католические корни Бессарабской немецкой лютеранской колонии Сарата и ее основатель патер Игнатии Линдль. În *Analecta Catolica*, 2009, vol. III, с. 313-327;
177. Лиценбергер Ольга. Исторический опыт самоорганизации религиозной жизни российских немцев и его востребованность в современных условиях. În: *Немцы России: исторический опыт и современные проблемы самоорганизации. Материалы Международной научно-практической конференции Москва, 29-30 октября 2007. Москва: Издательство «IVDK - Medien», 2008, с.96-102.*
178. Лиценбергер О. История немецких поселений Поволжья. Часть 1. Лютеране, А-М, Саратов, 2011, 428 с.
179. Лиценбергер О. Немцы – католики и положение римско-католической церкви в России в конце XIX – начале XX вв. În: *Немцы России: социально-экономическое и духовное развитие 1871–1914. Материалы 8-й международной научной конференции. Москва, 13-16 октября 2001 г. Москва: Изд. «МДЦ Холдинг», 2002, с. 256-268.*
180. Лиценбергер Ольга. Немцы – католики Бессарабии и Приднестровья в 19 веке и создание Тираспольской Римско-католической епархии. În: *Analecta Catholica*, 2009, vol III, с. 39-64;
181. Лиценбергер О., Особенности адаптации немцев лютеран и католиков в иноконфессиональное окружение. În: *Российские немцы в инонациональном окружении: проблемы адаптации, взаимовлияния, толерантности. Материалы международной научно конференции: Саратов, 14-19 сентября 2004 года, Москва, Изд. «МСНК-пресс», 2005, с.103-116.*
182. Лиценбергер О. Роль лютеран в Российской истории http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/protestant/Article/Lic_RolLut.php; (vizitat 31.03.2013)
183. Лиценбергер О. А. Проблемы нравственности в деятельности Лютеранской и Католической церкви. În: *Ключевые проблемы истории российских немцев. Материалы X-й международной научной конференции Международной ассоциации исследователей истории и культуры российских немцев. Москва, 18–21 ноября 2003 г. Москва: Издательство «МСНК-пресс», 2004, с.212-224.*
184. Лиценбергер Ольга. Римско-католическая церковь в России. История и правовое положения. Саратов: Поволжская Академия государственной службы, 2002, 384 с.
185. Лор Эрик. Русский национализм и Российская империя. Москва: Новое Литературное Обозрение, 2012, 308 с.
186. Любич П. Краткая история и культура кагульских старообрядцев. În: *Липоване: история и культура русских-старообрядцев*, 2010, Выпуск 7, с.118-128.
187. Магола А. Старинная молдавская грамота, найденная в старообрядческой церкви села Кунича. În: *Revista de etnologie și culturologie*, 2010, vol. V, p.176-182.

188. Малиновский Л. В. Немецкие фермеры – колонисты и капиталистическое развитие Юга России в 19 – начале 20 вв. În: Немцы России в контексте отечественной истории: общие проблемы и региональные особенности. Материалы международной конференции. Москва, 17-20 сентября 1998. Москва: «Готика», 1999, с. 32-39.
189. Маргаритов С. Из истории рационалистических и мистических сект. În: Кишиневские епархиальные ведомости, 1894, №16, с. 234-252.
190. Меликсет-Беков Л. М. Из материалов для истории армян на юге России. În: Записки Императорского одесского общества истории и древностей, 1911, т. XXIX, с. 82 – 93.
191. Мельников Ф.Е. Краткая история древлеправославной (старообрядческой) церкви. Москва: Издательство Фонда поддержки строительства храма Покрова Пресвятыя Богородицы Русской Православной Старообрядческой Церкви, 2006, 568 с.
192. Миллер Алексей. Русификации: классифицировать и понять, În: Ab Imperio, 2002, nr. 2, 133-149.
193. Мильчев В. И. Дискуссия о времени появления некрасовцев в северо-западном причерноморье в свете документов российского государственного архива древних актов. În: Липоване. История и культура русских-старообрядцев, 2005, выпуск 2, с. 25-31
194. Могиланский Н. К. Материалы для географии и статистики Бессарабии. Кишинев: Типография Бессарабского Губернского правления, 1913, 274с.
195. Морозова Светлана, Сопротевление деунизации в Беларуси в 1834–1838г. În: Letuviu Katalikumosclo Academja, metrastis, 2005, с. 267-281.
196. Не нами сие начато.... (к истории старообрядческого храма села Кунича). În: Древность вечно живая, Кишинев, 2002. с. 130-134.
197. *Немецко-язычные колонисты* pe <http://www.bessarabia.ru/rus2.htm> (vizitat 14.11.2013)
198. Немцы России. Населенные пункты и места поселения. Энциклопедический словарь составитель В.Ф. Дизендорф, Москва: Издательство «ЭРН», 2006, 448 с.
199. Обзорение пространства, служившего театром войны России с Турцией с 1806 по 1812 год составлен в 1841 году статским советником Липранди. Санкт-Петербург: Типография департамента Военного Штаба, 1854, 59 с.
200. О народных переписях в России. Санкт-Петербург, 1889, 436 с.
201. Отчет о церковно – приходских школах и школах грамоты Кишиневской епархии за 1890-1891 гг. În: Кишиневские епархиальные ведомости, 1891, №22, с. 711-719.
202. Пархомовичь Иосиф. Краткий исторический очерк противораскольнической миссии в Кишиневе с 1813 до 1910 года. În: Труды Бессарабского Церковного историко-археологического общества, 1910, Выпуск 3, 25-125 с.

203. Первый съезд миссионеров Кишиневской епархии в г. Кишиневе с 1-го по 7-е июня. În: Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1893, № 14, с.451-478.
204. Плесская-Зебольд Э. Г. Архивные источники о «беспорядках» и хищениях в опекунских конторах новороссийских поселенцев Южного края России в 1800-1820 гг. În: Российские немцы. Историография и источниковедение. Материалы международной конференции. Анапа, 4-9 сентября 1996 г. Москва: «Готика», 1997, , с. 328-334.
205. Плесская Э. Г. Проблемы сохранения национальной культуры в условиях существования и взаимодействия с культурой титульной нации. În: Ключевые проблемы истории российских немцев. Материалы X международной научной конференции Международной ассоциации исследователей истории и культуры российских немцев. Москва, 18-21 ноября 2003 г. Москва: Издательство «МСНК-пресс», 2004, с.192-201.
206. Пилат И. Н. Из истории еврейства Молдовы, Кишинев: Изд. «Картя Молдовеняскэ», 1990, 102 с.
207. Полное собрание законов Российской империи съ 1649 года. Печатано въ Типографии 2 отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. Собрание 1. Том 1-46 том XXXII, Санкт-Петербург: Печатано в Типографии 2 отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830.
208. Полное собрание законов Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича составлена. Санкт-Петербург: Печатано в Типографии 2 отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, Собрание 2, Том 1-55, 1830–1884.
209. Полное собрание законов Российской Империи. Санкт-Петербург: Печатаного в типографии 2-го отделения собственно Его Императорского Величество канцелярии, Собрание 3, Том 1-33, 1881–1913.
210. Племенной состав контингентов Русской армии и мужского населения европейской России. Составил генерального штаба полковник А.Ф. Риттих, Санкт- Петербург: Издания картографического заведения А.А. Ильина, 1875, 352 с.
211. Показания Феодосеевца. În: Сборник правительственных сведений о раскольниках составленных В. Келсиевым. Выпуск первый. London: Издательство «Turner&Co», 1860, с.211-243.
212. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России. 1799-1876гг. Аннотированная опись дел 1799-1818, т.1, под ред., О.В. Коновалова, Одесса, 1998-2005 ре http://www.rusdeutsch.ru/biblio/files/NIB1_2006.pdf. (vizitat 22.12.2013) .
213. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного Края России. 1799-1876, том 1-7. Одесса : «Астропринт», 1998-2010.
214. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного Края России. 1799-1876. том 1. Одесса: «Астропринт», 1998,364 с.

215. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного Края России. 1799-1876, том 2. Одесса: «Астропринт», 1999, 242с.
216. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного Края России. 1799-1876, том 3. Одесса: «Астропринт», 2000, 314 с.
217. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного Края России. 1799-1876. том 4, Одесса: «Астропринт», 2001, 312 с.
218. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного Края России. 1799-1876. том 5, Одесса : «Астропринт», 2002, 360с.
219. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного Края России. 1799-1876. том 6, Одесса: «Астропринт», 2005, с. 359с.
220. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного Края России. 1799-1876. том 7, Одесса: «Астропринт», 2010, 412 с.
221. Поташенко Григории, Староверие в Литве. Вильнюс: Издательство «Aidai», 2002, 554 с.
222. Пригарин А. А. Липоване Добруджи, Бессарабии и Буковины: общее и особенное в материальной культуре. În: Культура русских-липован в национальном и международном контексте». Сборник научных сообщений Международного научного симпозиума ОРЛР, состоявшегося в Бразиле (10-13 марта 2005 г.), 2006, Выпуск 4, с.269-297.
223. Пригарин А.А. Русские старообрядцы на Дунае. Формирование этнокофессиональной общности в конце XVIII - перво половине XIX вв. Одесса–Измаил –Москва: изд. «Археодоксия», 2010, 528 с.
224. Пригарин А. А. Русские старообрядцы и сектанты в Южной Украине и Бессарабии: численность и расселения в 1860гг. În: Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження, Одесса, 2000, с. 271-283.
225. Пригарин А. А. Переселение некрасовцев из Добруджи в Бессарабию: 1830–1835г. În: Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте, 2000, Выпуск 3, с. 379-383.
226. Пругавин А.С. Раскол-сектантство матерьялы для изучения религиозно-бытовых движений русского народа, собранные А.С.Пругавиным. Выпуск первый, Москва: Типография В.В.Исленьева, 1887, 536 с.
227. Подградская Е. М. Участие армян Молдавии и Украины в развитии товарооборота стран Центральной и Восточной Европы XVI-XVII вв. În: Из истории армяно – украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов). Ереван: Институт Истории, 2012, с. 77 – 86.
228. Подградская Е.М., Томулец В.Н. Торговая деятельность армянских купцов в Бессарабии в первой трети XIX века. În: Из истории армяно – украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов). Ереван: Институт Истории, 2012, с.86 – 96.

229. Распределение населения Империи по главным вероисповеданиям разработано Центр. стат. ком., М-ва внутр. дел по данным Первой всеобщей переписи 1897 г. 31 авг. 1901 г. Санкт-Петербург: Типография Спб. акц. общ. печ. дела в России Е. Евдокимов, 1901, 40 с.
230. Рейснер М.А. Государство и верующая личность. Санкт - Петербург: Типография «Общественная польза», 1905, 424 с.
231. РГВИА. Фонд ВУА, Д.18582, л. 108 – 133 după <http://www.bessarabia.ru/rus2.htm> (vizitat 01.10.2014);
232. Рыбалко Евгения. Из истории Кишиневского римско-католического кладбища. În: *Analecta Catholica*, 2005, vol.I, p. 179-193.
233. Рыбалко Е. Заметки об истории застройки вокруг кишиневского костела. În: *Analecta Catholica*, 2005, vol. I, p.159-173.
234. Рыбалко Е. О строительстве римско-католической церкви в городе Орхей. În: *Analecta Catholica*, 2006, vol. II, с. 239-257.
235. Рождественский Арсений. Южнорусский штундизм, Санкт-Петербург: Типография департамента Уделов, 1889, 295 с.
236. Селицын А.А. Немцы в России. Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колонии на Юге и Востоке России, Санкт-Петербург: Изд. «Русский вестник», 1893, 282 с.
237. Саганова Неля. Кишиневский римско – католический приход «Божественного Провидения» в первой половине XIX века. În: *Analecta Catholica*, 2005, vol. I, с. 121 – 159.
238. Саганова Неля. Религиозная жизнь в Республике Молдова с точки зрения католического меньшинства. Ретроспектива и современность. În: *Analecta Catolica*, 2008, vol. III, с. 71-116.
239. Саганова Неля. Рыбницкий римско-католический приходской костел «Святого Иосифа» в 1862 г. În: *Analecta Catholica*, 2005, vol. I, с. 209-221.
240. Саганова Неля. Первая католическая святыня города Тигина (Бендер) и ее донатор Марцелин Ольшевский. În: *Analecta Catholica*, 2012, nr. V-VI, с. 319-325.
241. Сапожникова Т. Д. Из истории создания и ликвидации Никольского старообрядческого монастыря в Придунавье. În: *Записки Исторического Факультета*, 2000, Выпуск 10, с.237-243.
242. Сборник правительственных сведений о раскольниках составленный В. Келсиевым, выпуск первый. Лондон, 1860, 319 с.
243. Сборник статистических сведений о России, издаваемый статистическим отделением Императорского русского географического общества. Книжка 1. Санкт-Петербург: Типография 2 отделения Е.И.В. канцелярии, 1851, 269 с. ;
244. Свиньин П., «Описание Бессарабской Области» pe <http://www.tvoya-territoriya.ru/book2/page-025.html> (vizitat 09.10.2014);

245. Свод Законов Российской империи, повелением Государя Императора Николая Первого составленный, издание 1857 года. том одиннадцатый. Уставы духовных дел иностранных исповеданий. Санкт-Петербург: В типографии второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857, 407 с.
246. Семенов Тян-Шанский П. П. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Санкт – Петербург, 1901, 223 с.
247. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского Края. Часть 1, География, Этнография и Народосчисление Новороссийского края, Одесса: типография Л. Нитче, 1850, 365 с.
248. Слово правды. Браила: 1896-1897;
249. Смилянская Е. Б., Денисов Н. Г. Старообрядчество Бессарабии: книжность и певческая культура. Москва: Индрик, 2007, с. 355.
250. Смилянская Е. Б. Старообрядческие поселения Бессарабии и Белая Криница: к истории возникновения и развития <http://www.anti-raskol.ru/pages/1263> (vizitat 08.08.2014).
251. Смирнов П.С. Из истории раскола первой половины XVIII. По неизданным памятникам. Санкт-Петербург: типография М.Миркушева, 1908, 233с.
252. Смирнов П. С. История русского раскола старообрядчества. Санкт-Петербург: Типография Главного Управления Уделов, 1895, 275 с.
253. Собрание постановлений по части раскола. Санкт-Петербург: Типография Министерства Внутренних Дел, 1858, с.126.
254. Списки населенных мест Российской империи. Составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом министерства внутренних дел. Бессарабская Область III. Санкт – Петербург: Типография 2-го Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1861, 129 с.
255. Спичаков Л. А. Православие и римское католичество на западной окраине России. Москва: Издание императорского общества Истории и древностей Российских при Московском Университете, 1872, 28 с.
256. Соколова Марианна. К вопросу о методологии изучения конфессиональной истории. În: Letuviu Kataliku mosclo Academja metrastis, 2005, XXVI, p.469 – 482.
257. Состояние раскола и сектантства в Бессарабии. În: Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1883, № 20, с. 688-689.
258. Состояние раскола и сектантства в Бессарабии. În: Кишиневские Епархиальные Ведомости № 8, 9, 1888, с.311-328.
259. Сырку П. Наши раскольники в Румынии и отношения к ним румынского правительства. În: Христианское чтения, 1878, № 5-6, с. 663-705.

260. Стадницкий Авсентии. Состояние раскола и сектантства в Бессарабии. Їп: Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1888, № 8, с. 234-242.
261. Стадницкий Ав. Состояния раскола и сектанства в Бессарабии, Їп: Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1888, № 9, с. 131-145.
262. Сталюнас Дарюс. Границы в пограничье: белорусы и этнолингвистическая политика Российской империи на Западных окраинах в период Великих Реформ. Їп: Ab Imperio, 2003, пг. 1, с. 379-416.
263. Сталюнас Дарюс, Роль имперской власти в процессе массового обращения католиков в православие в 60-е годы XIX-го столетия. Їп: Letuviu Kataliku mosclo Academja, metrastis, 2005, XXVI, с. 301-323.
264. Старообрядцы Молдавии. Їп: Живое слово, Материалы международной научно-практической конференции «Старообрядчество Молдавии: истоки и современность», Кишинев, 2003, р.93-97.
265. Стасюк Александр. Старообрядцы на Днестре. XVIII в. Їп: Древность вечно живая, Кишинев, 2002, с.123-128.
266. Станкевич А. Очерк возникновения русских поселений на Литве. Вильна: Губернская Типография, 1909, с. 11-190.
267. Статистический Временник Российской Империи. Санкт-Петербург: Издания Центрального Статистического Комтета Министерства Внутренних Дел, Типография Л. Вульфа, 1866, 229 с.
268. Статистический Временник Российской Империи. Санкт-Петербург: Издание статистического комитета, Министерства Внутренних Дел, типография В. Низовразова, 1875, выпуск 10, Предисловие.
269. Статистический Временник Российской Империи. 1875, серия 2, выпуск девятый, 587 с.
270. Статистическое Описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии производивший по Высочайшему повелению размежевание земель оной на участке съ 1822 по 1828-й год. Акерман: Издание Аккерманского земства, типографии И.М. Гринштейна, 1899, 523 с.
271. Статистические сведения о расколе и сектантстве в епархии. Їп: Кишиневские епархиальные ведомости, 1894, № 4, с.63-70.
272. Статистические таблицы Российской Империи за 1856-й год, составленные и изданные по распоряжению Министерства внутренних дел, Статистическим отделом Центрального статистического комитета. Санкт – Петербург: Типография 2-го Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1858, 320 с.
273. Статистическая таблица Российской Империи издаваемая по распоряжению Министра Внутренних Дел Центральным Статистическим Комитетом, выпуск второй, Наличное население

Империи за 1858 год. Под редакцией А. Бушена. Санкт-Петербург: Типография Ф. Вульфа, 1863, 356 с.

274. Стурдза, Александр Скарлатович. О судьбе русской православной церкви в царствование Александра I, напеч. Проф. Н. И. Барсовым. În : Русская Старина за 1876 г., с. 266 – 287.

275. Субботин Н. И. История Белокриницкой иерархии. Том 1, Москва: типография Т.Рис, 1874, 549 с.

276. Субботин Н.И. История так называемого Австрийского или Белокриницкого священства. Выпуск 1, Москва : тип. Г. Лиснера и А. Гешеля, 1895, 388 с.

277. Табак И.В. Особенности расселения и численность старообрядцев Бессарабии (18 – начало 20в.). În: Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы, Кишинев: Штиинца, 1991, с.143-149.

278. Таранец С.В. Благодійність купців-старообрядців у сфері освіти (друга половина XIX – початок XX ст.). În: Украинский исторический журнал, 2010, nr. 2, с. 86-95.

279. Таранец С.В. Старообрядці Бессарабії та їх переслідування російським урядом у XIX – напочатку XX ст. În: Украинский исторический журнал, nr. 3, 2009, с. 84-94.

280. Таранец С.В. Старообрядці-біглопопівці: становлення та еволюція. În: Проблеми історії України XIX – початку XX ст., 2012, Випуск XIX, с.380-393.

281. Таранец С.В., Старообрядці и «культура» хабарництва в Росії, În : Украинский історичний журнал, 2011, № 2, с.50-64.

282. Таранец С.В. Состояние веры у старообрядцев Южной Бессарабии (XIX – начало XX века). ре www.samstar-biblio.ucoz.ru/publ/49-1-0-186 (vizitat 03.05.2014).

283. Татищев С. С. Император Александр. Его жизнь и деятельность, Том 2, Санкт-Петербург: Издание А. С. Суворова, 1903, 549 с.

284. Ткаченко А. А. Новые материалы по истории молокан Юга Украины: общины Бессарабии ре <http://molokan.narod.ru/d/d1714.html> (vizitat 25.11.2013).

285. Тихонов А. К. Католики, мусульмане и иудеи Российской империи в последней четверти XVIII – начале XX в. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2007, 368 с.

286. Тихонов А.К. Власти и католическое население России в XVIII- XIX веках. În: Вопросы истории, 2004, № 3, с. 144.

287. Толстой Д. А. Римский католицизм в России. Том 1. Санкт-Петербург: Издание и типография В. Демакова, 1876, 352 с.

288. Толстой Д. А. Римский католицизм в России. Том 2. Санкт-Петербург : Издание и типография В. Демакова, 1877, 430 с.

289. Тораманян А. Х. Армяне и памятники армянской культуры на территории Молдавии XIV-XIX вв., в источниках и литературе. În: Историко-филологический журнал АН АрмССР, 1976, № 4, с.175-185.
290. Тораманян, А. Х. Архитектура армянских надгробных памятников в Кишиневе. În: Историко-филологический журнал АН АрмССР, 1968, № 4, с. 251 – 255.
291. Тораманян А. Х. Из истории строительной деятельности армян в Молдавии. Москва: Внешторгиздат, 1991, 206 с.
292. Тораманян А. Х. К вопросу об армяно-молдавских архитектурных связях. În: Историко-филологический журнал АН АрмССР, 1972, № 2, с.193-212.
293. Тораманян А. Х. К изучению строительной деятельности армян в Румынии. Роман, Фокшаны, Яссы и др. În: Историко-филологический журнал АН АрмССР, 1981, № 3, с. 211—223.
294. Тораманян А.Х. Зодчие четырех армянских церквей Бессарабии XIX–XX вв. În: Вестник общественных наук, 1969, № 12, с. 76–80.
295. Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества, 3-й выпуск, Под редакцией преподавателей Кишиневской Духовной Семинарии, Кишинев: Епархиальная типография, 1910, 127 с.
296. Тунян В. Г. «Защитник отечества» католикос всех армян Нерсес Аштаракци. 1826 – 1857. Ереван, 2007, 439 с.
297. Устав о колониях иностранцев в Российской Империи. Publicat parțial În : История российских немцев в документах (1763—1992 гг.). Сост. : В.А. Ауман, В.Г. Чеботарева. Москва: 1993, с.420-490.
298. Фаньян Дж. С. Григор Захарян в Молдавии. În: Историко-филологический журнал АН АрмССР, 1976, № 3, с. 184-194.
299. Фаньян Дж. С. Манук – Бей и его дипломатическая деятельность. În: Историко-филологический журнал АН АрмССР, 1977, № 4, с. 149 – 165.
300. Фаньян Дж. С. Первопечатник Кишинева Аким Попов. În: Историко-филологический журнал АН АрмССР, 1974, № 4, с. 266-269.
301. Федорова А.І. Особливості положення старообрядців півдиної Бессарабії під владою Російської Імперії (1812-1856 рр.). În: Інтелігенція і влада, 2004, Вип. 3, ре <http://bo0k.net/index.php?p=article&id=1878> (vizitat 25.01.2014).
302. Федорова А. І. Становище старообрядницьких церков у XIX ст. (на матеріалах Південної Бессарабії) <http://ua.convdocs.org/docs/index-116854.html> (vizitat 18.10.2013).
303. Фельдман Д. З. Роль немецких колонистов в становлении и развитии еврейских земледельческих колоний южной России. În: Немцы России в контексте отечественной истории:

общие проблемы и региональные особенности. Материалы международной конференции. Москва 17-20 сентября 1998. Москва: «Готика», 1999 с. 120-146.

304. Феля Алина. Некоторые данные о потомках Манук Бея. Їп: Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов), Ереван: Институт Истории, 2012, с. 148 – 162.

305. Ференц Ф. Культура и быт русских-липован в Румынии (конец XX – начало XXI вв.). Їп: Липоване: история и культура русских-старообрядцев, 2005, Выпуск 2, с.117-130.

306. Филатова Елена. Конфессиональная политика царского правительства на Беларуси(1772-1869). Їп : Letuviu Kataliku mosclo Academja, metrastis, 2005, XXVI, с. 239-252.

307. Халиппа И. Роспись землевладении и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года. Їп: Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, Кишинев : Типография Э.Шлимовича, 1907, с. 3-230 .

308. Христианство. Энциклопедический словарь. Том 2, Москва: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1995, 630 с.

309. Христианство. Энциклопедический словарь. Том 3, Москва: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1995, 710 с.

310. Чебан И. Н. Появление некрасовцев на Измаильщине и образование Старой Некрасовки. Їп: Липоване: история и культура русских-старообрядцев, 2006, Выпуск 3, с. 71-80.

311. Челак А. Бессарабские Богослужебные книги на румынском языке. Їп : Труды Бессарабского церковного историко- археологического общества, 1909, Выпуск 2, с.13-18.

312. Черказьянова И. В. Немецкая национальная школа в России : исторический опыт функционирования. Їп: Российские немцы в иномациональном окружении: проблемы адаптации, взаимовлияния, толерантности. Материалы международной научно конференции. Саратов, 14-19 сентября 2004 года. Москва: Изд. «МСНК – пресс», 2005, с. 3-14.

313. Черказьянова И.В. Передача немецких школ в министерство народного просвещения: проблема взаимоотношения государства, церкви и общества. Їп: Российское государство, общество и этнические немцы: основные этапы и характер взаимоотношении(18-20 вв). Материалы 11 международной научно конференции. Москва,1-3 ноября, 2006 года. Москва: Изд. «МСНК- пресс», 2007 с. 127-140.

314. Черказьянова И. В. Русификация российских немцев: политика государства, компромиссы и протесты общества. Їп: Этнические немцы России: исторический феномен «народа в пути», Материалы 12 международной конференции. Москва, 18-20 сентября 2008 г. Москва, 2009, с. 37-60.

315. Чернова Т. Н. Российские немцы. Отечественная библиография 1991–2000гг. Москва: Изд. «Готика», 2001, 269 с.

316. Чернова Т. Н. К вопросу новейшей историографии российских немцев: основные направления и результаты исследования. În: Немецкое население в постсталинском СССР, в странах СНГ и Балтии (1956–2000 гг.). Материалы 9-й международной научной конференции. Москва, 4-7 ноября 2002 г. Москва, 2003, с. 397-419.
317. Чужбинский Александр Афанасьев-. Поездка в Южную Россию. Очерки Днестра, Санкт Петербург: Книгоиздательство Германа Гоппе, 1893, 454 с.
318. Энциклопедический лексикон, том 5. Санкт – Петербург: типография А. Плюшара, 1836, 957 с.
319. Шадт А. Правовой статус немецких колонистов в России 18-19вв.(Состояние вопроса и постановка проблемы). În: Немцы России: социально – экономическое и духовное развитие 1871-1914. Материалы 8-й международной научной конференции. Москва, 13-16 октября 2001г. Москва: Изд. «МДЦ Холдинг», 2002, с. 15-30.
320. Штах А. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов. Москва: Типография А. И. Мамонтова, 1916, 266 с.
321. Schahnazarov Oleg. People of the Schism (1667–2007). În : Religion and Politics în Russia. New York : Edited by Mandelstam Balzer, M. E. Sharpe , Inc., 2010, 319 с.
322. Schmidt U. Basarabien: Deutsche kolonisten am Schwarzen Meer, Potsdam: 2008, 420 p.
323. Murgoci G., La population de la Bessarabie. Etude Demographique. Avec cartes et tableaux statistiques. Paris: 1920, 105 p.

SITE-URI

324. <http://www.oldchisinau.com/history/history-chis.html>
325. <http://www.bayazet.ru/ru/culture/culture/armenian-religion/Cerkvi-V-Rossie.html>
326. <http://centruldeistoriesiapologetica.wordpress.com/2009/04/11/schita-istorica-capxic/>
327. <http://history.catholicspb.ru/?chpr01>
328. <http://relicfinder.info/forum/viewtopic.php?f=14&t=2460>
329. <http://derjarhiv.jdessa.gov.ua./Main.asp?sect=Page&IDPage=26188&id=130>
330. <http://www.bessarabia.ru/rus2.htm-un>

Tabele și anexe
TABELE

Tabel 1

Situația confesională din Basarabia în anul 1828

Numărul orașelor de uezd și oblastiei	Numele orașelor	Numărul credincioșilor ortodocși	Numărul populației de altă credință										Preoțimea albă		Preoțimea neagră	
			Luterani	Reformați	Romano- catolici	Evrei	Mahomed ani	Biserici de rit neortodox	Fețe bisericești de alt rit	Numărul lipovenilor	Numărul biseriilor lipovenești	Numărul paracliselor	Oraș	Ținut	Oraș	Ținut
1.	Or. Chișinău	19466	7	-	419	10622	-	3	1	994	-	1	73	-	4	-
	Ținutul Orhei	112900	-	-	-	555	-	-	48	182	-	3	-	1144	-	346
2.	Or. Izmail	10014	15	-	97	536	4	2	1	1338	-	2	12	-	-	-
	Ținutul Izmail	7903	-	-	-	-	-	-	-	231	-	1	-	80	-	-
	Or. Reni	2613	-	-	-	69	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-
3.	Or. Akerman	11196	5	-	75	694	-	1	-	114	-	-	20	-	-	-
	Ținutul Akerman	19174	-	-	-	-	-	-	-	1371	-	2	-	122	-	-
	Or. Chilia	3211	-	-	4	254	-	-	-	313	-	1	14	-	-	-
4.	Or. Bender	4550	-	-	13	1155	-	-	-	695	-	1	11	-	-	-
	Ținutul Bender	38868	-	-	15	369	-	-	-	12	-	-	-	332	-	-
5.	Or. Bălți	2024	-	-	70	1618	1	1	1	24	-	-	7	-	-	-
	Ținutul Iași	97308	-	1	103	4107	-	-	-	615	-	2	-	865	-	133
6.	Or. Hotin	2100	-	-	569	4141	-	2	1	-	-	-	7	-	-	-
	Ținutul Hotin	110230	-	-	484	6809	-	1	1	85	-	3	-	598	-	39
	În total pe oblastie	441557 In afară de armeni	77		1849	30929	5	10	53	5974	-	16	154	3141	4	518

Tabelul a fost întocmit în baza dosarului 1199, Fond I, Inventa I din Arhiva Națională a Republicii Moldova (fără populația din colonii)

Tabel 2

Populația Basarabiei în anul 1859
(în conformitate cu datele Comitetului Central de Statistică al Rusiei)

Etnii	Mold.	Rut.	Ucr.	Bulg.	Ruși	Pol.	Evrei	Germ.	Țig.	Arm.	Greci	Total
Nr.	515000	130000	70000	57000	175000	700	70000	26000	10000	2000	1000	899200
	57,3	14,4	7,8	6,3	1,9	0,08	7,8	2,9	1,1	0,2	0,1	100

(Бессарабская область. Список населенных мест по сведениям 1859 года, XIXв)

Tabel 3

Datele privind componența etnică în 1862
conform materialelor furnizate de Comitetul de Statistică din Basarabia

Etnii	Mold.	Ucr. Și rut.	Ruși	Bulg.și sârbi	Pol.	Evrei	Germ.	Țig.	Arm.	Greci	Fr.	Total
Nr.	515927	215625	68168	56166	3914	95923	30020	12995	2298	1956	43	1003035
	59,9	19,6	2,4	6,6	0,3	6,0	3,6	1,4	0,07	0,06		

(Записка Бессарабского областного статистического комитета, Кишинев, 1864, том 1, с. 91)

Tabel 4

Componența religioasă a populației Basarabiei la 1863 – 1864

Confesia	Rascolnici-lipoveni		Molocani	Subotnici	Romano-catolici	Luterani	Armeni ro-mano-cat.	Armeni	Musulmani	Evrei
	popiști	nepopiști								
Anul 1863	3921	5359	602	73	4763	28622	237	2184	194	95207
1864	3895	5578	617	74	4483	31078	159	1494	37	97919

(Tabelul este alcătuit în baza documentelor din Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 2, inv. I, dosarele 7567, 7612, 7681.)

Tabel 5

Repartizarea religioasă a populației Basarabiei pe orașe și uezduri la 1864

Orașul, posadele și uezdul	Ortodocși		Rascolnici		Armeano- gregorienii		Romano - catolici		Luterani		Evrei		Musul -mani	
	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F
Chișinău	41667	28057	2431	1918	163	291	220	250	212	184	8670	10634	71	
Orhei	759	884	48	56	51	91	20	13			1584	1365		
Bălți	1559	1444	153	162	32	51	53	70	9	11	1470	1516		
Soroca	2109	1100					20	22			2111	2100		
Hotin	6001	5607	157	165	25	25	107	112	19	18	3756	3753		
Bender	11794	5848	612	560	3	5	287	180	18		2255	1962	11	
Akkerman	13549	12397	97	95	696	471	12	15	36	44	1226	1031		
Turlaci	3402	3278					1	2			45	52		
Papușoi	1280	1223						1			21	20		
Șabo	1158	1049			2	2	3	1	8	7	32	31		
Total	83278	60887	3498	2956	972	936	723	666	302	264	21170	22464	82	
Chișinău	53914	49248	6	5	151	142	12	6	13	11	1084	1168		
Orhei	56616	53637	163	144	70	46	34	30	7	10	3224	3438		
Iași	53062	51259			49	31	240	46	74	69	3604	3705	1	
Soroca	53549	50036	520	454	75	40	136	100	53	53	6233	6039	1	
Hotin	72544	68879	643	663	24	21	687	631	466	506	9279	9158	3	
Bender	47636	40296			20	15	58	51	479	358	1376	1349		
Akkerman	50898	45980	18	18	12	14	823	807	148 29	143 55	699	612		
Total uezd	388219	359335	1350	1284	401	309	199 0	167 1	159 16	153 62	25499	25469	5	
Total	471497	420222	4848	4240	137 3	124 5	271 3	233 7	162 18	156 26	46669	47933	87	

(Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 2, inv. I, d. 7681)

Tabel 6

Edificarea caselor de rugăciuni și bisericilor în coloniile primare germane din Basarabia și or. Chișinău* (Schlarb, 2007, 574-576)

Localitatea	Anul fondării localității	Casa de rugăciuni	Biserica
Parohia Fere-Champenoise I			
Fere-Champenoise I	1816	1822-23, 1840	1894-96
Paris	1816	1824-26	1838-39, 1904-05
Katzbach	1821	?-1825, 1835	1893-94
Fere-Champenoise II	1825	1825, 1832	1852/53-54
Dennewitz	1834	1836-38	1878-79
Plotzk	1839	1840-42/44	1886
Parohia Arzis			
Arzis	1816	1816, 1835/37-38	1879-80
Brienne	1816	?	1837/39-52
Teplitz	1817	cca. 1820, 1841	1861-63
Neu-Arzis	1824	1827	1859-61
Friedenstal	1834	1836/42, 1861	1910-11
Parohia Chișinău	1825		1834-38
Parohia Klöstitz			
Borodino	1814	1816	1849-50
Klöstitz	1815	1819	1867-68
Beresina	1816	1822/35	1889-91
Hoffnungstal	1842	?-1858	1904-1905
Parohia Sarata			
Sarata	1822	1822	1839-40
Gnadental	1830	1833	1880-81
Lichtental	1834	1842	1902-03
Parohia Tarutino			
Tarutino	1814	1820	1862-65
Kulm	1815	1820, 1831	1865-68
Leipzig	1815	1826-37	1907-08
Malojaroslawetz I	1815	1832-33	1867-69
Malojaroslawetz II	1823	1824	1838
Schabo	1822		1846-47
Krasna	1814	1818	1865-66

* Datele indică, în majoritatea cazurilor, anul începerii construcției lăcașului sfânt, precum și al sfințirii lui; “/” se referă la datele care oscilează.

Tabel preluat de la V. Chirtoagă, *Considerații privind viața religioasă în localitățile etnicilor germani din Basarabia în sec. XIX - înc. sec. XX*, în Revista de etnografie și culturologie, Chișinău 2008, nr. 3, p. 150 – 154.

Tabel 7

POPULAȚIA BASARABIEI DUPĂ RELIGII LA 1897 CALCULATĂ ÎN PROCENTE

	Ortodocși și omopiști	Lipoveni	Romano- catolici	Protestanți	Alți creștini	Musulmani	Evrei	Alți necrteștini
Chișinău	77,53	0,50	1,45	0,70		0,08	19,01	-
Ackerman	78,24	0,28	0,92	15,63		-	4,64	-
Bender	86,30	1,34	1,33	2,27		0,07	8,44	¹¹ persoane
Bălți	84,86	0,20	1,06	0,87		0,09	12,90	³ persoane
Ismail	86,82	6,12	0,29	1,87		0,07	4,75	² persoane
Orhei	86,90	0,35	0,33	0,07		-	12,23	²² persoane
Soroca	87,93	1,35	1,25	0,15		0,02	14,19	¹ persoană
Hotin	82,23	3,06	1,69	0,16		0,02	15,45	-
	82,90	1,46	0,95	2,83	0,15	0,03	11,6	-

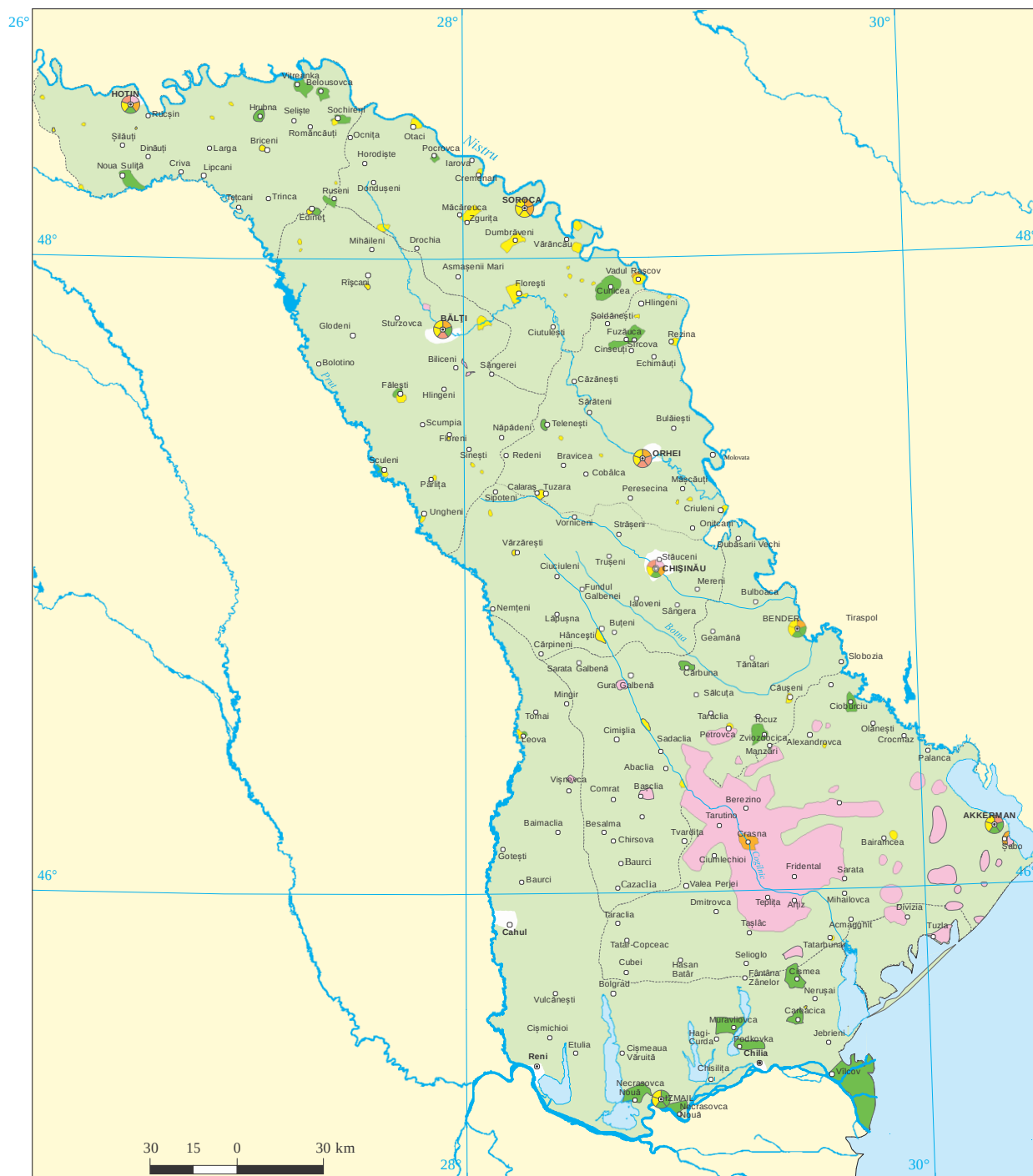
După *Распределение населения Империи по главным вероисповеданиям, Разработано Центр. Стат.ком. М-ва внутренних дел по данным Первой всеобщей переписи 1897 г. 31 авг. 1901 г., типография Спб. акц. общ. печ. дела в России Е. Евдокимов, Санкт-Петербург, 1901.*

**POPULAȚIA BASARABIEI DUPĂ RELIGII LA 1897
(MII DE LOCUITORI)**

Confesii	Ortodocși	Catolici	Protestanți	Evrei	Mahomedani	Lipoveni
Chișinău	214,9	4,4	2,0	54,9	0,2	0,7
oraș	50,5	3,8	1,0	50,3	0,2	0,4
Ackerman	208,0	2,7	40,7	12,3	-	0,7
oraș	21,3	0,2	0,3	5,6	-	0,7
Bender	168,3	2,6	44	16,6	0,1	0,1
oraș	17,6	1,1	0,3	10,7	0,1	0,1
Bălți	179,2	2,6	1,6	27,3	-	0,4
oraș	7,0	0,7	0,1	10,3	-	0,1
Ismail	211,6	0,7	4,7	11,8	0,2	0,2
oraș	46,8	0,2	-	2,8	-	0,1
Orhei	184,8	0,7	0,2	26,7	-	0,2
oraș	4,7	0,1	-	7,1	-	0,1
Soroca	181,5	2,8	0,7	31,0	-	0,1
oraș	6,2	0,3	-	8,8	-	-
Hotin	252,6	3,3	0,4	47,9	0,1	0,1
oraș	8,1	0,5	-		9,2	-
Total în ținut	1,600,9	19,8	54,3	228, 6	0,6	2,5
În orașe	162,2	1,2	1,8	109, 7	0,4	1,5

După Murgoci G., *La population de la Bessarabie. Etude Demographique. Avec cartes et tableaux statistiques*, Paris, 1920.

Minoritățile confesionale din Basarabia în secolul al XIX-lea



Legendă

- ⊙ - Centrul gubernial
- - Centre de județ, orașe
- - Alte așezări
- - Teritoriul și hotarele județelor din Basarabia (populat preponderent de populație creștin-ortodoxă: români, maloruși, velicoruși, găgăuzi, romi, bulgari)
- - Teritoriul aproximativ al orașelor

Minoritatea confesională preponderentă

- - Evanghelistico-lutherană
- - Romano-catolică
- - Lipoveană
- - Mozaică
- - Armeano-gregoriană
- - Prezența minorităților confesionale în orașe

GLOSAR

AȘKENÁZI

- Denumire a grupului de evrei stabiliți în evul mediu în țările germane, de unde mai târziu au migrat în V și E Europei. Obiceiurile și ritualurile lor (originare din Palestina) se deosebesc de cele ale *sefarzilor*. (DEX)

BAPTIȘTII

– sunt urmașii curentului religios inițiat de către John Smyth, ce s-a desprins din aripa radicală a puritanilor englezi în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Baza credinței acestora o constituie ideea conform căreia botezul este posibil doar la o vîrstă când persoana este conștientă de acțiunile sale.

În calitate de ritualuri ce simbolizează unitatea spirituală cu Hristos sunt recunoașterea botezului prin scufundarea în apă și comuniunea. În Biserica Baptistă sunt recunoscuți presbiterii, diaconii și propovăduitorii. O mare atenție se acordă misionarismului. În Imperiul Rus acest curent religios apare la mijlocul secolului al XIX-lea, către anul 1905 numărându-se aproximativ 20000 de mii de adepți ai acestui cult reciproc.

(Cf. *Христианство, Энциклопедический словарь*, том 1, Москва, Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1995).

BISERICĂ OMOPISTĂ

- una din ramurile curentului starover, apărute în urma înțelegerii dintre staroverii moderați și Biserica Ortodoxă Rusă. Aceasta apar în jur de anul 1800 cu binecuvântarea mitropolitului Moscovei Platon Levșin.

Conform conceptului puterii imperial biserica omopistă trebuia să înlesnească trecerea staroverilor la ortodoxie. Adepții Bisericii omopiste efectuau serviciul divin conform cărților și tradițiilor de până la reformele Patriarhului Nikon, dar se supuneau episcopilor Bisericii Ortodoxe Ruse. Un episcop al său această biserică nu avea, în schimb permițându-i-se deschiderea de biserici, mănăstiri precum și tipărirea de cărți religioase conform tradițiilor prenikoniene.

Administrația țaristă avea față de Biserica omopistă o atitudine suspicioasă considerând-o ca fiind una semiortodoxă și părtașă staroverilor. Centrul Bisericii Omopiste se considera Moscova unde în

secolul al XIX-lea funcționau două centre importante și anume mănăstirea de bărbați din Preobrajensk și cea de maici de lângă cimitirul Rogojsc. În Moskova de asemenea mai funcționau trei biserici omopiste.

Când în timpul domniei țarului Nicolae I asupra staroverilor a fost declanșată o politică vehementă de prigonire, mulți dintre staroveri au trecut la Biserica Omopistă.

(*Религии народов современной России: Словарь* /— 2-е изд., испр. и доп. Москва, Республика., Ред-кол.: Мчедлов М. П., (отв. ред.), Аверьянов Ю. И., Басилов В. Н. и др.. 2002.)

CHIETÍSM

- 1) Concepție etico-religioasă, condamnată de biserică, care preconizează contemplația mistică și neagă importanța practicilor rituale. 2) Concepție care recomandă dobândirea liniștii sufletești prin adoptarea unei atitudini pasive și contemplative față de lume. (**DEX**)

CONFIRMAȚIUNEA SAU MIRUL

- Botezul primit – cel mai adesea în mod pasiv în țările noastre vechi creștine,- trebuie să fie “confirmat” printr-o activitate a libertății celui botezat. Darul Duhului, dobândit încă de la Botez, ajunge la plinătate în vederea unei credințe liber asumate și angajate, printr-o mărturie și o angajare în mijlocul lumii în care creștinul este trimis în virtutea botezului său. Credința nu mai este doar primită și mărturisită, ci și pusă în fapte.

Aceasta explică faptul că sacramental Mirului este conferit mai târziu, dacă cel botezat este copil mic, însă pentru adulți este conferit în același timp cu Botezul – e vorba aici de catolici, pentru că ortodeșii conferă de la început cele trei sacramente ale inițierii inclusive Euharistia, copiilor mic.

La protestanți, Mirul, Confirmațiunea, nu este un sacrament, ci i-a mai degrabă forma “Mărturisirii de credință”, așa cum e practică la vârstă adolescent, și în unele țări de tradiție catolică, precum Franța. (Michel Kubler, *Mic dicționar de credință*, București Humanitas, 2014)

DENOMINAȚIE

- Denumire dată organizațiilor religioase sectare (**DEX**)

DUHOBORI

- denominare creștină rusească de orientare panteistă, apărută în Rusia în sec. XVIII. Aceștia trăiau în majoritate în sudul Rusiei și se împotriveau reformelor liturgice (1652) ale patriarhului Nikon și occidentalizării Rusiei în vremea lui Petru I. Nu recunoșteau preoții și ritualurile bisericești, iar credințele lor egalitare și pacifiste au provocat persecuții sporadice începând cu 1771 și constituită pe baza tezelor formulate de S. Kolesnikov și I. Pobirohin, care pretindeau că sunt inspirați de Duhul Sfânt.

În 1801 Alexandru I i-a așezat pe duhobori în zona Mării Azov, unde aceștea au creat gospodării bogate și înfloritoare. Dar în 1841 conducătorii duhoborilor fiul și tatăl Kalmâkov au fost acuzați de faptul că pregătesc o revoltă contra autorităților țariste din care cauză toată comunitatea a fost strămutată și mai la sud în Georgia.

În 1871, membrii denominării s-au opus legii privind încorporarea în rândurile armatei ce a dus la noi persecuții.. interpretau Biblia după bunul lor plac, trăiau în comun și refuzau autoritatea bisericească și pe cea a statului; în 1889-1890 majoritatea au emigrat în Canada, în mare parte și datorită ajutorului lui Lev Tolstoi, care le-a dăruit 25.000 de dolari, reprezentând drepturile de autor pentru romanul său *Învierea*. Din rus. duhoborî „luptători pentru spirit”.

(*Христианство. Энциклопедический словарь*, тт. 1–3. М., 1993–1995).

ETERODOXE (*иноверцы*)

- Care se abate de la doctrina oficială a bisericii ortodoxe. (**DEX**)

HETERODOXE

- Care se îndepărtează de la o doctrină sau de un punct de vedere, în special în materie de religie (**DEX**)

HILIASM/HILIAȘTI

- Împărația de 1000 de ani a lui Iisus Hristos după a doua sa venire pe pământ potrivit unor secte, în special a adventiștilor; milenarism. (**DEX**)

HOTAR DE SEDENTARIZARE

- în idis “der tkhum-ha-moyshav”, în rusă *Черта осёдлости*

(полное название: *Черта постоянной еврейской осёдлости*)

era numele unei regiuni din Imperiul Rus in care era permisa rezidenta permanenta a evreilor ,care a existat între 1791 – 19017, restul teritoriului fiind interzis populației evreiești cu excepția unor categorii, în care în perioade diferite au intrat fie negustori de Ghilda I, fie populație evreiască cu studii superioare, fie recruți ce și-au definitivat serviciul militar. iar dincolo de aceasta nu. Zona mergea de la hotarele de rasarit pana la granita cu Imperiul Prusiei si cel austro - ungar. Era o zona cu multi catolici si evrei si corespundea fostului commonwealth polono-lituanian si includea zone din Lituania de azi, Blarus, Polonia, Moldova, Ucraina si parti din Rusia.

Hotarul de sedentarizare a fost inițial stabilit de către decretul Ecaterinei a II din 1791 ca fiind teritoriu pe care evreii aveau dreptul să se stabilească cu traiul și să se ocupe cu comerțul. Acest hotar a apărut după a doua împărțire a Poloniei când regiunile estice a acestui stat, împreună cu populația evreiască, au nimerit în componența Imperiului Rus.

Hotarul de sedentarizare cuprindea anume localități și se întindea pe teritoriile fostului Regat al Poloniei, Lituaniei, Belorusiei , Basarabiei și a unei părți a Ucrainei de sud precum și a unor gubernii din sudul Imperiului Rus.

(Электронная еврейская энциклопедия зу <http://www.eleven.co.il/article/14679>)

LIPOVAN

- (Persoană) care face parte dintr-o populație de origine rusă aparținând sectei religioase „credincioșii vechi”, persecutată odinioară în Rusia și emigrată în regiunea Deltei Dunării, care se ocup mai ales cu pescuitul. [Var.: **lipován**, -ă s. m. și f.] – Din rus. *lipovaninŭ*. (DEX)

MOLOCANII

- cult cu tentă rationalistă care s-a desprins dintr-un alt curent religios, cel a duhoborilor. Întemeietor este considerat un țăran din Gubernia Tambov, uezdul Borisoglebovsk, Semen Uklein. Căsătorit cu fiica unuia dintre conducătorii duhoborilor, ajunge la neînțelegere cu acesta privind izvoarele cunoașterii divine. Înconjurat de 70 de „apostoli”– adepți ai săi, Semen Uklein plecă, îndreptându-se spre orașul Tambov, pentru propovăduirea învățăturii sale, dar este reținut de poliție și arestat.

Din porunca împărătesei Ecaterina a II-a, au fost dați în grija clerului pentru povățuire, urmând ca, în cazul refuzului de reconvertire la ortodoxie, molocanii să fie judecați. Uklein a renunțat verbal la învăătura sa, dar, fiind eliberat, și-a continuat propovăduirea concepțiilor. Către sfârșitul vieții,

datorită activității desfășurate, avea peste cinci mii de aderenți în guberniile Tambov, Harkov, Ecaterinoslav, Orlovsk și Simbirsk.

Denumirea de molocani a fost dată sectei încă în 1765, de către consistoriul din Tambov, deoarece aceștia foloseau în mâncare laptele (*moloco* în limba rusă) în timpul postului. Reprezentanții înșiși ai acestui curent religios își spun creștini duhovnicești, iar denumirea de molocani o explică prin faptul că învățătura lor conține „словесное молоко – lapte verbal” (trad. aut.), despre care se vorbește în Sfânta Scriptură. În anul 1805, molocanii au primit dreptul de liberă profesare a cultului, iar în anul 1821 li s-au repartizat 30 de mii de desetine de pământ între coloniile menonitilor și nohailor. Ulterior, în anul 1823, a fost înființat primul sat al molocanilor – Novovasilevka.

Cu toate acestea, începând din anii 30 ai secolului al XIX-lea, în sânul molocanilor apar disensiuni care au dus, în cele din urmă, la formarea a patru curente principale: unul al adeptilor lui Uklein, altele sunt curentul „comunilor”, cel „al săritorilor” și curentul „creștinilor evangheliști”. Punctele doctrinare ale sectei sunt: 1. Se admite Biblia ca singură justificare a credinței; 2. Sfânta Treime nu există, cele trei ipostaze fiind diferite numiri ale lui Dumnezeu, Iisus Hristos însă n-a fost Dumnezeu; 3. Preoția a existat numai în Vechiul Testament; 4. Sfintele Taine nu există; 5. Botezul cel „adevărat” este învățarea Sfintei Scripturi: afundarea în apă sau stropirea este o simplă ceremonie. De asemenea, tot citirea Bibliei este și adevărata „împărtășanie” cu trupul și sângele Domnului; 6. Nu admit jurământul și serviciul militar; 7. Resping cinstirea sfinților și a crucii, socotindu-le înșelăciuni. Ceremonia lor este simplă, ca la toți neoprotestanții, bazată pe citirea Bibliei și interpretarea ei.

(După *Христианство*, Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», Москва, Том 2, 1995, с. 143).

NEPOPIȘTI

- ramură a cultului starover apărut la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Adepții acestui curent neagă ierarhia bisericească. Mentorii sau capii religioși ai nepopiștilor sunt aleși din rândul mirenilor. Din tainele creștine recunosc doar botezul și mărturisirea de credință. Tainele împreună cu ser viciul divin se efectuează de către mentori.

Datorită acestei structuri din rândul nepopiștilor sau desprins mai multe curente și culte. De exemplu îndelungatele dezbateri privind taina cununiei a dus la apariția curentului a fedoseevților sau a celor ce nu recunosc cununia (безбрачников) și a celor ce recunosc cununia (брачников) la care această

taină creștină este efectuată de către capii religioși ai comunității. De asemenea este cunoscută și aripa Spasovsk cu o ideologie fanatică ce a apărut în mănăstirile de pe râul Kerjeni .

În calitate de salvare din Împărăția antihristului care după aceștea s-a instaurat pe pământ, drept cale de salvare se propunea sinuciderea sau arderea de viu. De asemenea în secolul al XVIII s-au format ramurile pomorienilor(поморский толк (даниловцы), ramura lui Filipoiv(филипповский толк) și ramura pelegrinilor (бегунский (страннический толк)).

Исторический словарь терминов. Историческая энциклопедия онлайн (<http://slovarslov.ru/slovar/his.html>).

PIETÍSM

- Doctrină ascetică a unei secte protestante, care promovează respectarea cu rigurozitate a practicilor religioase, pietatea și misticismul extreme. (**DEX**)

POPIȘTI

- adepții unuia dintre curentele a Bisericii starovere. Reunește în sine un șir de culte și direcții ce recunosc fețele bisericești, efectuarea de sacramente și taine și deasemena existența ierarhiei bisericești. Spre deosebire de nepopiști tratau biserica „niconiană” și clerul său doaa ca fiind o sectă și nu ca „aspect al templului” născută de antihrist.

Centrele principale a acestui curent au fost : Kerjeneț, Starodubie, Vetka, Irghiz și Cimitirul Rogojsk din Moskova. Divergențele cu Biserica ortodoxă Rusă erau de ordin a efecturării ceremonialului și nu atingeau bazele credinței. Pentru popiști este caracteristic antrenarea în afacerile bisericești și viața bisericească nu numai a rangurilor superioare laice dar și a preoților de rând precum și a mirenilor. Sărbătorile la staroverii popiști în linii generale sunt aceșeași ca și la ortodocși. Pentru serviciul divin erau invitați preoți rebotezați ce treceau de partea staroverilor din rândurile Bisericii Ortodoxe Ruse oficiale.

În 1846 a fost înființată Ierarhia Bisericească de la Fântâna Albă. Aceasta a fost recunoscută de către comunitatea staroverilor de la cimitirul Rogojsc, unde această ierarhie ulterior și s-a mutat devenind Arheipiscopia Staroveră a Moskovei și a toată Rusia.

Staroverii popiști se subîmpart în trei ramuri principale: omopistă, a susținătorilor a Bisericii ortodoxe de rit vechi (Ierarhia de la Fântâna Albă) și a susținătorilor Bisericii vechi ortodoxe. *Исторический словарь терминов. Историческая энциклопедия онлайн* (<http://slovarslov.ru/slovar/his.html>).

PROTESTANTISM

- Confesiune creștină separată de catolicism în prima jumătate a sec. XVI, prin mișcarea *Reformei*. **Protestantismul** înglobează bisericile luterană (evangelică), reformată (calviniștii și zwinglienii), anglicană, unitariană și numeroase secte. Teologic, **protestantismul** se caracterizează prin respingerea unui mijlocitor între Dumnezeu și ființa umană, rolul pastorului nefiind același cu cel al preotului la slujbă, întrucât din slujbă lipsește momentul sfintei jertfe; proclamarea autorității suverane a „Scripturii” în materie de credință; numai cu ajutorul harului. Protestanții au simplificat ritualul, înlăturând fastul catolic, au suprimat cultul Fecioarei Maria și al sfinților, au limitat tradiția sacră la „Scriptură” și au proclamat că mântuirea indivizilor depinde în primul rând de puterea credinței și nu de îndeplinirea formală a obligațiilor rituale. Spiritul ecumenic al **protestantismului** își are rădăcinile în „Sfânta Scriptură”. Apropierea netă de catolicism, mai ales după al doilea Conciliu de la Vatican, nu a eliminat dificultățile care împiedică reunirea, referitoare la doctrina euharistică, preoția femeilor etc.

Termenul **protestant** provine de la protestul formulat la Speyer, în 1529, de către cinci principii luterani și reprezentanții câtorva orașe imperiale împotriva Edictului de la Worms, care împiedica răspândirea luteranismului în Germania. În țările scandinave și în Prusia s-a impus luteranismul, în Scoția calvinismul, în Franța, după sângeroase războaie, calvinii au rămas o minoritate; în Polonia, Lituania și Ungaria sunt comunități de protestanți mai mari, care nu prejudiciază supremația Bisericii catolice.

În Anglia, **protestantismul** a avut o evoluție independentă – anglicanismul. **Protestantismul** mai include: adventismul de ziua a șaptea, armata salvării, baptismul, menonismul, metodismul, penticostalii, quakerii.

RASCÓLNIC

- Adept al unei secte care s-a despărțit de Biserica ortodoxă rusă în 1654, din cauza reformelor introduse de patriarhul Nikon, rămânând fidelă așa-numitului „rit vechi”. (DEX)

RELÍGIE

– ansamblu de idei, sentimente și acțiuni împărtășite de un grup și care oferă membrilor săi un obiect de venerare, un cod de comportament, un cadru de referință pentru a intra în relație cu grupul și

universul. De obicei, **religia** distinge între real și supranatural, vizează ceva ce transcende cunoscutul sau naturalul, este o recunoaștere a misteriosului și a supranaturalului; **religia** include un concept sau o divinitate care implică omul într-o experiență dincolo de nevoile lui personale sau sociale imediate, recunoscută ca „sacră” sau „sfântă”. *Religii revelată* = **religii** al cărei corp de cunoștințe este de natură revelată: iudaism (Dumnezeu a revelat poruncile lui Moise); creștinism (Hristos, Fiul lui Dumnezeu, a revelat Cuvântul Tatălui); islam (arhanghelul Gabriel a revelat lui Mahomed voința lui Dumnezeu). *Religiozitate culturală* = stadiu superior al religiozității corespunzând unei culturi și organizări social-politice avansate. (DEX)

ȘALOPUȚII

- este un curent religios ce se constituie prin anii 60 ai secolului al XIX-lea sub influența ideilor mistice. Întemeietorii sunt țărani A. Kopâlov și P.P.Catasonov. Primul propovăduia personificarea lui Hristos și s-a autodenumit “Hristos cel viu”.

Urmașul său Katanosov de asemenea s-a proclamat ca fiind Hristos. În general din punct de vedere a dogmei aceștea drept Sfânt recunosc doar munca fizică, în primul rând pe cea a țaranului. Istoria Vechiului Testament despre potom șalopuții o interpretează ca fiind o inundarea a pământului de păcatele omenești, iar arca este interpretată ca fiind adevărata biserică iar cei care s-au salvat au fost adevărații credincioși. Raiul și Iadul se interpretează ca fiind doar în inima omului.

Tainele bisericesti sunt interpretate la mod figurativ și sunt criticate. Se consideră că botezul spală doar corpul dar nu și sufletul iar pocăința și comuniunea în Formele sale nu-și ating scopul. Serviciul cultic la aceștea se petrece zilnic, și începe cu citirea Bibliei, terminându-se cu o mica cină. Sfinți sunt considerați doar persoanele ce au adus beneficiu practice oamenilor, nu doar unul spiritual.

Șalopuții considerau ca fiind incorecte activitatea comercială, operațiunile bancare și financiare. Ei propovăduiau ideia apartenenței pământului doar lui Dumnezeu

(Cf. *Христианство, Энциклопедический словарь*, том 3, Москва, Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1995).

SCOPIȚI

- În lumea creștină fenomenul de scopire(castrare) devine cunoscut în secolul al III-lea, cel mai cunoscut caz în acest sens fiind cel al lui Origen, care și-a motivat acțiunea în sensul evitării ispitii, explicând acțiunile sale printr-o serie de pasaje din Evanghelia lui Matei. Ca denumire scopismul ,

independent de influența lui Origen, se face cunoscut de asemenea în secolul III în Palestina în orașul Filadelfia (ca întemeietor fiind considerat filosoful Valesiu). Ca reacție în 249 respectivul curent a fost anatemizat. Soarta ulterioară a denominării nu este cunoscută. Totuși cazuri de scopire continuă să fie întâlnite în mersul istoriei.

Apariția denominării scopiților în Imperiul Rus, ca curent religios de masă se referă la începutul secolului al XVIII-lea, prima mențiune oficială privind scopiții fiind din perioada împărătesei Ecaterinei a II-a într-un decret din 1772 prin care se ordona investigarea cazului scopiților din gubernia Orlovsc.

Către începutul secolului al XIX-lea mișcarea religioasă a scopiților cunoaște cel mai mare avânt. Astfel între 1805 și 1871 au fost depistați și condamnați la exil și muncă silnică 5444 de reprezentanți ai curentului scopiților. Din cauza priigonirilor scopiții căutau să se refugieze în afara hotarelor imperiului printre țările preferate fiind și România.

Din punct de vedere organizațional aceștia erau grupați în așa numitele „corăbii” conduse de către un căpitan(кормщик), ce avea drepturi nelimitate față de membrii de rând. Cultul la acest curent religios era denumit „vegea” (радения) și consta din interpretarea anumitor mișcări – dansuri ritual de obicei sub formă de sărituri. Aceste acțiuni fizice se efectuau conform conceptului religios al scopiților până la o maxima epuizare fizică, astfel fiind minimalizate forțele răului.

(*Большая Медицинская Энциклопедия, Москва, Издательство Директмедия Паблишинг, 2005, c.5129, Христианство, Энциклопедический словарь, том 2, Москва, Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1995, c.591*).

SEFÁRD

- Evreu de rit spaniol care, expulzat din Spania, s-a refugiat în nordul Africii, în Orientul Apropiat și în unele țări europene.(<http://www.toatecuvintele.ro/definitie/sefarzi>)

ȘTUNDIȚII

- își trag denumirea de la termenul german Stunde – „ceas”. Inițial sub această denumire erau nominalizate cercurile din coloniile germane, ce se adunau la o anumită oră pentru citirea și cântarea Sfintei Scripturi. Drept întemeietor al acestui curent este considerat Iacob Spener. Ulterior sub denumirea respectivă au început a fi denumite diferite curente religioase ce s-au răspândit în sudul Imperiului Rus prin anii 50-60 ai secolului al XIX-lea.

În general învățătura ștundiștilor este bazată pe Evanghelie, dar aceștea nu mergeau la biserică și nu acceptau semnul crucii, ci se adunau în case particulare unde citeau și cântau pasaje din Evanghelie. Nou născuților părinții singuri le dădeau nume și le permiteau să hotărască individual dacă vor sau nu să primească religia creștină. O serie de documente vorbesc despre popularitatea acestora printre țărani datorită faptului că ștundiștii propagau principiul de a trăi „după adevăr” refuzau minciuna și băuturile alcoolice și se ajutau reciproc (Cf. Христианство, Энциклопедический словарь, том 3, Москва, Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1995).

SUBOTNICI (termenul englez *sabatarians*, sau cel rus жидовствующие).

- sunt un cult misitic ce are o legătură de continuitate cu denomi-națiunea iudaizantă (жидовствующих) . Aceasta î-și are începutul în Imperiul Rus în perioada Împărătesei Ecaterinei a II-a. Până la sfârșitul anului 1820 subotnicii erau concentrați în guberniile Voronej, Orlovsc, Moscova, Tula, Saratov.

După măsurile luate de guvern împotriva acestora din anii 1806, 1825 și 1826 subotnicii ce deschis î-și recunoșteau apartenența religioasă au fost exilați în Caucazul de Nord, Transcaucazia, precum și în guberniile Ircutsc, Tobolsc și Eniseisc. Totuși o parte din cei ce au rămas „nedescoperiți” au continuat să locuiască în locurile de origine sau unde au putut să se așeze cu traiul camuflându-și apartenența religioasă. Primele date oficiale despre acest curent religios sunt în decretul Sfântului Sinod din 1825 și datele prezentate de către arhimandridul Grigorie și sunt destul de incerte. Conform datelor existente unii subotnici nu-și fac circumcizie, dar recunosc și se mențin de toate dogmatele evreiești. După unele date mai târzii o parte din comunități respectau obiceiul după Moisei dar nu recunoșteau Talmudul, iar rugăciunile le citeau în limba rusă și veche slavă; altele cum ar fi cele din guberniile Piatigorsk și Ircutsk purtau îmbrăcăminte rusească și în general se țineau de tradițiile ruse.

Unii subotnici în general nu recunoșteau persoana lui Hristos și așteptau venirea Mesiei sub forma unui rege pământean; alții îl considerau pe Hristos ca om Sfânt și luau în derâdere pe cei ce așteptau venirea unui rege pământean. Unii în general nu recunoșteau Noul testament, iar alții doar îl puneau mai prejos de Vechiul Testament. Caracteristici comune pentru subotnici pot fi constatate foarte puține: circumcizia, recunoașterea divinității într-o singură persoană, recunoașterea întâi de toate a Vechiului Testament și sărbătorirea sâmbetei. [308, p. 654] (*Христианство, Энциклопедический словарь*, том 2, Москва, Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1995, c.654)

Declarația privind asumarea răspunderii

Subsemnatul, Ion Gumenâi, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat habilitat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Gumenâi Ion

Semnătura

Data

Curriculum Vitae

Numele: **Gumenâi**; Prenumele: **Ion**

Data nașterii: **20 ianuarie 1972**

Locul nașterii: **Republica Moldova, Raionul Ocnîța, satul Bârnova**

Studii:

1979-1989- studii la școala medie din localitate

1990-1994-student la Facultății de Istorie a Universității “Al. I. Cuza”, Iași, România, licențiat în Istorie

1994-1998-studii de doctorat la Facultatea de Istorie a Universității “Al. I. Cuza”, Iași, România, titlul de doctor în științe istorice.

Stagii:

2008-2009 – stagiu de cercetare și predare în cadrul programului Erasmus Mundus la Universitatea din Vilnius, Lituania; 2011 – stagiu la Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, România în cadrul programului „Eugen Ionescu” a L’AUF și Guvernului României; 2012 - stagiu la Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, România în cadrul programului EMERGE.

Experiența profesională:

1996-angajat la Institutul de Istorie a A.Ș. a Republicii Moldova în calitate de colaborator științific inferior; **1998**-angajat ca lector la catedra de Istoria culturii și religiilor și catedra UNESCO Studii Sud-Est Europene a Facultății de Istorie a Universității de Stat; **1999**-lector superior la catedra de Istoria culturii și religiilor și catedra UNESCO Studii Sud-Est Europene a Facultății de Istorie a Universității de Stat; **2000**- numit prodecan la Facultatea de Istorie a Universității de Stat secția F/R și Studii postuniversitare; **2001** – locțiitorul șefului de catedră la catedra de Arheologie și Istorie veche; **2002** – trecut la gradul de colaborator științific la secția „Istorie regională ” la Institutul de Istorie a A. Ș. a Republicii Moldova; **2002** – conferențiar universitar la catedra de Arheologie și Istorie veche și catedra UNESCO Studii Sud-Est Europene; **2003** – **2013** - numit prodecan la Facultatea de Istorie și Psihologie a Universității de Stat secția staționar, responsabil pentru masterat, doctorat și activitatea științifică; **2004** – trecut la gradul de colaborator științific superior la secția „Istorie regională ” la Institutul de Istorie a A. Ș. a Republicii Moldova; **2006** – Președintele Centrului pentru monitorizare și implementare a noilor metode de cercetare în domeniul istoriei ” Pro- Historica”; **2010** – prezent Co - președintele Centrului de studii imperiale, Oradea - Chișinău; **2013** – **prezent** – Decanul Facultății de Istorie și Filozofie a Universității de Stat din Moldova.



Domeniile de interes științific: Cercetări în domeniul istoriei moderne a Basarabiei cu preponderență asupra evoluției minorităților religioase din acest spațiu precum și a vieții spirituale în general din spațiul interfluviului pruto-nistean.

Participări la proiecte internaționale: 2005-2007 – participant în cadrul proiectului „From History to Histories”, organizat în de către Universitatea Europeană din Sankt-Petersburg, Rusia, Universitatea Central Europeană, Budapesta, Ungaria și Fondul Soros Rusia; **2006-2008; 2009 - 2011** – participant în cadrul proiectului Comparative History Project, organizat de către Universitatea Central Europeană, Budapesta, Ungaria; **2007 – present** – responsabil de programul internațional de mobilitate academică și cercetare „*Erasmus Mundus External Cooperation Window*” *four Belarus, Moldova and Ukraina*; **2010 – present** – responsabil de programul internațional de mobilitate academică și cercetare EMERGE; **2012 – present** – responsabil de programul internațional de mobilitate academică și cercetare IANUS și IANUS II

Participări la foruri științifice (naționale și internaționale) : Pe parcursul activității științifice au fost prezentate rezultatele cercetărilor la peste 50 de foruri internațional și naționale.

Lucrări științifice: Autor are peste 40 de lucrări dintre care două monografii.

Distincții: 2000 - premiul național a Republicii Moldova pentru tineret în domeniul științei; 2002 – premiul municipiului Chișinău pentru monografia „ Istoria ținutului Hotin. De la origini până la 1806”; 2003 – premiul Academiei Republicii Moldova pentru monografia „ Istoria ținutului Hotin. De la origini până la 1806”; 2010 – Diploma Mitropoliei Moldovei, pentru realizarea a diferitor măsuri îndreptate spre îmbunătățirea relațiilor dintre reprezentanții diferitor religii; 2015 - Premiul AȘM pentru realizări științifice valoroase ale savanților.

Activități în cadrul colegiilor de redacție ale revistelor științifice : Membru al colegiilor de redacție ale revistelor – *Archivae Moldaviae* și *Studia Universitatis Moldaviae*.

Date de contact :

Str. Al. Mateevici nr.60, Chisinau 2009, Universitatea de Stat din Moldova,

Tel. 373 22 577591; e-mail: gumenai@gmail.com